

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ
БЕОГРАД 2022.

НАРОДНИ МУЗЕЈ
НИШ 2022.

ИЗДАВАЧ

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД
И НАРОДНИ МУЗЕЈ НИШ

УРЕДНИЦИ

АЛЕКСАНДАР БУЛАТОВИЋ,
ДРАГАН МИЛАНОВИЋ,
ТАТЈАНА ТРАЈКОВИЋ ФИЛИПОВИЋ

АУТОРИ

АЛЕКСАНДАР БУЛАТОВИЋ,
ДРАГАН МИЛАНОВИЋ,
ТАТЈАНА ТРАЈКОВИЋ ФИЛИПОВИЋ,
АЛЕКСАНДАР КАПУРАН,
МАРК ВАНДЕР ЛИНДЕН,
ЈОСИП ШАРИЋ,
СЕЛЕНА ВИТЕЗОВИЋ,
ЈЕЛЕНА БУЛАТОВИЋ,
ДРАГАНА ФИЛИПОВИЋ,
НАТАША МИЛАДИНОВИЋ РАДМИЛОВИЋ,
ВЕСНА БИКИЋ

РЕЦЕНЗЕНТИ

ДР СТЕФАН АЛЕКСАНДРОВ, НАЦИОНАЛНИ ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИЈЕ СА МУЗЕЈИМА
БУГАРСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКЕ,
ДР МАРКО ДИЗДАР, ИНСТИТУТ ЗА АРХЕОЛОГИЈУ, ЗАГРЕБ,
ДР ПЕТАР МИЛЕНКОВИЋ, ЛАБОРАТОРИЈА ЗА АНТРОПОЛОГИЈУ, ИНСТИТУТ ЗА РАДИОЛОГИЈУ
И ОНКОЛОГИЈУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ДИЗАЈН

ГРАФИКА ГАЛЕБ - НИШ

ЛЕКТОР И КОРЕКТОР

МИЛЕНА МИШИЋ - ФИЛИПОВИЋ
ПРЕВОД НА НЕМАЧКИ ЈЕЗИК
МИЛИЦА ТАПАВИЧКИ - ИЛИЋ
ПРЕВОД НА ФРАНЦУСКИ ЈЕЗИК
ВАЛЕРИЈА ВОЈНОВИЋ

ШТАМПА

Digital ART

ТИРАЖ

150

Зборник радова

**БУБАЊ, ПРАИСТОРИЈСКО
НАСЕЉЕ И НЕКРОПОЛА ИЗ
НОВОГ ВЕКА**

**BUBANJ, DIE VORGESCHICHTLICHE
SIEDLUNG UND DIE NEUZEITLICHE
NEKROPOLE**

**BUBANJ, AGGLOMÉRATION
PRÉHISTORIQUE ET NÉCROPOLE DE
L'ÉPOQUE MODERNE**

САДРЖАЈ

НАЈВАЖНИЈИ РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА ВИШЕСЛОЈНОГ ПРАИСТОРИЈСКОГ ПОКАПИТЕТА БУБАЊ КОД НИША У 20. ВЕКУ	9
<i>Драган Милановић, Археолошки институт, Београд, Татјана Трајковић-Филиповић, Народни музеј, Ниш</i>	
DIE WICHTIGSTEN FORSCHUNGSRISULTATE MEHRSCICHTIGER VORGESCHICHTLICHER FUNDSTELLE BUBANJ BEI NIŠ IM 20. JAHRHUNDERT	34
<i>Dragan Milanović, Archäologisches Institut, Belgrad, T. Trajković-Filipović, Nationalmuseum, Niš</i>	
LA PRODUCTION ET LE CONTEXTE DES TROUVAILLES DES VAISSELLES DE CÉRAMIQUES DATANT DE L'ÉNÉOLITHIQUE ANCIEN SUR LA LOCALITÉ DE BUBANJ (PRÈS DE NIŠ, SERBIE) ...	39
<i>Dragan Milanović, L'Institut archéologique, Belgrade</i>	
ПРОДУКЦИЈА И КОНТЕКСТ НАПАЗА КЕРАМИЧКИХ ПОСУДА ИЗ РАНОГ ЕНЕОЛИТА НА ПОКАПИТЕТУ БУБАЊ	54
<i>Драган Милановић, Археолошки институт, Београд</i>	
ХОРИЗОНТИ СРЕДЊЕГ И ПОЗНОГ ЕНЕОЛИТА И РАНОГ БРОНЗАНОГ ДОБА НА ПОКАПИТЕТУ БУБАЊ	57
<i>Александар Булатовић, Археолошки институт, Београд</i>	
MITTEL- UND SPÄTÄNEOLITHISCHE UND FRÜHBRONZEZEITLICHE HORIZONTE DER FUNDSTELLE BUBANJ	100
<i>Aleksandar Bulatović, Archäologisches Institut, Belgrad</i>	
НАПАЗИ ГАВА КЕРАМИКЕ НА ПОКАПИТЕТУ БУБАЊ - НОВО СЕЛО	104
<i>Александар Капуран, Археолошки институт, Београд</i>	
GAVA KERAMIKFUNDE DER FUNDSTELLE BUBANJ - NOVO SELO	113
<i>Aleksandar Kapuran, Archäologisches Institut, Belgrad</i>	
ABSOLUTE DATIERUNG DER FUNDSTELLE BUBANJ, AUSGRABUNGEN 2008-2014.	114
<i>Marc Vander Linden, Bournemouth University Aleksandar Bulatović, Archäologisches Institut, Belgrad</i>	
АПСОЛУТНИ ДАТУМИ СА ПОКАПИТЕТА БУБАЊ, ИСТРАЖИВАЊА 2008-2014.	129
<i>Marc Vander Linden, Bournemouth University Александар Булатовић, Археолошки институт, Београд</i>	
ТРАСЕОПОШКЕ АНАЛИЗЕ ОКРЕСАНИХ АРТЕФАКАТА СА ПОКАПИТЕТА БУБАЊ; ИСКОПАВАЊА 2008-2014. ГОДИНЕ	130
<i>Јосип Шарић, Археолошки институт, Београд</i>	
ПРАИСТОРИЈСКЕ КОШТАНЕ ИНДУСТРИЈЕ СА ПОКАПИТЕТА БУБАЊ-НОВО СЕЛО	147
<i>Селена Витезовић, Археолошки институт, Београд</i>	

VORGESCHICHTLICHE KNOCHENINDUSTRIEN AUF DER FUNDSTELLE BUBANJ - NOVO SELO ...157

Selena Vitezović

ПРЕГЛЕД АРХЕОЗООЛОШКИХ И АРХЕОБОТАНИЧКИХ ПОДАТАКА СА ЕНЕОЛИТСКИХ НАЛАЗИШТА
У СРБИЈИ160

Јелена Булатовић, Лабораторија за биоархеологију, Филозофски факултет у Београду

Драгана Филиповић, Институт за пра- и протоисторију, Универзитет у Киљу, Немачка

OVERVIEW OF THE ARCHAEOZOOLOGICAL AND ARCHAEOBOTANICAL DATA FROM ENEOLITHIC
SITES IN SERBIA176

Jelena Bulatović, Laboratory for Bioarchaeology, Faculty of Philosophy, Belgrade

Dragana Filipović, Institute for Pre- and Protohistory, Kiel University, Germany

СМРТ И САХРАНА НА ПОЧЕТКУ НОВОГ ДОБА – НЕКРОПОЛА НА НАЛАЗИШТУ БУБАЊ
КОД НИША178

Наташа Миладиновић-Радмиловић, Археолошки институт, Београд

Vesna Bikić, Археолошки институт, Београд

LA MORT ET LES FUNÉRAILLES AU DÉBUT DE L'ÉPOQUE MODERNE - LA NÉCROPOLE AU SITE
DE BUBANJ PRÈS DE NIŠ217

Nataša Miladinović-Radmilović, Institut archéologique, Belgrade

Vesna Bikić, Institut archéologique, Belgrade

УВОД

Археолошка истраживања вишеслојног праисторијског локалитета Бубањ у Новом Селу код Ниша 1930-тих и 1950-тих година позиционирала су то налазиште као кључно за познавање културног развоја централног Балкана у периоду од 5. до 2. миленијума пре н. е. Та истраживања су омогућила М. Гарашанину да дефинише Бубањ-Хум групу као део широког културног комплекса, који се развијао током енеолита и раног бронзаног доба. Резултати истраживања А. Оршића Славетића су публиковани 1940. године у МПК серији (*Mitteilungen der Prähistorischen Kommission*), док истраживања 50-тих година нису никада у целини публикована. Многе нејасноће и питања су остали отворени, а у стручној јавности истакнуто је да термин Бубањ-Хум група није оправдан у потпуности, с обзиром да је детаљна публикација о истраживањима епонимних налазишта изостала. Нова археолошка истраживања у организацији Археолошког института и Народног музеја предузета су са циљем да се користећи савремене методе дође до нових података о заједницама из прошлости и ревалоризују стари подаци и поставе у контекст савремених токова у науци.

Археолошка истраживања локалитета Бубањ у периоду 2008–2014. године реализована су у оквиру пројекта Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије: *Археологија Србије: културни идентитет, интеграциони фактори, технолошки процеси и улога централног Балкана у развоју европске праисторије*. Финансирање истраживања омогућили су Министарство културе и информисања Републике Србије и град Ниш. Препознавање значаја истраживања налазишта и велика заслуга за његово покретање припада М. Стојићу из Археолошког института и тадашњој директорки Народног музеја Ниш Т. Трајковић Филиповић. Уредници зборника радова *Бубањ, праисторијско насеље и некропола из Новог века* захваљују свим учесницима у истраживању, а посебно А. Капурану, Ј. Шарићу, М. Вандер Линдену, Ј. Булатовић, Д. Филиповић, С. Витезовић, В. Бикић и Н. Миладиновић Радмиловић, који су дали свој допринос у виду научних експертиза у овом зборнику, као и у монографији *Bubanj, the Eneolithic and the Early Bronze Age tell in southeastern Serbia*, издатај у Бечу 2020. године у оквиру 90. серије МПК Института за оријенталну и европску археологију.

НАЈВАЖНИЈИ РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА ВИШЕСТОЈНОГ ПРАИСТОРИЈСКОГ ЛОКАЛИТЕТА БУБАЊ КОД НИША У 20. ВЕКУ¹

Анстракт: У раду су сумирани резултати истраживања А. Оршића Славетића из 1935. године и М. Гарашанина из 1954–1958. године на локалитету Бубањ. Циљ рада је био да се на одговарајући начин прикаже шта је то пронађено током ранијих ископавања, у каквим археолошким контекстима, каква је интерпретација понуђена и каква је перспектива даљих истраживања бакарног и раног бронзаног доба централног Балкана.

Кључне речи: локалитет Бубањ, истраживања А. Оршића Славетића и М. Гарашанина, вертикална и хоризонтална стратиграфија, насеља, неолит, енеолит, рано бронзано доба.

Увод

Археолошки локалитет Бубањ се налази 5 km западно од града Ниша, на ивици најниже речне терасе (Сл. 1–3, 5). Са западне стране налазишта простире се широка алувијална равница реке Јужне Мораве, у коју се, на око 7 km северозападно, улива река Нишава. Усред простране равнице некада се уздизао лесни гребен елипсасте основе, оријентације северозапад–југоисток, дужине преко 300 m и ширине до 170 m, који је у односу на околни предео био виши и до 15 m.

Раније је река Нишава протицала непосредно уз узвишење, са његове северне стране, а након мелиорационих радова шездесетих година прошлог века ток реке је промењен и она сада тече северније од локалитета (упоредити Сл. 1–3 са Сл. 4).

У време археолошких истраживања 1935. и 1954–1958. године, била су очувана сва три платоа налазишта: источни, централни и, најмањи, западни плато (Сл. 4, 7). Најприступачније су биле јужна и западна падина, док је на источној страни локалитет био некада повезан са речном терасом (Сл. 5). Северна страна ка Нишави била је неприступачна услед стрмине терена, док је блага падина на западу водила до ушћа Нишаве у Јужну Мораву. Налазиште је још пре првих ископавања 1935. године било оштећено на истоку, у ширини од око 80 m, због изградње железничке пруге. Током друге половине двадесетог века, услед предвиђене изградње аутопута и обилазнице, готово је у потпуности уништено. Данас је остао очуван само североисточни део, дужине око 70 m и ширине око 5 m, што представља мање од 1% некадашње површине.²

¹ Текст представља резултат рада на пројекту Археологија Србије: културни идентитет, интеграциони фактори, технолошки процеси и улога централног Балкана у развоју европске праисторије (ОИ 177020), који је финансирало Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије. Иако су публиковане монографије које детаљно представљају резултате старих археолошких ископавања (Милановић, Трајковић-Филиповић 2015; Bulatović, Milanović 2020), аутори су сматрали да је овом приликом пригодно сумирати најважније резултате претходних истраживања.

² Изградња савремене саобраћајне инфраструктуре и простора КПЗ јужно и источно од налазишта, територијална експанзија Новог Села у другој половини 20. и у 21. веку западно и јужно од локације, као и радови на регулацији тока реке Нишаве, у великој мери су променили некадашњи предео око локалитета.

▲ Сл. 1–3. Положај локалитета Бубањ на топографским картама 1. географског одељења Главног генералштаба, II. 8. (Ниш), 1:75000; 2. Војногеографског института, Ниш 582-2-3, 1:25000; 3. Defense Mapping Agency, St. Louis, Missouri. Niš (West), sheet 3381 IV, series M709

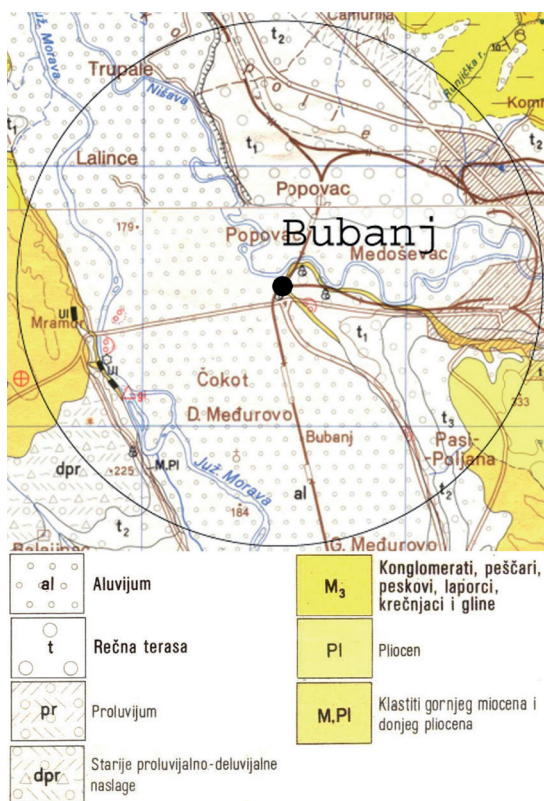
Abb. 1–3. Die Lage der Fundstelle Bujanj auf topographischen Karten 1. der geographischen Abteilung des Hauptgeneralstabs, I. 8. (Niš), 1:75000; 2. des Militärgeographischen Instituts, Niš 582-2-3, 1:25000; 3. Defense Mapping Agency, St. Louis, Missouri. Niš (West), sheet 3381 IV, series M709

► Сл. 4. Централни део локалитета 1956. године, са истока. Документација Археолошког института, Београд

Abb. 4. Zentraler Fundstellenteil in 1956, vom Osten. Dokumentation des Archäologischen Instituts, Belgrad

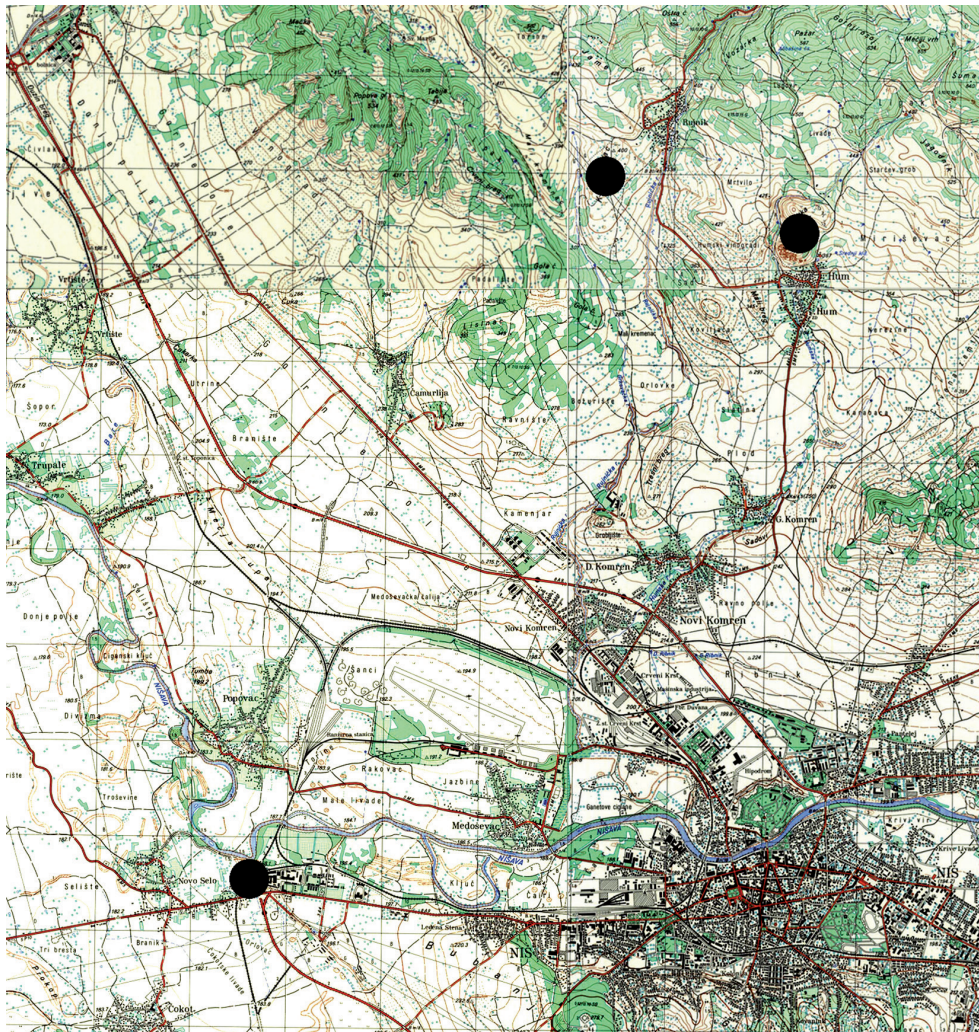

▼ Сл. 5. Територија пречника 10 km око локалитета Бубањ, Osnovna geološka karta SFRJ, Niš K34-32, 1:100 000

С обзиром да је локалитет смештен у средишњем делу равничарског предела, који је подједнако добро повезан са комуникацијама које воде ка југу и северу долином реке Јужне Мораве, ка истоку долином Нишаве и западу долином реке Топлице, често је истицано да постоји одличан геостратешки положај ове локације. Његова близина локалитету Велика Хумска чука (Сл. 6), са које је постојала визуелна контрола над широким потезом дуж тока Јужне Мораве и одлична међусобна визуелна комуникација, потврђује да је Бубањ у праисторији био важна насебинска тачка и место контроле над протоком добара и информација. Богатство и разноврсност кременог оруђа, пронађеног у праисторијским слојевима на Бубњу и Великој Хумској чуки, и близина праисторијског рудника кремене сировине на локалитету Кременац код села Рујник, указују на њихову међусобну повезаност.³

3 Локалитет Кременац је удаљен ваздушном линијом око 8,5 km од локалитета Бубањ и 2,5 km од Велике Хумске чуке.

Сл. 6. Положај локалитета Бубањ, Велика Хумска чука и Кременац. Војногеографски институт, Ниш 582-2-3, 1:25000

Abb. 6. Die Lage der Fundstellen Bubanĳ, Velika Humska čuka und Kremenac. Militärgeographisches Institut, Niš 582-2-3, 1:25000

Прва истраживања локалитета Бубањ спроведена су 1933. и 1934. године под руководством Адама Оршића Славетића и Миодрага Грбића, а наредне 1935. године Оршић Славетић је извео археолошка ископавања опсежнијег карактера.⁴ Већ тада је постало јасно да је у питању локалитет на којем је постојало вишеслојно праисторијско насеље и некропола из новог доба.⁵ Са тих истраживања данас се у музеју чува знатан број артефаката, али без података о ближем контексту налаза, што је и разумљиво када се узме у обзир бурна прошлост Народног музеја у Нишу током Другог светског рата.⁶

Значај првих истраживања можда најбоље одсликава чињеница да су пронађени предмети на Бубњу и Великој Хумској чуки и Оршићева публикација (1940) послужили Милутину Гарашанину да још пре својих ископавања, на III Међународном конгресу праисторичара у Цириху 1950. године, издвоји бубањско-хумску групу централног

4 Петровић 2005, 64–65; Оршић Славетић 1936; Orssich de Slavetich 1940.

5 Orssich de Slavetich 1940.

6 Петровић 2005, 97–101.

Балкана са две основне фазе развоја.⁷ М. Гарашанин је касније предузео истраживања на локалитетима Бубањ (1954–1958. године) и Велика Хумска чука (1956. године), што му је омогућило да дефинише и даље рашчлани културни развој бубањско-хумске групе,⁸ а касније и да изврши одређене допуне и измене у складу са новијим сазнањима о енеолитским културама суседних подручја.⁹ Термин бубањско-хумска група широко је прихваћен, међутим, у домаћој научној јавности је истакнуто да је такав назив неоправдан, јер је детаљно публиковање резултата археолошких ископавања са два епонимна локалитета изостало.¹⁰ Стога, овај рад треба схватити као покушај да се на одговарајући начин прикаже шта је то пронађено током ранијих ископавања, у каквим археолошким контекстима, каква је интерпретација понуђена и каква је перспектива даљих истраживања бакарног и раног бронзаног доба централног Балкана.

Археолошка истраживања 1935. године¹¹

Прва већа истраживања локалитета Бубањ извео је Адам Оршић Славетић 1935. године, захваљујући финансијској подршци јавне управе Моравске бановине у Нишу и Министарства правде.

Оршић бележи посебну густину налаза на парцелама 10–14 (Сл. 7), које сматра главним делом насеља, и истиче да је врх земљаног језичка на западном платоу (парцела 15) био одвојен од остатка локалитета тада видљивим вештачким укопом, дубоким приближно 3 m.¹² Парцеле 8 и 9 су се налазиле у равној удолини, која је била нижа у односу на околину 3–4 m, те је Оршић сматрао да је можда у питању још један праисторијски ров. На основу густине површинских налаза, аутор је закључио да је становање на косини изнад удолине (парцеле 8 и 9) било мање интензивно него на источном платоу (парцеле 1–7).¹³ Источну границу због усека за железничку пругу није било могуће одредити. На том делу локалитета Оршић помиње ређе површинске налазе, а у близини југозападног угла Казнено-поправног завода (Сл. 2–3), на релативној дубини од 1,5 m, инхумиране покојнике и латенску шољу која је наводно потицала са тог места.¹⁴

Положај сонди

Археолошка ископавања су изведена на парцелама 1 и 2 у северном делу источног платоа (Сл. 7–8). Истраживане су три сонде (сонде I–III) укупне површине 301 m². Укупна истражена површина сонде I износила је 240 m². Оршић напомиње да ова сонда није била у потпуности истражена, већ се дошло до стамбеног нивоа А, а потом су истражени укопи (јаме) који припадају том нивоу и најстаријим слојевима II и I.¹⁵ Сонда II је позиционирана непосредно уз сонду I, то јест уз њену северозападну ивицу, а димензије

7 Garašanin 1957, 198, напомена 2; Гарашанин, Ђурић 1983, 8.

8 Garašanin 1957; 1958a; Гарашанин 1958b; Garašanin 1959a; 1959b; Гарашанин 1973.

9 Garašanin 1982; Гарашанин, Ђурић 1983, 8–16. Појам археолошка култура треба схватити као таксономску јединицу која олакшава сагледавање сличности и разлика у односу људских заједница са природном и друштвеном средином, а не као формирану етничку групу у данашњем смислу речи; упоредити са: Hodder 1979, 452–453; Johnson 1999; Палавистра 2011.

10 Ово се првенствено односи на хоризонте становања, односно на фазе развоја бубањско-хумске групе на локалитету Велика Хумска чука; видети: Garašanin 1957, напомена 2; Tasić 1979, 88 и напомена 5; Алексић 2011.

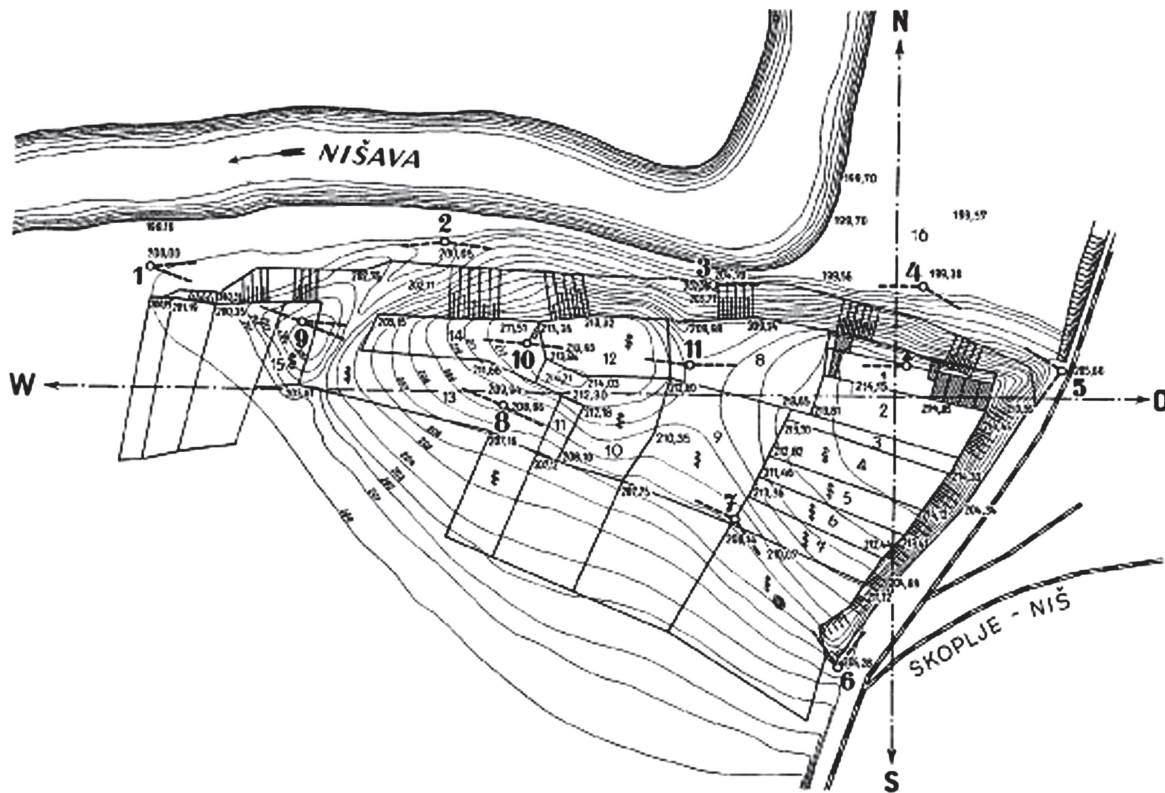
11 Анализа резултата ископавања 1935. године учињена је на основу публикације Оршића Славетића из 1940. и археолошког материјала са тих ископавања. Нажалост, у праисторијском одељењу Народног музеја у Нишу нису сачувани подаци о контексту налаза, као ни било која друга документација.

12 Orssich de Slavetich 1940, 5.

13 Orssich de Slavetich 1940, 5.

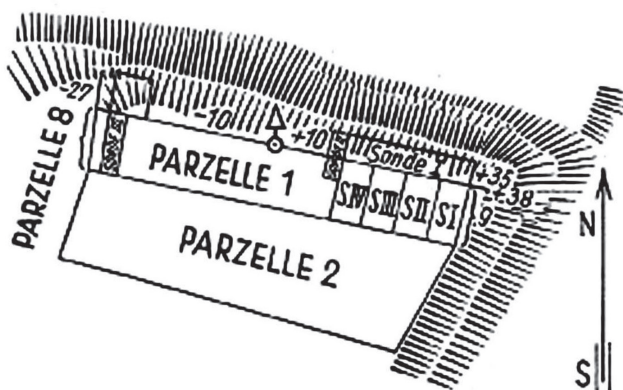
14 Orssich de Slavetich 1940, 5.

15 Orssich de Slavetich 1940, 6–7.

Сл. 7. Ситуациони план локалитета Бубањ (према Orssich de Slavetich 1940, Plan II)
 Abb. 7. Situationsplan der Fundstelle Bubanj (nach Orssich de Slavetich 1940, Plan II)

су према публикованом плану биле 6 x 3 m. Ова сонда је постављена непосредно изнад остатака станишта које је ту откривено.¹⁶ Сонда III је постављена 32 m западно од сонде II, односно 35 m западно од сонде I. Димензије су износиле 5 x 5 m, и укупна површина са јужним проширењем од 2 x 9 m, износила је 43 m².

Сл. 8. Положај сонди I–III на парцелама 1 и 2 (према Orssich de Slavetich 1940, Abb. 1)
 Abb. 8. Die Lage der Sondagen I–III auf den Parzellen 1 und 2 (nach Orssich de Slavetich 1940, Abb. 1)

16 Orssich de Slavetich 1940, 7.

Дискусија

С обзиром на судбину археолошких налаза и документације са првих истраживања, Оршићева публикација из 1940. године је од непроцењивог значаја. Када се узму у обзир резултати Гарашанинових истраживања и каснија девастација локалитета Бубањ, Оршићева запажања о топографским и стратиграфским одликама пружају важан допринос познавању карактера насељавања епонимног налазишта. Најзначајнији закључци би били:

- Највећа густина површинских налаза регистрована је на централном (парцеле 10–14) и источном платоу (парцеле 1–7) (Сл. 7). Западни плато (парцела 15) је био одвојен од централног вештачким укопом, дубоким приближно 3 m.¹⁷ Такође, између централног и источног платоа уочавала се заравњена удолина, нижа у односу на терен у околини за 3 до 4 m (парцеле 8 и 9). Констатовано је да су вероватно у питању остаци активности који се могу повезати са дефанзивним стратегијама становника насеља на локалитету Бубањ.¹⁸
- Оршићев слој I, према налазима керамичких посуда и других предмета,¹⁹ хронолошки припада периоду средњег неолита и то касној фази старчевачке културе (ПВ–III фазе, према Д. Гарашанину, односно МНСВ Ша-в, према Н. Н. Тасићу).²⁰
- У Оршићевом слоју II са три стамбена хоризонта (А–С), према налазима керамичких посуда и других предмета,²¹ могу се препознати остаци насеља Бубањ–Хум Ia фазе, који културно припадају раноенеолитском централнобалканском комплексу Бубањ–Салкуца–Криводол.²² Једино су у најнижем нивоу А препознати остаци спаљене надземне структуре, док се за нивое В и С везују остаци насеља у виду концентрација пепела и лепа и подница пећи.²³
- Оршићев слој III очигледно припада периоду касног енеолита. Тај период карактерише развој неколико култура, тј. културних група на простору централног Балкана и средњег Подунавља (Чернавода III – Болераз, Баден, Костолац, Коцофени, Вучедол, Бубањ–Хум Ib-II, Остриковац Ia–d).²⁴ У слоју нису регистроване археолошке целине.
- Поједини налази фрагментованих керамичких посуда недвосмислено указују да је на истраженом делу локалитета била заступљена почетна фаза касног енеолита. Форме и декорација посуда указују на културни комплекс Чернавода III – Болераз.²⁵ Пехар са дршком која полази у равни обода, украшеном вертикалним дубоким жлебом и косим низовима ситних правоугаоних утисака на дршци и ободу,²⁶ према аналогијама у области доњег Подунавља, могао би се одредити у средњеенеолитски период (Чернавода I) или почетак касног енеолита (Чернавода III).²⁷ Није сигурно да ли се поменути налази могу повезати са нивоом С и горњим делом слоја II или са

17 Orssich de Slavetich 1940, 5.

18 Orssich de Slavetich 1940, 5.

19 Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, кат. бр. 1–23.

20 Arandelović-Garašanin 1954; Garašanin 1979, 134–136; Garašanin 1984, 13–21; Тасић 1998, 38; Nikolić 2005, 54–57.

21 Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, кат. бр. 24–75.

22 Тодорова 1986; Georgieva 1990; Гарашанин 1973; Tasić 1995.

23 Orssich de Slavetich 1940, Abb. 8, 9 и 11.

24 Гарашанин 1958б; Garašanin 1957; 1982; Tasić 1995; Medović 1976; Dimitrijević 1979; Roman 1976; Stojić 1989; 1996; Alexandrov 1995; Nikolova 1999.

25 Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, кат. бр. 76 и 78–95.

26 Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, кат. бр. 77.

27 Manzura 1999, Fig. 7.8.1.–4.; Nikolova 1999, Fig. 8.1./3.

најнижим делом слоја III. Сличне стратиграфске одлике уочене су приликом каснијих истраживања М. Гарашанина и најновијих истраживања локалитета Бубањ.²⁸

- У слоју III главна орнаментална техника је инкрустованање беле пасте у мотиве начињене убадањем и урезивањем, какви су карактеристични за костолачку културу.²⁹ Запажени су и налази који се могу повезати са Коцофени, односно са тзв. јужном варијантом Коцофени културе,³⁰ који су, према свему судећи, блиски Бубањ–Хум II фази³¹ на локалитету Бубањ.³²
- У слоју IV (тзв. субхумус) нису издвојене целине које би недвосмислено указале на културну и хронолошку припадност налаза, али се у керамичком материјалу могу препознати поједине форме посуда и начин декорације, који су карактеристични за период најпозније фазе касног енеолита и раног бронзаног доба централног Балкана.³³ Посуде са пластичним троугаоним (лепезастим) проширењима на ободу и пехар са две наспрамне дршке које незнатно прелазе раван обода,³⁴ карактеришу рано бронзано или почетак средњег бронзаног доба.³⁵

Археолошка истраживања 1954–1958. године

У периоду 1954–1958. године локалитет Бубањ је истраживао М. Гарашанин. Током кампање 1954. године истраживања су спроведена на источном платоу (сонда I), док су 1955. године вршена на источном (сонда Ia) и централном платоу (сонде IIa, IIc, IIId, IIIs и IIId). У 1956. години истраживања су настављена на централном платоу (сонде IIe, IIe, II'c, II'd и II'e), док је на најмањем – западном платоу, отворена мања сонда (сонда M). Археолошка ископавања на Бубњу и Великој Хумској чуки су омогућила дефинисање развојних фаза бакарног (Бубањ–Хум Ia, Ib, II) и раног бронзаног доба (Бубањ–Хум III).³⁶ Наредне две године истраживања на Бубњу су настављена, те су 1957. (сонде IVb, IVc, IVd, IVe, Vc и Vd) и 1958. године (сонде VI и проширење сонде M) ископавања обављена на централном и западном платоу.³⁷

28 Милановић 2011; Milanović 2013.

29 Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, кат. бр. 96, 104, 106–113, 115, 121–122, 124–126, 128, 132, 135–137 и 141–147.

30 Alexandrov 1995.

31 Гарашанин је дефинисао Бубањ–Хум II културу, тј. културну групу, на основу специфичног орнаменталног система на керамичким посудама; видети: Гарашанин 1958б; Garašanin 1957; 1982; Гарашанин 1973; Гарашанин, Ђурић 1983.

32 Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, кат. бр. 98–103, 118–120, 123, 125, 127, 129–131, 133, 138–140 и 148.

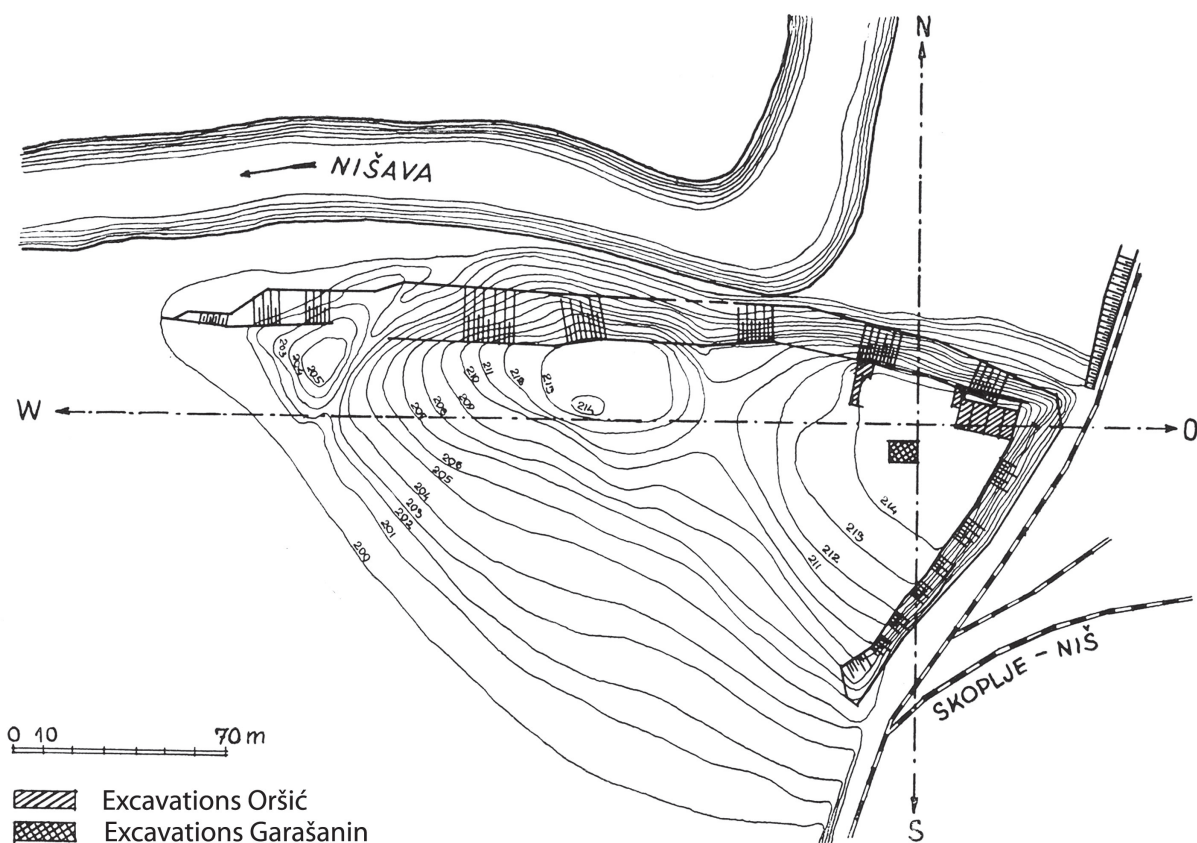
33 Према периодизацији Н. Тасића (Тасић 1983). За хронологију бронзаног доба на централном Балкану видети и: Булатовић, Станковски, 2012, 31–35. За керамичке форме и начин декорације видети: Булатовић, Станковски, 2012, 59–65; Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, кат. бр. 114, 116–117 и 149–152.

34 Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, кат. бр. 152.

35 Garašanin 1957, 199, напомена 4; Булатовић, Станковски 2012, 63.

36 Garašanin 1957, 1958а; Гарашанин 1958б; Garašanin 1959а, 1959б; Гарашанин 1973.

37 Гарашанин 1959б. За археолошку кампању из 1958. године готово у потпуности недостаје документација. У Народном музеју у Нишу чувају се једино илустрације теренског инвентара са тих истраживања.

Сл. 9. Ситуациони план локалитета Бубањ са Оршићевим сондама и Гарашаниновом сондом из 1954. године (према Garašanin 1958a, Plan 1)

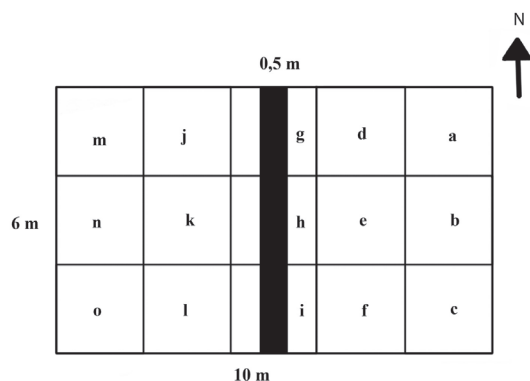
Abb. 9. Situationsplan der Fundstelle Bujanj mit Sondagen von Orssich und derjenigen von Garašanin aus 1954. (nach Garašanin 1958a, Plan 1)

Археолошка истраживања 1954–1955. године на источном платоу³⁸

Положај сонде I

Сонда I, димензија 10 x 6 m и оријентације исток–запад, постављена је на источном платоу локалитета, југозападно од Оршићевих сектора I–IV (Сл. 9). Овај брежуљак представља део локалитета за који је Адам Оршић Славетић претпоставио да је издвојен ровом од осталог дела налазишта. Сонда је подељена на квадрате димензија 2 x 2 m, који су обележени латиничним писменима а–о. Квадрати су распоређени у правцу север–југ, идући од истока ка западу (Сл. 10). Средином сонде остављен је контролни профил ширине 0,5 m, који се простире кроз квадрате g, h и i.

³⁸ Анализа резултата археолошких ископавања 1954. године, учињена је на основу теренске документације и покретног археолошког материјала који се чува у праисторијском одељењу Народног музеја у Нишу, као и публикованих радова. У потпуности недостају фотографије и скице које илуструју ток ископавања.

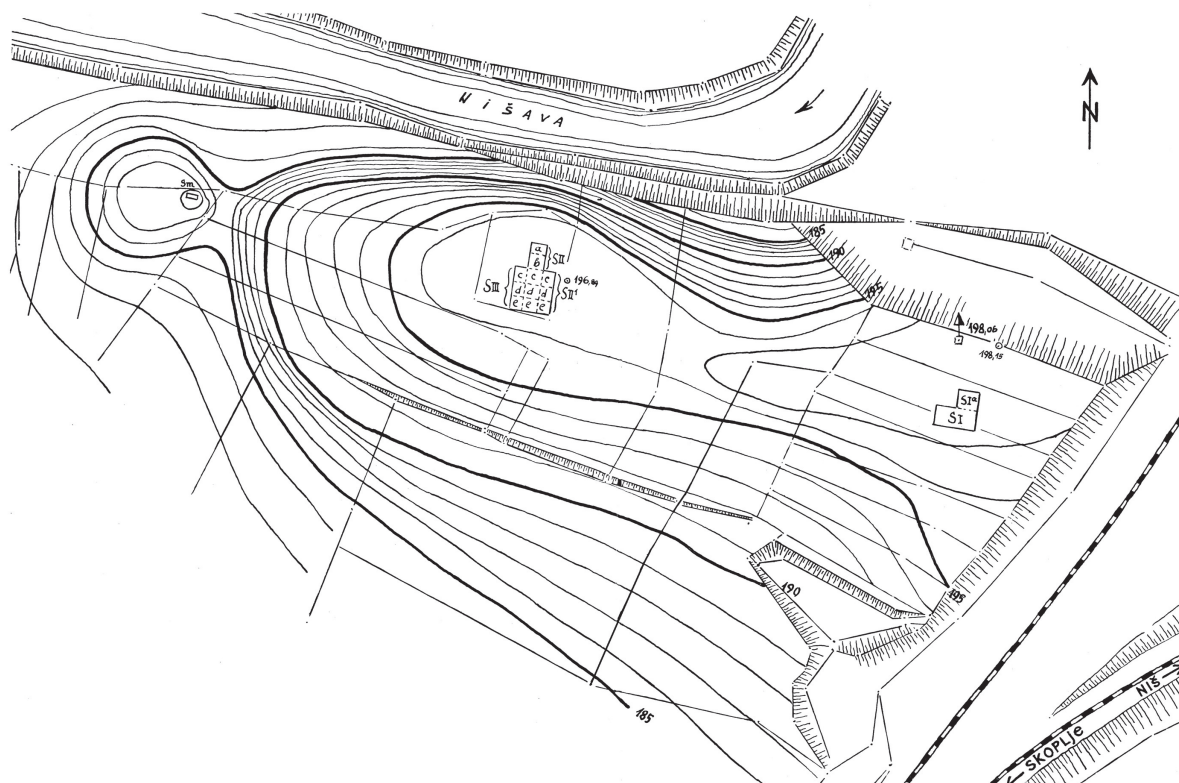

◀ *Сл. 10. Основа сонде из 1954. године, реконструкција (према Milanović 2013, fig. 3)*

Abb. 10. Sondagengrundplan aus 1954, Rekonstruktion (nach Milanović 2013, Fig. 3)

▼ *Сл. 11. Ситуациони план локалитета Бубањ са сондама истраженим 1954–1956. године (према Garašanin 1957, Beilage 4)*

Abb. 11. Situationsplan der Fundstelle Bubanj mit Sondagen erforscht zwischen 1954. und 1956. (nach Garašanin 1957, Beilage 4)

Положај сонде Ia

Сонда Ia била је постављена непосредно са северне стране сонде I (Сл. 11). Димензије сонде су износиле 5 x 3 m.³⁹ Недостатак дневника теренских радова и пратеће документације онемогућава детаљнију анализу, али се на основу пронађених артефаката (првенствено фрагментата керамичког посуђа) и појединих исказа у публикованим радовима, могу донети одређени закључци.

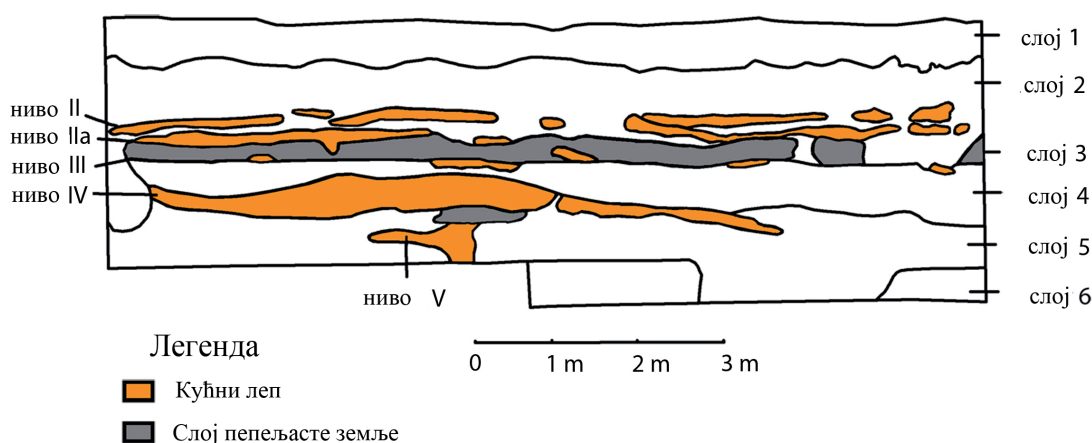
Дискусија

Савесно и детаљно вођена археолошка ископавања 1954–1955. године омогућавају разматрања која се тичу вертикалне и хоризонталне стратиграфије и динамике насељавања источног платоа налазишта. Приликом публикавања резултата археолошких истраживања 1954–1956. године, истакнуто је да су стратиграфске

39 Garašanin 1957, 200, Beilage 4.

карактеристике у сондама I и Ia готово у потпуности идентичне.⁴⁰ Гарашанин је тада истакао да „Оршићево разликовање три степена развоја у фази II није било базирано на довољним стратиграфским запажањима“, као и да „издвајање фаза III–IV није имало основа у самом материјалу“.⁴¹ Ипак, Гарашанин, слично као и Оршић, издваја неолитски слој, три стамбена нивоа (V–III) у раном енеолиту (Бубањ–Хум Ia) и два стамбена нивоа (II–IIa и I) у два касноенеолитска слоја (Бубањ–Хум Ib и Бубањ–Хум II).

Током ископавања у сонди I евидентирано је седам културних слојева (изузимајући хумусни слој) и шест грађевинских нивоа (I–VI), а приликом интерпретације резултата истраживања, шест слојева и пет нивоа (I–V) (Сл. 12).⁴² Као што је већ истакнуто у најнижем слоју није уочен стамбени ниво из неолита, нивои II–III су означени као један грађевински ниво са две фазе II–IIa, слојеви 2 и 3 су третирани као слој 2, али је ипак издвојен горњи и доњи део тог слоја.

Сл. 12. Северни профил сонде I (према Garašanin 1958a, Plan 2, незнатно модификовано)

Abb. 12. Nordprofil der Sondage I (nach Garašanin 1958a, Plan 2, leicht modifiziert)

Истраживањем стратиграфских карактеристика налазишта и археолошког материјала који је пронађен у појединим слојевима и нивоима, може се извести неколико битних закључака:

- Најстарији слој 6 у доњем делу садржао је искључиво неолитски материјал, док је у горњем, спорадично, садржао и налазе из раног енеолита. У сонди Ia констатован је укоп (јама) из неолитског доба. Стамбене структуре нису откривене.
- Слој 5 и ниво V припадају фази Бубањ–Хум Ia, тј. Бубањ–Салкуца–Криводол културном комплексу, као и ниво IV, који се може довести у везу са доњим делом слоја 4. У оба нивоа регистровани су остаци насеобинских структура. Ниво V констатован је на основу поднице пећи и групе предмета у оквиру мање агломерације камена (у квадратима a и d), у којој су преовладале целе керамичке посуде. Она се може довести у везу са ритуалном активношћу, која је по свој прилици подразумевала конзумирање пића и хране. У нивоу IV уочени су остаци спаљене надземне структуре, грађене у техници плетера и лепа, са подом од запечене земље на супструкцији од

40 Garašanin 1958b, 269.

41 Garašanin 1958b, напомена 2.

42 Garašanin 1957, 200; Garašanin 1958b, 271–272; Garašanin 1958a, 225–228; Garašanin 1973, 175.

глине и дрвених полуоблица.

- Фаза означена као Бубањ Ib у културном смислу блиска је Чернавода III – Болераз комплексу и може се повезати са остацима насеобинске структуре препознате као ниво III, који је евидентиран на граници између слојева 3 и 4, при чему највећи део материјала припада горњем делу слоја 4.⁴³ Хоризонт представља почетну фазу раног бронзаног доба I у Бугарској (ЕВА Ia–b), који је регистрован у нивоу I на локалитету Радомир–Вахово,⁴⁴ односно средњег енеолита према Н. Тасићу⁴⁵ или почетну фазу касног енеолита, која се може уочити на низу локалитета у Србији.⁴⁶
- Фаза Бубањ–Хум Ib уочена је у нивоима IIa и II, доњем делу слоја 2 и у слоју 3. У нивоу IIa откривени су остаци пећи, а у нивоу II остаци надземне структуре, оријентисане исток–запад. Није сигурно да ли нивое треба посматрати као једну целину или је постојала одређена хронолошка разлика међу њима. У нивоима IIa и II нису пронађени керамички фрагменти декорисани у костолачком маниру, а малобројни фрагменти орнаментисани убадањем и белом пастом везују се за слојеве 3, 2 и 1, односно за простор око поменутих нивоа, непосредно испод и изнад.⁴⁷
- У старијем нивоу (IIa) уочавају се елементи на основу којих би се могло претпоставити постојање једне од почетних фаза касног енеолита централног Балкана. Она је обележена „културним аспектом“ Челеи у области доњег Подунавља⁴⁸ и Орлеа–Садовец комплексом у западној Бугарској, која се сматра првом фазом развоја тзв. јужне варијанте Коцофени културе.⁴⁹ С. Александров је хронолошки сматра синхроним са фазама Баден II и крајем фазе Коцофени I у Трансилванији, Банату и северној Олтенији.⁵⁰ Ниво се може повезати са касном фазом раног бронзаног доба I у Бугарској (ЕВА Ic) и Орлеа–Садовец комплексом, који је регистрован у нивоу II на локалитету Радомир–Вахово.⁵¹
- У слоју 2 уочени су елементи који указују на синхроно постојање костолачког стила у изради керамичких посуда (форме као што су шоље са тракастом дршком која високо надилази раван обода и тзв. фишбуте, орнаментална техника тзв. браздастог урезивања – *Furchenstich*) и керамичког стила јужне варијанте Коцофени II насеља у југозападној Бугарској (форме као што су тањира или зделе задебљалог обода, зделе косо засеченог или заравњеног обода, зделе увученог обода и др.; украшавање је изведено техникама урезивања, убадања, пластичном декорацијом, тзв. шнур орнаментиком и аплицирањем – *Linsen*) уз одређене баденске елементе (орнаментална техника канеловања).⁵² Тај хоризонт би се могао повезати са раним бронзаним добом IIa у Бугарској (ЕВА IIa) и насељима које одликују керамичке посуде израђене у маниру три синхрона керамичка стила (јужна варијанта Коцофени II, Костолац

43 Nikolić 2000, 11; Milanović 2013.

44 Alexandrov 1995, Table 1, Fig. 1–5, 253 и 256.

45 Tasić 1995.

46 Милановић 2011; Milanović 2013.

47 Милановић, Трајковић–Филиповић 2015, напомена 30.

48 Nica 1982.

49 Alexandrov 1995.

50 Alexandrov 1995, T. 1, 262.

51 Сличне одлике керамичког материјала могу се уочити и у фази Остриковац Ia, која је издвојена на основу истраживања вишеслојног локалитета Тула у Остриковцу код Јагодине (Стојић 1989; Стојић 1996). За хоризонт раних Коцофени насеља у источној Србији видети: Јевтић 1987; Николић 1997; Капуран, Булатовић 2012; Булатовић et al. 2013.

52 Александров истиче да се у овом периоду уочава и новина у орнаменталном систему на керамичком посућу, тј. појава хоризонталних или вертикалних мрежасто урезаних поља испуњених белом инкрустацијом; Alexandrov 1995, 262; видети и: Nikolova 1999, 199–224, T. 1.

и Баден III–IV). Осим нивоа III на локалитету Радомир–Вахово у југозападној Бугарској,⁵³ сличне форме и орнаментика одликују старији хоризонт на локалитету Јеленац у Алексинцу.⁵⁴

- Према свему судећи, у нивоима IIa и II на источном платоу могу се идентификовати остаци насеља које је вероватно егзистирало на самом прелазу из раног бронзаног доба Ic (EVA Ic) у IIa (EVA IIa) према бугарској периодизацији, односно у време након насеља у нивоу III на локалитету Бубањ. Ретки фрагменти декорисани у костолачком маниру, указују да је можда у питању период ране фазе развоја те културе у централној Србији.⁵⁵
- Ниво I представљају остаци надземне структуре у виду делимично очуване површине речних облутака, расутог лепа и поремећених делова подница. Налази из слоја 1 и нивоа I се могу повезати са Бубањ–Хум II групом, која је дефинисана на основу специфичног орнаменталног стила на керамичком посуђу.⁵⁶ Такав керамички стил је регистрован на низу локалитета у југозападној Бугарској (и северној Грчкој), долинама Мораве и Нишаве у Србији и разликује се у односу на синхрона Коцофени II–III насеља у западном делу доњег Подунавља (EVA IIb–c).⁵⁷ Репертоар форми и орнаменталних техника на керамичком посуђу у поменутим областима омогућио је Александрову да закључи да се на садашњем нивоу истраживања културни развој може обележити као Бубањ–Хум II,⁵⁸ иако познавање његових других битних карактеристика недостаје (станишта, сахрањивање, метални налази и др.).⁵⁹

Археолошка истраживања 1955–1957. године на централном и западном платоу⁶⁰

Положај сонди 1955. године

Сонде IIa, IIc, IIId, IIIc и IIIId на централном платоу, димензија 3 x 3 m, биле су оријентисане север–југ и међусобно одвојене контролним профилима ширине 0,5 m (Сл. 13). Укупно је истражено 45 m².

53 Alexandrov 1995, 262, 264, T. 1.

54 Галовић 1959.

55 Упоредити са: Nikolić 2000.

56 Констатација се односи на украшавање посуђа геометријским пољима, која су правоугаона, троугаона или ромбоидна, а испуњена су густим мрежастим урезаним линијама, видети: Гарашанин 1958b; Garašanin 1957; 1982; Гарашанин 1973; Гарашанин, Ђурић 1983; Alexandrov 1995, Fig. 7/94–105 и Fig. 8/106–109.

57 Alexandrov 1995, 264.

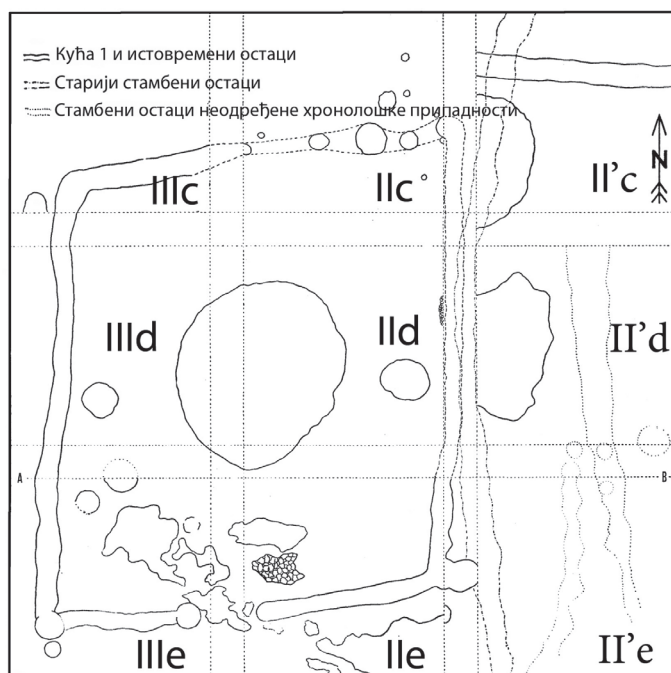
58 Форме и орнаментика на посуђу указују на истовремено коришћење два керамичка стила: јужне варијанте Коцофени II–III и костолачке културе.

59 Даљи културни развој на истом простору, према Александрову, обележен је фазама раног бронзаног доба IIc1–IIc2 (EVA IIc1–IIc2), које су заступљене на локалитету Радомир–Вахово у нивоима IV–V и синхроне са Коцофени III културом у северозападној, а са раном, тј. класичном фазом вучедолске културе у југозападној Бугарској; видети: Alexandrov 1995, 264–266.

60 Анализа резултата археолошких ископавања 1955–1957. године учињена је на основу теренске документације и покретног археолошког материјала који се чува у праисторијском одељењу Народног музеја у Нишу, као и публикованих радова. У потпуности недостају фотографије и скице које илуструју ток ископавања.

II, а ниво А и слој а бубањско-хумској групи III.⁶³

Ниво С се састојао од: 1. најнижег слоја светломрке боје, који је окарактерисан као првобитна површина са спорадичним старчевачким налазима,⁶⁴ 2. стамбеног нивоа са остацима земљаног пода и фрагментима лепа и 3. слоја земље мркоцрвене боје, који је настао урушавањем стамбених структура.⁶⁵ У слоју с, који је чинила земља у тоновима светломрке до црвенкастомрке боје, различите дебљине, нису констатовани други објекти, а у горњим деловима слоја откривени су и налази из фаза Бубањ–Хум Ib и II.⁶⁶

Сл. 14. Основа куће 1 у нивоу С (према Garašanin 1957, Abb. 2, незнатно модификовано)

Abb. 14. Grundplan des Hauses 1 auf dem Niveau C (nach Garašanin 1957, Abb. 2, leicht modifiziert)

На централном платоу су током 1955–1958. године откривене три стамбене структуре (куће 1–3) са остацима пода и пећи (ниво С).⁶⁷ Грађевине нису страдале у пожару, биле су грађене на сличан начин и приближно сличних димензија. Биле су оријентисане север–југ, а највећа (кућа 1) је имала унутрашње димензије 6,4 x 5,5 m (Сл. 14). Кућа 1 је била грађена техником побијања дрвених стубова у темељни ров,

ширине 30–40 cm, који није уочен једино у североисточном делу где су откривени само укопи за стубове.⁶⁸ Гарашанин је сматрао да је овде можда темељни ров био плиће укопан, те зато није регистрован.⁶⁹ На јужној страни био је улаз ширине 0,80 m, ојачан стубовима. У јужном делу куће 1 пронађени су остаци запеченог земљаног пода, који је уочен и изван грађевине југоисточно од улаза, у југоисточном делу сонде IIe. Аутор претпоставља да је грађевина са јужне стране имала још један претпростор (трем), а као доказ за ту тврдњу наводи мање укопе за стубове ван објекта, код југоисточног и југозападног угла. Остаје нејасно значење пећи непосредно код улаза. Гарашанин је сматрао да су два укопа за стубове источно и западно од јаме, у централном делу структуре, могли да представљају носаче слеменог крова који је покривао кућу по ширини.⁷⁰ У средини структуре уочена је јама (јама 2 у сондама II'd и III'd), која је према истраживачу припадала нивоу становања и чији је садржај идентичан са налазима из куће.⁷¹ Непосредно уз грађевину, са њене

63 Garašanin 1957, 200–202; Гарашанин 19586, 272.

64 Истакнуто је да тај слој није припадао неолитском насељу; видети: Гарашанин 19586, 270.

65 Garašanin 1957, 201.

66 Гарашанин је сматрао да тај део слоја припада времену интензивног настањивања источне узвишице у фази Бубањ–Хум Ib и да у истраженом делу централног платоа нису постојали објекти из тог периода; Garašanin 1957, 201–202.

67 Гарашанин, Ђурић, 1983, 11.

68 Garašanin 1957, 202.

69 Гарашанин 19586, 271.

70 Garašanin 1957, 204.

71 Garašanin 1957, 203.

источне стране, истражене су две јаме за које је истакнуто да су тесно повезане са кућом и да се могу објаснити као позајмишта за глину.⁷² С обзиром да је испод јаме 2 у сонди П'с уочен темељни ров надземне структуре констатовано да су поједини укопи млађи од нивоа кућа. Такође, на основу различитих дубина укопавања темељних ровова наглашено је да се може уочити више фаза раноенеолитског насеља.⁷³ Констатовано је да се у овом нивоу могу препознати остаци више грађевина, незнатних хронолошких разлика.⁷⁴ Северно од простора на којем су откривене стамбене структуре, делимично је истражен темељни ров палисаде, са функцијом заштите од северних ветрова.⁷⁵

Ниво В се на истраженој површини уочавао као танка површина компакне земље црвенкасте боје, са мањим и већим површинама кућног лепа и делимично очуваним земљаним подом у слоју b, сиве боје.⁷⁶

Ниво А се састојао од компакне земље сивобеле боје (набој), који је раздвајао слојеве а и b, са већим и мањим површинама кућног лепа. Налазио се у оквиру слоја а.⁷⁷

Истраживањем стратиграфских карактеристика налазишта и археолошког материјала који је пронађен у појединим слојевима и нивоима, може се извести неколико битних закључака:

- Најнижи културни слој чинила је земља светломрке боје. Дебљина слоја је била неједнака и варирала је од свега 20 см до 1 м. Кроз слој је вршено укопавање раноенеолитских структура, те су у горњем делу тог слоја пронађени неолитски и раноенеолитски налази. У доњим деловима слоја преовладавао је неолитски керамички материјал. У сондама IVd, IVe и Vd из 1957. године констатован је дебљи неолитски слој са агломерацијама камена, фрагментима лепа, подницом пећи, фрагментима велике посуде за складиштење и концентрацијом фрагмената неолитске керамике. Стамбене структуре нису уочене.
- У горњем делу слоја с откривено је више агломерација камена са фрагментима керамичких посуда, животињским костима и фрагментима лепа. С обзиром на учесталост тих агломерација у скоро свим сондама и њихову тесну повезаност са рововима за темеље стамбене структуре, извесно је да је камен био значајан конструктивни елемент тих стамбених структура. Произилази да су куће биле грађене побијањем стубова носача горње конструкције у темељне ровове, а да су барем доњи делови зидова грађени од камена и блата.
- У источном делу куће 1 констатовано је укопавање две веће јаме (јама 2 у сонди П'с и јама 1 у сонди П'd). Гарашанин је истакао да су јаме истовремене са кућом и да су можда биле позајмишта глине.⁷⁸ С обзиром да се на публикованом плану са основом куће из 1955–1956. године може уочити да су јаме негиране основом куће 1, да је на истом плану темељни ров надземне структуре правца пружања север–југ представљен као старији, што потврђују и подаци из дневника ископавања (Сл. 14), није јасно да ли треба веровати поменутој интерпретацији, публикованом плану или подацима из дневника ископавања. У сваком случају, може се закључити да поједине јаме нису истовремене са стамбеном структуром, односно да су сигурно млађе.
- У основи и у северном профилу сонди IIIe, IIe и II'e уочена је различита дубина и ширина појединих темељних ровова, што указује на постојање неколико збијених стамбених објеката и могуће више фаза насеља из раног енеолита (Сл. 14–15).

72 Garašanin 1957, 204.

73 Garašanin 1957, 201, Abb. 1.

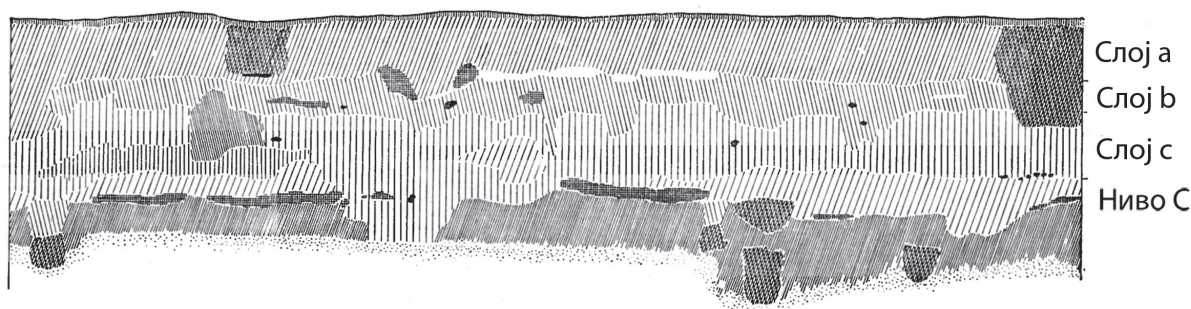
74 Гарашанин 1958б, 271.

75 Garašanin 1959б, 28; Гарашанин, Ђурић 1983, 11.

76 Garašanin 1957, 202.

77 Garašanin 1957, 202.

78 Garašanin 1957, 204.

Сл. 15. Северни профил сонди IIIe, IIe и II'c (према Garašanin 1957, Abb. 1, незнатно модификовано)
 Abb. 15. Nordprofil der Sondagen IIIe, IIe und II'c (nach Garašanin 1957, Abb. 1, leicht modifiziert)

- Изнад слоја с констатовано је неколико грађевинских нивоа. У сондама из 1955. године констатовано је три, у сондама из 1956. четири и у сондама из 1957. године три, односно четири (ако се узме у обзир и хоризонт констатован на основу карактеристика керамичког материјала).
- Почетна фаза касног енеолита, односно хоризонт насеља Бубањ Ib, тј. Чернавода III – Болераз, потврђена је на основу морфолошких и орнаменталних карактеристика керамичког материјала у сондама из 1957. и 1958. године. На основу досадашњег истраживања тешко је рећи да ли тај хоризонт треба повезати са слојем земље сиве до сивомрке боје, који је откривен (на релативним дубинама између 1,14 и 1,36, односно 1,43 m) у сондама из 1956. и у сондама из 1955. године (на релативним дубинама између 0,95 и 1,21 m).⁷⁹ У том слоју, у сондама из 1956. године, констатовани су укопи за стубове, мање и веће површине лепа, плићи укоп – јама (јама код угла Б у сонди II'c), површина набоја црне боје (у сонди IIe) и агломерација камена на којој су на више места уочени фрагменти поднице од набијене земље (у сонди IIIe на релативној дубини од 1,26 m).
- Развијеним фазама касноенеолитског периода и групи Бубањ–Хум II припадају:
 - А.** Један или два нивоа из 1955. године, у зависности да ли се слој земље сиве боје, на релативним дубинама између 0,95 и 1,21 m, определи Бубањ Ib (Чернавода III – Болераз културном комплексу) или Бубањ–Хум II групи. Други ниво евидентиран је на релативним дубинама између 0,83 и 0,95 m у слоју растресите земље сивомрке боје.⁸⁰ Пронађене су веће и мање површине компактне земље (набој) жуте боје, лепа, речних облутака, мање агломерације камена и остаци две пећи (поднице од запечене земље са фрагментима керамичких посуда у супструкцији).
 - Б.** Два нивоа у сондама из 1956. године у два различита слоја.⁸¹ Први је регистрован у свим сондама, на релативним дубинама између 1,00 и 1,06 m у слоју растресите земље сивоцрвене боје, у којем су пронађене веће и мање површине компактне земље жуте и црномрке боје (набој), лепа и један плићи укоп (североисточни део сонде II'd). Други је запажен у слоју растресите земље мрке боје на релативним дубинама између 0,84 и 0,87 m. У свим сондама, изузев сонде IIIe, констатоване су површине компактне земље (набој) црвеножуте, црне или беличасте боје, а у сонди II'c и агломерација камена и мање површине лепа.
 - В.** Два нивоа у сондама из 1957. године у истом слоју. Први је регистрован у сондама

79 Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, 42–47.

80 Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, 43.

81 Уколико се поменути слој земље (на релативним дубинама између 1,14 и 1,36, односно 1,43 m) сиве до сивомрке боје, и одговарајући ниво одреде овом периоду, ради се о три нивоа у три различита слоја; видети: Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, 46.

Vc и Vd на релативној дубини од 0,99 m.⁸² У слоју земље светломрке боје откривене су агломерације камена и површине компактне земље (набој) жуте боје. Други је откривен у истом слоју земље на релативним дубинама између 0,80 и 0,84 m. Пронађене су површине компактне земље жуте, црвенкастомрке и беличасте боје (набој), агломерације камена и мање површине лепа.

- Најмлађи ниво А и слој а констатовани су у скоро свим сондама истраженим 1955–1957. године на релативним дубинама између 0,46 и 0,73 m.⁸³ У слоју пепељасте земље мрке боје откривене су веће и мање површине компактне земље (набој) црне или беличасте боје, лепа, агломерације камена и остаци подница пећи. У сонди Ше, на релативној дубини од 0,72 m, остаци нивоа I су најочуванији. Евидентиране су веће површине делимично очуваног пода од запечене земље, који је формиран на слоју компактне земље (набој) жутонаранцасте боје са фрагментима керамичких посуда. У појединим сондама пронађено је обиље керамичких фрагмената и неколико целих посуда (у сонди IVe на релативној дубини од 0,67 m), а регистровано је и укопавање јаме из овог нивоа (у сонди IVb). Керамичке форме и орнаментални мотиви указују да овај ниво треба повезати са раним бронзаним добом, који је у културном смислу обележен као Бубањ–Хум III група.⁸⁴ Пехари са две наспрамне тракасте дршке, пехари на стопи украшени урезивањем, убадањем и белом инкрустацијом, зделе са Т профилисаним ободом, посуде са проширењима на ободу и др. указују да се ниво може повезати са раним бронзаним добом IIIa у Бугарској, тј. са касном фазом Глина културе (ЕВА IIIa).⁸⁵

- Истакнуто је да је локалитет двома благим удолинама подељен на три мања платоа, од којих је највећи и највиши био онај на источној страни, док најмањи-западни, својим оштрим контурама и стрмим падом ствара утисак вештачке творевине.⁸⁶ У сонди М, на западном платоу, откривена је већа агломерација крупнијег камена са шљунком на релативној дубини од 0,77 m.⁸⁷ Она је према истраживачу била део фортификације која је окруживала горњу ивицу узвишице.⁸⁸ На релативној дубини од 0,87 m доспело се до нивоа шљунка, који је према дневнику ископавања окарактерисан као природна формација. Током 1958. године ископавања су настављена, али документација о тим истраживањима није сачувана. У слоју нису откривене праисторијске насеобинске структуре, а констатовани су измешани налази из енеолита и средњег века (?).⁸⁹

82 Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, 49.

83 Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, 42–49.

84 Гарашанин 1958б; Garašanin 1957; 1982; Гарашанин 1973; Булатовић, Станковски 2011.

85 Alexandrov 1995, 266, Fig. 8/119–123 и 9/124–129.

86 Гарашанин 1958б, 269.

87 Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, 47.

88 Garašanin 1957, 202.

89 Гарашанин 1959б.

Закључак

Археолошким ископавањима локалитета Бубањ, изузимајући сонду М из 1956. и кампању 1958. године, истражено је 520 m². Доступни планови налазишта (Сл. 7, 9 и 11) омогућили су реконструкцију његовог некадашњег изгледа, те је закључено да је површина читавог локалитета била око 5 ha. Површина централног платоа била је око 0,3 ha, западног 0,09 ha, а источног (рачунајући очувану површину средином двадесетог века) око 0,85 ha. Површина сва три платоа на којима су извршена истраживања била је 1,24 ha. Произилази да је истражено свега 1,04% у односу на некадашњу површину коју је налазиште заузимало, односно 4,2% у односу на површину коју су захватили заравњени врхови три платоа.⁹⁰

Анализа вертикалне стратиграфије налазишта указала је да се на источном платоу може уочити најмање пет културних хоризоната (Старчево, Бубањ–Хум Ia, Бубањ Ib, Бубањ–Хум Ib и Бубањ–Хум II) са седам грађевинских нивоа.⁹¹ На централном платоу такође је констатовано најмање пет културних хоризоната (Старчево, Бубањ–Хум Ia, Бубањ Ib, Бубањ–Хум II и Бубањ–Хум III) са најмање седам грађевинских нивоа.⁹² Генерално посматрајући, на локалитету Бубањ је након Оршићевих и Гарашанинових истраживања укупно евидентирано шест културних хоризоната. Уочени су следећи културни хоризонти: 1. старчевачки-неолит, 2. Бубањ–Хум Ia – раноенеолитски Бубањ–Криводол–Салкуца комплекс, 3. Бубањ Ib – Чернавода III – Болераз касноенеолитски комплекс, 4. Бубањ–Хум Ib – рана јужна варијанта Коцофени културе, рани Костолац и Баден – касни енеолит, 5. Бубањ–Хум II – касна јужна варијанта Коцофени културе, касни Костолац и елементи са југоистока (Дикили Таш и Ситагри у североисточној Грчкој) и северозапада (вучедолска култура) – касни енеолит, и 6. Бубањ–Хум III – рано бронзано доба. Међутим, као што ће бити показано у даљем тексту, готово је немогуће успоставити однос између грађевинских нивоа на источном и централном платоу.

Најстарији културни хоризонт опредељен је у неолитски период и повезан са старчевачком културом. Откривени су насеобински објекти у виду укопа – јама на источном платоу, пећи на отвореном и већих посуда за складиштење на централном. Стамбене структуре на истраженој површини нису уочене, али дебљина културног слоја у сондама на централном платоу и фрагменти кућног лепа из јама и слоја указују да се на локацији становало у овом периоду.⁹³

У периоду раног енеолита (група Бубањ–Хум Ia, Бубањ–Криводол–Салкуца културни комплекс) констатована су најмање два грађевинска нивоа приликом првих истраживања локалитета (нивои A–B), два грађевинска нивоа у два културна слоја на источном платоу (нивои IV–V) и најмање два (ниво C са надземним структурама и хоризонт јама) на централном платоу. Сасвим је оправдано поставити питање да ли су регистровани насеобински хоризонти на источном и централном платоу истовремени.

У Оршићевом нивоу A препознати су остаци спаљене надземне структуре, димензија 8 x 4 m, која је грађена у техници плетера и лепа на танком нивелационом слоју

90 Новија археолошка истраживања у централној Европи и доњем Подунављу указују да су на простору око појединих локалитета који имају карактер телова, формирана истовремена насеља. Због грађевинских радова око локалитета у 20. веку, некадашњи предео је потпуно измењен, те је немогуће проверити да ли се становало ван узвишења.

91 Гарашанинови нивои II и III су у овом раду окарактерисани као два засебна нивоа, а неолитски културни хоризонт је означен као најстарији грађевински ниво на локалитету.

92 У Гарашаниновом слоју a и нивоу A уочен је један ниво становања, у слоју b и нивоу B препозната су два, тј. три нивоа. У слоју c и нивоу C уочено је најмање два нивоа – ниво стамбених структура (можда у два нивоа – старија и млађа фаза?) и млађи ниво са јамама, оба из раног енеолита. Није јасно да ли хоризонт из ране фазе касног енеолита, који је уочен на основу карактеристика керамичког посуђа (Бубањ Ib, тј. Чернавода – Болераз III), треба повезати са најстаријим нивоом у слоју b или са горњим делом слоја c. Најстарији ниво потиче из неолита.

93 Упоредити са: Трајковић-Филиповић и др. 2008, 312.

песка. Структура је била оријентисана исток–запад. Ван габарита објекта евидентирани су остаци три пећи, а унутар објекта веће посуде за складиштење, жрвањ и аван. Ниво В је евидентиран на основу концентрације лепа и пепела. У Гарашаниновом нивоу V откривени су остаци поднице пећи и група предмета (обележена ad/14). У нивоу IV откривени су остаци спаљене надземне стамбене структуре, која је грађена у техници плетера и лепа. Подница објекта била је од набијене земље и почивала је на супструкцији од дрвених облица. Може се закључити да су куће на источном платоу грађене сличном техником, с тим што је у првом случају установљен нивелациони слој песка (ниво А), а у другом је под био формиран наношењем слоја глине преко дрвених полуоблица (ниво IV).⁹⁴ У Гарашаниновом нивоу С, на централном платоу, документована је другачија техника градње кућа него на источном платоу. Структуре су грађене тако што су се стубови, носачи горњег дела куће, побијали у темељне ровове. Откривени су остаци три стамбена објекта сличних димензија, исте оријентације (север–југ) и технике градње, при чему је највећа кућа имала гушће распоређене укопе за носаче горње конструкције. Према свему судећи, доћи делови зидова у нивоу изнад темељне зоне грађени су од камена. На такав закључак навела је чињеница да су у готово свим истраженим сондама на централном платоу изнад нивоа подница кућа проналажене мање и веће агломерације крупнијег камена. Структуре нису страдале у пожару. Једини објекат који је био у потпуности истражен, имао је унутрашње димензије 6,4 x 5,5 m (кућа 1). Између збијених кућа нивоа С евидентирани су површине прекривене речним облацима (стазе!) и укопи–јаме. Различита дубина и ширина појединих темељних ровова указује на постојање неколико збијених стамбених објеката и могуће две фазе насеља. Поједине јаме се могу повезати са грађевинским хоризонтом (куће 1–3), друге су очигледно из млађег периода, а не треба искључити ни могућност да су поједине можда старије. Ипак, однос између Оршићевих нивоа А и В, Гарашанинових нивоа IV–V и нивоа С је под знаком питања и може се решити једино радикарним методом. У додатку, вредно помена је да су, за разлику од нивоа С на централном платоу, у нивоима из раног енеолита на источном платоу често евидентирани налази керамичких посуда декорисани сликањем.⁹⁵ На питање да ли распрострањеност такве керамике има хронолошки⁹⁶ и/или социјални значај,⁹⁷ тешко се може одговорити без датовања већег броја насеља и анализе целокупног керамичког материјала са истраживаних локација.

У периоду ране фазе касног енеолита, која је повезана са културним комплексом Чернавода III – Болераз (Бубањ Ib), остаци насеља су потврђени у нивоу III на источном платоу. Откривена структура, која је вероватно била спаљена, грађена је у техници плетера и лепа.⁹⁸ Налази из овог периода евидентирани су и у Оршићевим сондама, а његов ниво С можда треба повезати са Гарашаниновим нивоом III. У сондама на централном платоу откривени су налази који недвосмислено потврђују активности из истог периода, али није сигурно да ли се слој и остаци грађевинског нивоа констатовани у сондама из 1956. године могу повезати са насељем из овог или млађег периода (Бубањ–Хум II).

На источном платоу у нивоу II откривени су остаци надземне структуре, оријентисане дужим странама исток–запад. Констатовано је да су нивои II и IIa били део насеља Бубањ–

94 У компактном лепу спорадично је пронађен и ситнији и крупнији камен; Milanović 2013, 4–5.

95 Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, 29–30, 35, 51 и Сл. 16 и 24.

96 Раније је истакнуто да се у источној Србији могу издвојити два хоризонта насељавања, један са керамичким посудама украшеним сликањем (графит, црвени и бели пигмент) и други, са насељима на којима таква декорација недостаје; видети: Tasić 1995; Лазић, Сладић 1997.

97 Новија истраживања на локалитетима у Бугарској указују да то може да буде и последица различите просторне дистрибуције артефаката у оквиру насеља. Тако је нпр. ископавањима на локалитету Лига у западној Бугарској евидентирано да су поједини контексти истог стамбеног хоризонта садржали керамику сликану графитом, а други нису, што је омогућило закључак да је таква луксузна керамика имала значајну друштвену улогу; Merkyte 2005.

98 Milanović 2013.

Хум Ib групе, која је у културном смислу блиска другим истовременим групама и културама,⁹⁹ иако су подаци о важним одликама те манифестације врло штури. На централном платоу пронађени су скромни остаци ове фазе у виду спорадичних налаза керамичких фрагмената. Насеобински објекти нису откривени. Према свему судећи, у овом периоду насеље је било на источном платоу, док је централни плато представљао простор без грађевина.

У нивоу I на источном и нивоу B, те слоју b на централном платоу откривени су остаци насеља из позних фаза касног енеолита и повезани са групом Бубањ–Хум II. Један културни хоризонт на источном и најмање два (или три) хоризонта на централном платоу говоре у прилог да је локација била насељена у више наврата. Није познато да ли су насеља на оба платоа била истовремена.

Најмлађи период је опредељен у рано бронзано доба и означен је као Бубањ–Хум III група. Остаци насеља обележеног као ниво A и слој a, који је био знатне дебљине, евидентирани су на централном платоу. На источном платоу откривени су само спорадични налази керамичких посуда из овог периода. Произилази да се и у овом периоду може тврдити да је само један плато био запоседнут стамбеним структурама, док су остали били коришћена у друге сврхе.

Спорадични налази из средњег и касног бронзаног доба, као и из гвозденог доба указују да је локација била значајна и у тим млађим периодима.¹⁰⁰ Сасвим је могуће да су у неистраженом делу локалитета постојале стамбене и друге насеобинске структуре из поменутих периода.

Некропола организована на редове, са покојницима сахрањеним према хришћанском обичају, у већини сонди је оштетила млађе праисторијске нивое и слојеве, што је посебно уочљиво у сондама на централном платоу. Стога је и разумљиво зашто у најмлађим нивоима локалитета није било могуће открити стамбене структуре у целини.

Перспектива проучавања остатака материјалне културе са старих ископавања локалитета Бубањ, која се налази у депоу праисторијског одељења Народног музеја у Нишу, односи се на могућности апсолутног датовања одређених целина из појединих слојева и нивоа, те успостављања прецизнијих хронолошких и културних односа између различитих нивоа на источном и централном платоу. У широј перспективи датовање би омогућило културно-хронолошко поређење са другим значајним локалитетима у регији и другим суседним областима.

Посебан значај локалитета огледа се у његовом плану, начину употребе простора и географском положају. Динамика насељавања и напуштања локације манифестована је разликама у хоризонталној и вертикалној стратиграфији на три платоа. Истраживање је указало да је локација сигурно у неколико наврата насељавана парцијално. Констатован је обичај да се насели један плато, док су друга два остајала ненастањена. Претпостављено је да један или два платоа служе за различите активности становника, која су могла укључивати чување стоке, намирница и других потрепштина (силоси), одлагање отпада (отпадне јаме), вршидбу житарица или обављање активности за које су потребни посебни услови. Слободни простори око насеља служили су и за окупљања група људи и за ритуале повезане са обичајима, као и за многе друге форме друштвеног живота. На простору северно од кућа централног платоа откривен је темељни ров палисаде.¹⁰¹ Нажалост, палисада је испитана само делимично, те није јасно да ли је читав плато био ограђен. Фортификациони елементи у виду рова и депоноване земље са његове унутрашње стране, која је можда имала функцију заштитног бедема, откривени су и приликом најновијих истраживања локалитета.¹⁰²

99 Jevtić 1987; Стојић 1989; Stojić 1996; Николић 1997; Капуран, Булатовић 2012; Булатовић и др. 2013.

100 Видети: Стојић, Јоцић 2006, 187–195, Т. LXXV–LXXVII.

101 Гарашанин, Ђурић 1983, 11.

102 Bulatović, Milanović 2012, 24; Bulatović, Milanović 2014, Sl. 3; Bulatović, Milanović 2020.

Најмањи, западни плато вероватно није био настањиван. Евидентирани остаци каменог прстена и топографске одлике (кружна форма и нагиб терена) указују да је најнижи плато могао имати и другачије функције, можда повезане са дефанзивним стратегијама, осматрањем и контролом одређених места у пределу. Такође, не може се искључити ни његова ритуална, односно сакрална функција.

Локалитет Бубањ се налази у равничарском пределу, у непосредној близини ушћа Нишаве у Јужну Мораву. Северозападну и југозападну околину локације пре мелирационих радова у двадесетом веку карактерисало је барско земљиште и повремене и сталне акумулације стајаће воде. Данас је читава околина локалитета претворена у плодне ораничне површине које чине алувијални типови земљишта. Источни део територије око локалитета био је и у прошлости веома погодан за земљорадњу јер се налази на вишем надморском нивоу, а самим тим био је безбеднији од поплава. Налази камених жрвњева и посуда за складиштење (из надземне структуре А са ископавања 1935. и из слојева и структура са ископавања 1954–1958. године) и изузетно бројни налази кремених сечива и спорадични налази алатки, већих димензија, од рога са перфорацијом, потврђују да је земљорадња била важна привредна активност становника. Налази керамичких пршљенака за разбој у свим грађевинским хоризонтима непосредно указују да је ткачки занат имао веома значајну улогу у економији становника насеља. Бројни налази животињских костију у свим слојевима, полуфабрикати и предмети од животињских костију, зуба и рога, говоре нам да су домаће и дивље животиње биле интезивно коришћене. Заступљеност говеда и свиња у свим периодима¹⁰³ у складу је са хидролошким одликама околине. Барски равничарски предео са знатним степеном влаге нарочито погодује узгоју поменутих животиња. Узгој оваца и коза био је више везан за околне пашњаке и покретније чланове заједнице, те се претпоставља да су у ту сврху могле бити коришћене локације за напасање у брдском залеђу каква је Велика Хумска чука.¹⁰⁴ Заступљеност пса и налаз неколико скелета паса на дну јаме на централном платоу локалитета указују на посебан однос према тим животињама у раноенеолитском периоду. На значај локалитета Бубањ као места традиције, окупљања и обележавања важних догађаја, тесно повезаних са ритуалним радњама, потврђују и налази група предмета сконцентрисаних на једном месту, углавном ван стамбеног простора. Такве целине евидентиране су у хоризонтима из раног енеолита и раног бронзаног доба. Састојале су се од већег броја целих и фрагментованих посуда, што говори да су такве активности биле тесно скопчане са конзумацијом хране и пића. Налази керамичких фигурина, бакарних длета, жртвеника (трипод), керамичких палета и украшавање керамичких посуда златом, графитом, сликањем белом и црвеном бојом указују да је настањена раноенеолитска заједница у економском и друштвеном погледу била веома успешна.

Анализа карактеристика керамопродукције у различитим нивоима и слојевима на локалитету Бубањ сигуран су показатељ промена у исхрани становника насеља у односу на ранији неолитски период. Пехари са две дршке (кантароси) и шоље са високом тракастом дршком могу се сматрати новином у енеолитском керамичком инвентару регије централног Балкана. Прва форма позната је и у инвентару касноенеолитских култура на овом простору, а доминантан облик и најпрепознатљивија форма постаје у раном енеолиту. Током касног енеолита друга поменута форма постаје учестала појава у керамичком инвентару, а у рано бронзано доба поново доминирају пехари са две тракасте дршке. Такве појаве израз су нових навика и обичаја у вези са конзумацијом пића и хране, а у ширем смислу нових друштвено-економских потреба.

Досадашњим истраживањима констатоване су знатне сличности у раноенеолитском

103 Вöкöny 1990; Булатовић 2010.

104 Булатовић, Милановић 2015.

обрасцу насељавања и керамичком стилу у југоисточној Србији, западној Бугарској и југозападној Румунији,¹⁰⁵ као и у југозападној Румунији и источној Србији у касном енеолиту (Коцофени–Костолац).¹⁰⁶ Сличности се уочавају и у другим врстама покретних (фигурине, кремени, камени, коштани и бакарни артефакти и др.) и непокретних налаза (величина и начин градње кућа), док су подаци о начину сахрањивања на садашњем нивоу истражености непотпуни. Такође, сличности у керамичком репертоару могу се уочити на касноенеолитским насељима у читавом Поморављу,¹⁰⁷ а у скорије време истакнуто је да су области југозападне Бугарске и југоисточне Србије (Поморавље и Понишавље) прошле кроз сличан културни развој почев од раног бронзаног доба Ia (Чернавода III – Болераз) до фазе IIc2 (Бубањ–Хум II и класични Вучедол), мада директнији подаци недостају.¹⁰⁸ На основу досадашњих истраживања може се помишљати да је кроз процесе дезинтеграције и трансформације касноенеолитских култура централног Балкана (Градешница и винчанска култура) формирано културно јединство у поменутиим регијама, које је према свему судећи трајало дуже од два миленијума.

Археолошка истраживања у двадесетом веку показала су да је локалитет представљао вишеслојно налазиште са комплексном вертикалном и хоризонталном стратиграфијом и сложенем динамиком насељавања. С обзиром на незнатну истражену површину, може се само наслућивати каква открића би нас чекала у преосталом неистраженом делу налазишта. Нажалост, оно је данас готово у потпуности уништено, и самим тим, значајан извор података о прошлом животу је ишчезао. Стога, ово истраживање добија на значају и треба га разумети као тежњу да се барем делом осветли историја становања на епонимном локалитету Бубањ и о томе пренесу сазнања будућим поколењима.

105 Berciu 1961; Гарашанин 1973; Тодорова 1986; Georgieva 1990; Tasić 1995; Nikolova 1999.

106 Roman 1976; Tasić 1982; Jevtić 1987; Николић 1997; Nikolić 2000; Капуран, Булатовић 2012.

107 Стојић 1989; Stojić 1996.

108 Alexandrov 1995, 266.

БИБЛИОГРАФИЈА

Алексић 2011 – А. Алексић, *Археолошко налазиште Бубањ у праисторији нишког краја*. Магистарска теза. Филозофски факултет Универзитета у Београду (непубликовано).

Alexandrov 1995 – S. Alexandrov, The Early Bronze Age in Western Bulgaria: Periodisation and Cultural Definition. In: D. W. Bailey, I. Panayotov (eds.), *Prehistoric Bulgaria* (Monographs in World archaeology, No. 22). Madison Wisconsin, 253–270.

Arandelović-Garašanin 1954 – D. Arandelović-Garašanin, *Starčevačka kultura*. Ljubljana.

Berciu 1961 – D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului in Romnia in lumina noilor cercetări*. Bucuresti.

Bökönyü 1990 – S. Bökönyü, Prehistoric animal remains from Bubanĵ – Hum at Niš, *Старинар* XL–XLI, 89–94.

Булатовић 2010 – Ј. Булатовић, 2010. *Остаци фауне из затворених енеолитских целина на налазишту Бубањ код Ниша*. Мастер теза. Филозофски факултет Универзитета у Београду (непубликовано).

Bulatović, Milanović 2012 – А. Bulatović, D. Milanović, Preliminarni rezultati arheoloških iskopavanja na lokalitetu Bubanĵ u Novom Selu u 2011. godini, u: V. Bikić, S. Golubović, D. Antonović (ur.), *Arheologija u Srbiji: projekti Arheološkog instituta u 2011. godini*, Beograd, 22–25.

Bulatović, Milanović 2014 – А. Bulatović, D. Milanović, Arheološka istraživanja na lokalitetu Bubanĵ kod Novog Sela u 2012. godini, u: D. Antonović, S. Golubović, V. Bikić (ur.), *Arheologija u Srbiji: projekti Arheološkog instituta u 2012. godini*, Beograd, 20–23.

Булатовић, Станковски 2012 – А. Булатовић, Ј. Станковски, *Бронзано доба у басену Јужне Мораве и у долини Пчиње*, Београд.

Булатовић и др. 2013 – А. Булатовић, А. Капуран, Г. Јањић, *Неготин – културна стратиграфија праисторијских локалитета Неготинске крајине*, Београд-Неготин.

Булатовић, Милановић 2015 – А. Булатовић, Д. Милановић, Велика Хумска чука, истраживања 2009. године, прилог проучавању стратиграфије енеолита и бронзаног доба у југоисточној Србији, *Гласник Српског археолошког друштва* 30 (2014), 163–88.

Bulatović, Milanović 2020 – А. Bulatović, D. Milanović, *Bubanĵ, the Eneolithic and the Early Bronze Age tell in southeastern Serbia*, МРК series 90, Vienna 2020.

Галовић 1959 – Р. Галовић, Праисториско насеље Јеленац код Алексинца, *Зборник радова Народног музеја Београд* II, 329–336.

Гарашанин 1984 – Д. Гарашанин, Насеље старчевачке културе, у: С. Ћелић (ур.), *Винча у праисторији и средњем веку*. Београд, 13–21.

Garašanin 1957 – М. Garašanin, Ausgrabungen in Bubanĵ bei Niš (Serbisches Moravagebiet), *Germania* 35, Heft 3-4, 1957, 198–207.

Garašanin 1958a – М. Garašanin, Kontrollgrabung in Bubanĵ bei Niš, *Praehistorische Zeitschrift* XXXVI, 1958, 223–244.

Гарашанин 1958б – М. Гарашанин, Ископавања на Бубњу код Ниша, претходни извештај за 1954–1956. годину, *Старинар* н. с. VII-VIII (1956-1957), 1958, 269–274.

Garašanin 1959a – М. Garašanin, Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 39/1958, 1–130.

Garašanin 1959б – М. Garašanin, „Bubanĵ kod Niša – Naselje ranog bronzanog doba“, *Arheološki pregled* 1, 26–30.

Гарашанин 1973 – М. Гарашанин, *Праисторија на тлу СР Србије*, I том. Београд.

Garašanin 1979 – М. Garašanin, Centralnobalkanska zona, u: A. Benac (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja* II, Sarajevo, 79–212.

Garašanin 1982 – М. Garašanin, Zur Chronologischen und Kulturellen Wertung der Bubanĵ-Funde, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 26, 154–166.

Гарашанин, Ђурић 1983 – М. Гарашанин, Н. Ђурић, *Археолошки локалитети Бубањ и Велика хумска чука*. Ниш.

- Georgieva 1990** – P. Georgieva, Periodization of the Krivodol-Salkuța-Bubanj culture, у: Д. Срејовић, Н. Тасић (ур.), *Винча и њен свет*, Међународни скуп, Подунавље између 6000 и 3000 г. пре нове ере, Београд, 167–173.
- Dimitrijević 1979** – S. Dimitrijević, Vučedolska kultura i vučedolski kompleks, у: А. Бенас, (ур.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja III*, Сарајево, 267–342.
- Jevtić 1987** – М. Јевтић, Les stations énéolithiques dans le secteur de Djerdap I-II. In: D. Srejović, N. Tasić (Hrsg.), *Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan zone während der Äneolithischen periode*, Београд, 21–26.
- Johnson 1999** – М. Johnson, *Archaeological Theory An Introduction*, Oxford.
- Капуран, Булатовић 2012** – А. Капуран, А. Булатовић, Културна група Коцофени–Костолац на територији североисточне Србије, *Старинар LXII*, 65–94.
- Лазић, Сладић 1997** – М. Лазић, М. Сладић, Енеолитско насеље у Шкодринол пољу код Књажевца, у: М. Лазић (ур.), *Археологија Источне Србије*, Београд 1997, 211–23.
- Manzura 1999** – I. Manzura, Cernavoda I culture. In: L. Nikolova, *The Balkans in Later Prehistory, Periodization, Chronology and Cultural Development in the Final Copper and Early Bronze Age (Fourth and Third Millennia BC)*, Oxford, 95–174.
- Medović, 1976** – Р. Medović, Die Cernavoda III – Kultur im Jugoslawischen Donaugebiet, *Istraživanja 5*, 105–110.
- Merkyte 2005** – I. Merkyte, *Līga Copper Age strategies in Bulgaria*. Kobenhavn 2005.
- Милановић 2011** – Д. Милановић, Насеље Чернавода III културе на локалитету Бубањ, *Старинар LXI*, 101–119.
- Milanović 2013** – D. Milanović, Cultural and Chronological Position of Chalcolithic horizons III and IV at Bubanj site – excavations from 1954, *Archaeologia Bulgarica XVII/2*, 1–16.
- Милановић, Трајковић-Филиповић 2015** – Д. Милановић, Т. Трајковић-Филиповић, *Стара ископавања на локалитету Бубањ – праисторијско вишеслојно налазиште код Ниша*, Ниш.
- Николић 1997** – Д. Николић, Енеолитска насеља у околини Мајданпека, у: М. Лазић (ур.), *Археологија источне Србије*, Београд, 197–210.
- Nikolić 2000** – D. Nikolić, *Kostolačka kultura na teritoriji Srbije*. Beograd.
- Nikolić 2005** – D. Nikolić, The Development of Pottery in the Middle Neolithic and Chronological systems of the Starčevo Culture, *Гласник српског археолошког друштва 21*, 45–70.
- Nikolova 1999** – L. Nikolova, *The Balkans in Later Prehistory, Periodization, Chronology and Cultural Development in the Final Copper and Early Bronze Age (Fourth and Third Millennia BC)*. Oxford.
- Ниса 1982** – М. Nica, Locuirea preistorica de la Sucidava-Celei din perioada de trecera de la neolitic la epoca bronzului. Oltenia. *Studii și Comunicari. Istorie 4*, 98–102.
- ОГК 1973** – *Osnovna geološka karta SFRJ*, Niš K34-32, 1:100 000. Београд.
- Оршић-Славетић 1936** – А. Оршић-Славетић, Преисторијска налазишта у околини Ниша, *Старинар* н. с. X-XI (1935–1936), 174–182.
- Orssich de Slavetich 1940** – А. Orssich de Slavetich, Bubanj, eine vorgeschichtliche Ansiedlung bei Niš, *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Akademie der Wissenschaften IV. Band, Nr. 1-2*, Wien, 1–46.
- Палавестра 2011** – А. Палавестра, *Културни контексти археологије*, Београд.
- Петровић 2005** – Ж. Петровић, *Народни музеј у Нишу, 1933–2003*, Ниш.
- Roman 1976** – Р. Roman, *Cultura Coțofeni*, Bucharest.
- Стојић 1989** – М. Стојић, Праисторијско налазиште Ђула у Остриковцу код Светозарева, *Balkanica XX*, 171–183.
- Stojić 1996** – М. Stojić, L'Énéolithique final dans le centre des Balkans. In: L. Nikolova (ed.), *Early Bronze Age Settlement Patterns in the Balkans 3*, Sofia, 353–372.
- Стојић, Јоцић 2006** – М. Стојић, М. Јоцић, Ниш – културна стратиграфија праисторијских локалитета у нишкој регији, Београд–Ниш.
- Tasić 1979** – N. Tasić, Bubanj-Salcuța-Krivodol kompleks, у: А. Бенас, (ур.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja III*, Сарајево, 87–114.

Tasić 1982 – N. Tasić, Naselje bakarnog doba u istočnoj Srbiji, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurije u Boru* 2, 19–36.

Тасић 1983 – Н. Тасић, *Југословенско Подунавље од индоевропске сеобе до продора Скита*, Нови Сад – Београд.

Tasić 1995 – N. Tasić, *Eneolithic cultures of Central and West Balkans*. Belgrade.

Тасић 1998 – Н. Тасић, Старчевачка култура, у: Н. Тасић (ур.), *Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до средњег века*, Београд, 30–55.

Тодорова 1986 – Х. Тодорова, *Каменно-медната епоха в Българија*. Софија.

Трајковић-Филиповић и др. 2008 – Т. Трајковић-Филиповић, Д. Милановић, А. Булатовић, Ревизиона археолошка ископавања локалитета Бубањ код Ниша у 2008. години, *Зборник, Народни музеј Ниш*, број 16-17, 309–318.

Тумач за Основну геолошку карту СФРЈ, Ниш К34-32, 1973.

Hodder 1979 – I. Hodder, Economic and Social Stress and Material Culture Patterning, *American Antiquity* 44 (3), 446–454.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE WICHTIGSTEN FORSCHUNGSRISULTATE MEHRISCHICHTIGER VORGESCHICHTLICHER FUNDSTELLE BUBANJ BEI NIŠ IM 20. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung: In dieser Arbeit werden Forschungsergebnisse der Fundstelle Bubanj von A. Orsich Slavetich aus dem Jahr 1935. und M. Garašanin aus den Jahren 1954–1958 dargestellt. Das Ziel dieser Arbeit war es, auf einer entsprechenden Weise zu illustrieren, was während früherer Ausgrabungen gefunden wurde, in welchen archäologischen Kontexten, was für eine Interpretation angeboten wurde und was eine künftige Forschung der Kupfer- und Frühbronzezeit auf dem Mittelbalkan umfassen soll.

Schlusswörter: Fundstelle Bubanj, Forschung von A. Orsich Slavetich und M. Garašanin, vertikale und horizontale Stratigraphie, Siedlungen, Neolithikum, Äneolithikum, Frühbronzezeit.

In 1935. und zwischen den Jahren 1954. und 1958. (ausgenommen Schnitt M aus dem Jahr 1956. und die Ausgrabungen in 1958) wurden auf der Fundstelle Bubanj 520 m² erforscht. Die zugänglichen Pläne der Fundstelle (Abb. 7, 9 und 11) ermöglichten eine Rekonstruktion des ehemaligen Aussehens. Es konnte erschlossen werden, dass die Gesamtfläche etwa 5 ha betrug. Die Fläche des gesamten mittleren Plateaus betrug etwa 0.3 ha, des westlichen 0.09 ha und des östlichen (die Fläche, die in der Mitte des 20. Jh. noch erhalten blieb) etwa 0.85 ha. Die Fläche aller drei ausgegrabenen Plateaus betrug 1.24 ha. Es lässt sich feststellen, dass nur etwa 1.04 % des Fundstellenumfangs erforscht wurden, bzw. 4.2 % der Fläche, die in drei abgeflachten Plateaus mit eingeschlossen war.¹

Die Analyse vertikaler Stratigraphie der Fundstelle zeigte, dass auf dem östlichen Plateau mindestens fünf Kulturhorizonte beobachtet werden, (Starčevo, Bubanj-Hum Ia, Bubanj-Hum Ib, Bubanj-Hum-Xym Ib und Bubanj-Hum II) mit sieben Bauniveaus.² Auf dem mittleren Plateau wurden ebenso mindestens fünf Kulturhorizonte festgestellt (Starčevo, Bubanj-Hum Ia, Bubanj Ib, Bubanj-Hum II und Bubanj-Hum III) mit mindestens sieben Bauniveaus.³ Generell beobachtet wurden nach den Ausgrabungen von Oršić und Garašanin auf der Fundstelle Bubanj sechs Kulturhorizonte festgestellt. Die folgenden Kulturhorizonte konnten getrennt werden: 1. Starčevo – Neolithikum, 2. Bubanj-Hum Ia – frühäneolithischer Bubanj-Krivodol-Salcuța

1 Neuere archäologische Ausgrabungen in Mitteleuropa und im unteren Donautal weisen darauf hin, dass in Umgebungen tel-förmiger Fundstellen, gleichzeitige Siedlungen organisiert waren. Wegen Bauarbeiten um die Fundstelle im 20. Jh. wurde die ehemalige Umgebung fast völlig geändert und deswegen ist es nicht mehr möglich festzustellen, ob außerhalb des Plateaus auch weitere Flächen besiedelt waren.

2 Die Niveaus II und IIa von Garašanin wurden in diesem Text als zwei getrennte Niveaus betrachtet, während die neolithische Kulturschicht als das älteste Bauniveau auf der Fundstelle betrachtet wird.

3 In Garašanins Schicht a und Niveau A wurde ein Besiedlungsniveau beobachtet und in der Schicht b und Niveau B zwei, bzw. drei Niveaus. In der Schicht c und Niveau C wurden mindestens zwei Niveaus beobachtet – das eine mit Wohnstrukturen (vielleicht in zwei Niveaus – die ältere und die jüngere Phase?) und noch ein jüngeres Niveau mit Gruben, beide aus dem Frühäneolithikum. Es ist nicht klar, ob der Horizont aus der frühen Phase des späten Äneolithikums, der aufgrund Tonmerkmale bestimmt wurde (Bubanj Ib, bzw. Černavoda-Boleraz III), mit dem ältesten Niveau der Schicht b oder mit dem oberen Teil der Schicht c in Zusammenhang zu bringen ist. Das älteste Niveau ist neolithisch.

Komplex, 3. Bubanj Ib-Černavoda III-Boleraz – spätäneolithischer Komplex, 4. Bubanj-Hum Ib- die frühe, südliche Variante der Coțofeni Kultur, frühe Kostolac Kultur und Banden – spätes Äneolithikum, 5. Bubanj-Hum II – späte, südliche Variante der Coțofeni Kultur, späte Kostolac Kultur und Elemente aus dem Südosten (Dikili-Tasch und Sitagri im Nordosten Griechenlands) und Nordwesten (Vučedol Kultur) – spätes Äneolithikum und 6. Bubanj-Hum III – frühe Bronzezeit. Doch, wie später in diesem Text gezeigt wird, war es auf dem östlichen und mittleren Plateau fast unmöglich, Verhältnisse zwischen den Bauniveaus festzustellen.

Der älteste Kulturhorizont wurde in das Neolithikum bestimmt und mit der Starčevo Kultur in Zusammenhang gebracht. Auf dem östlichen Plateau wurden Wohngruben entdeckt sowie offene Öfen, während auf dem mittleren Plateau größere Speichergefäße zutage kamen. Auf der erforschten Fläche sind keine Wohnobjekte festgestellt, obwohl die Schichtdicke in Schnitten auf dem mittleren Plateau und Flechtwerkreste aus Gruben und aus der Schicht hinweisen, dass zu dieser Zeit die besprochene Fläche besiedelt war.⁴

Während der frühen Ausgrabungen wurden mindestens zwei Bauniveaus (Niveaus A-B) festgestellt, die dem frühen Äneolithikum (Gruppe Bubanj-Hum Ia, Bubanj-Krivodol-Salčuța Kulturkomplex) gehören, zwei Bauniveaus in zwei Kulturschichten auf dem östlichen Plateau (Niveaus IV–V) und mindestens zwei (Niveaus C mit oberirdischen Strukturen und ein Grubenhorizont) auf dem mittleren Plateau. Die Frage kann gestellt werden, ob die erforschten Wohnhorizonte auf dem östlichen und auf dem mittleren Plateau gleichzeitig waren.

Im Niveau A von Oršić wurden Reste einer gebrannten oberirdischen Struktur gemerkt, die eine Fläche von 8 X 4 m einnahm und in Flechtwerktechnik gebaut wurde, mit einer aus Sand bestehenden, dünnen Nivelationsschicht. Die Struktur ist in der östlich-westlichen Richtung orientiert. Außerhalb des Objektes wurden Überreste drei Öfen entdeckt, während innerhalb des Objektes größere Speichergefäße, ein Mahlstein und ein Mörser zutage kamen. Das Niveau B wurde aufgrund Flechtwerk- und Aschenkonzentrationen erkannt. In Garašanins Niveau V wurden Reste eines Ofenbodens und eine Fundgruppe (als ad/14 gekennzeichnet) ausgegraben. Auf dem Niveau IV wurden Reste einer verbrannten oberirdischen Flechtwerkwohnstruktur entdeckt. Deren Boden war aus gestampfter Erde, die wiederum auf einer Balkenstruktur lag. Es lässt sich schließen, dass die Häuser auf dem östlichen Plateau in einer ähnlichen Technik gebaut wurden, mit einem Unterschied: Im ersten Falle wurde eine aus Sand bestehende Nivelationsschicht (Niveau A) festgestellt, während im Zweiten der Boden aus einer über Holzbalken gelegter Lehmschicht bestand (Niveau IV).⁵ In Garašanins Niveau C auf dem mittleren Plateau wurde eine unterschiedliche Bautechnik dokumentiert. Die Strukturen waren auf solcher Weise gebaut, dass die Pfosten, Träger des oberen Hausteiles, in Fundamentgruben gestochen waren. Man entdeckte drei Wohnobjekte mit ähnlichen Dimensionen, mit derselben Orientierung (nord-süd) und Bautechnik, wobei das größte Haus eine dichtere Einordnung an Pfostengruben besaß. Wahrscheinlich wurden untere Mauerteile im Niveau oberhalb der Fundamentzone aus Stein gebaut. Dies wird aufgrund der Tatsache erschlossen, dass in fast allen erforschten Sonden auf dem mittleren Plateau oberhalb der Hausböden kleinere oder größere Steingruppen gefunden wurden. Diese Strukturen waren nicht verbrannt. Das einzige Objekt, das völlig erforscht wurde, maß in seinem Inneren 6.4 X 5.5 m (Haus 1). Zwischen den dicht gebauten Häusern des Niveaus C wurden mit Kieselstein gepflasterte Flächen (Pfade!) und Gruben entdeckt. Unterschiedliche Tiefe und Breite einziger Fundamentgruben weisen auf die Existenz mehrerer dicht aneinander errichteten Wohnobjekte und potenziell auf zwei Besiedlungsphasen hin. Einzige Gruben können mit dem Wohnhorizont (Häuser 1–3) in Zusammenhang gebracht werden, während andere Häuser deutlich einer jüngeren Periode gehören. Es soll nicht ausgeschlossen werden, dass einige Häuser möglicherweise älter sind. Trotzdem sind Zwischenverhältnisse zwischen den Oršićs Niveaus A und B und Garašanins Niveaus IV–V und C fraglich und können nur mit

4 Vergleiche mit: Трајковић-Филиповић u.a. 2008, 312.

5 In kompaktem Flechtwerk wurden sporadisch größere und kleinere Steinstücke gefunden, Milanović 2013, 4–5.

einer Radiokarbon Datierung geklärt werden. Weiterhin soll man erwähnen, dass im Gegenteil zum Niveau C auf dem mittleren Plateau, in Niveaus des frühen Äneolithikums auf dem östlichen Plateau häufig bemalte Keramikgefäße entdeckt waren.⁶ Es ist schwer zu sagen, ob die Verbreitung solcher Keramikformen eine chronologische⁷ und/oder eine gesellschaftliche Bedeutung besitzt.⁸ Dies wäre nur mit einer Datierung größerer Anzahl an erforschten Siedlungen und einer Analyse allgemeiner Keramikfunde aus diesen Siedlungen möglich.

In einer frühen Phase des späten Äneolithikums, die mit Kulturkomplex Černavoda III -Boleraz (Bubanj Ib) in Zusammenhang zu bringen ist, wurden auf dem Niveau III auf dem östlichen Plateau Siedlungsreste bestätigt. Die entdeckte Struktur, die wahrscheinlich verbrannt war, wurde in der Flechtwerktechnik gebaut.⁹ Funde aus dieser Periode waren auch in Oršićs Sondagen entdeckt, während sein Niveau C vielleicht mit Garašanins Niveau III in Zusammenhang steht. In Sonden auf dem mittleren Plateau kamen Funde zutage, die zweifellos eine Aktivität aus derselben Periode bestätigen. Trotzdem ist es nicht sicher, ob die Schicht und die Überbleibsel des Bauniveaus aus den 1956. Sonden mit der Siedlung aus dieser oder aus einer jüngeren Periode (Bubanj-Hum II) in Verbindung zu bringen sind.

Auf dem östlichen Plateau II wurden Überreste einer oberirdischen Struktur entdeckt, deren längeren Seiten in der ost-westlichen Richtung orientiert waren. Man stellte fest, dass die Niveaus II und IIa einen Siedlungsteil der Bubanj-Hum Ib Gruppe bildeten, die im kulturellen Sinne auch anderen gleichzeitigen Gruppen und Kulturen ähnlich war,¹⁰ obwohl diesbezügliche Daten ziemlich spärlich sind. Auf dem mittleren Plateau wurden wenige Überbleibsel dieser Phase festgestellt, darunter nur sporadische Keramikfunde. Man fand keine Wohnobjekte. Es scheint, dass sich in dieser Periode die Siedlung auf dem östlichen Plateau befand, während das mittlere unbebaut war.

Auf dem Niveau I des östlichen Plateaus und auf dem Niveau B und der Schicht b des mittleren Plateaus wurden Siedlungsreste aus den späteren Phasen des Spätäneolithikums gefunden, die mit der Bubanj-Hum II Gruppe in Zusammenhang gebracht sind. Ein Kulturhorizont auf dem östlichen und mindestens zwei (oder drei) Horizonte auf dem mittleren Plateau weisen darauf hin, dass diese Fläche wiederholt besiedelt war. Es blieb unbekannt, ob Siedlungen auf beiden Plateaus gleichzeitig waren.

Die jüngste Periode wird in die Frühbronzezeit bestimmt und als Bubanj-Hum III Gruppe gekennzeichnet. Siedlungsreste des Niveaus A und der Schicht a, die ziemlich dick war, waren auf dem mittleren Plateau erkannt. Auf dem östlichen Plateau kamen nur sporadische Keramikfunde dieser Periode zutage. Daraus geht hervor, dass man auch für diese Periode behaupten darf, dass nur ein Plateau mit Wohnobjekten bebaut wurde, während die anderen für andere Zwecke verwendet waren.

Sporadische Funde aus der Mittel- und Spätbronzezeit sowie aus der Eisenzeit zeigen, dass dieser Ort auch in jüngeren Zeiten von Bedeutung war.¹¹ Es ist möglich, dass in unerforschten Fundstellenteilen auch Wohn- und andere Strukturen aus den erwähnten Perioden bestanden.

In meisten Sonden waren jüngere vorgeschichtliche Niveaus und Schichten durch eine Reihennekropole mit christlichen Bestattungen beschädigt. Dies ist vor allem in Sonden auf dem

6 Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, 29–30, 35, 51 und Abb. 16 und 24.

7 Früher wurde schon erwähnt, dass im östlichen Serbien zwei Besiedlungsniveaus getrennt werden können: das eine mit bemalten Gefäßen (Grafit, weißes und schwarzes Pigment) und das andere, mit Siedlungen, in denen eine solche Dekoration fehlt. Siehe: Tasić 1995; Лазић, Сладић 1997.

8 Neuere Forschungen auf den Fundstellen in Bulgarien weisen darauf hin, dass dies auch eine Folge unterschiedlicher räumlicher Artefaktdistribution innerhalb der Siedlung sein könnte. So haben z. B. Ausgrabungen auf der Fundstelle Liga im westlichen Bulgarien gezeigt, dass einzelne Horizonte desselben Wohnniveaus Grafittonkeramik enthalten hat, während in den anderen dieselbe Form gefehlt hat. Daraus zog man den Schluss, dass solche Luxuskeramik eine bedeutende Rolle in der Gesellschaft spielte. Siehe: Merkyte 2005.

9 Milanović 2013.

10 Јевтић 1987; Стојић 1989; Стојић 1996; Николић 1997; Капуран, Булатовић 2012; Булатовић u. a. 2013.

11 Siehe: Стојић, Јоцић 2006, 187–195, Taf. LXXV–LXXVII.

mittleren Plateau sichtbar. Deswegen ist es verständlich, warum in den jüngsten Fundstelleniveaus unmöglich war, völlig erhaltene Siedlungsstrukturen zu erkennen.

Die künftigen Untersuchungen materieller Kultur aufgrund Funde aus den älteren Bubanj Ausgrabungen, die sich heutzutage im Depot des Nationalmuseums in Niš befinden, ziehen Möglichkeiten einer absoluten Datierung bestimmter Komplexe aus bestimmten Schichten und Niveaus mit ein, sowie Erstellung präziser chronologischer und kultureller Beziehungen zwischen unterschiedlichen Niveaus auf dem östlichen und mittleren Plateau. Im breiteren Sinne würde eine solche Datierung einen kulturellen und chronologischen Vergleich mit anderen bedeutenden benachbarten Fundstellen in der Region ermöglichen.

Eine besondere Bedeutung der Fundstelle ist in ihrem Rauminhalt, Raumplanung und geografischen Lage. Die Besiedlungs- und Auflassensdynamik des Ortes spiegelt sich in Unterschieden in horizontaler und vertikaler Stratigrafie aller drei Plateaus wider. Die Forschung hat gezeigt, dass die allgemeine Fläche bestimmt mehrmals partiell besiedelt wurde. Man stellte fest, dass ein Plateau besiedelt war, während die anderen zwei unbesiedelt blieben. Es wird vermutet, dass ein oder zwei Plateaus für unterschiedliche Aktivitäten benutzt waren, z. B. Viehzucht, Speicherkammer (Silos), Abfallgruben, Getreidedrusch oder andere Aktivitäten, die Sonderbedingungen benötigen. Die freien Räume um die Siedlung waren für Einwohnerversammlungen, Riten und andere Formen gesellschaftlichen Lebens benutzt. Auf der Fläche nördlich der Häuser auf dem mittleren Plateau wurde ein Fundamentgraben für Palisaden entdeckt.¹² Leider war die Palisade nur teilweise erforscht und deswegen blieb unklar, ob das gesamte Plateau umkreist war. Fortifikationselemente, wie Graben und Erdedepots auf dem Plateauinneren, die vielleicht eine Schutzfunktion besaßen, wurden auch während der neusten Forschungen festgestellt.¹³

Das kleinste, westliche Plateau, blieb wahrscheinlich unbesiedelt. Dort wurden Reste eines Steinringes entdeckt, sowie topografische Merkmale (die Form eines Kreises und Terrainsteigung), die darauf hinweisen, dass das niedrigste Plateau unterschiedliche Funktionen besaß, die vielleicht mit defensiven Strategien, Beobachtung und Kontrolle bestimmter Punkte in der Umgebung in Zusammenhang stehen. Weiterhin kann auch seine rituelle bzw. sakrale Funktion nicht ausgeschlossen werden.

Die Fundstelle Bubanj befindet sich auf einem flachen Terrain, in der unmittelbaren Nähe der Nišava Mündung in die Južna Morava. Vor Meliorationsarbeiten im 20. Jh. war die nordwestliche und südwestliche Umgebung der Fundstelle mit Pfützen umgeben, sowie ständigen oder vorübergehenden Akumulationen von stehendem Wasser. Heute ist die gesamte Umgebung der Fundstelle in fruchtbare Felder umgewandelt, mit alluvialen Erdetypen. Während der Vorgeschichte war der östliche Teil der Siedlungsumgebung für Landwirtschaft sehr günstig, da er sich auf einem höheren Niveau befand und dadurch auch sicherer von Überschwemmungen. Mahlsteinfunde und Speichergefäße (aus der oberirdischen Struktur A von Ausgrabungen in 1935. und aus den Schichten und Strukturen von Ausgrabungen 1954–1958.), sowie eine sehr große Zahl an Feuersteine und sporadische Werkzeugfunde größerer Dimensionen (aus Geweih mit Perforationen) weisen darauf hin, dass Landwirtschaft zu den wichtigen Aktivitäten der Siedlungseinwohner gehörte. Spinnwirbelfunde in allen Bauhorizonten weisen direkt darauf hin, dass Webarbeit eine bedeutende Rolle in der Siedlungsökonomie spielte. Zahlreiche Funde an Tierknochen in allen Schichten, Halbprodukte und Tierknochengegenstände zeigen, dass domestizierte und Wildtiere intensiv benutzt waren. Das Vertreten vom Rind und Schwein in allen Perioden¹⁴ steht in Übereinstimmung mit hydrologischen Umgebungsmerkmalen. Die flache Umgebung mit Lachen und einer bedeutenden Feuchtigkeitsstufe ist für Viehzucht sehr günstig. Schaf- und Ziegenzucht stand mehr in Beziehung mit benachbarten Weiden und bewegende Gemeindemitglieder und es wird vermutet, dass für diese Zwecke Hänge im Hinterland, wie z. B.

12 Гарашанин, Ђурић 1983, 11.

13 Bulatović, Milanović 2012, 24; Bulatović, Milanović 2014, Abb. 3; Bulatović, Milanović 2020.

14 Bökönyi 1990; Булатовић 2010.

Velika humska čuka, benutzt waren.¹⁵ Vertretung von Hunderesten und Funde einiger Hundeskelette auf dem Grubenboden auf dem mittleren Plateau weisen auf eine Sonderbeziehung mit diesen Tieren zur frühäneolithischen Zeit hin. Gruppenfunde an kleinen Gegenständen, die sich überwiegend an einer Stelle außerhalb des Wohnraumes konzentrieren zeigen, dass die Fundstelle Bubanj ein Ort war, der Tradition, Sammeln und Bezeichnen wichtiger Ereignisse pflegte. Solche Komplexe wurden in frühäneolithischen und frühbronzezeitlichen Horizonten entdeckt. Sie bestanden aus einer großen Zahl an fragmentierte und völlig erhaltene Gefäße, die zeigen, dass solche Aktivitäten Essen und Trinken mit einschlossen. Funde an Tonfigurinen, Kupfermeißel, Opfergefäße (Dreifußgefäße), Tonpaletten und Tongefäßverzierung mit Gold, Grafit und Bemalung mit weißer und roter Farbe weisen darauf hin, dass die hier angesiedelte frühäneolithische Gemeinschaft im ökonomischen und gesellschaftlichen Sinne sehr erfolgreich war.

Merkmalanalyse der Keramikproduktion in unterschiedlichen Niveaus und Schichten der Fundstelle Bubanj sind ein sicherer Anzeiger von Änderungen in der Ernährung der Einwohner, verglichen mit der früheren, neolithischen Periode. Zweihenkelige Becher (Kantharoi) und Schalen mit einem hohen bandförmigen Henkel können als Neuigkeiten in der äneolithischen Keramiktypologie des Mittelbalkans betrachtet werden. Die erste Form ist auch in der Typologie spätneolithischer Kulturen in diesem Raum bekannt, während sie erst im frühen Äneolithikum zu einer erkennbaren Form wird. Während des späten Äneolithikums wird auch die zweite Form zu einem häufigeren Bestandteil der Keramiktypologie. In der Frühbronzezeit bekommen wieder zweihenkelige Becher eine dominierende Stelle. Solche Erscheinungen stehen in Zusammenhang mit neuen Sitten und Bräuchen beim Essen und Trinken und im breiteren Sinne auch mit neuen sozio-ökonomischen Bedürfnissen.

Mit bisherigen Forschungen sind bedeutende Ähnlichkeiten mit einem frühäneolithischen Besiedlungs- und Tonproduktionsmuster im südöstlichen Serbien, westlichen Bulgarien und südwestlichen Rumänien festgestellt,¹⁶ weiterhin aber auch im südwestlichen Rumänien und Ostserbien während des späten Äneolithikums (Coțofeni-Kostolac).¹⁷ Ähnlichkeiten sind auch bei anderen Kleinfunden (Figurinen und Funde aus Feuerstein, Stein, Knochen, Kupfer u. a.) und Strukturen (Häusergröße und -bauweise) festzustellen, während Bestattungsangaben auf dem heutigen Niveau unvollständig sind. Weiter können Ähnlichkeiten in Keramiktypen auch in spätäneolithischen Siedlungen im gesamten Morava Tal festgestellt werden.¹⁸ Obwohl direkte Angaben fehlen, wurde neulich betont, dass die Gebiete südwestlichen Bulgariens und südöstlichen Serbiens (Morava und Nišava Täler) von der Frühbronzezeit (Černavoda III - Boleraz) bis zur Phase IIc2 (Bubanj-Hum II und die klassische Vučedol Kultur) eine ähnliche Kulturentwicklung zeigen.¹⁹ Aufgrund bisheriger Forschungen kann man denken, dass durch einen Desintegrationsprozess und Transformation spätäneolithischer Kulturen auf dem Mittelbalkan (die Gradešnica und Vinča Kulturen) in den oben erwähnten Regionen eine kulturelle Einheit geformt war, die höchstwahrscheinlich länger als zwei Jahrtausende dauerte.

Archäologische Ausgrabungen des 20. Jh. haben gezeigt, dass dies eine mehrschichtige Fundstelle war, mit einer komplexen vertikalen und horizontalen Stratigrafie und ebenso einer komplexen Besiedlungsdynamik. Da nur eine kleine Fläche erforscht wurde, kann man nur vermuten, was in unerforschten Teilen zu entdecken wäre. Leider ist sie heute fast völlig zerstört und eine bedeutende Quelle über die vergangene Zeit ging verloren. Deswegen gewinnt diese Forschung an Bedeutung und soll als eine Tendenz verstanden werden, wenigstens teilweise die Besiedlungsgeschichte auf der berühmten Fundstelle Bubanj zu erläutern und den künftigen Generationen weiter zu geben.

15 Булатовић, Милановић 2015.

16 Berciu 1961; Гарашанин 1973; Годорова 1986; Georgieva 1990; Tasić 1995; Nikolova 1999.

17 Roman 1976; Tasić 1982; Jevtić 1987; Николић 1997; Nikolić 2000; Капуран, Булатовић 2012.

18 Стојић 1989; Stojčić 1996.

19 Alexandrov 1995, 266.

LA PRODUCTION ET LE CONTEXTE DES TROUVAILLES DES VAISSELLES DE CÉRAMIQUES DATANT DE L'ÉNÉOLITHIQUE ANCIEN SUR LA LOCALITÉ DE BU- BANJ (PRÈS DE NIŠ, SERBIE)¹

Résumé: Ce travail est destiné à présenter les résultats des analyses des caractéristiques et de la typologie des vaisselles de céramique provenant des entités de l'époque énéolithique ancienne, trouvées lors des fouilles archéologiques sur la localité de Bubanj, entre 2008 et 2014. Sur la base de la présence des différentes formes des vaisselles dans certaines entités, cette étude représente un essai de reconstitution des diverses activités de la population pendant l'énéolithique ancien sur cette localité. La présence de vaisselles destinées au transport et au stockage (amphores et pithoi) et d'autres destinées à la consommation de la nourriture (bols) et de liquides (coupes et tasses), dans certaines entités ou dans des groupes de sites proches, en relation avec d'autres formes en céramique moins fréquentes, pourraient être instructives et donner des indications concernant les fonctions de certains sites.

Mots clés: formes et fonctions des vaisselles de céramique, l'énéolithique ancien, localité de Bubanj, les recherches des années 2008-2014, le contexte des résultats, les activités de la population.

A Bubanj, entre 2008 et 2014, pendant les fouilles archéologiques sur un site de l'énéolithique ancien, il avait été possible de définir 23 sites² c'est-à-dire deux entités fermées C'est de là que proviennent les objets (Tableau 1). A part cela les niveaux situés sous le site 26 ont été traités avec beaucoup de soin. Ils présentaient, selon toute probabilité, le niveau précédant la formation du site 26. L'analyse stratigraphique a surtout été basée sur l'observation des profondeurs relatives, alors que dans une certaine mesure, il était possible de séparer les horizons du logement sur la base du chevauchement des entités particulières.³ Cette analyse a montré l'existence de trois horizons de construction. Les mesures au radiocarbone ont montré que les zones les plus jeunes et les plus anciennes sont très proches: l'occupation de ce site a été de courte durée (0-68 ans avec une probabilité de 95,4% et 0-30 ans avec une probabilité de 68,2%).⁴ C'est pour cela que le matériel en céramique de tous les sites a été étudié dans son ensemble. En outre, il convient de noter qu'un échantillon provenant du site 20 et qui contenait du matériel archéologique mobile de différentes périodes, a été daté entre 4000 et 3800 avant J.-C.,⁵ ce qui peut suggérer une courte occupation de cet endroit. Cet endroit peut être rattaché à la fin du complexe culturel BSK.

1 Le texte présente les résultats du travail sur le projet L'Archéologie de Serbie qui a pour objet l'identité culturelle, les facteurs d'intégration, les processus technologiques et le rôle des Balkans centraux dans le développement de la préhistoire européenne (OI 177020). Projet financé par le Ministère de l'éducation, des sciences et du développement technologique de la République de Serbie. Une version plus étendue de l'article est publiée dans Bulatović, Milanović 2020.

2 Au total il a été identifié 39 sites. Lors de l'analyse des récipients en céramique, ce chiffre a été révisé. et finalement c'est 23 sites qui ont été pris en compte pour l'analyse. Les sites 29 à 31 n'ont pas été pris en compte en raison de la présence des matériaux datant de périodes préhistoriques plus récentes. Les matériaux en céramique n'ont pas été identifiés sur des sites 32 et 114. Dans des bâtiments 28, 38, 39, 59, 73, 118 et 119 il a été identifié un matériel céramique atypique du début de l'énéolithique ancien. Les sites 25 et 27, ainsi que 64, 70, 112 et 116, ainsi que 113 et 115 ont été interprétés comme un tout.

3 Bulatović, Milanović 2020.

4 Bulatović, Vander Linden 2017, 1-19.

5 Bulatović, Milanović 2020.

Sites – entités	Fonctions
Site 107	poêle
Site 110	poêle
Site 113/115	fosse
Site 120	foyer
Site 117	bâtiment résidentiel ou commercial
Site 61	fosse
Site 62	cendres
Site 63	fosse
Site 64/70/112/116	fosse
Site 65	fosse
Site 67	fosse
Site 68	groupe de fragments en céramique et d'os d'animaux
Site 69	fosse de murs
Site 71	bâtiment résidentiel ou commercial
Site 37	fosse
Site 72	fosse
Site 74	fosse
Site 26	bureau de travail
Site 21	poêle
Site 22	cendres
Site 25/27	groupe de vaisseaux en céramique et d'autres objets trouvés
Site 30	fosse
Site 34	fosse
Niveau inférieurs au site 26	bureau de travail

Tableau 1 Sites – entités de l'énéolithique ancien sur la localité de Bubanj – les recherches archéologiques 2008-2014. et leurs fonctions

Табела 1 Објекти – целине из раног енеолита на локалитету Бубањ – археолошка истраживања 2008–2014. године и њихове функције

A cette occasion, l'analyse des vaisselles en céramique de l'énéolithique ancien a été focalisée sur la forme et le contexte des trouvailles des vaisselles en céramique. Dans des entités fermées il a été enregistré 3963 fragments de vaisselles dont 889 fragments ont été étudiés. Mise à part la forme, ils nous montrent d'autres aspects importants de la production céramique (factures et mélanges, traitement de surface, couleur de cuisson et décoration). Basé sur des qualités formelles de vaisselles en céramique et sur leur représentation dans certaines entités, on a essayé de reconstruire certaines activités de la population de l'ancien énéolithique sur la localité.

La forme des vaisselles

Dans des horizons de l'énéolithique ancien sur la localité de Bubanj 11 sortes de récipients ont été isolés d'après leurs formes : 1. bols, 2. coupes, 3. coupes à pied, 4. amphores, 5. jarres, 6. couvercles, 7. tasses, 8. passoires, 9. vaisselles en miniature, 10. autels et 11. vaisselles avec un fond inférieur (Tableau 2). Selon ce critère, il était possible de définir 631 fragments de récipients en céramique.

D'après la quantité des formes reconnues dans les niveaux inférieurs au site 26 (110 formes) ressort ainsi que les sites 69 (99), 26 (81), 61 (64), 34 (48), 65 (44), 37 (39), 25/27 (24) и 62 (21) (Tableau 2). Selon la variabilité formelle, c'est le niveau inférieurs au site 26 (8

différentes formes) les sites 26 et 25/27 (7) et 69 и 34 (6), 61 et 37 (5) et 62 et 65 (4) qui ressort. A cet égard les sites qui sont très spécifiques sont ceux dans lesquels se trouvent une présence particulière de récipients et une basse variabilité des formes reconnues comme les sites 69 (99 récipients и 6 formes), dans les niveaux inférieurs au site 26 (110 récipients et 8 formes), 61 (64 récipients et 5 formes), 26 (81 récipients et 7 formes) et 65 (44 récipients и 4 formes). De l'autre côté un site très spécifique est le 25/27 dans lequel il a été retrouvé 24 récipients et a été reconnu 7 formes.

Formes/Sites	107	110	113/115	117	120	61	62	63	64/70/112/116	65	67	68	69	71	37	72	74	26	21	22	25/27	30	34	Niveau inférieurs au site 26	Total
Bols	5	7	3	7	1	36	14	3	10	19	1	12	32	7	16	1	37	9	10	8	24	55	317		
Coupes			1		2	17	3	1		16			37		5			20	1		3	3	8	24	141
Coupes à pied															2			2			2			1	7
Amphores	3					4	2	1	2	5		2	23		8			10			3		8	16	87
Jarres						6	2			3			5	3	8	1		8		1	3	1	4	10	55
Couvercles						1														2		1	3	2	9
Tasses				1									1												2
Passoires																							1	1	2
Vaisselle en miniature								1					1					3			2				7
Autels										1								1						1	3
Vaisselle avec un fond inférieur									1																1
Total	5	10	4	7	4	64	21	6	13	44	1	14	99	10	39	1	1	81	12	1	24	12	48	110	631

Tableau 2 La présence des formes des vaisselles en céramiques entières de l'énéolithique ancien sur la localité de Bubanj – les recherches archéologiques 2008–2014

Табела 2 Заструпљеност форми керамичких посуда у целинама из раног енеолита на локалитету Бубањ – археолошка истраживања 2008–2014. године

Les bols représentent la plus présente forme de récipients en céramique (50%) dans les premières entités de l'énéolithique ancien. Ils étaient présents dans 22 sur 24 objets (en tenant compte des niveaux inférieurs au site 26 et dans 5 des objets les bols sont la seule forme enregistrée (objet 107, 110, 117, 67 et 74). En particulier, ils étaient présents (en pourcentage) dans les sites 68 (86%), 64/70/112/116 (80%), 21 (75%), 62 (67%), 30 (67%), 61 (56%), 34 (50%) dans les niveaux inférieurs au site 26 (50%), 26 (46%), 65 (43%), 25/27 (43%) et 37 (41%), tandis que dans le site 69 les bols sont beaucoup présents mais ils ne sont pas la forme dominante. Selon la quantité les bols sont les plus présents dans les niveaux inférieurs au site 26 (55 entités), des sites 26 (37), 61 (36), 69 (32), 34 (24), 65 (19), 37 (16), 62 (14) et 68 (12). Ils n'ont pas été trouvés dans deux sites seulement, dans lesquels une seule forme (la jarre) a été reconnue (objets 72 et 22).

Bol conique	40
Bols à bord épais	55
Bols à bord rentrant	125
Bols demi-sphériques	14
Bols sphériques	12
Bols biconiques	16
Indéfiniment	55

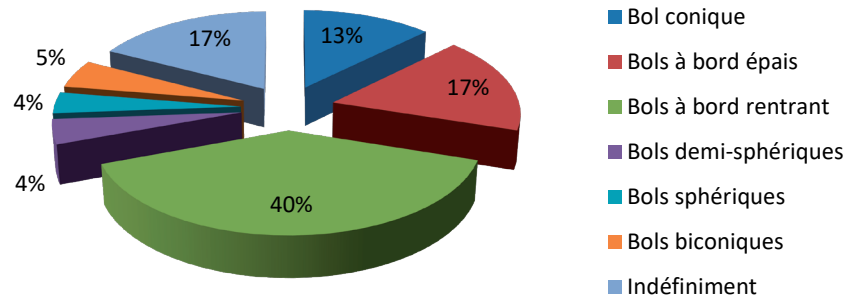

Tableau 3 La présence en pourcentage des sortes des bols en céramique entiers de l'énéolithique ancien sur la localité de Bubanj – les recherches archéologiques 2008–2014

Табела 3 Процентуална заступљеност типова керамичких здела у целинама из раног енеолита на локалитету Бубањ – археолошка истраживања 2008–2014. године

Observant la diversité typologique des bols, on distingue six types de base. Les plus présents sont les bols à bord rentrant, puis les bols coniques à bord épais et les bols coniques (Tableaux 3–4).

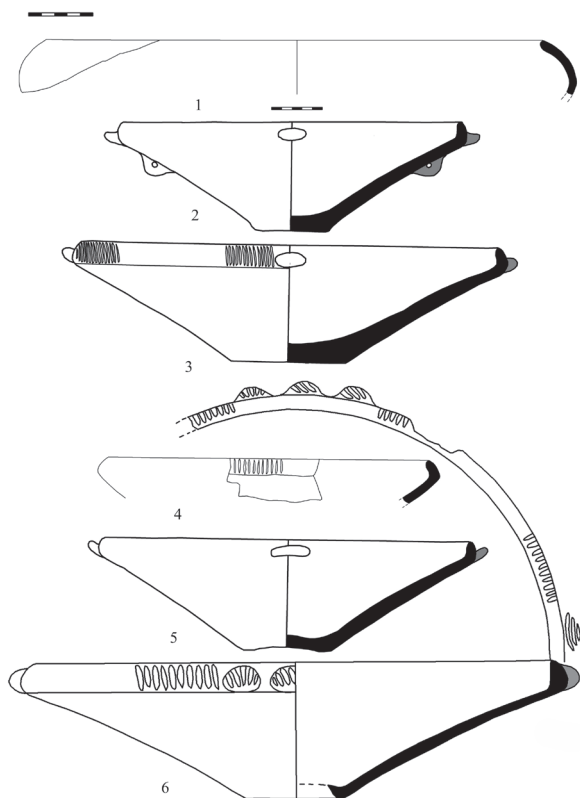
Type des bols/Sites	107	110	113/115	117	120	61	62	63	64/70/112/116	65	67	68	69	71	37	74	26	21	22	25/27	30	34	Niveau indéfini au site 26
Bol conique		2	2			5	2		3	3		2	1	1	1		2	1		1	1	4	9
Bols à bord épais				1		12	3		1	4		2	6	1	1	1	8	2		2	2	7	2
Bols à bord rentrant	4	2	1	4	1	6	5		1	6		6	14	2	5		16	4		7	5	10	26
Bols demi-sphériques	1					2	1		1	2			2				2	1				1	1
Bols sphériques				2									2		1		6					1	
Bols biconiques						1	3	2	1		1	1	1				3					1	2
Indéfiniment	3					10		1	3	4		1	6	3	8			1					15

Tableau 4 La présence des types des bols en céramique entiers de l'énéolithique ancien sur la localité de Bubanj – les recherches archéologiques 2008–2014

Табела 4 Заступљеност типова керамичких здела у целинама из раног енеолита на локалитету Бубањ – археолошка истраживања 2008–2014. године

Les bols à bord rentrant (T. I) ont été, le plus souvent, faits dans la facture moyenne avec du sable et des pierres, ils étaient le plus souvent polis ou frottés de surface et rarement polis. On note rarement des récipients de facture fine, polies ou gaufrés (sauf dans le site 25/27), et assez rarement des surfaces polies. Ils sont le plus rarement faits dans une facture brute avec des surfaces polies ou gaufrées. Ils sont cuits dans des tons de différentes couleurs, du gris foncé, noir, gris, foncé, foncé, ocre, orange, rouge-orange ou ocre-orange-rouge. Ils sont presque régulièrement à l'extérieur du bord garnis, avec des faisceaux de canaux parallèles verticaux, et à la jonction du cône ils ont une ou plusieurs poignées en forme de languette disposées en opposé, tandis qu'au milieu du bol il y avait des poignées - un cylindre peu rubané ou bien perforé verticalement (T I).⁶ On a remarqué de la peinture rouge (site 30), gravure et ornements de différentes couleurs sur un récipient cuit (site 26), mais c'est rare.

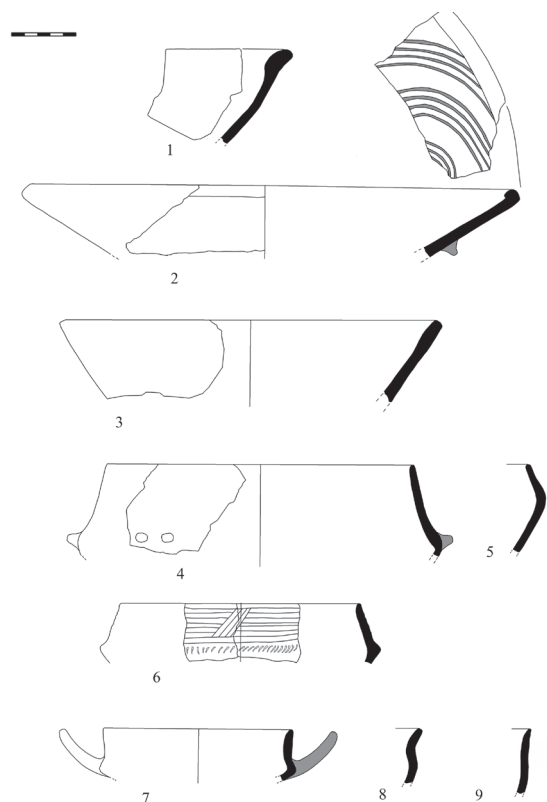
⁶ Milanović, Trajković-Filipović 2015, La catalogue numéro 24, 42, 48, 61 et 177.

◀ T. I Les bols à bord rentrant

T. I Zdele uvučenog oboda

Les bols coniques à bord épais (T. II/1–2) sont, en nombre, le deuxième type de récipients sur la localité de Bubanj. De facture moyenne et ils étaient dans la plupart des cas avec des surfaces polies ou gaufrées, rarement de facture fine avec des surfaces polies ou gaufrées ou de facture brute avec des surfaces gaufrées. Ils étaient cuits dans les tons de la couleur noire, gris foncé, ocre, rouge ou orange. Ce type des bols était le plus souvent décoré de peintures de graffiti ou avec la couleur rouge pâle à l'intérieur, rarement à la surface extérieure (sites 26 et 34)⁷ et parfois une décoration faite de cannelures (site 26).⁸

◀ T. II Les bols à bord épais 1–2; Bol conique 3; Bols biconiques 4–9

T. II Zdele zadebljalog oboda 1–2; Konična zdele 3; Bikonične zdele 4–9

Les bols coniques (T. II/3) sont le plus souvent de la facture moyenne des surfaces lisses rarement polies ou gaufrées. On a rarement identifié facture brute et surfaces lisses, gaufrées ou non traitées et encore moins facture fine et surfaces lisses ou polies. Ils sont cuits dans des couleurs du ton du gris foncé, gris, sombre, ocre, rouge-sombre, ou ocre-orange. Dans la plupart des cas ils ne sont pas décorés, et rarement ils étaient garnis avec la peinture de graffiti (site 26). A part sa fonction de servir la nourriture ils pouvaient être utilisés en tant que couvercles.

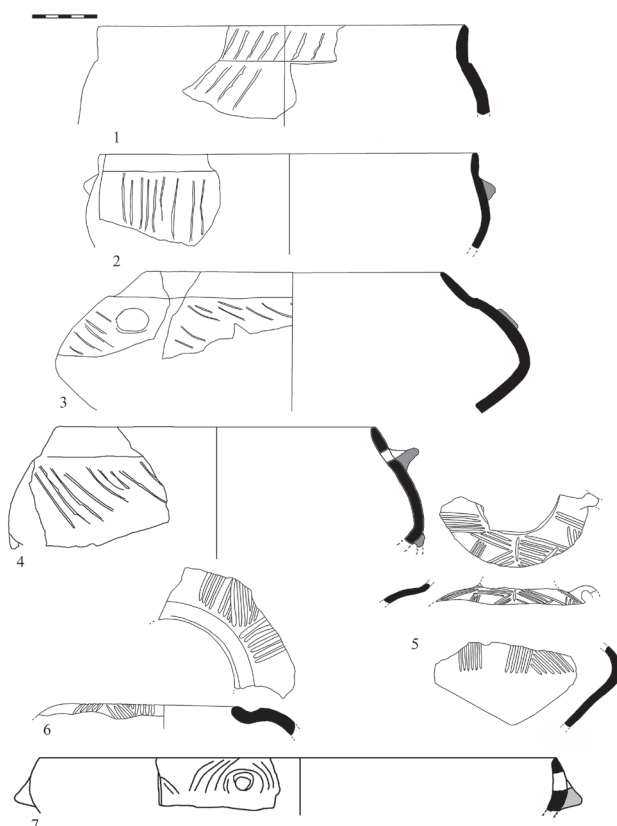
Ce qui est intéressant c'est que même dans 10 sites il a été trouvé entre 4 et 7 bols à bord rentrant (sites 107, 117, 61, 62, 65, 68, 37, 21, 25/27 et 30) et que ces bols ont été souvent trouvés ensemble avec d'autres types de bols moins fréquents. Le plus grand

7 Milanović, Trajković-Filipović 2015, La catalogue numéro 46, 58–59, 52, 69, 72 et 173.

8 Milanović, Trajković-Filipović 2015, La catalogue numéro 70.

nombre des bols à bord rentrant a été trouvé seulement dans des sites 26 (16 exemplaires), 69 (14) et 34 (10) tandis que le plus grand nombre a été trouvé dans les niveaux inférieurs au site 26 (26). Le site 61 est vraiment spécifique car seulement ici a été trouvé les bols à bord épais même deux fois plus que les bols à bord rentrant (12 contre 6) et les bols coniques sont souvent présents.

Les bols demi-sphériques sont présents dans 10 sites à Bubanj. Le plus souvent sont d'une facture moyenne ou brute, aux surfaces lisses, rarement gaufrées, de couleur de cuisson sombre, noire, grise ou orange mais il a été enregistré un cas de décoration à cannelures arquées autour du bec verseur (T. III/7).⁹

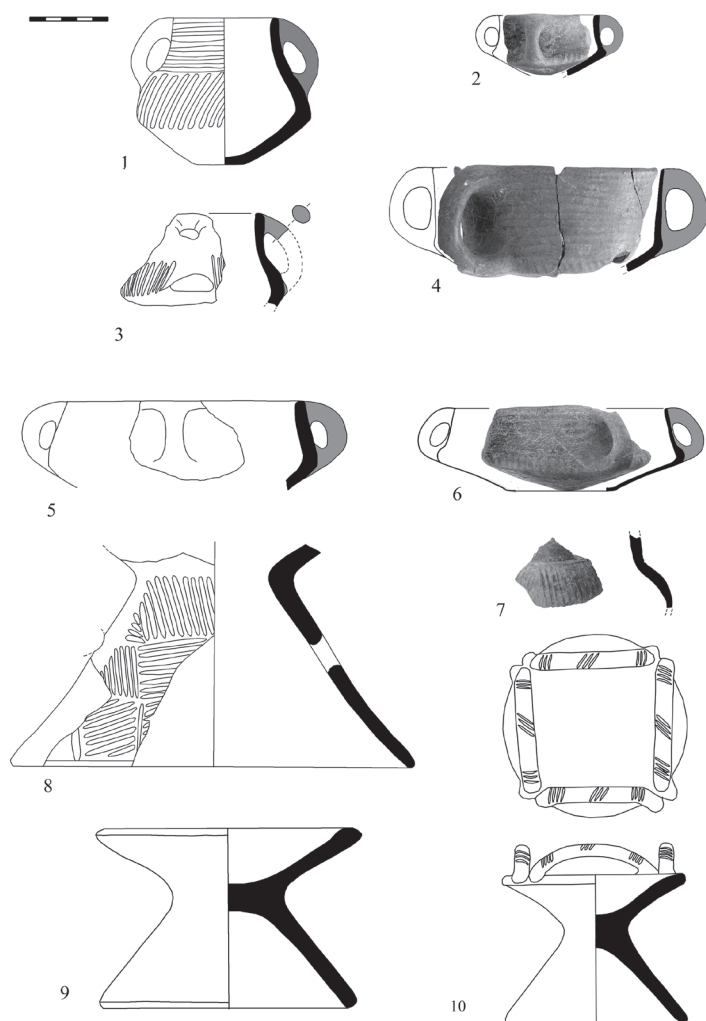
◀ T. III Bols sphériques 1–6; Bols demi-sphériques 7
T. III *Loptaste zdele* 1–6; *Poluloptasta zdel* 7

Les bols sphériques (T. III/1–6) ont une partie supérieure courte cylindrique ou conique et un corps sphérique ou arrondi ou bien ils ont généralement des profils sphériques (sites 26, 34, 37, 69 et 117). Ils représentent le type de bol le plus rare à Bubanj. Il est uniquement présent dans seulement 5 sites. Ils sont majoritaires dans le site 26 où a été identifié souvent la facture moyenne, la surface brute et ornements à l'aide du technique barbotin. (T. III/1–4). C'est ici qu'il a été trouvé les fragments de deux bols sphériques de facture moyenne, à la surface gaufrée et décorée avec des cannelures et des coutures, ou bien à la surface lisse et décorée d'une impression. Et dans d'autres sites ces récipients ont été trouvés. Ils sont à la surface lisse de facture moyenne, rarement d'une facture brute et encore plus rarement de facture fine aux surfaces polies (T. III/5–6). Ils ont été cuits dans des couleurs sombres, sombre-foncés, noires, grises et ocre.

Deux types de base de bol biconique ont été identifiés (T. II) et ces sortes de bol sont présents dans 10 bâtiments. Il existe des analogies sur les localités BSK en Bulgarie de l'ouest.¹⁰ Le premier est le bol profond biconique avec des simples cônes coniques supérieurs et inférieurs qui s'unissent à peu près au milieu du récipient. Les bols de ce type sont peu nombreux, ils sont faits de différentes technologies, de différentes couleurs de cuisson et de différentes décorations. Ils sont faits le plus souvent de facture moyenne aux surfaces lisses ou gaufrées. Ils sont rarement faits de facture fine aux surfaces polies ou de facture brute aux surfaces gaufrées. Ils sont cuits dans des tons du rouge, sombre, gris, gris-foncé et ocre et ils ne sont pas décorés. Ils sont dans la plus part des cas aux surfaces non-décorées, mais un seul cas a été identifié où la décoration a été faite de cannelures (dans les niveaux inférieurs au site 26). Le deuxième type est le bol à encolure cylindrique, conique, ou d'une partie supérieure en forme d'entonnoir avec un corps biconique prononcé. (T. II/7–9). Ils sont assez spécifiques ces bols dont la partie su-

⁹ Milanović 2013, Fig 10/3.

¹⁰ Merkyte 2005, Fig V/9; Чохаджиев 2007, Обр. 37/1-23; Георгиева 2012.

périeure est un peu plus longue et cylindrique et qui ont, à la jonction des cônes, des poignées un peu rubanées.¹¹ Ce type est fait de facture moyenne souvent à surfaces extérieures lisses, gaufrées ou brute, rarement polies. Ils sont dans la plupart des cas cuits dans des couleurs du gris-foncé ou sombres. Les cannelures et le barbotin organisé sont des techniques ornementales qui étaient présentes mais la plupart des bols n'étaient pas décorés.

◀ T. IV Coupe à pied avec deux poignées partant du bord de la coupe 1–7; Coupes à pied 8–10
T. IV Pehari sa dve drške koje polaze od oboda 1–7; Pehari na stopi 8–10

Les coupes à pied par leur présence représentent le deuxième groupe de récipients. (22%). Ils appartiennent au type de cantarose. C'est une coupe à pied avec deux poignées partant du bord de la coupe et se terminant sur la partie la plus large, à l'articulation du cône supérieur et inférieur (T. IV/1–7). Il peut y avoir, à l'articulation du cône, sur ses côtés opposés des plus petites poignées en forme de langue ou des poignées verruqueuses. Le col des récipients est généralement cylindrique, conique ou légèrement feuillu, avec une articulation du cône plus ou moins prononcée. Ils sont le plus souvent de facture moyenne, rarement de facture fine ou brute, ils ont la surface le plus souvent lisse, rarement gaufrée ou polie. Ils sont cuits dans des couleurs de la grise et grise-foncé, noire, sombre, sombre-foncé, ocre, rouge, rouge-sombre, ou ocre-orange. La technique de décoration qui est la plus présente c'est celle de cannelure (T. IV/1-4,6), parfois cette technique est combinée avec une autre (coupure, impression etc.),¹² les autres techniques sont rares (peinture en graffiti ou à la couleur rouge, sculptures et autres) (T. IV/7),¹³ ainsi que les coupes à pied sans décoration (T. IV/5) (par exemple dans des sites 61 et 25/27).¹⁴ Par leur présence le site 69 a une place particulière parce que les coupes à pied représentent la forme dominante des vaisselles (37 exemplaires ce qui fait 38%) et leur présence

11 Гарашанин, Ђурић 1983, La catalogue numéro 16 et 86; Milanović, Trajković-Filipović 2015, La catalogue numéro 65 et 262–263.

12 Гарашанин, Ђурић 1983, Le catalogue numéro 39-40 et 43-47; Milanović, Trajković-Filipović 2015, La catalogue numéro 27–39.

13 Milanović, Trajković-Filipović 2015, La catalogue numéro 181.

14 Milanović, Trajković-Filipović 2015, La catalogue numéro 207.

particulière est enregistrée dans des sites 26 (20), 61 (17), 65 (16) et dans les niveaux inférieurs au site 26 (24). Ainsi, dans le site 69, il a été enregistré la prévalence des coupes à pied faites en facture moyenne et aux surfaces lisses, et dans une moindre mesure aux surfaces polies (T. IV/2-4, 6-7). La cannelure en tant que technique ornementale est dominante. Les coupes à pied à deux poignées qui partent du bord de la coupe dans le site 26 sont la forme des vaisselles la plus diversifiée dans le sens technologique et ornementale. Ils sont le plus souvent de facture moyenne, rarement de facture fine. Dans la plupart des cas ils ont des surfaces gaufrées, rarement lisses, polies ou rugueuses. Ils sont cuits dans des nuances de la grise-foncé, grise, noire, rarement ocre et sombre. Ils sont le plus souvent décorés en utilisant la cannelure ou il s'agit d'une combinaison de cannelure et d'une ou autre technique de décoration. Il est assez particulier le fragment du col et de la partie supérieure du corps de la coupe à pied aux parois fines, de facture fine, à la surface lisse, à la couleur sombre, tandis que la partie inférieure du col est décoré d'un double fil horizontal de coupures circulaires ainsi de rubans de graffiti horizontaux tandis que le corps est couvert d'un fil de cannelures parallèles en biais (T. IV/7). Dans le site 25/27 deux fragments et une coupe à pied complète à deux poignées partant du bord de la coupe, ont été enregistrés. Les fragments sont de facture moyenne, à la surface gaufrée, l'un est de couleur noire décoré de cannelures, et l'autre est de couleur ocre non-décoré. On a trouvé une coupe à pied complète (cantaros), au col cylindrique, au corps biconique, avec deux poignées opposées partant du bord de la coupe et finissant sur l'épaule. De facture fine, de couleur noire et sombre, le col décoré de cannelures horizontales tandis que sur le corps il avait de cannelures étroites, peu profondes et en biais (T. IV/1).

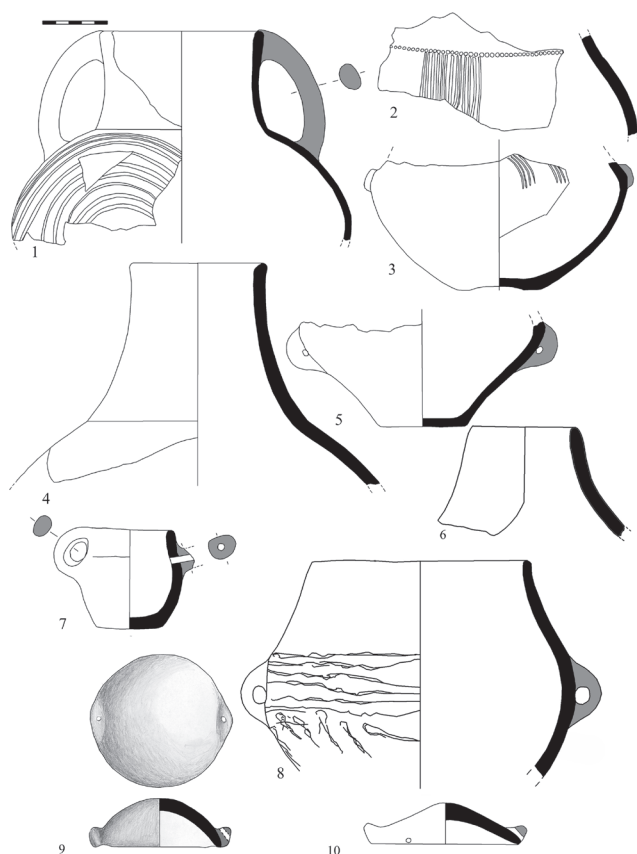
Le coupe creuse à pied représente un type particulier consistant d'un récipient ovale avec des poignées arquées qui surmontent le récipient. (T. IV/8–10). Les coupes comme celles-ci sont le plus souvent de facture fine ou moyenne et aux surfaces lisses. Elles ont été identifiées seulement dans des sites 25/27 (2), 26 (2), 37 (2) et dans les niveaux inférieurs au site 26 (1). Ils ont été identifiés le plus souvent d'après les pieds creux coniques (sites 37, 26 et dans les niveaux inférieurs au site 26). Elles sont principalement de facture moyenne et aux surfaces lisses, rarement gaufrées ou rugueuses et des couleurs de cuisson ocre, grise, noire ou sombre. Les deux fragments de la coupe conique à pied creux sont spécifiques, d'une perforation, de facture moyenne, à la surface gaufrée, de la couleur sombre, orné des faisceaux verticaux, horizontaux et obliques densément disposés (T. IV/8) ont été trouvés dans le site 37. Dans le site 25/27 deux coupes à pied conique presque entières ont été retrouvés. Il a été retrouvé la coupe du bord de laquelle partent quatre poignées arquées opposées, de facture moyenne, à la surface lisse et de la couleur grise et noire. Les poignées sont décorées de trois cannelures parallèles courtes en biais (au milieu et aux fins de poignée) (T. IV/10). L'autre est une coupe reconstruite à un pied creux élevé conique, avec le récipient en forme de bol du bord épais. Il est de facture fine, à la surface lisse, de la couleur sombre, grise-foncé et grise. (T. IV/9).¹⁵ Une telle coupe, mais avec trois poignées arquées, a été trouvée lors de la recherche de M. Garasanin sur Bujanj¹⁶ tandis que les vaisselles semblables ont été trouvés sur la localité Krivodol près de Vratsa, en Bulgarie¹⁷ de l'ouest. Des analogies existent sur la localité Livade près de Kalenić dans le bassin de la rivière Kolubara (la Serbie nord-ouest).¹⁸

15 Voir la vaisselle de Pekljuk: Георгиева 2012, Tableau 1/3.

16 Гарашанин, Ђурић 1983, Le catalogue numéro 49.

17 Георгиева, 2012, Tableau 32/4 et 7.

18 Благојевић 2005; Milanović 2012, Fig 4.

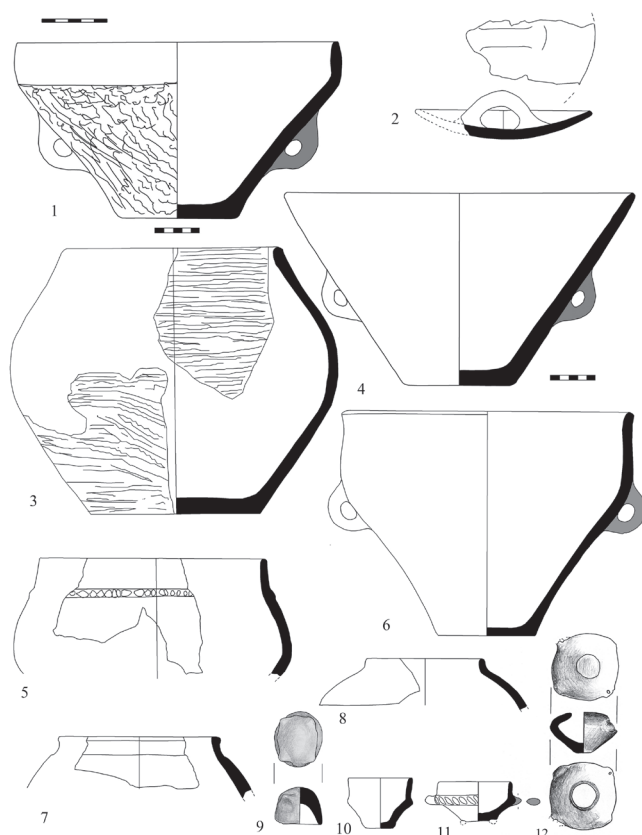

◀ *T. V Amphores 1–6, 8; Tasse 7; Couvercles 9–10*
T. V Amfore 1–6, 8; Šolja 7; Poklopci 9–10

Les amphores (T. V/1–6, 8) représentent le troisième groupe de vaisselles selon leur présence (14%), et elles sont d'après leur technologie de fabrication très diversifiées. Elles sont souvent très fragmentées et typologiquement peu sensibles, elles sont le plus souvent de facture moyenne avec du sable et de petites pierres, souvent à la surface lisse et gaufrée, rarement aux surfaces polies et rugueuses. Elles étaient cuites dans des couleurs de la grise-foncé, grise, noire, sombre, ocre, rouge-orange, rarement grise-claire. Les amphores étaient rarement décorées, ou le plus souvent à cannelures et dans une moindre mesure c'était la décoration d'impression du bout du doigt ou d'un ongle. Elles sont surtout assez nombreuses dans des sites 69 (23 exemplaires), 26 (10) et 34 (8) et dans les niveaux inférieurs au site

26 (16). Selon leur présence, le site 69 a une place particulière, dans lequel les amphores représentent 23% du nombre total de formes céramiques reconnues. Dans les tombes elles prennent la troisième position selon leur présence et ensemble avec les coupes elles font partie de 60% de vaisselles qui auraient pu être définies par leur forme. Dans ce site les amphores de facture moyenne et brute sont presque présentées en nombre égal et selon le traitement de surface la plupart des vaisselles sont lisses et gaufrées tandis que les surfaces polies et rugueuses sont peu présentes. Les fragments spécifiques d'une amphore: un long col presque cylindrique, le corps en forme de boule avec des poignées partants du bord, de facture moyenne, à la surface lisse, de la couleur sombre et avec une décoration en forme de cannelures concentriques sur le corps (T. V/1) et une plus petite amphore à bord faiblement renversé avec un col court cylindrique et un corps arrondi avec une grande poignée arquée sur le cône supérieur, de facture brute, à la surface lisse. Dans les niveaux inférieurs au site 26 les amphores sont de facture moyenne et brute, celles qui sont de facture fine sont souvent à la surface lisse et gaufrée, et très rarement à la surface rugueuse. Elles étaient cuites dans des couleurs de la grise-foncé, grise, sombre, ocre et rarement de la couleur noire. Il a été trouvé ici une amphore à bord étroite, à long col en forme d'entonnoir et à corps en forme de boule (T. V/4). Dans le site 26 ont été enregistrées des amphores de facture moyenne tandis que le traitement de la surface extérieure est presque également réparti entre la surface gaufrée, lisse, et rugueuse. Elles étaient cuites le plus souvent dans des couleurs de la grise-foncé, grise, rarement sombre, noire et ocre. Dans le cadre de cette entité la plupart des amphores étaient décorées, et le plus souvent la cannelure était utilisée en combinaison avec des coupures, tandis que les coupures, la sculpture et le barbotin étaient rares. Ce qui était spécifique : le fragment du corps d'une amphore, de facture moyenne, à la surface lisse, de la couleur sombre, décorée d'un motif de guirlandes qui sont faites de cannelures larges peu profonds et au-dessus et au-dessous desquelles sont les champs remplis de coupures circulaires tandis que depuis le bord supérieur des arcs de guirlandes partent des cannelures en

biais parallèles, les fragments du col et de la partie supérieure du corps de l'amphore, de facture moyenne, à la surface lisse, de la couleur grise-foncé, décoré sur l'épaule d'une série de points circulaires, depuis lesquels partent les champs remplis de cannelures parallèles verticales (T. V/2), les fragments de l'amphore à col conique, de facture moyenne, à la surface gaufrée, de couleur grise (T. V/6), le fragment du corps de l'amphore, de facture moyenne, à surface rugueuse, de couleur noire, décoré d'empreintes denses (en pinçant) et même 135 fragments de corps d'amphores, de facture moyenne, à la surface rugueuse ornées de barbotin organisé, cuites dans des tons noirs, gris et sombres. Dans le site 25/27 trois plus grands fragments d'amphores ont été enregistrés, cuites dans des tons gris-foncés et sombres. La première amphore est à col long conique et au corps en forme de boule avec deux poignées arquées massives et opposées, de facture brute, de la surface supérieure gaufrée, et de l'inférieure ornée du barbotin linéaire (T. V/8). De la deuxième ont été conservés le corps en forme de boule avec deux poignées en forme de bouchon opposées, elle est de facture moyenne, à la surface lisse, et décorée sur la partie la plus large du ventre avec des faisceaux de trois cannelures en biais parallèles (T. V/3). Le troisième fragment appartient à une plus petite amphore avec un corps en forme de boule avec des poignées massives opposées et perforées horizontalement, de facture moyenne, à la surface lisse (T. V/5).

amphores ont été enregistrés, cuites dans des tons gris-foncés et sombres. La première amphore est à col long conique et au corps en forme de boule avec deux poignées arquées massives et opposées, de facture brute, de la surface supérieure gaufrée, et de l'inférieure ornée du barbotin linéaire (T. V/8). De la deuxième ont été conservés le corps en forme de boule avec deux poignées en forme de bouchon opposées, elle est de facture moyenne, à la surface lisse, et décorée sur la partie la plus large du ventre avec des faisceaux de trois cannelures en biais parallèles (T. V/3). Le troisième fragment appartient à une plus petite amphore avec un corps en forme de boule avec des poignées massives opposées et perforées horizontalement, de facture moyenne, à la surface lisse (T. V/5).

◀ T. VI Jarres 1, 3–8; Vaisselle avec une poignée au fond 2; Vaisselles miniatures 9–12
T. VI Lonci 1, 3–8; Posuda sa drškom na dnu 2; Minijaturne posude 9–12

Les jarres (T. VI/1, 3–8) représentent le quatrième groupe de vaisselles par leur présence (9%). Elles sont majoritairement très fragmentées et typologiquement peu sensibles. A ce groupe appartiennent les vaisselles de grands volumes, dans la plupart des cas à parois épaisses, de profil cylindrique, conique ou en forme de demi-boule ou de boule, principalement avec un col court cylindrique ou conique. Le plus souvent, elles sont de facture brute, rarement à surface gaufrée. Il y a moins de jarres de facture moyenne et brute, à la surface gaufrée, ou lisse. Elles sont cuites dans des tons gris-foncés, gris, gris-clairs, sombre-clairs, sombres, rouge-sombres, rouges, orange, orange-rouges ou ocre. Elles sont ornées du barbotin, du barbotin et d'impression, de la série de coupures courtes verticales sur le bord ou juste au-dessous du bord, du ruban plastique et d'impression du bout du doigt juxtaposé, du ruban plastique et de série de coupures courtes, du côté plastique, en combinaison du côté plastique et d'impression ou de coupures. D'après leur présence nous pouvons distinguer dans les niveaux inférieurs au site 26 (10 exemplaires), les sites 26 et 37 (dans chacun 8). Dans le site 26 on a noté: le fragment de jarre à col épaissi, à bord épaissi et nivelé, au col court presque cylindrique et au corps en

forme de ballon, de facture fine, à la surface gaufrée, de la couleur noire (T. VI/7); le fragment de jarre, avec un col court presque conique et un corps en forme de ballon, de facture moyenne, à la surface gaufrée, de la couleur grise (T. VI/8); le fragment de la jarre, avec un col court conique, au corps en forme de ballon, de facture moyenne, à la surface gaufrée, de la couleur ocre décoré sur l'épaule du ruban en plastique horizontale sur lequel se trouve d'empreintes du doigt juxtaposées (T. VI/5); les fragments d'une jarre en forme du ballon, de facture moyenne, à la surface rugueuse, de couleur grise, décorée d'un barbotin organisé (T. VI/3) et même 125 fragments du corps d'une jarre, de facture moyenne, à la surface gaufrée, cuit dans des tons noirs, gris, sombres et ocre. Dans le bâtiment 25/27 trois jarres de grand volume ont été trouvées. Elles auraient pu avoir un rôle dans le stockage. Les vaisselles ont été reconstituées et ce type de jarre est plus grand, plus profond, conique, avec des poignées plus petites, arquées, de coupe trapézoïdale, de facture moyenne, à la surface polie, de couleur marron, grise et grise-foncé (T. VI/4) Une autre jarre plus grande, profonde, au col court cylindrique et d'un corps conique avec des poignées arquées, de la coupe trapézoïdale, de facture moyenne à la surface lisse de la couleur sombre, grise ou grise-foncé (T. VI/1 et 6). Le cône inférieur de l'un d'eux est décoré selon la technique de la barbotine non-organisée (T. VI/1).

Les couvercles sont rarement identifiés dans des entités fermés (1.4%). Ils sont le plus souvent de profil demi-sphérique avec des poignées opposées en forme de langue ont été découverts ou de profilation conique (T. V/9–10). Ils sont le plus souvent de facture moyenne, lisse, rarement gaufrée ou polie, tandis que dans un moindre nombre on a identifié les couvercles de facture brute et à la surface lisse ou gaufrée et les couvercles de facture fine et à la surface polie. Ils ont été cuits dans des tons gris-foncé, gris, noir et sombres. Ils n'étaient pas décorés. Leur présence donne une place particulière au site 34 (3 exemplaires), et dans les niveaux inférieurs au site 26 (2) et le site 21 (2).

Les tasses sont rares à Bubanj et seulement deux exemples ont été trouvés. La tasse du site 120 manque le fond et elle était faite de facture brute avec beaucoup de sable et de petites pierres, à la surface gaufrée et de couleur grise-sombre. La tasse avec le bec verseur du site 69 avait une poignée sur le côté opposé de celui du bec verseur, une ouverture courte presque cylindrique et un corps doucement arrondi, de facture fine avec du sable, à la surface lisse et non-décorée, de couleur noire (T. V/7).

Les fragments des passoires en céramique ont été trouvés dans une entité fermée et dans les niveaux inférieurs au site 26. Dans le site 34 il a été trouvé le fragment d'une passoire avec 5 perforations visibles, de facture moyenne, à la surface gaufrée et de la couleur grise et sombre, et dans les niveaux inférieurs au site 26 le fragment du ventre de la passoire, de facture moyenne, à la surface gaufrée et de la couleur grise. La forme des passoires n'a pas été constatée, car les trouvailles n'étaient en grande partie que fragments. Les perforations sont denses tout au long de l'objet. Les diamètres plus petits sont sur la partie intérieure de la paroi de la passoire et les plus grands à l'extérieur.

Les vaisselles miniatures (T. VI/9–12) sont rarement trouvées dans des sites à Bubanj (1,2%). Elles ont généralement la forme d'un bol biconique, rarement conique ou la forme d'un couvercle. Elles sont généralement de facture moyenne, rarement de facture brute ou fine et aux surfaces gaufrées. Elles sont cuites dans des couleurs sombres, sombre-foncées, grises ou grise-foncées. Elles étaient rarement ornées. Elles ont été trouvées dans le site 26 (3 exemplaires), 25/27 (2), 69 (1) et 63 (1). Dans le site 26 trois vaisselles miniatures ont été enregistrées, dont une vaisselle de forme carrée, à l'ouverture étroite, à l'embouchure courte, au corps sphérique avec quatre poignées opposées, dont deux poignées en diagonales en forme de bouchon, les deux autres sont perforées verticalement et ont la forme de langue, (T. VI/12); un fragment de vaisselle miniature, avec un long col cylindrique, l'articulation prononcée des cônes, de facture moyenne, des surfaces rugueuses, de la couleur grise. Dans le site 25/27 deux petites vaisselles

ont été trouvées, l'une en forme de bol conique avec un fond plat et l'autre un bouchon de calotte profonde à parois épaisses, qui sur le côté supérieur comporte quatre poignées opposées rosées, de facture moyenne, aux surfaces gaufrées, de la couleur sombre (T. VI/9). Dans le site 69, on a trouvé un fragment d'un vaisseau du récipient quadruple, de facture fine avec du sable, aux surfaces gaufrées, de la couleur gris foncé. Dans le site 63 il a été trouvé une vaisselle sous la forme d'entonnoir et d'un bol profond biconique, presque d'un cône supérieur cylindrique et d'un cône inférieur conique et d'un fond légèrement convexe. Fait de moyenne, à la surface gaufrée et de la couleur sombre foncé (T. VI/10). De plus, tout au long du bord du site 61 une vaisselle miniature a été trouvée sous la forme de bol biconique muni d'une embouchure courte et cylindrique, d'une épaule épaissie et de la partie inférieure conique avec deux poignées opposées en forme de langue placées sur l'épaule de la vaisselle (T. VI/11). L'épaule est décorée d'un ruban en plastique rempli d'impressions en biais. Il est fait de facture moyenne avec du sable, à la surface gaufrée et cuite dans des tons de bruns et de gris.

Les fragments d'autels en céramique sur les sites de Bubanj sont rares (3 exemplaires). Ils ont le plus souvent la forme d'un récipient à quatre pieds. Souvent de facture moyenne leurs surfaces sont polies et gaufrées. Il existe un cas d'autel de facture brute avec beaucoup de sables et petites pierres et aux surfaces non-traitées et rugueuses. Ils sont cuits dans des tons noirs, ocre, sombre-foncés et sombres. D'habitude ils ne sont pas décorés. Ils ont été trouvés dans les sites 26, 65, dans les niveaux inférieurs au site 26 et juste à côté du site 69. Dans le site 26 il a été trouvé le fragment du pied d'un autel, de facture brute avec beaucoup de sables et petites pierres, à la surface rugueuse et de couleur ocre. Sur le site 65 il a été trouvé le fragment du récipient d'un autel, de facture moyenne, à la surface polie, de couleur sombre-foncée et sans décoration. Dans les niveaux inférieurs au site 26 le fragment d'autel à pied a été identifié. D'une coupe irrégulière quadrangulaire partant du bord, il est de facture moyenne, à la surface polie et de couleur noire. Le pied est décoré d'un ornement de graffiti. Juste à côté du site 69, dans le carré IIIIn11e, il a été trouvé le fragment du récipient d'un autel quadrangulaire, de facture moyenne, à la surface lisse et non-décorée et de couleur sombre.

L'élément spécifique c'est surtout la vaisselle de profilation demi-sphérique avec une poignée arquée au fond de l'objet, qui surmonte le niveau du bord (site 64/70/112/116) (T. VI/2). La vaisselle a 13 cm de diamètre, de facture moyenne. Sa surface extérieure est polie et sa surface inférieure est gaufrée et de la couleur noire.

Conclusion

Une analyse des caractéristiques formelles des premières céramiques de l'énéolithique ancienne permet des conclusions concernant les fonctions des entités individuelles (sites) et certaines activités des populations sur la localité de Bubanj.

Les récipients se classent généralement, selon leur fonction en récipients pour le stockage, pour la préparation de nourriture et pour le transfert des denrées alimentaires, des liquides et d'autres nécessités (qui inclut également la distribution de la nourriture et les boissons)¹⁹ et ceux avec des fonctions spéciales et dont la fonction n'est pas complètement éclaircie. Cependant, de nombreuses vaisselles ont eu plusieurs fonctions.

Dans certains objets, un nombre significatif de vaisselles a été identifié et une faible variabilité des formes reconnues (sites 69, 61, 26, 65 et dans les niveaux inférieurs au site 26) indiquant leurs fonctions similaires. Le site spécifique est le 25/27, qui présente un nombre relativement faible de vaisselles, une grande variabilité des formes reconnues et la prédominance de vaisselles entières ou presque entières, indiquant leurs fonctions étroitement liées à la consommation d'aliments et de boissons.

¹⁹ Rice 1987, 208–210, Fig. 7.1.

La présence, c'est-à-dire la prédominance des bols dans l'échantillon, est en accord avec d'autres villages de la néolithique récent et de l'énéolithique ancien dans des Balkans centraux. La présence significative en pourcentage (plus de 40%) et la présence des bols (plus de 10) représente les sites 68, 64/70/112/116, 62, 61, 34, 26, 65, 37 et dans les niveaux inférieurs au site 26. La présence de cette forme de vaisselles indique que les vaisselles ont été utilisées brièvement, car elles étaient fréquemment utilisées. Leur fréquence dans les archives archéologiques est généralement associée à l'élimination des déchets, ce qui n'exclut pas d'autres fonctions des objets.

Les amphores et les coupes appartiennent à des vaisselles qui indiquent le transfert et l'utilisation de liquides. Les coupes avec deux poignées sont particulièrement bien représentées dans le site 69 (37 exemplaires, ce qui représente 38%), et une proportion importante est enregistrée dans les sites 26, 61, 65 et dans les niveaux inférieurs au site 26. Les amphores sont nombreuses dans les sites 69 (23 échantillons), 26 et 34 et dans les niveaux inférieurs au site 26. Selon la présence le site 69 a une place particulière, dans lequel les amphores représentent 23% du nombre total de formes céramiques reconnues. Ils sont le troisième groupe en nombre dans les tombes, et ensemble avec les coupes représentent plus de 60% des vaisselles qui ont pu être définies par la forme. Il est significatif que dans ce site une de deux tasses ont été trouvées avec une poignée et un bec verseur au côté opposé.

Dans le site 25/27, trois jarres de grand volume ont été découvertes. D'après leur surface rugueuse elles devraient avoir eu une fonction dans le stockage des denrées alimentaires. Selon les autres caractéristiques déjà susmentionnées, leur rôle devrait être lié avec la consommation et probablement avec la distribution de la nourriture.

Dans des sites spatialement très proches 21 (la poêle) et 25/27 (l'entité avec des vaisselles entières dominantes), les mêmes types de couvercles demi-sphériques avec des poignées opposées en forme de langue ont été découverts. De plus, pendant l'excavation, il n'a été trouvé qu'un fragment de la vaisselle provenant de la sous-structure du site 21 correspond au fragment de la vaisselle dans le site 25/27. Par conséquent, les sites mentionnés ci-dessus doivent être considérés comme un tout, donc chronologiquement simultané et dont les fonctions sont étroitement liées.

Les coupes à pied creux conique avec un récipient ovale et avec des poignées arquées qui surmontent très haut le récipient ont été trouvées seulement dans les sites 25/27 (2), 26 (2), 37 (2) et dans les niveaux inférieurs au site 26 (1). Elles avaient un rôle dans des célébrations liées aux coutumes et aux croyances. On peut penser de même, pour les autels, qui ont été découverts dans les sites 26, 65, dans les niveaux inférieurs au site 26 et juste à côté du site 69.

Les fragments de passoirs en céramiques, ont été trouvés dans le site 34 et dans les niveaux inférieurs au site 26, ce qui suggère que la population qui y habitait a utilisé le lait des animaux domestiques pour la production de fromages.

Les récipients miniatures ont généralement l'aspect d'un bol biconique, rarement conique ou la forme d'un couvercle. Ils ont été trouvés dans le site 26 (3 copies), 25/27 (2), 69 (1) et 63 (1). Le rôle et la fonction dans ces entités n'est pas claire mais pourraient s'expliquer par l'analyse contextuelle de toutes les catégories des trouvailles.²⁰

Est particulièrement spécifique la vaisselle de profilation demi-sphérique avec une poignée arquée sur le fond du récipient et qui dépasse le niveau du bord. Il a été trouvé dans le site 64/70/112/116. Des récipients trouvés dans l'ouest de la Bulgarie sont définis comme des couvercles,²¹ bien que la position de la poignée indique qu'il peut s'agir d'un récipient qui a été utilisé pour faire tremper les fibres dans l'eau pendant leur filage.²²

20 Bulatović, Milanović 2020.

21 Чохаджиев 2007, 97 et Обр. 40/3.

22 Barber 1994, Fig. 4.2; Chokhadzhiev 2000; Chmielewski 2009; Sviljar 2016.

A part le rôle utilitaire dans la vie quotidienne et leur utilisation pour certaines occasions spéciales, telles que certains rituels, les récipients en céramique ont également eu le rôle de transmettre une indication sur la position sociale et l'importance de leurs propriétaires. Cela se réfère principalement aux récipients en céramique réalisés dans une facture fine, c'est à dire avec moins de sable dans les composants, aux surfaces polies ou lisses, généralement de la couleur grise-foncée ou noire, et décorées avec du graphite ou de la couleur rouge pâteuse. Ces vaisselles appartiennent à un groupe de récipients de distribution de la nourriture et montrent le statut et la richesse de leurs propriétaires. En outre, ils indiquent le temps que le potier a investi pour obtenir le produit final, parce que pour leur production, il était nécessaire d'habileté et de beaucoup plus de temps que pour la production des vaisselles non-décorées cuites dans des conditions d'oxydation. Il est également important que sur de tels récipients nous puissions remarquer la normalisation dans la production. Cela concerne principalement les formes céramiques des bols à bord inversé et les bols coniques à bord épaissi.²³ En outre, il est important que dans 10 sites il a été trouvé entre 4 et 7 bols à bord inversé, ce qui peut suggérer un certain nombre de membres par famille à Bubanj dans cette période.

Le statut du groupe montre le nombre et la quantité de temps investi dans la fabrication de grands jarres, dont la fonction peut être associée au stockage. De tels récipients étaient principalement utilisés pour le stockage de céréales ou d'autres aliments faits de grains. Ils étaient dans la plupart des cas à surfaces rugueuse, ce qui permettait leur déplacement plus facile. Quelques bols aux surfaces rugueuses ont été trouvés également à Bubanj, qui pourrait également avoir un rôle dans les activités liées au stockage, par ex. le transfert d'aliments dans les jarres.

La présence des récipients pour le transfert et le stockage (amphores et pythoi) et la consommation de liquides (coupes et tasses) et de la nourriture (bols) dans chaque segment ou dans des groupes d'objets spatialement proches dans la constellation avec les autres formes en céramique moins fréquents, peut être instructive en ce qui concerne la fonction de certains objets. Par exemple, cette analyse a montré que le bâtiment 69 est très probablement lié à l'utilisation et la consommation d'aliments et de boissons, selon la présence des bols, des amphores, des coupes et des tasses, tandis que le site 25/27 devrait être lié à la consommation et à la distribution de la nourriture et des boissons, selon la présence des récipients entiers concentrés sur un même endroit.

23 Voir Георгиева 2012.

BIBLIOGRAPHIE

Barber 1994 – E. J. Barber, *Women's work: 20,000 years: women, cloth, and society in Early Times*, New York-London 1994.

Благојевић 2005 – М. Благојевић, Керамичке посуде из раноенеолитске куће са локалитета Ливаде, Каленић, у: Ч. Јордовић, М. Ђорђевић (eds.) *Колубара 4/2005*, Београд 2005, 32–77.

Bulatović, Vander Linden 2017 – A. Bulatović, M. Vander Linden, Absolute Dating of Copper and Early Bronze Age Levels at the Eponymous Archaeological Site Bubanj (Southeastern Serbia), *Radiocarbon*, 2017, 1–19.

Bulatović, Milanović 2020 – A. Bulatović, D. Milanović, *Bubanj, the Copper and the Early Bronze Age tell in south eastern Serbia*, МПК serie, OREA, Vienna.

Chokhadzhiev 2000 – A. Chokhadzhiev, An Attempt for an Interpretation of One Peculiar Vessel from Dyakovo

(Contribution to the Spinning Process in Prehistory)”, In: *Technology, style and society. Contributions to the Innovations between the Alps and the Black Sea in Prehistory*, ed. Lolita Nikolova, 115–121. BAR International Series 854(i), Oxford 2000.

Chmielewski 2009 – T. J. Chmielewski, Let's twist again... or on the Eneolithic methods of yarn production, *Studii de Preistorie*. 6, 223–236.

Гарашанин, Ђурић 1983 – М. Гарашанин, Н. Ђурић, *Бубањ и Велика хумска чука*, Ниш 1983.

Георгиева 2012 – П. Георгиева, *Керамиката на култура Криводол-Сълкуца*, София 2012.

Merkyte 2005 – I. Merkyte, *Līga Copper Age strategies in Bulgaria*, Kobenhavn 2005.

Milanović 2012 – D. Milanović, Banat and the central Balkans since the end of the sixth until mid-fourth millennium BC: ceramic styles as an indicator of contacts, interaction and integration the first of prehistoric communities, in: *Proceedings of the Regional Conference Research, Preservation and Presentation of Banat Heritage: current state and long term strategy*. I. Pantović, (ed.), Vršac 2012, 37–48.

Milanović 2013 – D. Milanović, Cultural and Chronological Position of the Chalcolithic Horizons III and IV at Bubanj Site – Excavations from 1954, *Archaeologia Bulgarica* XVII, 2 (2013), 1–16.

Милановић, Трајковић-Филиповић 2015 – Д. Милановић, Т. Трајковић-Филиповић, *Стара ископавања на локалитету Бубањ, праисторисјко вишеслојно налазиште код Ниша*, Ниш 2015.

Rice 1987 – P. M. Rice, *Pottery Analysis*, Chicago 1987.

Svilar 2016 – M. Svilar, Proizvodnja tekstila u kasnom neolitu: Keramičke posuda za „kvašenje biljnih vlakana“ sa lokaliteta Pločnik, *Archaeica* 4/2016, 43–61.

Чохаџијев 2007 – С. Чохаџијев, *Неолитни и халколитни култури в басейна на река Струма, Велико Търново* 2007.

ПРОДУКЦИЈА И КОНТЕКСТ НАЛАЗА КЕРАМИЧКИХ ПОСУДА ИЗ РАНОГ ЕНЕОЛИТА НА ЛОКАЛИТЕТУ БУБАЊ

Анстракт: У раду су презентовани резултати анализе формалних карактеристика керамичког посуђа из раноенеолитских целина са археолошких истраживања локалитета Бубањ 2008–2014. године. На основу заступљености форми посуда у појединим целинама учињен је покушај да се реконструишу одређене активности раноенеолитске популације на налазишту. Заступљеност посуда за пренос и чување хране (амфоре и питоси) и конзумацију хране (зделе) и течности (пехари и шоље) у појединим целинама или просторно блиским групама објеката у констелацији са другим, мање учесталим керамичким формама, може бити инструктивна у вези са закључивањем о функцијама појединих објеката.

Кључне речи: форме и функције керамичких посуда, рани енеолит, локалитет Бубањ, истраживања 2008–2014. године, контекст налаза, активности популације.

У период раног енеолита са археолошких истраживања локалитета Бубањ 2008–2014. године, укупно је било могуће одредити 23 објекта,¹ односно затворених целина, који обезбеђују контекст налаза (Сл. 1). Поред тога, посебно су третирани слојеви испод објекта 26, који су, према свему судећи, представљали ниво којим је нивелисана површина пре формирања објекта 26. Стратиграфска анализа је у највећој мери била заснована на посматрању релативних дубина, док је у одређеној мери било могуће издвојити хоризонте становања на основу преклапања појединих целина.² Та анализа је указала на постојање три грађевинска хоризонта. Међутим, радиокарбон мерења су показала да су најмлађи и најстарији хоризонт готово истовремени и да је становање у овом периоду на истраживаној локацији краткотрајно (0–68 година са 95,4% вероватноће, односно 0–30 година са 68,2% вероватноће).³ Стога је керамички материјал из свих објеката посматран заједно. У додатку, треба истаћи да је један узорак из објекта 20, који је садржао покретан археолошки материјал из различитих периода, датован у време између 4000 и 3800. године пре н. е.,⁴ што сугерише да је становање на локацији у мањем обиму постојало и у том периоду, који се може повезати са самим крајем БСК културног комплекса.

Овом приликом анализа керамичких посуда из раног енеолита усмерена је на форму и контекст налаза керамичких посуда. У затвореним целинама су евидентирана 3963 фрагмента посуда, од чега је издвојено 889 дијагностичних фрагмената који, поред форме, указују и на друге важне аспекте керамичке производње (фактура и примесе, обрада површине, боја печења и декорација). На основу формалних одлика керамичких посуда и њихове заступљености у појединим целинама, учињен је покушај да се

1 Обимнија верзија чланка публикована је на енглеском језику у Булативић, Милановић 2020. Укупно је евидентирано 39 објеката. Приликом анализе керамичких посуда овај податак је у извесном смислу ревидиран, те су идентификована 23 објекта који су узети у обзир приликом анализе. Објекти 29 и 31 нису узети у разматрање због заступљености материјала из млађих праисторијских периода. У објектима 32 и 114 није евидентиран керамички материјал. У објектима 28, 38, 39, 59, 73, 118 и 119 евидентиран је малобројан атипичан раноенеолитски керамички материјал. Објекти 25 и 27, те 64, 70, 112 и 116, као и 113 и 115, интерпретирани су као целине.

2 Bulatović, Milanović 2020.

3 Bulatović, Vander Linden 2017, 1–19.

4 Bulatović, Milanović 2020.

реконструишу одређене активности раноенеолитске популације на налазишту.

У раноенеолитским хоризонтима на Бубњу је према форми издвојено једанаест форми посуда: 1. зделе, 2. пехари, 3. пехари на стопи, 4. амфоре, 5. лонци, 6. поклопци, 7. шоље, 8. цедиљке, 9. минијатурне посуде, 10. жртвеници и 11. посуде са дршком на дну. Према том критеријуму било је могуће одредити 631 фрагмент керамичких посуда. Анализа формалних одлика раноенеолитске керамопродукције омогућава закључке који се односе на функције појединих целина (објеката) и одређене активности популације на локалитету Бубањ.

Посуде се према функцији генерално могу поделити на: посуде за складиштење, за припрему хране и за пренос намирница, течности и других потрештина (што подразумева и сервирање хране и пића)⁵ и оне са посебним функцијама, односно посуде чија функција није у потпуности јасна. Ипак, многе посуде су имале вишеструке функције.

У појединим објектима је констатована значајна бројност посуда и ниска варијабилност препознатих форми (објекти 69, 61, 26, 65 и слојеви испод објекта 26), што указује на њихове сличне функције. Специфичан је објекат 25/27, који одликује релативно мала бројност посуда, висока варијабилност препознатих форми и преовладавање целих или готово целих посуда, што указује на његове функције, тесно повезане са конзумацијом хране и пића.

Заступљеност, односно преовладавање здела у узорку је у складу са другим касноенеолитским-раноенеолитским насељима на централном Балкану. Значајна процентуална заступљеност (преко 40%) и бројност здела (више од 10) одликује објекте 68, 64/70/112/116, 62, 61, 34, 26, 65, 37 и слојеве испод објекта 26. Заступљеност те форме посуда указује да су зделе најкраће употребљаване јер су биле најчешће у употреби. Њихова учесталост у археолошком запису обично се повезује са одлагањем отпада, што не искључује и друге функције објеката.

Амфоре и пехари припадају посудама које указују на пренос и употребу течности. Пехари са две дршке су посебно добро заступљени у објекту 69 (37 примерака, што чини 38%), а значајнија заступљеност је евидентирана и у објектима 26, 61, 65 и у слојевима испод објекта 26. Амфоре су бројне у објектима 69 (23 примерка), 26 и 34 и у слојевима испод објекта 26. Према заступљености издваја се објекат 69, у којем амфоре чине 23% од укупног броја препознатих керамичких форми. Оне су треће по бројности у укупу, а заједно са пехарима чине више од 60% посуда које су могле бити одређене према форми. Значајно је да је у том објекту пронађена и шоља (једна од укупно две пронађене) са дршком и изливником на супротном крају.

У објекту 25/27 откривена су три лонца велике запремине, који су могли имати улогу у складиштењу. Три лонца велике запремине, које према њиховој огрубљеној површини треба довести у везу са складиштењем намирница, откривена су у објекту 25/27. Судећи према осталим, претходно поменутих одликама те целине, њихову улогу треба довести у везу са конзумацијом и вероватно поделом хране.

У просторно веома блиским објектима 21 (пећ) и 25/27 (целина са преовлађујућим целим посудама), откривени су исти типови калотастог поклопца са наспрамним језичастим дршкама. Такође, приликом ископавања је утврђено да се један фрагмент посуде из супструкције објекта 21 спаја са фрагментом посуде у објекту 25/27. Стога, поменуте објекте треба посматрати као целину, која је хронолошки истовремена и чије су функције тесно повезане.

Пехари на коничној шупљој стопи са овалним реципијентом и лучним дршкама које високо надилазе реципијент, констатовани су само у објектима 25/27 (2), 26 (2), 37 (2) и у слојевима испод објекта 26 (1), а њихова улога би се могла довести у везу са одређеним радњама тесно повезаним са обичајима и веровањима. Слично се може тврдити и за

⁵ Rice 1987, 208–210, Fig. 7.1.

жртвенике, који су откривени у објектима 26, 65, слојевима испод објекта 26 и уз објекат 69.

Фрагменти керамичких цедиљки, нађени у објекту 34 и у слоју испод објекта 26, сугеришу да је настањена популација користила млеко домаћих животиња за израду сира.

Минијатурне посуде су најчешће израђиване у форми биконичне, ређе коничне зделе, или у форми поклопца. Откривене су у објекту 26 (3 примерка), 25/27 (2), 69 (1) и 63 (1). Њихова улога и функција у овим целинама није јасна, а могла би се појаснити контекстуалном анализом свих категорија налаза.⁶

Посебно је специфична посуда калотасте профилације са једном лучном дршком на дну посуде, која надилази раван обода, пронађена у објекту 64/70/112/116. Сличне посуде на локалитетима из западне Бугарске опредељене су као поклопци,⁷ иако положај дршке указује да је можда у питању посуда која је служила за квашење влакана приликом њиховог упредања.⁸

Поред употребне улоге у свакодневном животу и употребе у посебним приликама, као што су одређене ритуалне радње, керамичке посуде су имале и улогу преносилаца поруке о друштвеном положају и значају њихових власника. То се првенствено односи на керамичке посуде израђене у финој фактури, углавном са мање песка као примесе, полираним или углачаним површинама, најчешће тамносиве или црне боје, и декорисаним сликањем графитом или црвеном пастозном бојом. Те посуде припадају групи посуда за сервирање хране и показују статус и богатство њихових власника. Поред тога, указују на време које је грнчар уложио да би добио финални производ, јер је за њихову израду било потребно, поред вештине, и много више времена него за израду недекорисаних посуда, печених у оксидационим условима. Значајно је и то што се на таквим посудама примећује стандардизација у производњи, што се првенствено односи на керамичке форме здела увученог обода и коничних здела задебљалог обода.⁹ Поред тога, у чак 10 објеката је нађено између 4 и 7 здела увученог обода, што може да сугерише број чланова појединачног домаћинства на Бубњу у овом периоду.

Статус групе показује и бројност и време инвестирано у велике лонце, чија се функција може повезати са складиштењем. Такве посуде су углавном служиле за складиштење житарица или других зрнастих намирница. Углавном су биле огрубљених површина, што је омогућавало њихово лакше померање. На Бубњу је откривено и неколико здела огрубљених површина, које су такође могле имати улогу у активностима везаним за складиштење, нпр. пренос намирница у, тј. из великих посуда.

Заступљеност посуда за пренос и чување (амфоре и питоси) и конзумацију течности (пехари и шоље) и хране (зделе) у појединим целинама или просторно блиским групама објеката у констелацији са другим мање учесталим керамичким формама, може бити инструктиван у вези са закључивањем о функцији појединих објеката. Тако је нпр. ова анализа показала да објекат 69, према заступљености здела, амфора, пехара и шоља, треба довести у везу са конзумацијом хране и пића, док објекат 25/27, на основу заступљености целих посуда, сконцентрисаних на једном месту, треба повезати са конзумацијом и деобом хране и пића.

6 Видети: Bulatović, Milanović 2020.

7 Чохаджиев 2007, 97 и Обр. 40/3.

8 Barber 1994, Fig. 4.2; Chokhadzhiev 2000; Chmielewski 2009; Svilar 2016.

9 Видети: Георгиева 2012.

ХОРИЗОНТИ СРЕДЊЕГ И ПОЗНОГ ЕНЕОЛИТА И РАНОГ БРОНЗАНОГ ДОБА НА ЛОКАЛИТЕТУ БУБАЊ

Ископавања 2008-2014. год.¹

Апстракт: У раду су презентовани резултати истраживања вишеслојног праисторијског локалитета Бубањ код Ниша, односно културни слојеви из средњег и позног енеолита и раног бронзаног доба. При анализи покретних налаза, највише пажње је посвећено керамици из затворених целина, односно слојева, која је и најмеродавнија за културно-хронолошку детерминацију. Осим покретних налаза, указано је и на низ апсолутних датума из ових целина, који су потврдили стратиграфску поделу локалитета на два хоризонта у културном слоју III (Чернавода III – Болераз – Баден), три хоризонта у културном слоју IV (Коцофени–Костолац) и два хоризонта у културном слоју V (Бубањ–Хум II и Бубањ–Хум III), од којих старији има две фазе. Установљено је да је локалитет у овом периоду континуирано био настањен од краја друге трећине 4. миленијума, до почетка 2. миленијума, са краћим хијатусом у другом и трећем кварталу 3. миленијума.

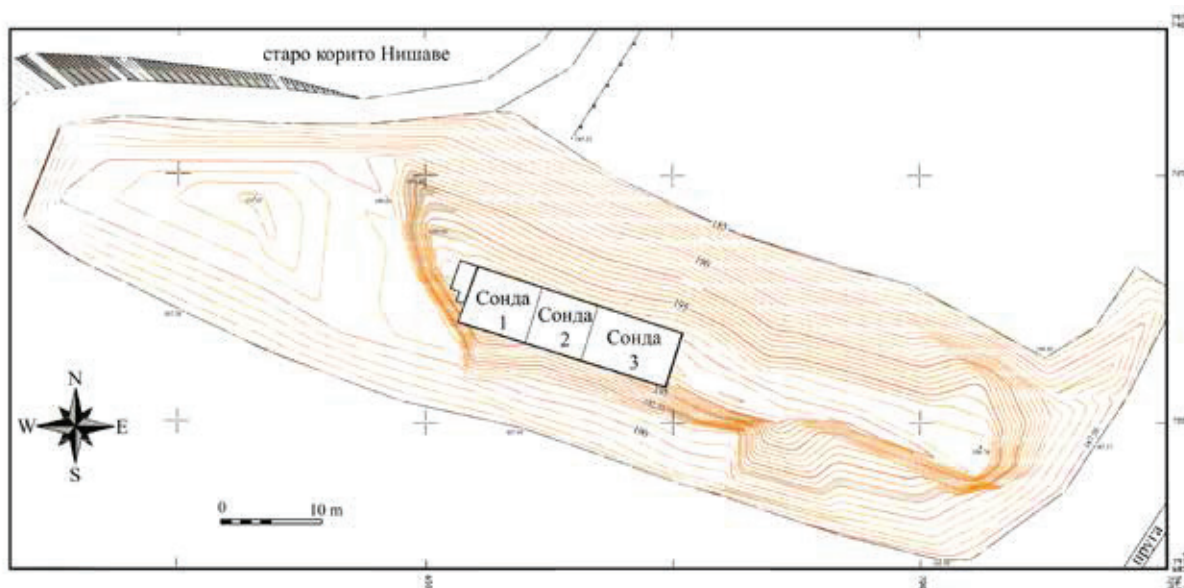
Кључне речи: југоисточна Србија, Бубањ, средњи и позни енеолит, рано бронзано доба, 4–2. миленијум пре н.е.

Бубањ је вишеслојни праисторијски локалитет у централном делу Нишког поља, ситуиран тик уз некадашње корито реке Нишаве (Карта 1). Овај епонимни локалитет је истраживан у више наврата, а у овом раду су представљени резултати последњих ископавања изведених у периоду 2008-2014. године, који се тичу хоризоната средњег и позног енеолита и раног бронзаног доба. Овим ископавањима изведеним са три сонде различитих димензија на једином преосталом делу источног платоа (Сл. 1-2) истражена је површина од око 150 m².

На почетку рада неопходно је да се осврнемо на периодизацију енеолита на централном Балкану, како бисмо стратиграфску слику на Бубњу што адекватније уклопили у већ постојеће периодизације, понуђене од стране реномираних стручњака за овај период. Тако, према Н. Тасићу, период енеолита на централном Балкану може се поделити на рани, развијени и позни.² Раном енеолиту би, између осталог, припадала и Бубањ–Хум I култура, док би и Чернавода III и Коцофени–Костолац културе припадале средњем енеолиту. Позном енеолиту припада култура Вучедол, чији су елементи спорадично забележени и на Бубњу у слојевима IV и V, дакле у керамици носилаца позне Коцофени–Костолац културе и Бубањ–Хум II културе. Хронолошки и стратиграфски посматрано, ова периодизација одговара културно-историјској слици енеолита на простору данашње Војводине, међутим, када упоредимо стилско-типолошке карактеристике керамике ових култура са стратиграфијом на Бубњу, стиче се сасвим другачија слика. Уочава се, наиме, да керамика Бубањ–Хум II културе има много стилско-типолошких сличности са

1 Овај рад представља скраћену верзију текста који је објављен на енглеском језику у: Vulatović, Milanović 2020 и представља резултат пројекта Археологија Србије: културни идентитет, интеграциони фактори, технолошки процеси и улога централног Балкана у развоју европске праисторије (ОИ 177020), којег је финансирало Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

2 Tasić 1995.

Сл. 1 - План сонди из 2008-2014. године на преосталом делу локалитета Бубањ.

Сл. 2 - Локалитет Бубањ по завршетку истраживања, снимак са југа.

претходном Коцофени–Костолац културом, што указује да је бар делимично произашла из ње. Ситуација је сасвим другачија између Чернавода III културе, односно културног феномена који је на Бубњу назван Чернавода III – Болераз – Баден манифестација, и Коцофени–Костолац културе, чији се културни слој налазио непосредно изнад слоја ове манифестације. Овде се може приметити да у Коцофени–Костолац култури има много специфичних елемената, који не постоје у претходној Чернавода III – Болераз – Баден манифестацији. Из наведеног се може закључити да су према стилско-типолошким карактеристикама керамике много ближе културе Коцофени–Костолац и Бубањ–Хум II, него културе Чернавода III – Болераз – Баден и Коцофени–Костолац. Стога би било, бар према елементима материјалне културе и стратиграфије, доследније одредити Коцофени–Костолац културу у позни енеолит, заједно са Бубањ–Хум II културом, него у развијени енеолит. С друге стране, култура Бубањ–Хум II још није у потпуности дефинисана, у погледу хронологије, трајања и стратиграфског односа са Бубањ–Хум III културом, која припада раном бронзаном добу, а с обзиром на чињеницу да има много заједничких елемената и са претходном Коцофени–Костолац културом и наредном Бубањ–Хум III културом, може се детерминисати на више начина, као завршница позног енеолита, прелазни период из енеолита у бронзано доба, или као рана фаза раног бронзаног доба.³

Периодизација која се користи у суседној Бугарској, међутим, дефинисала је ове и друге истовремене културе на другачији начин. Према овој периодизацији Бубањ–Хум I култура (односно Бубањ–Салкуца–Криводол комплекс) припада позном енеолиту, док се културе Чернавода III и Коцофени сматрају већ раним бронзаним добом.⁴

Стога, сматрали смо да је најбоља солуција избећи ту врсту периодизације енеолита на Бубњу, којом се енеолит дели на три периода, те користити интерну периодизацију, која се ослања на вертикалну стратиграфију, прилично јасно дефинисану на Бубњу, те у том смислу означавати ове периоде енеолита на следећи начин: Бубањ–Хум I, као културни слој II (хоризонти 1–3);⁵ Чернавода III – Болераз – Баден манифестацију, као културни слој III (хоризонти 1 и 2); Коцофени–Костолац културу, као културни слој IV (хоризонти 1–3); и Бубањ–Хум II културу као културни слој V, заједно са Бубањ–Хум III културом. Културни слој V, у којем су констатовани покретни налази и неке поремећене целине, који припадају последњим двома културама, стратиграфски гледано не може се са сигурношћу раздвојити на два различита слоја, иако има неких индиција да су постојала, јер је комплетан слој прилично поремећен накнадним укопима.

КУЛТУРНИ СЛОЈ III

Културни слој III у којем су констатовани налази, као и затворене целине које су припадале носиоцима културне манифестације, назване, у недостатку адекватнијег термина,⁶ Чернавода III – Болераз – Баден, садржао је два хоризонта. У старијем хоризонту у овом слоју констатовано је 11 затворених целина (објекти 23, 58/60, 98, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 108 и 111) (Сл. 3) и велики број уломака посуда из овог периода и других остатака материјалне културе. Затворене целине су чиниле групе керамике и других покретних налаза (објекти 23, 98, 103, 104), јаме различите намене (објекти 102, 105, 106, 108, 111), затим остаци пећи (објекат 100) и зона земље другачијег квалитета у односу на основу (објекат 58/60). Из млађег хоризонта потиче десет затворених целина (објекти

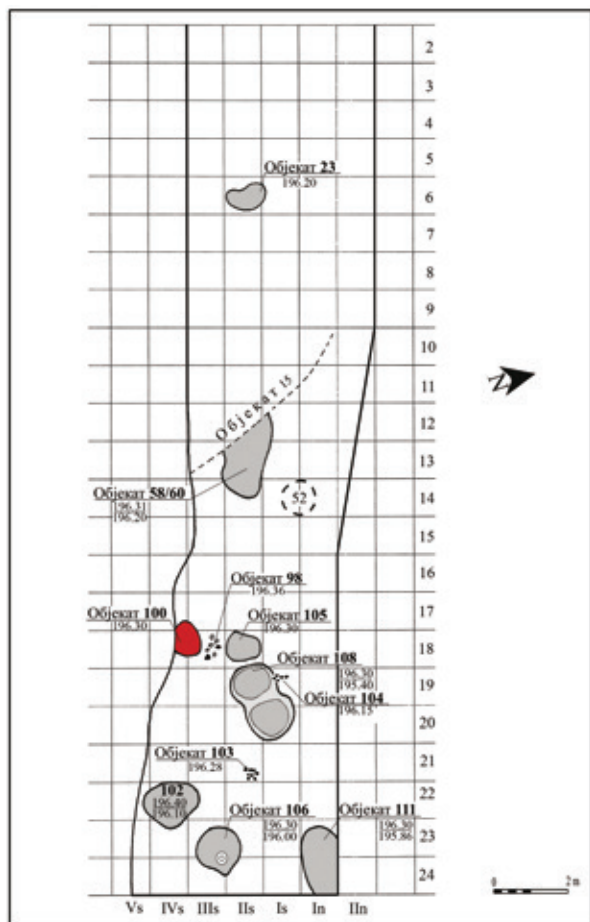
3 Булатовић, Станковски 2012, 317-336.

4 Лешаков 1992, 69-79; Nikolova 1999, 175-198.

5 Културни слој I јесте слој раног/средњег неолита, односно старчевачке културе, констатован као танак културни слој на здравици.

6 Bulatović, Vander Linden 2017; Bulatović, Kapuran 2017.

35, 52, 53, 54, 55/57, 56, 95, 96, 97 и 101) (Сл. 8), као и налази из слоја. Објекти су махом јаме (објекти 35, 52, 55/57) непознате намене, плитки укопи (објекат 54), зоне земље другачијег квалитета у односу на основу (објекти 53, 95), остаци пећи или стамбеног објекта (објекти 96 и 97), огњиште (објекат 56) и група керамике и речних облутака (објекат 101).

◀ Сл. 3 - Основа I. хоризонта културног слоја III.

У овом поглављу неће бити речи о типу и намени тих целина, већ ће тежиште излагања бити на покретним налазима, нарочито стилско-типолошким карактеристикама керамике, која је и најиндикативнији представник материјалне културе становника насеља на Бубњу.⁷

Упоређујући стратиграфију и покретне налазе из ова два хоризонта културног слоја III, примећује се неколико индикативних детаља.⁸ Хоризонт 1 је садржао много више керамике и осталих покретних налаза од хоризонта 2, па је и керамички инвентар био разноврснији. Ипак, примећено је да се у оба хоризонта јављају коничне или полулоптасте зделе левкастог врата, с тим што су много заступљеније у првом хоризонту, али се слична форма здела, али једва наглашеног врата или обода, која делује као имитација ових посуда, јавља само у другом хоризонту

(Т. II/1-3). Тањири (поклопци) типа Братислава (Т. I/13, 14) уочени су само у хоризонту 1, као и дршке типа анса корнута (Т. I/20). И лоптасте посуде кратког цилиндричног или левкастог врата, често канелованог трбуха, понекад са унутрашњом тунеластом дршком, јављају се и у другом хоризонту (Т. II/6, 8), али су знатно бројније у првом хоризонту (Т. I/7, 10-12). Исто се може рећи и за друге форме и орнаменте, нарочито за метличасти орнамент који је подједнако присутан у оба хоризонта. Уопште, стиче се утисак да је мање-више реч о истим стилско-типолошким карактеристикама, с тим што је керамика из другог хоризонта малобројнија у односу на први хоризонт, те не допушта нека озбиљнија поређења и закључке, јер узорак није пропорционалан. Овом закључку иду у прилог и апсолутни датуми, који указују да је други хоризонт само мало млађи од првог, на шта упућује и вертикална стратиграфија, као и стилско-типолошке одлике керамике из оба хоризонта. Чини се да млађи хоризонт представља периферију насеља, или је то млађе насеље било знатно мање од првог.

7 Опширно о затвореним целинама видети у: Bulatović, Milanović 2020.

8 Део материјала из овог слоја публикован је у: Милановић 2011, 101-119.

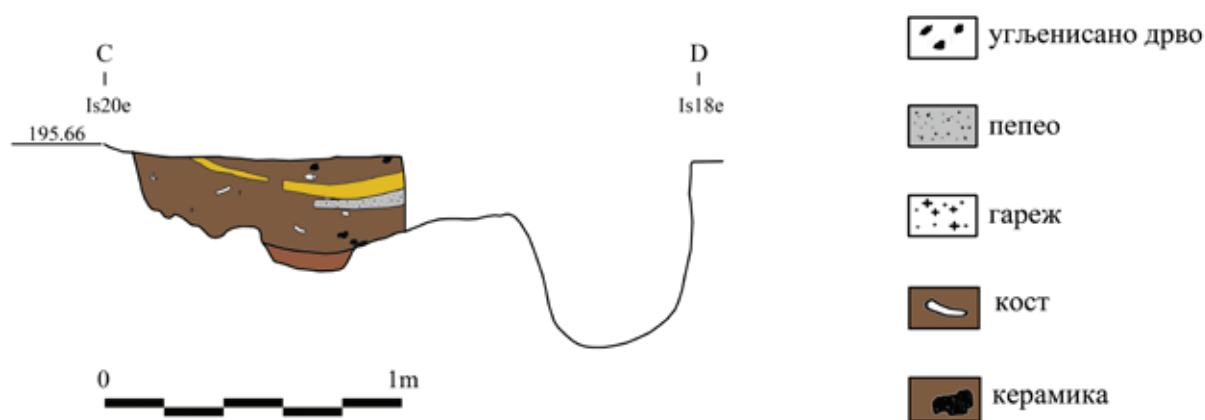
◀ Сл. 4 - Амфора у објекту 106, 1. хоризонт културног слоја III.

▶ Сл. 5 - Амфора in situ у објекту 106, 1. хоризонт културног слоја III.

КУЛТУРНИ СЛОЈ III - ХОРИЗОНТ I			
З Д Е Л Е	1	2	3
	4	5	6
Ш О Љ Е	7	8	9
	10	11	12
Б Р А Т И Р И С Л А В А	13	14	
	15	16	17
А М Ф О Р Е	18		
	19	20	21
Р А З Н О	22	23	24

Т. I - 1 и 6. објекат 98; 2. културни слој; 3 и 4. објекат 104; 5 и 18. објекат 23; 7-9, 13-15, 20, 23 и 24. културни слој; 10-12 и 21. објекат 108; 16 и 22. објекат 106; 17. објекат 111; 19. објекат 103.

Веома је занимљиво што се у оба хоризонта јављају и форме карактеристичне за претходни слој II, који припада носиоцима Бубањ–Хум I културе. Реч је првенствено о зделама увученог обода (благодиконичне зделе, веома кратког горњег конуса) или коничним зделама задебљане унутрашње стране обода, а спорадично и другим формама, као што су пехари са дршком у равни са ободом или делови кантароса украшени канелурама. Готови сви објекти из овог слоја садрже ове елементе, нарочито зделе увученог обода, а тако велики број ових налаза, дистрибуиран на овај начин, намеће потребу да се ова појава детаљније анализира. То би се могло објаснити на два начина – први, да су ови налази припадали старијем слоју II, а да су доспели у објекте III културног слоја тако што су ови објекти укопавани у старији, раноенеолитски слој, или са земљом из слоја II, која је коришћена за конструкције објеката као што су подови или пећи, и други начин, да су ове форме коришћене и у време када је формиран културни слој III, иако временска разлика између ова два слоја износи око један миленијум, о чему ће касније бити више речи. Што се тиче елемената који су само спорадично констатовани у објектима културног слоја III, као што су фрагменти кантароса (објекти 96, 97 и 108), они вероватно припадају старијем слоју. Наиме, објекти 96 и 97 су највероватније једна целина, односно пећ са супструкцијом, а ови налази су лако могли доспети са позајмишта земље из старијег слоја, која је служила за конструкцију пећи. Објекат 108 је дубока јама која је прошла кроз слој старијег енеолита (слој II), што објашњава спорадично присуство старије керамике. Говорећи о зделама задебљаног обода, који је на неким примерцима канелован, што је типична форма за Бубањ–Хум I културу, примећује се да су заступљене у већем броју објеката (52, 54, 95, 96, 100, 102, 105 и 108), али је занимљиво да су у тим објектима присутне и зделе увученог обода.

Сл. 6 - Пресек објекта 108, 1. хоризонт културног слоја III.

На Гомолави је у слоју нивелације куће 15, поред типичне баденске керамике, нађена и једна здела увученог обода, с тим што аутори наводе да је кућа изграђена на слоју хумуса насеља из раног енеолита, па је могуће да здела припада и том периоду.⁹ Сличне зделе увученог обода, међутим, јављају се у неколико објеката Чернавода III културе на насељу Мерцумекја у Драми.¹⁰ Требало би, међутим, напоменути да је и овај локалитет вишеслојан, и да је насеље Чернавода III културе подигнуто на насељу Караново VI културе, у чијем је инвентару здела увученог обода један од најзаступљенијих керамичких типова.¹¹

9 Petrović, Jovanović 2002, 27, кат. бр. 9.

10 Gleser, Thomas 2012, 450-55, 472-78, 378-8, Taf. 5/13429, 13430, 39/10992, 17065, 11002, 51/15991.

11 Gleser, Thomas 2012, Abb. 8.15/15935, 15784, 14722.

На бројним локалитетима комплекса Чернавода III – Болераз – Баден, јављају се сличне зделе, али танких зидова и благобиконичне форме, са дужим горњим конусом.¹² Такве зделе констатоване су и у слоју III на Бубњу (објекти 52, 53, 106) и оне се разликују од старијих форми, које обично имају дебље зидове, као и кратки задебљани горњи конус који се стањује према ободу.

Стога, може се закључити да су ови налази који стилско-типолошки одговарају претходној култури Бубањ–Хум I, доспели у објекте и слој III на Бубњу као резултат различитих активности заједница Чернавода III културе, које су користиле претходни слој за укопавање јама или као позајмиште земље за конструкцију различитих објеката. Ово потврђује и вертикална стратиграфија на Бубњу, која указује на честу појаву мешања материјала из слојева који се додирују, као и апсолутни датуми из објекта најмлађег хоризонта слоја II (објекат 27) и најстаријег хоризонта слоја III (објекат 23), који указују на хронолошку дистанцу од скоро једног миленијума.¹³ Ипак, не треба ни у потпуности одбацити могућност да су зделе увученог обода и зделе задебљане унутрашње стране обода коришћене и у време Чернавода III – Болераз – Баден феномена, јер су сличне форме, али без украса, констатоване и на другим горепоменути локалитетима ове културе, а слични облици су констатовани и у наредном културном слоју IV, који се непосредно наставља на слој III, што може указивати на извесни континуитет у коришћењу ових форми на Бубњу.

Што се тиче осталих типова керамике, заступљених у овом културном слоју, они су карактеристични за Чернавода III – Болераз – Баден феномен. Једна од индикативнијих форми посуда јесте конична или полулоптаста здела левкастог врата, понекад украшена канелурама, односно кружним или овалним отисцима на ободу (Т. I/1, 3-5), као и хоризонталним низом отисака на трбуху (Т. I/1-5). Ова форма се јавља на целокупној територији овог културног феномена, који се дефинише различитим терминима, у зависности од развојних фаза, односно регије – као баденска култура,¹⁴ Болераз култура,¹⁵ Чернавода III – Болераз култура,¹⁶ Чернавода III култура¹⁷ или прото-Болераз фаза баденске културе.¹⁸ Осим форме, и орнаменти на овим посудама веома су уједначени на целокупној територији ове културне појаве. Тако се дуге канелуре које покривају цео унутрашњи део врата ових здела, осим на истоку (у доњем Подунављу,¹⁹ Олтенији и на Ђердапу),²⁰ јављају и у Трансилванији,²¹ Срему,²² као и на локалитетима у централној Европи,²³ али и на југоистоку Балкана (Драма, Езеро, слојеви XIII–XII).²⁴ Судаћи по досадашњим налазима, зделе са дугим канелурама на унутрашњем делу врата јављају се у више фаза баденске културе.²⁵ Слично се може рећи и за низове кружних или овалних отисака на трбуху, с тим што су двоструки или троструки хоризонтални

12 Kalicz 2001, Abb. 5/1; Zmeykova 2001, T. III; Roman 2001, Abb. 7/2, 3, Abb. 9/6; 10/2; Nikolova 1999, Fig. 8.2/3, 4, 8.5/6, 7, 8.7.2.

13 Bulatović, Vander Linden 2017.

14 Димитријевић ове зделе одређује у Болераз фазу баденске културе (Dimitrijević 1979, T. XXII/5); Spasić 2009, Pl. IV/2,7; Bondar 2001, Fig. 4/1, 2; 5/10, 14, 18.

15 Spasić 2011, T. II-V

16 Tasić 1995, Pls. XIV/3; XV/1; Nemeti 2001, Pls. XII/2, XIV/1; Tasić 2001, Abb. 2/1, 3, 5-8; Govedarica 2001, Abb. 2/4, 3/1.

17 Nica 2001, Abb. 4/6, 9; 7/2, 4, 9/1.

18 Kalicz 2001, Abb. 9/6, 9-15.

19 Roman 2001, Abb. 9.

20 Nica 2001, Abb. 4/6, 9-14; 5/4; 7/15; Krstić 1986, Fig. 10.

21 Nemeti 2001, Pl. XII/2, XIV/1

22 Spasić 2011, T. V/1-3.

23 Kozłowski 1973, Fig. 2/5, 6; 4/4; Pavelčík 1973, Taf. 4/10; Torma 1973, Abb. 2.

24 Gleser, Thomas 2012, Taf. 14/16738; Nemejcova-Pavukova 1982, Abb. 5/1, 2.

25 Упореди: Neustupny 1973, Abb.1.

низови, изгледа, далеко најчешћи у класичној фази баденске културе (Сарваш, Винча, Гомолава, Вучедол, Будимпешта, Маскаре),²⁶ што је приметио и С. Димитријевић,²⁷ а слична ситуација је забележена и у централној Европи.²⁸ Вишеструки низови отисака на трбуху веома су ретки у претходној, Болераз фази,²⁹ као и Чернавода III култури,³⁰ у којима је трбух овог типа здела украшен једним низом отисака или је, најчешће, неукрашен. Занимљиво је да се ова форма зделе јавља већ у прото-Болераз фази на северу и северозападу територије ове манифестације, али и у Чернавода I култури на крајњем истоку Балкана.³¹ С обзиром да се према датумима са локалитета Хотница–Водопада култура Чернавода I може датовати већ у први квартал 4. миленијума пре н. е., односно 2-3 века пре прото-Болераз културе,³² можда треба размишљати о постојању евентуалних посредних или непосредних интеракција између заједница са истока Балкана и западног Закарпатја, односно централне Европе, које су допринеле ширењу ове форме посуде и других елемената, креирајући на тај начин културну базу на којој је овај комплекс формиран. Овој тези иде у прилог орнамент у виду канелура на тим зделама у прото-Болераз фази на југу централне Европе, које су типичан орнамент за Балкан у старијем енеолиту (Бубањ–Салкуца–Криводол комплекс, Салкуца IV, Галатин и др.), а нису заступљене у претходним периодима на територији прото-Болераз фазе, па се може претпоставити да је овај орнамент доспео са територије Балкана приликом ових међусобних, очито посредних контаката носилаца Чернавода I културе са заједницама на југу централне Европе. На овом месту треба поменути зделу левкастог врата са Бубња из објекта 104, украшену на трбуху јамичастим или ромбоидним удубљењима, са отисцима који подсећају на имитацију мотива „гусенице”, познатог из културе Чернавода I (Т. I/3),³³ што, између осталог, такође може указивати на ове везе.

Слична ситуација је забележена и са лоптастим посудама кратког цилиндричног или левкастог врата (шоље), са или без тракасте дршке, које се такође јављају на пространој територији, на целокупној територији култура Болераз, Баден и Чернавода III. Форма шоља је мање-више идентична, а разликују се по орнаментима на трбуху, који могу бити вертикалне или косе, шире или уже канелуре, односно вертикалне или косе урезане паралелне линије. Ретки су примерци, као на Бубњу, украшени низом утиснутих тачака или кружића испод којег су косе урезане линије (Т. I/10), који су евидентирани и у централној Европи (Пољска, Чешка).³⁴ Готово идентичне шоље констатоване су на Босуту,³⁵ затим Мостонги и Вучедолу,³⁶ Гомолави,³⁷ а аутори их углавном везују за Болераз, или предкласичну фазу баденске културе, за разлику од издуженијих форми, које су карактеристичне за класичну фазу.³⁸ Исто примећују Неуступни, Немејцова-Павукова и Сохацки када је реч о централној Европи. Неуступни сматра да су здепастије шоље старије (фаза А баденске културе),³⁹ као и Немејцова-Павукова,⁴⁰ која их опредељује у

26 Tasić 1995, Pl. XVII/2; Petrović, Jovanović 2002, 22/2-4, 26/229/1, 2, 6; Стојић, Чађеновић 2006, Т. LXXXIII/6-8; Endrodi 2002, Fig. 7/4; 17/10, 11, 24/8, 27/6, 30/5.

27 Dimitrijević 1979, 214, sl. 7/13, 14.

28 Sochacki 1981, Pl. IV/B, C, D2, E.

29 Zápotocký, Zápotocká 2001, Abb. 13/9; Spasić 2009, Pl. IV/2, 4, 5, 7.

30 Gleser, Thomas 2012, Abb. VII. 46, 49; Nica 2001; Nemeti 2001.

31 Kalicz 2001, Abb. 7/1, 4, 9/5, 9-15; Roman 2001, Abb. 6-7.

32 Boyadziev 1995, 185, Tab. 5; Wild et al. 2001, 1059, Tab. 1-2.

33 Nikolova 1999, 132.

34 Godlowska 1973, Abb.1/10; Pleslova-Štikova 1973, Abb. 11/1.

35 Spasić 2011, T.I/2; Govedarica 2001, Abb. 4/3-5.

36 Tasić 2001, Abb.4/2, 6, 7; Tasić 1995, Pl. XVI/5, 6.

37 Petrović, Jovanović 2002, 29/3, 31/1, 33/11.

38 Dimitrijević 1979, sl. 6/6, 12, 13, 14; 7.

39 Neustupny 1973, Abb.1

40 Nemejцова-Pavukova 1981, 262, obr. 1/G, obr. 2/G1,2-5.

Ia и Ib фазу баденске културе (Болераз), с тим што би примерци с Бубња више одговарали шољама из фазе Ib. И Сохацки констатује да су ове шоље типичне за Болераз, док у класичној фази баденске културе ове посуде имају издуженији врат, или су у облику луковице.⁴¹ Ове шоље одређене су у Болераз културу и у Пољској, Боемији, Моравији и Мађарској,⁴² као и у локалну варијанту Болераза у Аустрији (Јениберг I).⁴³ Лоптасте шоље се такође јављају и у Чернавода III култури на југоистоку Балкана (Драма), али имају нешто дужи левкасти или конични врат од примерака са Бубња, мада су слично украшени вертикалним канелурама.⁴⁴ Овај тип посуде, са кратким вратом, познат је са локалитета Чернавода III културе из Олтеније и Трансилваније.⁴⁵

И форма и орнамент целе амфоре која је откривена у објекту 106 на Бубњу (Сл. 4-5) (Т. I/16), карактеристични су за многе локалитете у централној Европи, на источном Балкану и у ближој околини. У Брзој Врби констатована је амфора нешто ужег отвора, али сличног орнамента,⁴⁶ а слична амфора откривена је на Босуту.⁴⁷ Приближно иста форма амфоре, идентичног орнамента, забележена је у култури канеловане керамике у Пољској,⁴⁸ као и у Јениберг култури (локалне варијанте Болераз, односно Баден културе).⁴⁹ Немејцова-Павукова наводи да је овај тип амфоре карактеристичан за Ia и Ib фазе баденске културе (Болераз), док је наш примерак много сличнији примерцима Ib фазе.⁵⁰

Припадност Болераз фази баденске културе потврђују и налази готово идентичних амфора у централној Немачкој, у Болераз култури,⁵¹ а амфора готово идентична примерку из објекта 111 (Т. I/17) са Бубња евидентирана је у Драми.⁵²

Поклопци или тањире типа Братислава, откривени у првом хоризонту овог слоја на Бубњу (Т. I/13, 14), раширени су од централне Европе на северу, до Грчке на југу. Према дистрибуцији ових налаза чини се да су управо Дунав и Тиса, а затим Поморавље и Повардарје, комуникациони правци којим су се ове посуде шириле.⁵³ Према Немејцовой-Павуковој ове посуде се јављају од фазе Ib баденске културе (Болераз),⁵⁴ а до сличног закључка је дошао нешто касније и Ј. Маран, који сматра да њихово порекло треба тражити на територији јужног Балкана.⁵⁵ Павелчик налаз из Јешовица одређује у млађу фазу Трихтербекер културе (Јешовице С2 фаза),⁵⁶ што ове посуде датује прилично високо,⁵⁷ па теорија о јужном пореклу ових посуда не изгледа уверљиво, поготово када се осврнемо на апсолутни датум са Бубња за хоризонт у којем су ове посуде откривене, који је доста нижи.⁵⁸

Дршке типа анса корнута, констатоване у неколико целина на Бубњу у старијем хоризонту, нису евидентиране на другим локалитетима, а једна здела са идентичном дршком потиче са старих ископавања Бубња.⁵⁹ Тунеласте дршке на унутрашњој страни посуде (Т.

41 Sochacki 1981, Pl. I-II.

42 Kozłowski 1973, Fig. 4/2, 3; Zápotocký, Zápotocká 2001, Abb. 10/1, 7, 10, 12; Šmid 2001, Abb.0/1, 2, 5, 6; Torma 1973, Abb. 3/2-8.

43 Ruttkay 2001, Abb. 4/1-4.

44 Gleser, Thomas 2012, Abb. VII. 44-45.

45 Nica 2001, Abb. 5/5. Nemeti 2001, Pl. XIV/4, 5.

46 Govedarica 2001, Abb. 2/5.

47 Spasić 2011, sl. 7.

48 Kozłowski 1973, Fig. 2/7.

49 Ruttkay 2001, Abb.2.

50 Nemejcova-Pavukova 1981, Obr. 1/O, 2/O.

51 Capitani, Leuzinger 2001, Abb. 7/4.

52 Gleser, Thomas 2012, Abb. VII. 42.

53 Maran 1998; Govedarica 2001; Spasić 2008; Nica 2001; Bondár 2001.

54 Nemejcova-Pavukova 1981, obr. 2/1.

55 Maran 1997, 178-179.

56 Pavelčík 1973, Taf. 3/10.

57 Furholt 2013, Tab. 2, Abb. 2.

58 Bulatović, Vander Linden 2017, Fig. 4, Lyon-13228, SUERC-69265.

59 Гарашанин, Ђурић 1983, кат. бр. 100.

I/12, Т. II/6) констатоване су и у Олтенији на локалитету Чернавода III културе и на Босуту у Болераз фази баденске културе,⁶⁰ а на Бубњу се јављају у оба хоризонта културног слоја III.

На Бубњу су, осим наведеног, спорадично регистроване и тзв. тордиране дршке, затим вишеструке пластичне траке испод обода, вишеструки рожасте наставци на ободу и други карактеристични елементи за баденску и Чернавода III културу, али је интересантно да су тунеласте дршке изузетно ретке, за разлику од истовремених налазишта у централној Европи и на Балкану, где су једна од главних карактеристика ових култура. Уместо малобројних вишеструких пластичних трака испод обода (у објекту 23 и у слоју 2. хоризонта - Т. I/18, Т. II/10), које су карактеристичне за Чернавода III културу, на Бубњу има много амфора украшених низовима отисака директно на површину суда испод обода, што изгледа као имитација поменутог орнамента. Сличних орнамената има у Драми, Олтенији и српском Подунављу,⁶¹ па претпостављамо да је овај елемент, заједно са дршкама типа анса корнута, регионална карактеристика Чернавода III културе која се може везати за овај део Балкана.

Карактеристичне полулоптасте зделе, благо наглашеног обода, које су констатоване искључиво у другом хоризонту III културног слоја на Бубњу (Т. II/1-3), евидентирани су у Панонији и централној Европи, а опредељују се у класичну и позну баденску културу.⁶² Сличне зделе, међутим, констатоване су на југоистоку Балкана, у Драми, где се овај културни слој датује прилично високо, и пре би одговарао Болераз фази ове културе.⁶³

Тордирана дршка, односно дршка са чланкастим телом (Т. I/23), констатована је у старијем хоризонту на Бубњу, а може се наћи на локалитетима Чернавода III, нарочито Болераз фазе баденске културе.⁶⁴ Првобитно се мислило да су ове дршке карактеристичне за Чернавода III културу, али се касније испоставило да су на истоку ретке и да су много заступљеније у Болераз фази баденске културе (фаза Ib, према Немејцовој-Павуковој).⁶⁵ Иначе, овај тип дршке се јавља већ од прото-Болераз фазе у Панонији, што би могло да потврди њено северно порекло.⁶⁶

Карактеристични вишеструки рожасте наставци на ободу посуде (Т. I/21), јављају се, такође, углавном на територији носилаца баденске културе, мада се у већини случајева налазе на врху тракастих дршки,⁶⁷ а много су ређа појава на локалитетима Чернавода III културе.⁶⁸

Антропоморфна фигурина, нађена у старијем хоризонту на Бубњу (Т. I/24), има руке у виду патрљака, за разлику од карактеристичних баденских фигурина *Kopfflose* типа, које махом немају руке, већ само наглашена рамена. Глутеје јесу наглашене, али бубањски примерак није орнаментисан, по чему се, такође, разликује од класичних *Kopfflose* фигурина. Према аналогијама, може се закључити да примерак са Бубња више личи на фигурине из доњег Подунавља и Олтеније,⁶⁹ односно са територије централног Балкана, него са територије баденске културе.⁷⁰

60 Nica 2001, Abb.9/2; Spasić 2011, T.VII/3.

61 Lichardus, Iliev 2001, Taf. 4-5; Nica 2001, Abb. 7/6, 8-9; Spasić 2011, sl. 8, T. VI/5, VII/1, 3.

62 Endrodi 2002, Figs. 5/4, 25/7, 9, 11, 13; Bondár 2001, Fig. 5/18, 27; Przybyl 2008, Pl. 2/b.

63 Gleser, Thomas 2012, Abb. VII. 39/13476, Taf. 40/10891.

64 Ruttkay 2001, Abb. 4/5, 6; Zápotocký, Zápotocká 2001, Abb. 10/7, 8; Nemejcova-Pavukova 1982, Abb. 8/3, 4; Spasić 2011, T. 1/6, 7.

65 Nemejcova-Pavukova 1981, obr. 2/B/2.

66 Kalicz 2001, Abb. 9/3.

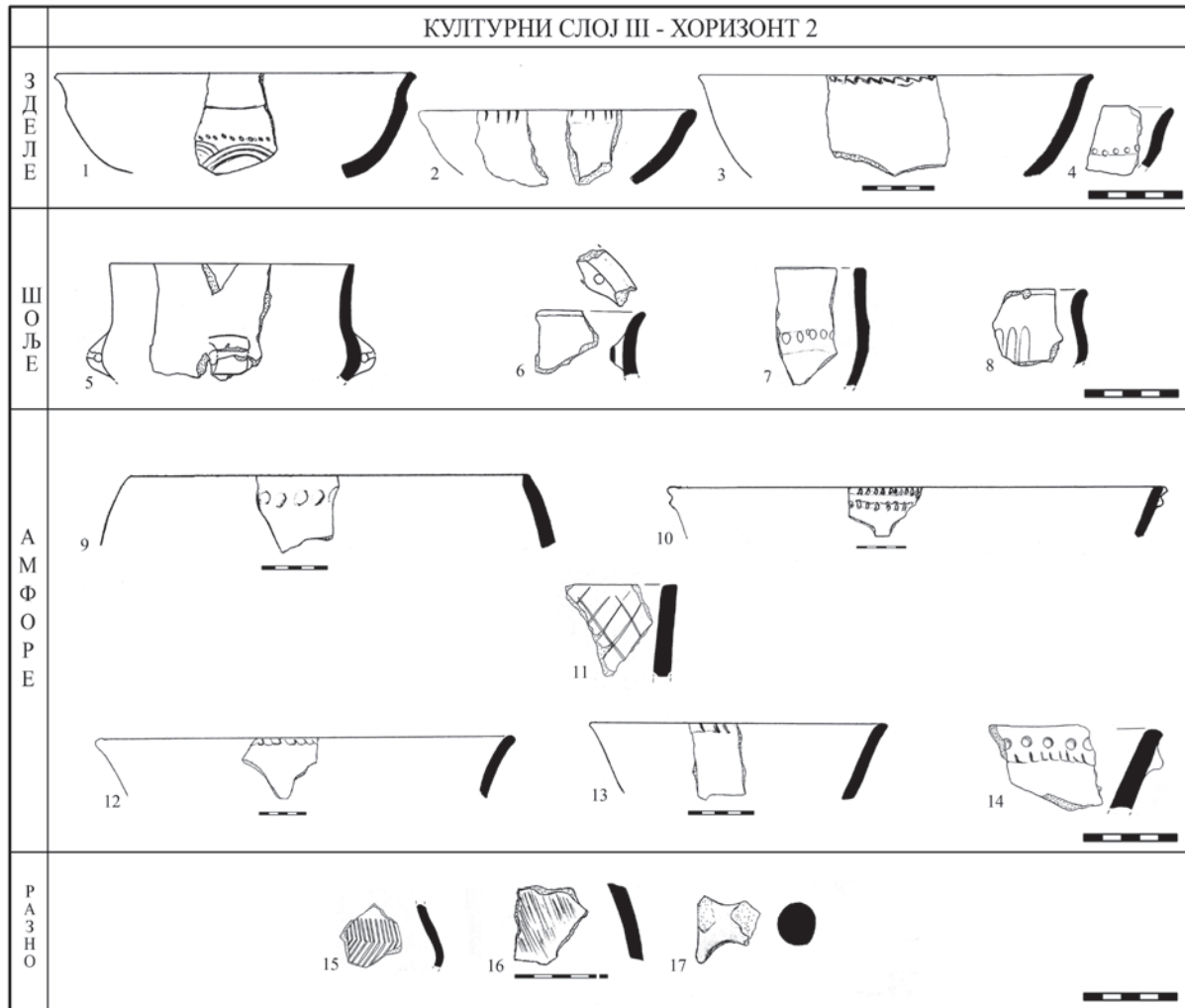
67 Dimitrijević 1979, T. XXIV/1; Spasić 2011, T.VIII/4; Spasić 2009, Pl. VI/5; Petrović, Jovanović 2002, 36/2, 3; Endrodi 2002, Fig. 28/9; Sochacki 1981, Pl. II/B, C, E.

68 Nica 2001, Abb. 2/7.

69 Roman 2001, Taf. 2; Nica 2001, Abb. 5/13.

70 Govedarica 2001, Abb. 3/2, 4.

Једна од главних карактеристика бубањске керамике из овог слоја, у оба хоризонта, јесте карактеристичан орнамент у виду снопова танких линија променљиве оријентације, налик метличастом орнаменту (Т. I/15, 17, 22, Т. II/16). Тако украшена керамика, према литератури, није заступљена на локалитетима ове културе, или се, можда, зато што није довољно атрактивна, ретко помиње у публикацијама везаним за ове локалитете.⁷¹

Т. II - 1, 4, 5, 10-13 и 17. културни слој; 2 и 14. објекат 35; 3 и 13. објекат 53; 6-8. објекат 95; 9 и 16. објекат 54; 15. објекат 97.

Од осталих покретних налаза, осим артефаката од окресаног камена, кости и ројине, који ће бити обрађени у другим радовима, регистровани су тзв. калемци, затим пршљенци и тегови од печене земље, делови кашика од печене земље, украсна плочица од вепровог зуба, део животињске фигуре, део камене секире са перфорацијом, као и делић бакарне игле. Пршљенци, који су већином коничне форме, али има примерака полумесечастог или биконичног пресека, нису хронолошки осетљиви, а регистровани су на многим баденским и Чернавода III – Болераз локалитетима, али и на локалитетима млађих енеолитских култура на Балкану.⁷² Слично је и са тзв. жетонима, перфорираним или не, калемима и кашикама, који су чест инвентар енеолитских култура на Балкану, али

71 Nica 2001, Abb. 3/7; Bondár 2001, Fig. 5/23, Fig. 7/6; Endrodi 2002, 18/6.

72 Галовић 1959, Т. IV/11-12; Георгиев et al. 1979, Obr. 191; Nemejcova-Pavukova 1981, Obr. 2/v; Nemeti 2001, Pl. XIV/2; Govedarica 2001, Abb. 3/7; Petrović, Jovanović 2002, 42/6, 103/3, 173/9, 319/19; Horváthová 2008, Fig. 9/12-13.

и шире.⁷³ Делић бакарне алатке кружног пресека из објекта 108 (Сл. 7), највероватније припада игли или шилу, а сличне алатке констатоване су у великом броју на насељу костолачке културе на Гомолави,⁷⁴ као и готово у свим хоризонтима првог културног слоја на Езеру.⁷⁵ Н. Тасић наводи да је на налазиштима развијеног, односно позног енеолита на Балкану, забележен осетан пад у броју бакарних предмета, у односу на претходни Бубањ–Салкуца–Криводол комплекс, као и Бодроккерестур културу.⁷⁶ Морамо напоменути да су на Бубњу, укључујући и старија ископавања, бакарни налази у свим енеолитским слојевима регистровани у веома малом броју. Перфориране камене секире, налик примерку из старијег хоризонта културног слоја III, регистроване су на налазиштима баденске културе у Мађарској,⁷⁷ али се овај тип секира не везује за одређен период или културу, већ је широко распрострањен у енеолиту и бронзаном добу. Слично је и са зооморфним фигуринама (Т. II/17), које су евидентирани на налазиштима Чернавода III и баденске културе,⁷⁸ али се јављају у свим периодима праисторије на овим просторима. Интересантно је да су у овом слоју камени жрвњеви констатовани у најмањем броју у односу на остале слојеве.

Сл. 7 - Бакарни предмет *in situ* у објекту 108, 1. хоризонт културног слоја III.

Према стилско-типолошким одликама налаза и датим аналогијама немогуће је културни слој III на Бубњу одредити искључиво у Чернавода III културу, или Болераз фазу, или почетак класичне баденске културе, јер су евидентирани елементи свих наведених културних манифестација, нарочито Чернавода III и Болераз културних феномена. Захваљујући апсолутним датумима из четири целине, међутим, по две из првог

и другог хоризонта, могуће је овај слој хронолошки прецизније дефинисати. Према апсолутној хронологији, односно *Bayesian* моделу, почетак старијег насеља на Бубњу (хоризонт 1) може се датovati у време између краја 35. и средине 34. века пре н.е., док би крај млађег насеља (хоризонт 2) падао у време између средине 34. и средине 33. века пре н.е.,⁷⁹ што би значило да су се носиоци ове културе на Бубњу задржали у периоду од не више од око 100 година. Ови апсолутни датуми одговарају Болераз фази и, евентуално, раној класичној фази баденске културе на југу централне Европе,⁸⁰ али и датумима са насеља Чернавода III културе у Драми, од којих су датуми са Бубња, додуше, мало млађи.⁸¹

73 Георгиев et al. 1979, Obr. 192-195; Roman 2001, Taf. 3/1; Govedarica 2001, Abb. 3/5; Petrović, Jovanović 2002, 30/21-22; 219/12; Horvath 2008, Pl. 5/2, 4; Gleser, Thomas 2012, Taf. 3/12170, 16/12066, 41/10719, 61/13200.

74 Petrović, Jovanović 2002, 282-283/1-20.

75 Георгиев et al. 1979, Обр. 106-107.

76 Tasić 1979, 122.

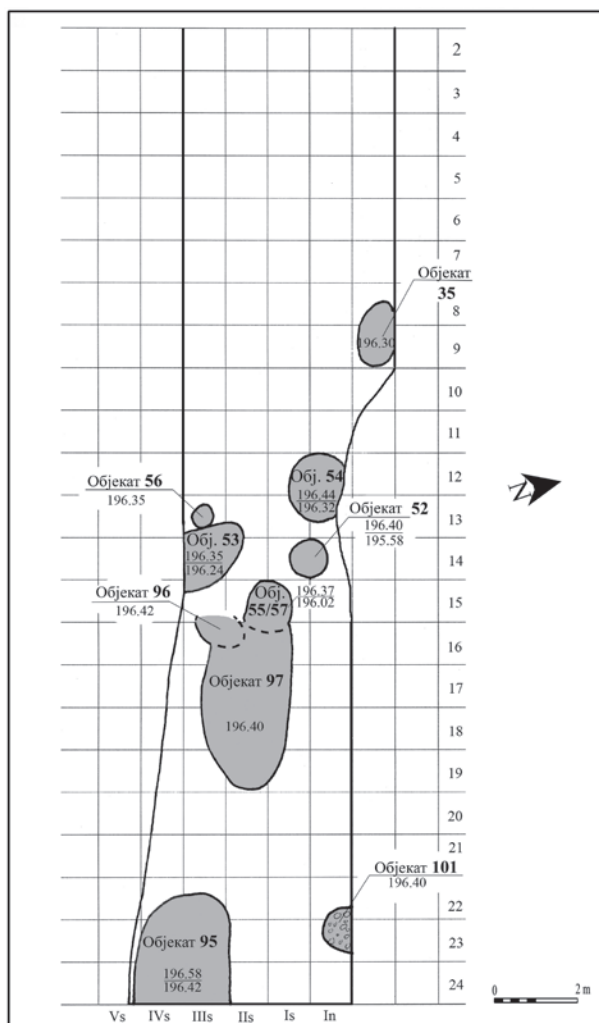
77 Horváthová 2008, Fig. 4/4, 6.

78 Horváthová 2008, Fig. 9/4-5; Gleser, Thomas 2012, Taf. 31/12827.

79 Bulatović, Vander Linden 2017.

80 Furholt 2008; Wild et al. 2001.

81 Gleser, Thomas 2012, Abb. VIII. 6.

Сл. 8 - Основа 2. хоризонта културног слоја III.

И стилско-типолошки елементи на керамици указују на Болераз културу (фазу) и Чернавода III културу, али у много мањој мери и на почетак класичне фазе баденске културе, мада је највећи број елемената заједнички за Чернавода III и Болераз културу (фазу). Из тог разлога је у археолошку литературу и уведен термин Чернавода III – Болераз култура. На локалитетима из овог периода на централном Балкану ситуација је мало компликованија, јер је махом реч о локалитетима без утврђене стратиграфије, који нису истраживани, са којих потичу случајни налази, или су у најбољем случају истражени у малој мери (Маскаре, Гладнице, Новачка ћуприја, Корићани, Дивостин, Телава главица и др.),⁸² тако да је прецизнија културно-историјска атрибуција ових налаза готово немогућа, за разлику од знатно јасније ситуације на северу Балкана, где је атрибуција налаза много лакша.⁸³ Из тог разлога је за овај хоризонт на централном Балкану предложен термин Чернавода III – Болераз – Баден

феномен, док релативно хронолошка ситуација између ових локалитета на централном Балкану и локалитета ових култура на северу и истоку не буде јаснија.⁸⁴ Предложени термин Чернавода III – Болераз – Баден, у том случају би обухватао све евентуалне могућности њихове културне детерминације, чиме би се ови локалитети са несигурном атрибуцијом налаза уопштено културно дефинисали, без прецизније културне детерминације. На тај начин би се избегле даље грешке и несугласице о овом периоду на територији централног Балкана приликом интерпретације ових локалитета у научним анализама и синтезама које из њих произлазе, док ова ситуација не буде јаснија. Неки аутори се, вероватно, не би сложили са овим предлогом, јер сматрају да баденска култура није ни досегнула територију на југу даље од српског Подунавља,⁸⁵ те да се простирала махом у равничарским областима, не и планинским и брдским пределима јужно од Саве и Дунава.⁸⁶

Према аналогијама налаза и апсолутној хронологији, следећи периодизацију Немејцове-Павукове, први хоризонт културног слоја III на Бубњу хронолошки би одговарао IVb фази баденске културе (Болераз), док би хоризонт 2 одговарао истој фази,

82 Стојић, Чађеновић 2006, 163; Глишић 1959, 13-17; Крстић et al. 1986, 22; Богдановић 1985, 19, 29; Лековић, Ђуричић 1990, 77; Стојић 2000, 15.

83 Dimitrijević 1979, 183-195; Tasić 1995, 46-58.

84 Bulatović, Kapuran 2017.

85 Tasić 1995, 51.

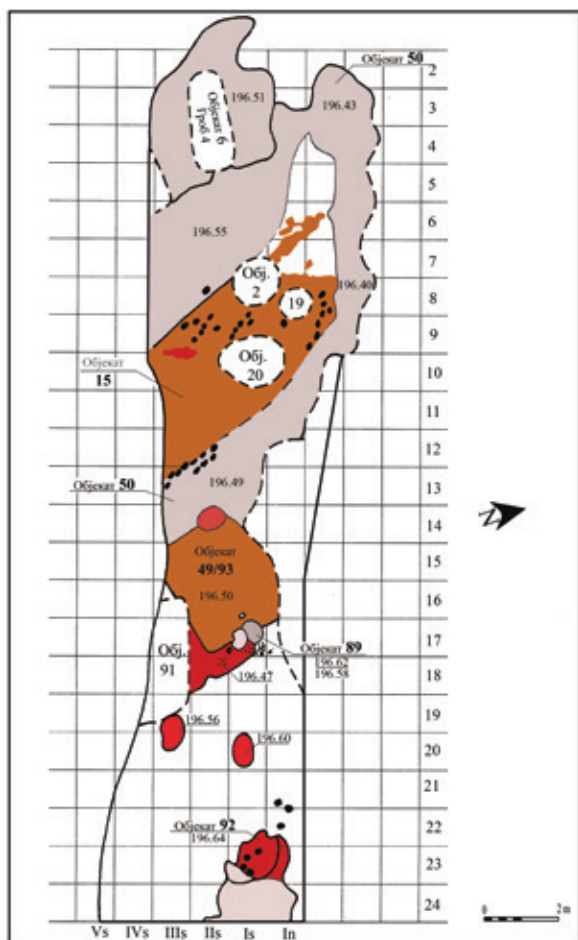
86 Roman, Nemeti 1978, 82, Pl. 1.

или евентуално почетку IIIa фазе.⁸⁷ Према периодизацији С. Димитријевића, који је начинио периодизацију баденске културе за централни Балкан, ови хоризонти на Бубњу би се могли одредити у A1–A2 фазе баденске културе, с тим да при културној детерминацији овог слоја треба користити и термин Чернавода III, јер стилско-типолошке карактеристике одређеног броја налаза свакако одговарају овој култури. Стога, најправилније би било за овај слој на Бубњу користити термин Чернавода III – Болераз – (Баден) манифестација.

Колико су стилско-типолошки блиски елементи Чернавода III и Болераз култура, говори податак да су готово сви карактеристични елементи заједнички за обе појаве, с тим да су заступљени у различитом односу, у зависности од територије, односно у зависности од тога да ли је реч о територији источног Балкана, западног Балкана и централне Европе, или централног Балкана и Паноније, као пограничног простора.⁸⁸

КУЛТУРНИ СЛОЈ IV

У културном слоју IV, који се налазио изнад слоја носилаца културе Чернавода III – Болераз – Баден, констатоване су затворене целине и налази Коцофени–Костолац културе. Ову културу дефинисали су Б. Јовановић и Н. Тасић, као културни феномен настао симбиозом Коцофени и костолачке културе на територији централног Балкана,⁸⁹ коју су, затим, прихватили многи други аутори.⁹⁰ Овај слој на Бубњу садржао је три стратиграфски утврђена хоризонта.

У првом хоризонту констатовано је пет затворених целина (објекти 15-старија фаза, 49/93, 50, 89 и 92) (Сл. 9-13), док је у другом, односно трећем хоризонту евидентирано осам (објекти 11, 15-млађа фаза, 16, 17, 18, 19, 42 и 43) (Сл. 14), односно осам целина (објекти 3, 8, 20, 76, 81, 82, 87 и 88) (Сл. 15-18). Објекти из културног слоја IV јесу остаци надземних објеката (објекти 3, 11, 15, 49/93, 76, 82, 87), затим остаци подница, огњишта и укопа за стубове (објекти 8, 16, 17, 18, 42, 43, 88, 89), као и група речних облутака (објекат 81), слој набоја (објекат 50) или јаме различите намене (објекти 19 и 20).

◀ Сл. 9 - Основа I. хоризонта културног слоја IV.

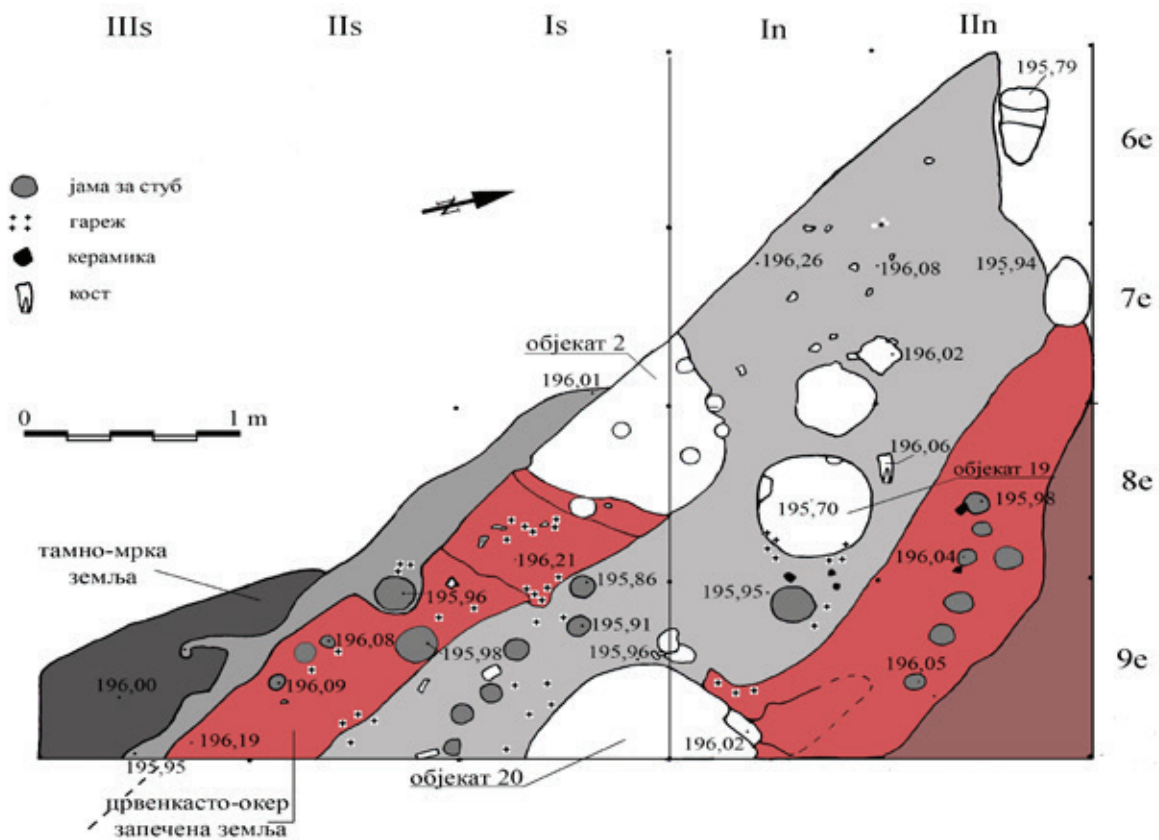
Генерално узевши, стилско-типолошке особине керамике из хоризоната 1–3 културног слоја IV, у потпуности одговарају култури Коцофени–Костолац. Иако су стилско-типолошке карактеристике керамике из свих хоризоната овог културног слоја на Бубњу прилично уједначене, евидентиране су извесне разлике у степену

87 Nemejcova-Pavukova 1981, 264-265.

88 Köhler 2008, 95-107.

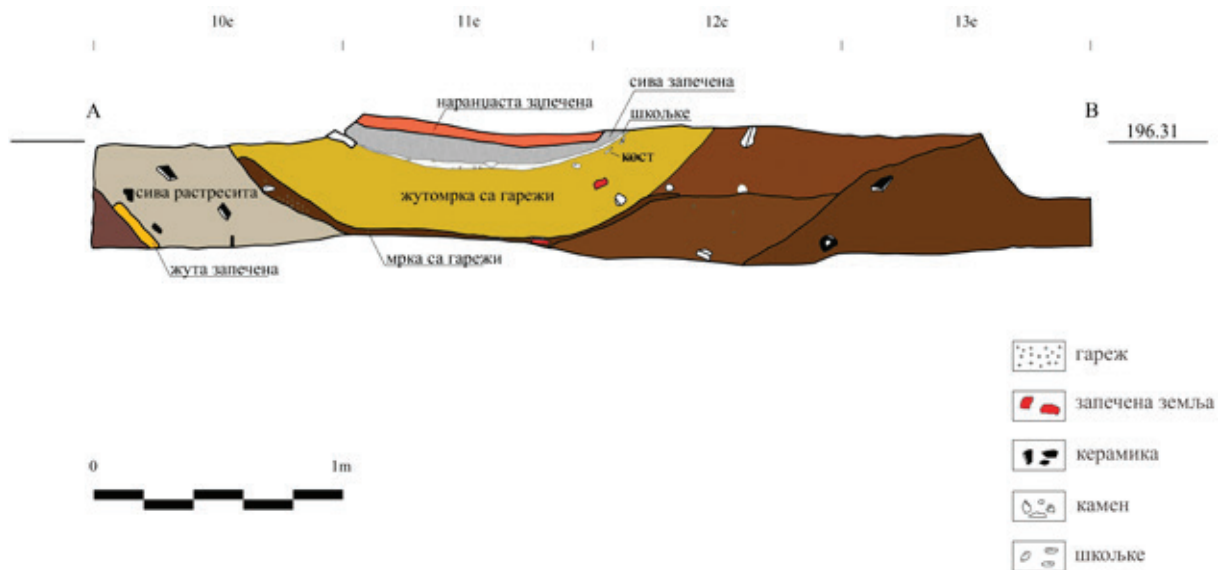
89 Jovanović 1976, 131-142; Tasić 1979.

90 Николић 1997, 197-210; Капуран, Булатовић 2012, 65-70; Bulatović, Kapuran 2017.

Објекат 15

Сл. 10 - Основа северне половине објекта 15, I. хоризонт културног слоја IV.

Сл. 11 - Пресек јужне половине објекта 15, I. хоризонт културног слоја IV, поглед са југа.

заступљености појединих елемената у овим хоризонтима, као и појава нових елемената, нарочито у последњем хоризонту овог слоја.

Анализом керамике уочено је да керамичке форме из културног слоја III нису заступљене у културном слоју IV. Малобројни фрагменти керамике са орнаментима карактеристичним за слој III, као што су метличасти орнамент, мотив укрштених линија које формирају веће ромбове, затим мотив рибље кости (Т. III/13, 15, 18) или двоструке пластичне траке, заправо, већ припадају Коцофени култури, и на Бубњу су заступљени само у најстаријем хоризонту културног слоја IV. Ови елементи су, наиме, уобичајени за све фазе Коцофени културе у Олтенији, с тим да су у фази I заступљени у већем броју, док се у фазама II и III јављају у мањем броју, а примат у орнаментици преузимају нешто другачије организовани линијски мотиви.⁹¹ Уопштено посматрано, према степену заступљености стилско-типолошких одлика керамике, чини се да у хоризонту I културног слоја IV на Бубњу у керамичком инвентару преовладавају елементи Коцофени културе. То су полулоптасте зделе косо засеченог обода, украшеног урезаним орнаментима (Т. III/4, 5), дубље полулоптасте посуде, украшене вертикалним пластичним ребрима (Т. III/3), амфоре са наглашеним задебљаним ободом (Т. III/10), лонци бачвасте форме са језичастим дршкама (Т. III/14), украшени пластичним тракама са отисцима прста и др. Од орнамената се, поред већ наведених, као што су метличасти орнамент, укрштене урезане линије које формирају ромбове, мотив рибље кости и вишеструке траке, јављају и вертикална ребра, линцен апликације и мотив утиснутог шнура (Т. III/8, 17, 19). Сви наведени орнаменти су карактеристични за Коцофени културу у Олтенији, али и у источној Србији.⁹² Мотив врпце директно утиснуте на површину суда, забележен на Бубњу на једном фрагменту,⁹³ јавља се у Олтенији у II фази Коцофени културе, док је за прву фазу карактеристична тзв. викеншнур техника.⁹⁴ Осим у Олтенији, овај мотив регистрован је на више локалитета у источној Србији (Кривељ, Клокочевац, Кусјак, Мокрањске стене), заједно са типичном керамиком Коцофени културе.⁹⁵

◀ Сл. 12 - Основа северне половине објекта 15, I. хоризонт културног слоја IV.

▶ Сл. 13 - Основа јужне половине објекта 15, I. хоризонт културног слоја IV.

91 Roman 1976.

92 Roman 1976; Капуран, Булатовић 2012.

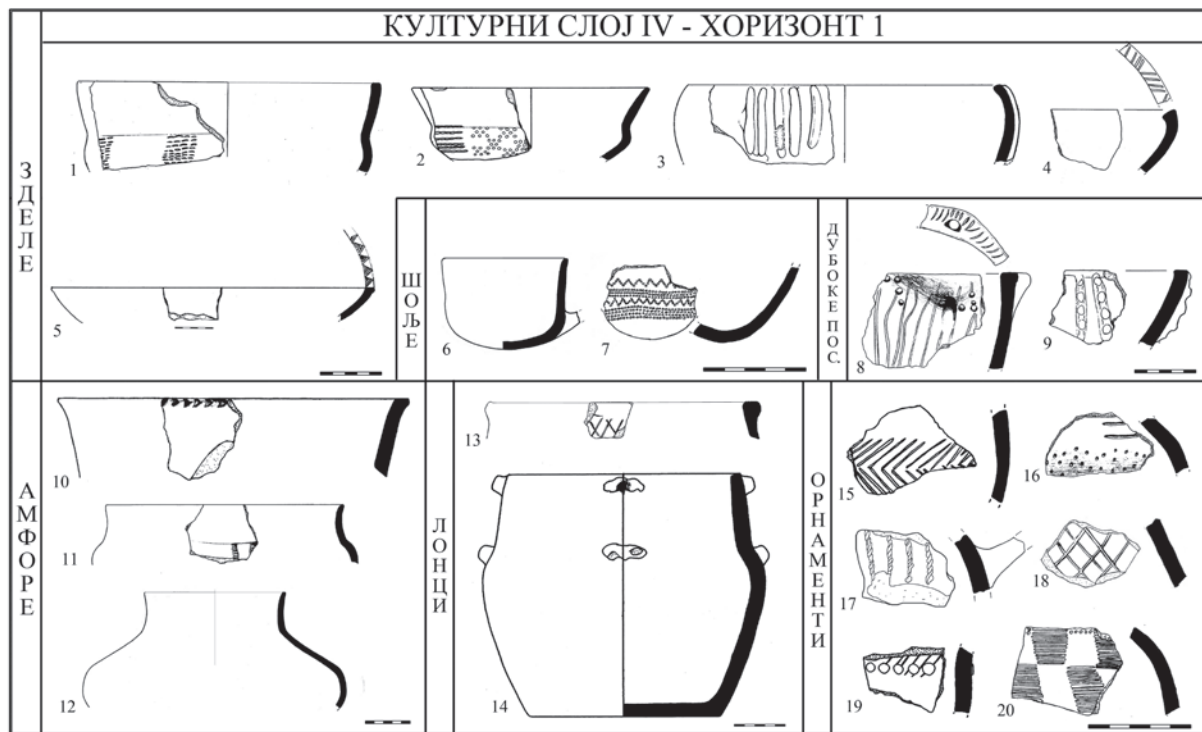
93 Постоји још један фрагмент украшен врпцом са старијих ископавања, али контекст овог налаза није дефинисан (Стојић, Јоцић 2006, Т. LXXIII/182).

94 Roman 1976, 99-100; Roman et al. 1992, 61-62, Taf. 29-31.

95 Капуран, Булатовић 2012; Bulatović 2014, Fig. 2/10-19; Булатовић 2015, Т. IV/55, 64, V/72.

У хоризонту 1 присутни су, међутим, и елементи костолачке културе, као што су зделе благе S профилације са левкастим вратом (Т. III/1, 2), амфоре уског отвора са широким развученим трбухом (тзв. *Fischbutte*) (Т. III/12), полулоптасте шоље (Т. III/6, 7), а од орнамената, браздасто убадање и низови тачкастих убода који формирају различите орнаменте (паралелне линије, цикцак линије, наизменичне групе убода које формирају геометријске облике чији се врхови додирују и др.). Ови орнаменти су карактеристични за костолачку културу на целокупној њеној територији.⁹⁶

Занимљиво је да су елементи костолачке културе регистровани у објекту 15, а нису констатовани у објекту 49/93, иако су према апсолутним датумима и стратиграфији ова два објекта приближно истовремена. Ово би се могло објаснити сувише малим бројем налаза из објекта 49/93 којима располажемо, односно недовољним узорком за неке одређеније закључке.

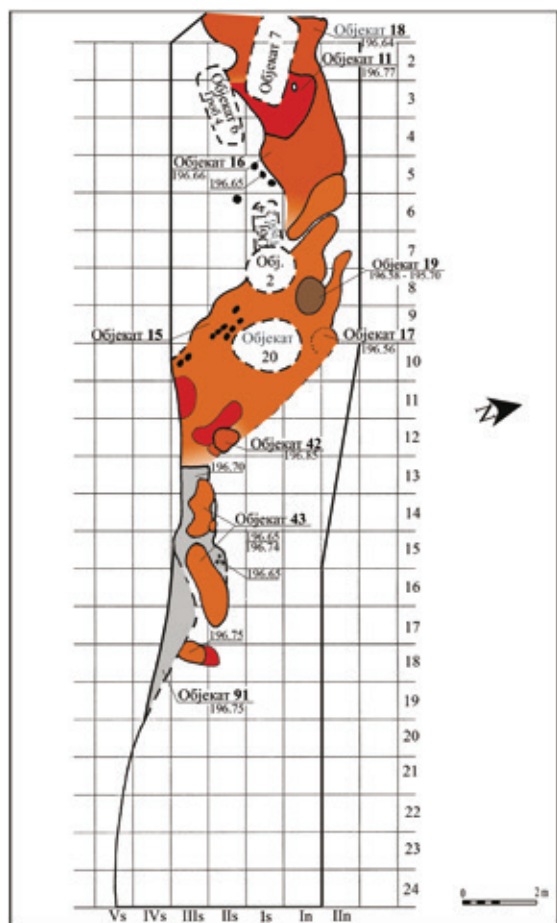
Т. III - 1-4, 7, 9, 14, 16, 19 и 20. објекат 15; 5, 6, 8, 11, 13 и 17. културни слој; 10. објекат 50; 12. објекат 89; 15. објекат 93; 18. објекат 49.

У орнаменталној структури издваја се мотив изведен организацијом урезаних (ређе фурхенштих) паралелних линија у вертикалне, или ређе, хоризонталне траке, понекад испуњене белом инкрустацијом (Т. III/20). Овај мотив се јавља већ у првом хоризонту, али веома спорадично (три фрагмента у објекту 15), док ће у наредним хоризонтима културног слоја IV бити много заступљенији. Занимљиво је што се на другим локалитетима костолачке културе овај мотив јавља сасвим спорадично, а на многим локалитетима ове културе није ни констатован. Тако је спорадично забележен у насељу на Гомолави,⁹⁷ као и на локалитетима Коса–Корићани, Кулма Шкјопулуј, Село–Бољевци, где је, међутим, изведен махом фурхенштих техником, а не урезаним

96 Tasić 1995, Pl. XX-XXI; Nikolić 2000; Petrović, Jovanović 2002.

97 Tasić 1995, Pl. XX/1, 7; Petrović, Jovanović 2002.

линијама као на Бубњу.⁹⁸ На локалитетима Коцофени културе у Олтенији већ од ране фазе јављају се орнаменти које чине вертикалне траке, испуњене паралелним косим или правим урезаним линијама, уоквирене, такође, урезаним линијама,⁹⁹ који у приличној мери подсећају на мотив са Бубња, па је то засада чини се најприближнија аналогија његовог порекла. Овај орнамент је, изгледа, нарочито био омиљен на локалитетима Коцофени–Костолац културе у јужном Поморављу, јер је идентично украшена керамика констатована на више локалитета у лесковачкој регији,¹⁰⁰ као и у околини Алексинца.¹⁰¹

Сл. 14 - Основа 2. хоризонта културног слоја IV.

Када је реч о односу костолачких и Коцофени елемената на керамичком инвентару хоризонта 2 културног слоја IV, може се рећи да су у овом хоризонту заступљенији елементи костолачке културе, али, чини се, више у орнаментици него у формама посуда. Од Коцофени елемената задржане су полулоптасте зделе заравњеног, у неким случајевима проширеног обода, чија је горња површина украшена урезаним линијама (Т. IV/1, 2), затим полулоптасте дубље посуде, украшене вертикалним пластичним ребрима (Т. IV/15, 16), амфоре левкастог врата са масивном језичастом дршком испод обода (Т. IV/12, 13), као и линцен апликације (свега два фрагмента) (Т. IV/16) и уоквирене вертикалне траке, испуњене шрафуром, између којих се налази цикцак линија (Т. IV/29). Орнамент у виду вертикалних трака испуњених густом шрафуром, констатован је на локалитетима III фазе Коцофени културе у Олтенији,¹⁰² као и на локалитетима у јужном Поморављу,¹⁰³ и средњем Поморављу,¹⁰⁴

а идентичан орнамент, укључујући и цикцак линију, регистрован је на локалитету Састанци у Бобишту код Лесковца, са керамиком сличних стилско-типолошких особина као на Бубњу у хоризонтима 2 и 3 културног слоја IV.¹⁰⁵ У орнаментици овог хоризонта, дијапазон орнамената карактеристичних за костолачку културу је проширен, па су уз већ постојеће мотиве присутни и орнаменти тачкастих или троугластих ситних убода који формирају висеће троуглове, правоугаонике или ромбове, организоване у метопска поља (Т. IV/5, 6, 8, 10, 23, 25, 26), затим фурхенштих косе или хоризонталне паралелне линије, испуњене белом инкрустацијом (Т. IV/3, 30), вертикалне траке изведене кратким,

98 Nikolić 2000, Tab. XIX/9; XXI/3, 10; XXXII/4, 7.

99 Roman 1976, Pl. 61/2, 6, 11, 12, 66/1, 3, 4, 82/9, 12, 13.

100 Булатовић, Јовић 2010, Т. X/23, XIX/42, XXI/51, XXIII/63, 72, 73, XLVI/10.

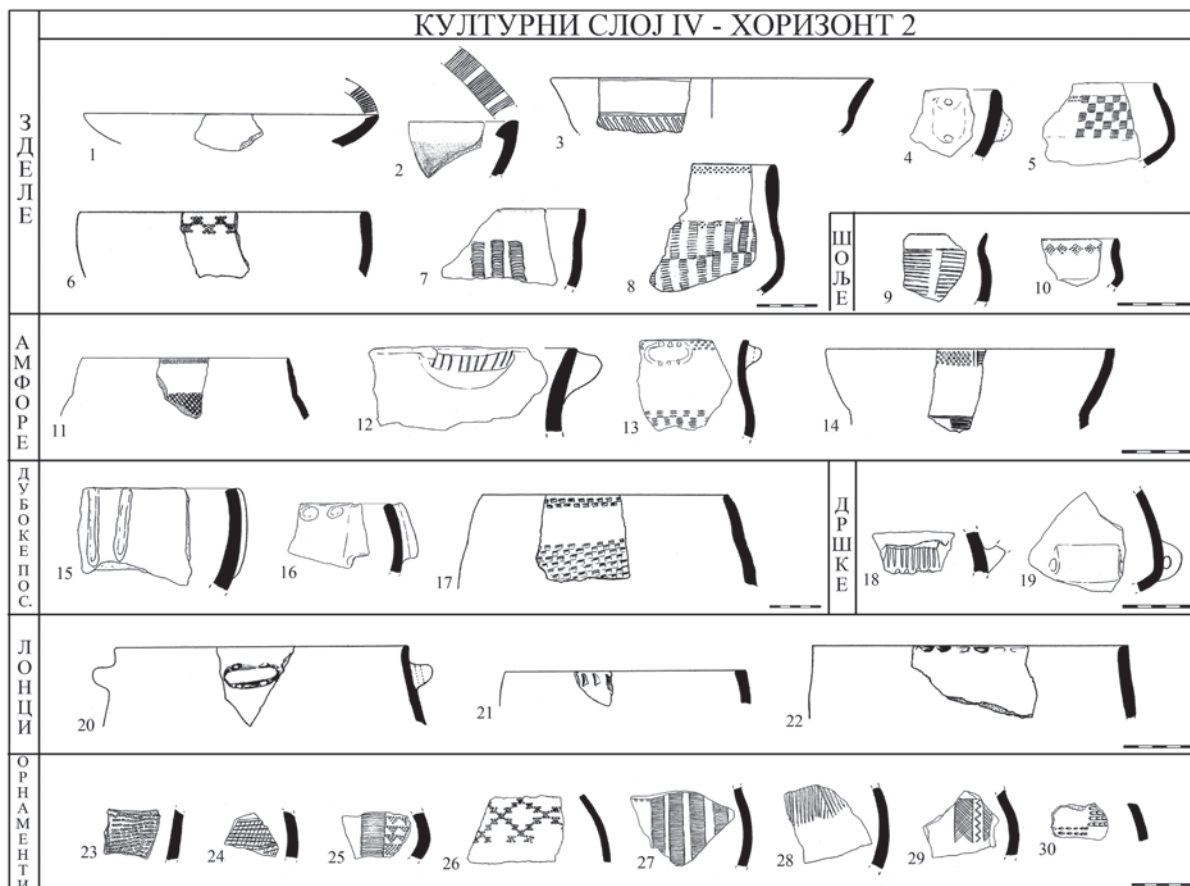
101 Галовић 1959, Т. I/5, 7, 9.

102 Roman 1976, Pls. 96; 97/2, 100/10, 101/7.

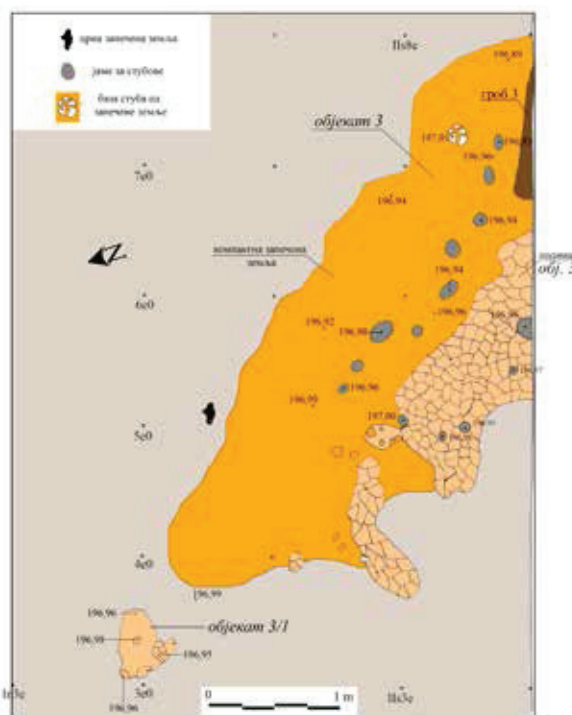
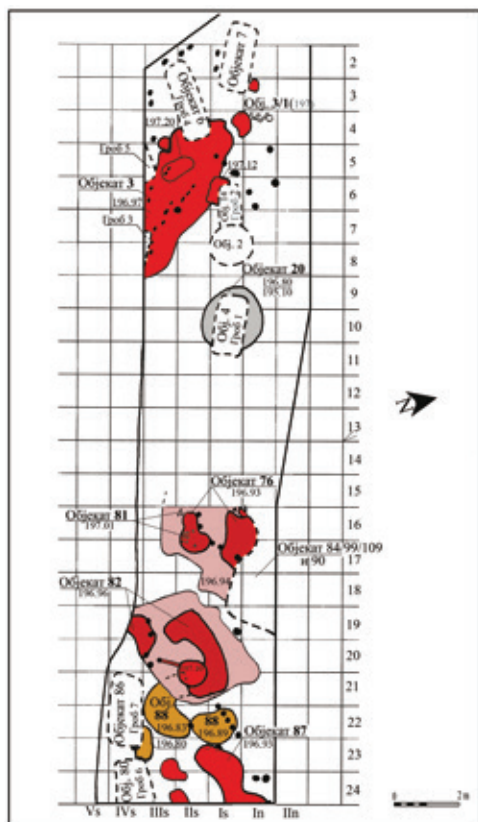
103 Галовић 1959, Т. II/5.

104 Стојић 1989.

105 Булатовић, Јовић 2010, Т. XXIII/65.

Т. IV - 1 и 30. објект 44; 2, 3, 10, 12, 18, 23 и 28. објект 15; 4, 5, 7-9, 11, 13-17, 19, 20, 24, 25, 27 и 29. културни слој; 6, 21, 22 и 26. објект 48.

◀ Сл. 15 - Основа 3. хоризонта културног слоја IV.

▲ Сл. 16 - Основа објекта 3, 3. хоризонт културног слоја IV.

Сл. 17 - Пресек СИ сегмента поднице пећи објекта 82, снимак са СЗ, 3. хоризонт културног слоја IV.

Сл. 18 - Основа поднице пећи (објекат 82), 3. хоризонт културног слоја IV.

урезаним, благо лучним линијама (Т. IV/5, 7-9, 13, 14, 27) и др. Иначе, присуство беле инкрустације на орнаментима, забележено је у нешто већој мери него у претходном хоризонту. Орнамент вертикалних паралелних, или наизменично организованих трака, изведених од паралелних урезаних линија, први пут забележен у хоризонту 1, знатно је бројнији у овом хоризонту (објекат 15 и слој), као и мотив мреже изведен од густо урезаних, паралелних, унакрсних линија (Т. IV/11, 24, 29).

У трећем, најмлађем хоризонту културног слоја IV, констатован је, стилско-типолошки посматрано, идентичан инвентар као у претходном слоју, односно симбиоза костолачких и Коцофени елемената, са извесним стилским одступањима. Наиме, с обзиром на мали број керамичких фрагмената, у хоризонту 3 се примећује већи број керамичких уломака, украшен мотивима густе мреже или вертикалних трака, начињених од хоризонталних паралелних линија (Т. V/1, 5, 13, 14, 16), а и даље су многи урезани и утиснути орнаменти испуњени инкрустацијом (Т. V/4, 14, 18). Слична је ситуација и са налазима за које није јасно дефинисано да ли припадају хоризонту 2 или 3. Ови мотиви би се могли посматрати и као регионална карактеристика Коцофени–Костолац културе, која се развијала на Бубњу од најстаријег до најмлађег хоризонта, а која ће бити присутна и у наредном, V културном слоју. Мотив густе мреже коју чине косе линије које се секу под углом од приближно 45°, констатован је на локалитетима Коцофени културе у Олтенији, махом у трећој фази, затим у Тимочкој крајини,¹⁰⁶ а забележен је и на локалитету Ђула–Остриковац у Поморављу.¹⁰⁷ Занимљиво је да овај мотив није заступљен на локалитетима костолачке културе, али је веома чест на Дубене–Саровка керамици, затим на локалитетима раног бронзаног доба ЈИ Бугарске (фаза IIb и IIc), као и у вучедолској култури,¹⁰⁸ а простире се на југ и исток до Тракије (Езеро) и Егејске обале (Дикили Таш, Ситагрои, фаза Va), а на запад до Јадранског мора.¹⁰⁹ На Езеру се овај мотив спорадично јавља од XIII хоризонта, али је најчешће заступљен у хоризонтима VIII–VI, док је у Дубену регистрован у великом броју у IIb фази, што у релативним хронолошким односима приближно одговара вучедолској култури, као и Бубањ–Хум II култури.¹¹⁰

За вучедолску културу могу се везати и неки налази из техничких слојева за које није прецизно утврђено да ли припадају IV или V културном слоју, као што су мотив урезаних шрафираних троуглова, који су наспрамно постављени тако да формирају у негативу текући хоризонтални низ ромбова, и мотив текуће вишеструке цикцак линије, испод које се налази мрежаста орнамент уоквирен двама паралелним хоризонталним линијама. Мотиви висећих троуглова, урезаних или изведених фурхеншких техником, који су постављени тако да формирају у негативу текућу цикцак линију или низ ромбова чији се врхови додирују, познат је већ из Костолачке културе, односно Коцофени–Костолац културе (Кривељ, Беловоде),¹¹¹ с тим што су троуглови изведени фурхеншких техником, као и из Бугарске (Перник, Дубене IIb).¹¹² Мотив са ромбовима је честа појава у преткласичној фази вучедолске културе,¹¹³ док се цикцак линија јавља и у познијим фазама вучедолске културе, укључујући љубљанску и цетинску културу.¹¹⁴ Овај орнамент

106 Roman 1976, Pl. 100/ 7, 10, 101/7, 113/8; Капуран, Булатовић, Јовановић 2014, Т. LXXII/6.

107 Nikolić 2000, Tab. IX/12, 14.

108 Dimitrijević 1979, Т. XXVII/2-4, XXXV/4, 8; Alexandrov 1995, Fig. 7-8; Nikolova 1996, Fig. 1-5.

109 Deshayes 1970, Fig. 34-38; Георгиев et al. 1979, Обр. 135/g, 141/a, b, 144/a, b, 150/v, g, 153/v, g, 158, 182, Т. 167, 169, 171, 173, 192; Renfrew et al. 1986, Fig. 13.10./1, 4, 7, 13.12./2, 13.13./1-2, 9-11; Govedarica 1989, Tab. XXI/9, XLIV/1, 7; Séfériadès 1996, Fig. 4/7, 9, 15, 6/4, 7/6, 8; Prendi, Bunguri 2008, Tab. XXXII/13, 15, LVIII/6.

110 Nikolova 1996, 81; Булатовић, Станковски 2012, 65-67, 289-291.

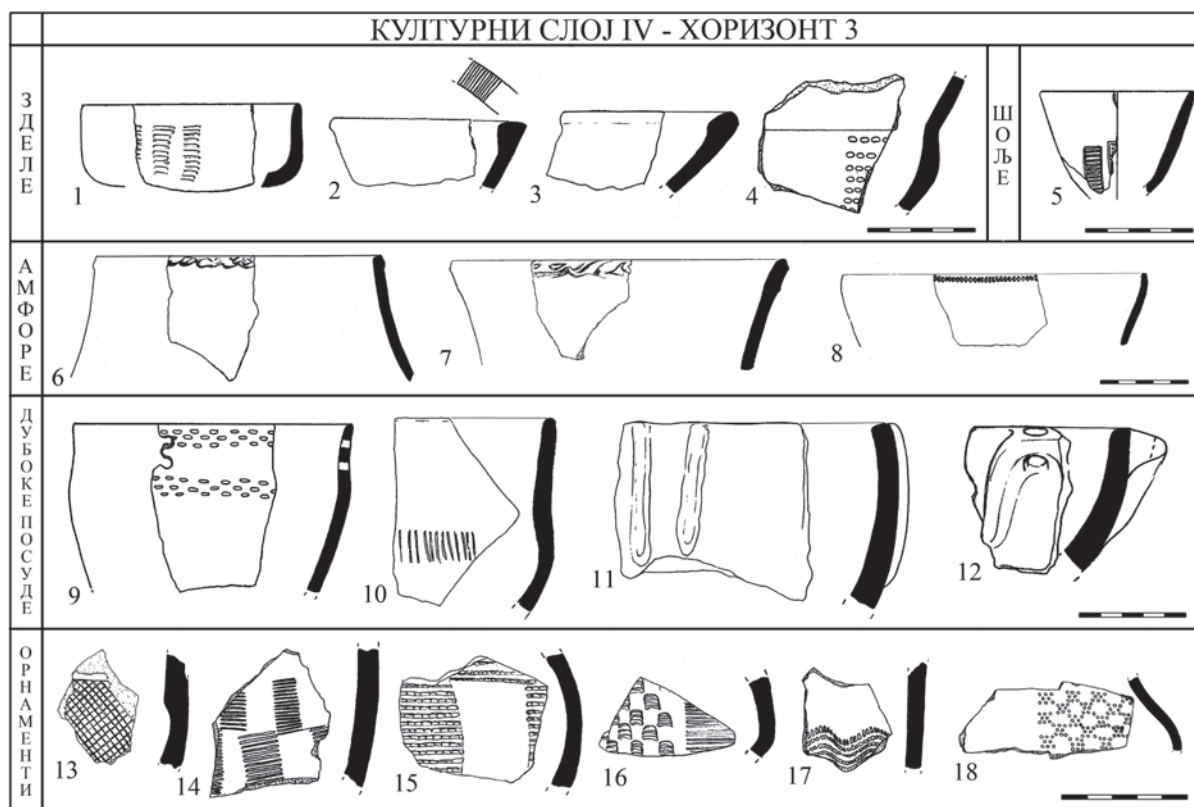
111 Nikolić 2000, Tab. XIX/1; XXXI/4; Petrović, Jovanović 2002, 264, 271; Капуран, Булатовић, Јовановић 2014, Tab. LXXIV/4; Bulatović, Kapuran 2017, Pl. 4/1.

112 Alexandrov 1995, Fig. 7/103-104; Nikolova 1996, Fig. 2/1, 3/5-6, 4; Tab. I/7-8, II/8-11; Nikolova 1996a, Fig. 17/1; 19.

113 Dimitrijević 1979, 267-342, sl. 10/9, 10, Tab. XXVII/4, 11.

114 Marković 1977, Pl. IV/6-7, 9, Fig. 6; Dimitrijević 1979, 267-342, Т. XXXIII/3, 5-8, XXXV/3-5; Govedarica 1989, Tab.

регистрован је и на северној Егејској обали (Ситагрои – фаза Va, Дикили Таш – ниво 16), а сличан орнамент, који је могао представљати имитацију овог мотива, познат је из позне Коцофени културе у Олтенији и Езера у Тракији.¹¹⁵ И у костолачкој култури (бар на Гомолави где је стратификован), овај орнамент јавља се, такође, тек у нивоу IV (најмлађа фаза костолачког насеља – IIIb3),¹¹⁶ па се његова појава може везати за позну костолачку, или Коцофени–Костолац културу, док ће најчешће и најшире бити заступљен тек у наредном периоду (рано бронзано доба IIb југозападне Бугарске, Дубене IIb, Ситагрои Va и др.).

T. V - 1, 2, 4, 5, 8, 13 и 18. објекат 20; 3, 9-11, 14 и 15. објекат 3; 6, 7, 12 и 16. културни слој; 17. објекат 82.

Када се упореде заступљеност стилско-типолошких карактеристика керамике из свих хоризоната, и однос према керамици из претходног слоја, може се закључити да нема већих сличности између керамике из слојева III и IV, али ни значајнијих разлика у одликама керамичких типова и орнаментике између појединих хоризоната слоја IV, па се може закључити да је реч о култури која је већ била формирана у тренутку када су њени носиоци населили Бубањ (Коцофени–Костолац). Ову претпоставку, можда, подржава чињеница да је између културних слојева III и IV констатован слој набоја, којим су, заправо, становници најстаријег насеља Коцофени–Костолац културе на Бубњу негирали претходни слој, односно остатке архитектуре носилаца Чернавода III – Болераз – Баден културе.

I/1-2; III/3, IV/3-5, XX/6, XXVIII/1, 7, XLIII/1, 3, XLIV/3, 7; Prendi, Bunguri 2008, Tab. LVIII/5.

115 Roman 1976, Pl. 83/1; 106/1; 108/7; 113/8; Георгиев et al. 1979, Obr. 135/g, 147/b, 150/g; 158/b, g; Renfrew et al. 1986, Fig. 13.3./11; Séfériadès 1996, Fig. 3/1.

116 Petrović, Jovanović 2002, 261, 264.

Од осталих покретних налаза, осим алатки од окресаног камена, кости и рожине, које ће бити обрађене у посебним поглављима у овој књизи, у културном слоју IV на Бубњу регистровани су пршљенци и тзв. жетони од печене земље, део животињске фигурине, део камене секире са перфорацијом, мотика од јелењег рога, као и делови неколико камених жрвњева (палета). Пршљенци су, као и у прошлом слоју, различитих облика, конични, дискоидни или биконични. За разлику од прошлог слоја, у овом доминирају дискоидни, понекад полумесечастог пресека, док су у прошлом били најбројнији конични примерци. И у овом слоју, као у прошлом, регистрована је камена секира, с тим што је на овом примерку перфорација само започета. У овом слоју је откривен и део алатке (мотике) од јелењег рога са кружном перфорацијом. Ове мотике су регистроване кроз цео енеолит и рано бронзано доба на овим просторима, те нису хронолошки осетљиве.¹¹⁷ За разлику од прошлог слоја, у овом слоју су констатовани и камени жрвњеви, односно палете жрвњева у већем броју. Жрвњеви су, иначе, регистровани у највећем броју у културном слоју II (преко 60% од укупног броја жрвњева),¹¹⁸ у културном слоју III њихов број значајно опада (око 10% од укупног броја), да би у културним слојевима IV и V њихов број знатно порастао (око 30%). Можда појава мотике и жрвњева указује на промену у економици насеља, односно на пораст пољопривредних активности у овом периоду.

Коцофени–Костолац култура је на Бубњу временом еволуирала, што је регистровано у различитој заступљености појединих стилско-типолошких карактеристика кроз хоризонте, као и појавом нових. Током своја три хоризонта, носиоци ове културе развили су и извесне афинитете према неким орнаментима, односно издвојиле су се тзв. „локалне карактеристике” културе (вертикалне траке, начињене од паралелних хоризонталних или благо лучних линија), које ће бити део керамичког инвентара и наредног културног слоја.

Према стилско-типолошким особинама керамичких налаза, културни слој IV одговара другој, а нарочито трећој фази Коцофени културе у Олтенији, затим налазима из Остриковца, фазама Па и Пв раног бронзаног доба у југоисточној Бугарској, Дикили Таш III фази, као и фази Ситагрој Va.¹¹⁹

Коцофени култура (фазе II и III) датована је радиокарбоновом методом у широки временски дијапазон од последње трећине 34. века до средине 29. века пре н.е., док је фаза IIIА на Дикили Ташу датована у последњи квартал 4. миленијума, а у нешто познији период је опредељена и фаза Ситагрој Va, са ширим дијапазоном, од краја 4. до средине 3. миленијума.¹²⁰ Фаза ПА-В у Дубене–Саровки датована је од 29. до 26. века.¹²¹

Апсолутни датуми са Бубња показују сличне вредности. Први и други хоризонт су датовани у последњу трећину 4. миленијума (објекти 15 и 49/93, односно објекат 42), док је трећи хоризонт опредељен у период последњег века 4. и првог века 3. миленијума (објекат 3).¹²² Датум из насеља Коцофени–Костолац културе на Беловодама, који указује на период последње трећине 4. миленијума и први век 3. миленијума, нешто је млађи од датума за хоризонт I културног слоја IV на Бубњу.¹²³ Према апсолутним датумима из слоја IV, насеља Коцофени–Костолац културе на Бубњу егзистирала су, најшире хронолошки гледано (са вероватноћом преко 90%), у последњој трећини 4. и првом веку 3. миленијума, али судећи према вредностима апсолутних датума из претходног (слој III), као и наредног слоја (слој V), као и према *Bayesian* моделовању датума из слојева

117 Георгиев et al. 1979, Obr. 110-116; Гарашанин, Ђурић 1983, кат. бр. 176, 177, 180; Tasić 1995, Pl. XI/6; Petrović, Jovanović 2002, 278/1-6.

118 Жрвањ и аван приликом старих ископавања у овом слоју бележе и Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, 23.

119 Roman 1976; Стојић 1989; Alexandrov 1995; Séfériadès 1996; Nikolova 1996.

120 Nikolova 1999, Charts 9.1; 9.2; 9.15; Maniatis et al. 2014, 47.

121 Nikolova, Görsdorf 2002.

122 За ближе информације видети поглавље о апсолутном датовању слојева на Бубњу у овој књизи.

123 Borić 2009, Tab. 2; Bulatović, Vander Linden 2017, Tab. A4; Bulatović, Kapuran 2017, Pl. 4.

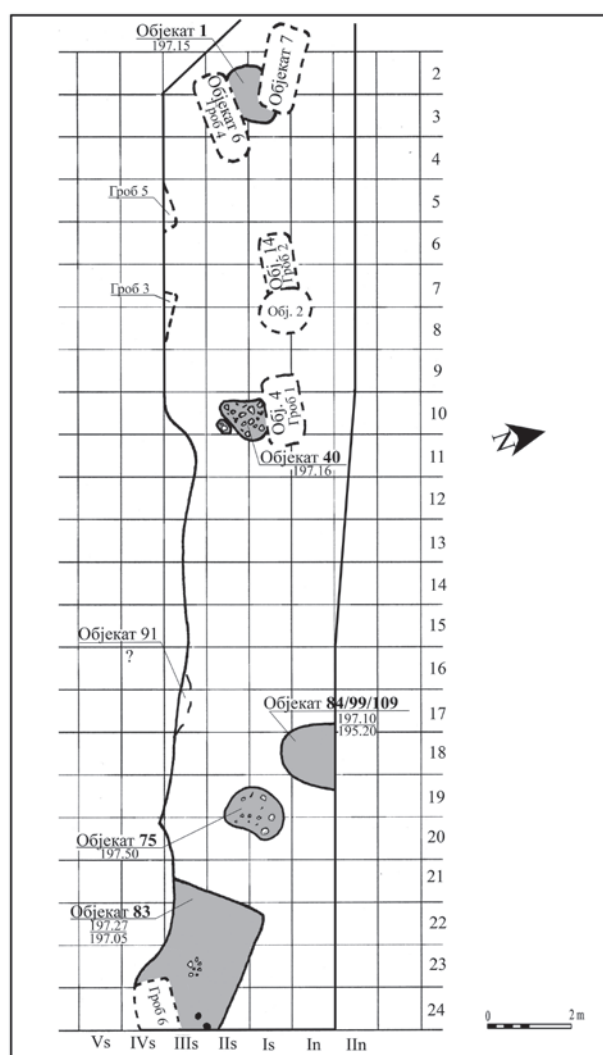
III–V, период егзистирања ове културе на Бубњу би се могао кориговати у време од друге половине 33. века до друге половине 31. века пре н. е.¹²⁴ Интересантно је да су датуми старији од бубањских за Коцофени или костолачку културу изузетно ретки и свде се на некалибрисане датуме за костолачку културу из Пивнице и Вучедола и за Коцофени културу из Островул Корбулуија.¹²⁵ Д. Николић је развој костолачке културе поделила у три фазе, од којих је најстарија фаза констатована на локалитетима у Шумадији, док се у другој фази култура проширила, када је заузимала највећу територију.¹²⁶ Ослањајући се на ову поделу, насеља из IV културног слоја на Бубњу била би синхрона управо са другом фазом костолачке културе, која је приближно истовремена са другом фазом Коцофени културе. Према стилско-типолошким одликама керамике и апсолутним датумима из најстаријег хоризонта ове културе на Бубњу, јасно се уочава да је већ у ово време дошло до формирања Коцофени–Костолац културе, а не тек у фази Коцофени III, како се раније мислило.¹²⁷

Коцофени–Костолац култура обележила је дуже раздобље позног енеолита на централном Балкану, с обзиром на стратиграфију и датуме културног слоја IV на Бубњу, али и на многе друге локалитете у Тимочној крајини, јужном и централном Поморављу.

Ова култура, уз утицаје других култура, нарочито вучедолске, заслужна је за формирање културе која је обележила наредни период на централном Балкану – Бубањ–Хум II културе. Није, међутим, сасвим јасан карактер и интензитет односа позне Коцофени–Костолац културе са другим културама сличних стилско-типолошких одлика у западној и централној Бугарској, као и на северној Егејској обали, које су, судећи према апсолутним датумима, синхроне или нешто млађе од насеља ове културе на Бубњу, о чему ће више бити речи у наставку рада.

КУЛТУРНИ СЛОЈ V

Најмлађи културни слој који је стратиграфски дефинисан, означен као културни слој V, чинио је слој светломрке компактне земље, који је био веома лоше очуван, односно испресецан и оштећен многим рецентним укопима, између осталог и гробовима из раног Новог века, па није дао много поузданих стратификованих затворених целина (Сл. 19).

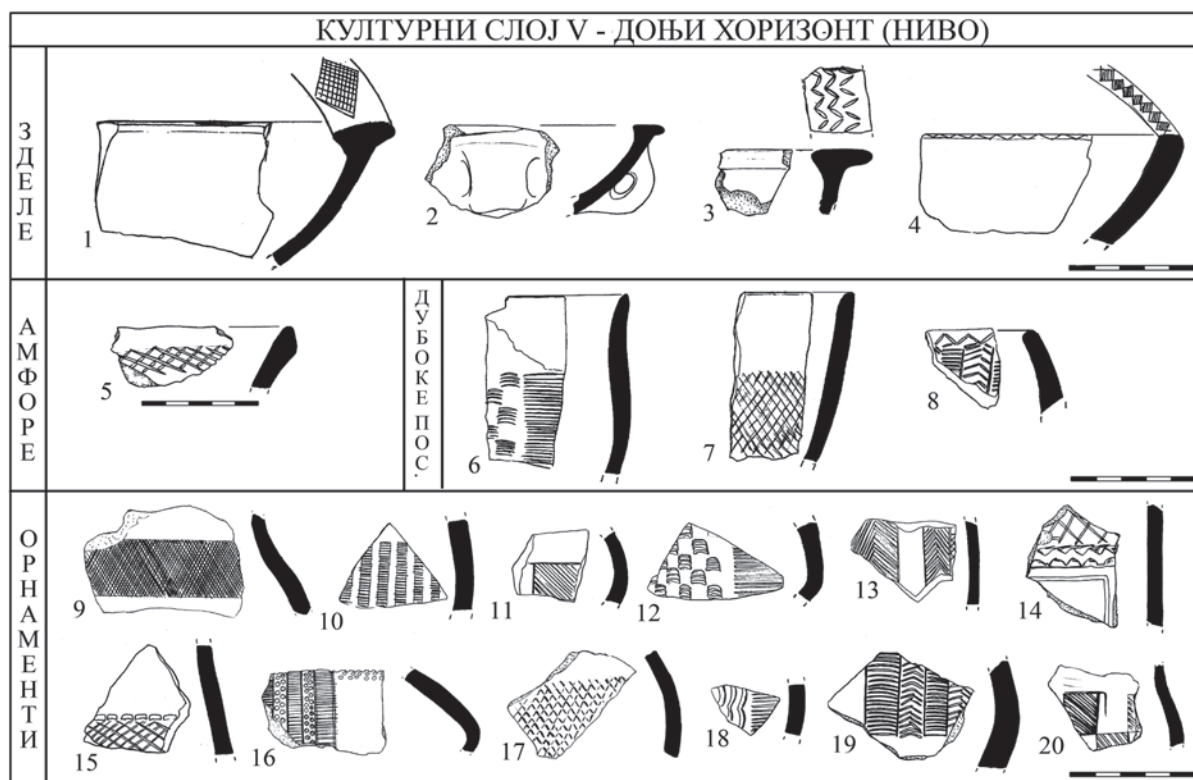
◀ Сл. 19 - Основа културног слоја V.

124 Bulatović, Gori, Vander Linden, у штампи.

125 Bulatović, Vander Linden 2017, Tab. A4.

126 Nikolić 2000, 72-74.

127 Roman 1980, 220-227; Tasić 1982, 19-36; Nikolić 2000, 73.

Т. VI - 1-18. културни слој; 19. објекат 84; 20. објекат 40.

Изнад њега се налазио површински слој растресите мрке земље, који је у северном делу сонде достигао дебљину и до 1 m. У овом слоју су евидентирани налази из свих периода присутних на локалитету, укључујући и рецентне, што се може објаснити интензивним активностима на локалитету у новије време, као што су постављање бетонске базе, изградња путе, изградња асфалтног пута и др.

Иако су стилско-типолошке карактеристике налаза, као и апсолутни датуми из овог слоја показали да је слој садржавао налазе две различите културе, као и да се формирао у периоду од око једног миленијума, није било могуће дефинисати са сигурношћу два различита културна слоја, односно повући јасну линију између њих, мада су постојале неке индикације за то, нарочито у сонди 1.

Затворене целине у доњем нивоу слоја јесу објекти 40, 83, 84/99/109, а угорњем, објекти 1 и 75. Напомињемо да је апсолутним датумом и стилско-типолошким карактеристикама керамике из објекта 91, који се уочавао једино у нивоима хоризоната 1 и 2 културног слоја IV, установљено да и он припада културном слоју V (и то млађем хоризонту), из којег је, очито, био укопан, мада то није регистровано на терену, вероватно јер се налазио на самој јужној граници ископа. Објекат 1 чинио је плитки укоп испуњен животињским костима, керамиком и другим налазима, а објекте 40 и 76 чиниле су групе речних облутака и керамичких уломака, остаци полуукопаног правоугаоног стамбеног објекта означени су као објекат 83, док је једна дубока отпадна јама обележена као објекат 84/99/109.

Доњи ниво културног слоја V

Керамичке налазе из објеката доњег нивоа културног слоја V, карактеришу елементи Коцофени-Костолац културе, као што су зделе увученог обода, низови кружних отисака (Т. VI/16), линцен апликае, метличасти орнамент, затим тзв. локални

елементи Коцофени–Костолац културе, које чине вертикалне траке, начињене од паралелних хоризонталних или лучних урезаних линија, и мотиви густе мреже, као и нови елементи у виду форме посуде која подсећа на тзв. терине, карактеристичне за вучедолску културу (објекат 83), затим грубљих посуда чија је горња страна обода украшена низом кружних или овалних удубљења, масивних језичастих дршки са низом овалних удубљења, троугаоних пластичних наставака на ободу, као и рељефних мотива који подсећају на вучедолски дуборез (Т. VI/14). Неки од ових елемената појавили су се у најмлађем хоризонту претходног слоја, што, такође, указује на извесну еволуцију форми и орнамената из Коцофени–Костолац културе.

У доњим партијама слоја, ван објеката, констатовани су, такође, фрагменти који одговарају Коцофени–Костолац култури, мада је реч махом о тзв. локалним елементима који су карактеристични за овај регион, као што су орнаменти у виду вертикалних трака, начињених од паралелних хоризонталних или лучних урезаних линија (Т. VI/6, 10, 12), и мотив густе мреже, начињене од укрштених линија (Т. VI/1, 7, 9, 15, 17). Поред ових елемената видљиви су утицаји вучедолске културе (рељефни орнаменти у виду текуће цикцак линије и метопских поља, утиснуте вертикалне, паралелне, таласасте линије – Т. VI/14), али су уочене и неке форме посуде које до тада нису биле познате. Реч је о полулоптастим зделама са ободом профилисаним у облику слова Т, чија је горња површина украшена ромбоидима испуњеним густом мрежом, или паралелним таласастим линијама (Т. VI/1-3). Поред ових здела, јављају се и даље полулоптасте зделе заравњеног обода, познате још из првог хоризонта IV културног слоја, с тим што је украс на ободу сада комплекснији, па се уместо паралелних косих или попречних линија, јављају низови шрафираних ромбова (Т. VI/4). Такве посуде са шрафираним ромбовима или ромбовима испуњеним густом мрежом, познате су већ од последњег хоризонта IV културног слоја.

У V културном слоју се јављају и зделе танких зидова, увученог обода, украшене кружним жиговима, или геометријским сликама испуњеним густом мрежом са инкрустацијом, а такве зделе, са сличним мотивима, забележене су и на локалитетима раног бронзаног доба у западној Бугарској.¹²⁸ Ови мотиви, као и зделе са украшеним ободом, профилисаним у виду слова Т, регистроване су на Великој хумској чуки (сонда I/16с, објекат 6а), затим у једном пепелишту на Бубњу приликом старих ископавања, као и на локалитетима раног бронзаног доба у Бугарској.¹²⁹ Посуде са профилацијом обода у облику слова Т, као и орнаменти у виду густе мреже, познати су и са локалитета раног бронзаног доба у јужној Румунији.¹³⁰

Захваљујући, управо, налазима са стилско-типолошким особинама керамике идентичне оној из културног слоја V на Бубњу (зделе са косо засеченим или са Т профилисаним ободом, зделе са вишим коничним вратом, орнаменти у виду дубоко урезаних или утиснутих мотива, као што су концентрични кругови и мрежама испуњена четвртаста поља), које је М. Гарашанин евидентирао приликом ископавања локалитета Бубањ и Велика хумска чука, он је пре више деценија дефинисао посебну културну групу позног енеолита, Бубањ–Хум II.¹³¹ Нажалост, због лоше очуване стратиграфије у тим хоризонтима локалитета ни тада није било могуће установити њен прецизан стратиграфски положај на Бубњу, а од затворених целина из ове културе са старих ископавања, констатована је једино јама–пепелиште у сонди IIд из 1955. године.¹³²

128 Alexandrov 1995, Fig. 8/111; Alexandrov 2007, Pl. IX/10.

129 Градев 1982, кат. бр. 416-417; Alexandrov 1998, Fig. 6/1, 7/3, 4; Alexandrov 2007, Pl. VII-VIII; Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, кат. бр. 215-216.

130 Roman 1976, Pl. 71/12; 90/1; 99/6; 109/3; 113/1; Bajenaru 2014, Fig. 21/5-6, 23/9, 24/2, 32-35.

131 Гарашанин 1958а, 239; Гарашанин, Ђурић 1983, 14.

132 Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, 67, кат. бр. 215-218.

О овој култури није се много писало у протеклих неколико деценија, а малобројни објављени радови односе се махом на налазе из јужног Поморавља и западне Бугарске и њихове међусобне културно-хронолошке односе.¹³³ Наиме, осим приликом нових ископавања на Бубњу, чији су резултати објављени у овој књизи, керамички налази који одговарају овој култури констатовани су, у међувремену, и на Великој хумској чуки, углавном у прилично поремећеном слоју или девастираним објектима,¹³⁴ али и у једном делимично очуваном (стамбеном) објекту, који је садржавао посуде налик на терине, зделе са ободом профилисаним у облику слова Т, док су од орнамената констатоване вертикалне траке, начињене од паралелних урезаних линија, цикцак линије, жигосани кругови, троуглови испуњени густом мрежом, дакле, сви елементи карактеристични за Бубањ–Хум II културу.¹³⁵ Осим на Бубњу и Великој хумској чуки, типични налази ове културе забележени су у зони ставе Јужне и Западне Мораве (Прасковче),¹³⁶ и, како је већ поменуто, у западној Бугарској (Багачина, Перник, Радомир–Вахово, Софијско поље),¹³⁷ а слични налази (мрежаста орнаменти у комбинацији са вертикалним или хоризонталним тракама, начињеним од густо урезаних паралелних линија или цикцак линијама, затим цикцак линије у негативу, окружене мрежасто шрафираним троугловима и др.), регистровани су у централном и јужном Поморављу (Медијана, Остриковац, Јеленац, Макрешани, Бобиште),¹³⁸ затим јужној Румунији (Одаја Туркулуи, Говора Сат),¹³⁹ у Тракији (Дубене, Езеро, Михалич, Караново, Јунаците),¹⁴⁰ на северној Егејској обали (Ситагрои, Дикили Таш),¹⁴¹ али и на западном и југозападном Балкану.¹⁴² Поменути налази констатовани ван територије јужног Поморавља и западне Бугарске своде се на мрежаста орнамент или траке начињене од паралелних густих линија и немају остале елементе карактеристичне за Бубањ–Хум II културу (Т профилисане зделе, правоугаони наставци на ободу украшени мрежастим мотивом и др.), осим у Ситагрои, Одаја Туркулуи и у Маличу Ша,¹⁴³ где се са тако украшеном керамиком јављају и зделе Т профилације, мада неукрашене. Остала керамика са ових локалитета веома је слична керамици констатованој у последњем хоризонту IV културног слоја на Бубњу и оној из објеката из истог слоја, тј. керамици за коју смо поменули да је нарочито омиљена у овој регији у позној Коцофени–Костолац култури, али се задржала и у Бубањ–Хум II култури. Доњи ниво слоја V на Бубњу се према апсолутним датумима из два објекта (83 и 40) хронолошки опредељује у време од почетка 31. до почетка 29. века.¹⁴⁴

Примећено је, међутим, да у овим објектима недостају типични налази за Бубањ–Хум II културу, као што су зделе са Т профилацијом обода и зделе увученог обода украшене жиговима у виду концентричних кругова, које јесу констатоване у слоју V, али изван објеката, што би значило да се ови налази хронолошки не уклапају у временски период добијен

133 Alexandrov 1995, 264-266; Alexandrov 2007, 228-231; Nikolova 1996, 88-89; Bulatović 2011; Булатовић, Станковски 2012, 315-321; Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, 51-52.

134 Булатовић, Станковски 2012, Таб. I; Булатовић, Милановић 2015, Т. III/45-54.

135 Налази из објекта нису објављени. Ископавања на Великој хумској чуки трају континуирано од 2014. године, а обавља их Археолошки институт Београд у сарадњи са Народним музејем у Нишу.

136 Стојић, Чађеновић 2006, Т. С/1.

137 Гарашанин, Ђурић 1983, 14; Alexandrov 1995, Fig. 7/94-105; 8/110-118; Alexandrov 2007, Pl. VII-IX.

138 Галовић 1959; Jevtić 1975, 26-28; Стојић 1989; Стојић, Чађеновић 2006, Т. LX-LXV; Булатовић, Јовић 2010, Т. XXI-XXIV.

139 Vajenaru 2014, Fig. 21/5-6, 24/2, 32/6-11, 33-34, 81/1-6, 82/1-2, 83/1, 6.

140 Георгиев et al. 1979; Градев 1982, кат. бр. 416-417; Лешаков 1992, Т. 16, 26 36; Nikolova 1996; Nikolova 1999, 202-206.

141 Renfrew et al. 1986, Fig. 13.10./7, 13.12./2, 13.13./9-11, 13.26./1-5, 9-12, 13.27./3, 14-15; Séfériadès 1996, Fig. 4/7, 9, 15, 6/4, 7/6, 8.

142 Marković 1977, Pl. IV/6-7, 9, Fig. 6; Dimitrijević 1979, 267-342, Т. XXXIII/3, 5-8, XXXV/3-5; Govedarica 1989, Т. I/1-2, III/3, IV/3-5, XX/6, XXI/9, XXVIII/1, 7, XLIII/1, 3, XLIV/3, 7, XLIV/1, 7; Prendi, Bunguri 2008, Т. XXXII/13, 15; LVIII/5, 6.

143 Prendi, Bunguri 2008, Tab. XVIII/4-7.

144 Bulatović, Gori, Vander Linden, у штампи.

датумима из објеката. Такви налази су, како је већ поменуто констатовани у затвореној целини на оближњем локалитету Велика хумска чука, у објекту ба, који је датован у период од краја 29. до почетка 26. века (са вероватноћом од 95,4 %, или од почетка 27. до краја 26. века са вероватноћом од 68,5 %),¹⁴⁵ па би овај датум могао хронолошки да детерминише и поменуте налазе који потичу изван објеката у слоју V на Бубњу. У том случају, Бубањ–Хум II култура на Бубњу могла би се најшире датовати у време од почетка 31. до почетка 26. века. С друге стране, ови различити датуми, као и разлике у стилско-типолошким одликама керамике из објеката и из слоја указују на постојање две фазе ове културе. Старијој фази, која би се могла дефинисати и као прелазна фаза из Коцофени–Костолац културе у Бубањ–Хум II културу, би припадали објекти из слоја V и неки налази из слоја, док би млађој, нестратификованој фази припадали налази из слоја V, који су сасвим сигурно млађи, судећи према апсолутним датумима са Велике хумске чуке и чињеници да ових налаза нема у објектима из слоја V.

Старију фазу карактерише керамика чији су елементи познати већ из претходног слоја IV, односно Коцофени–Костолац културе, с тим што је реч, махом, о тзв. локалној Коцофени–Костолац керамици, која је била омиљена у ширем региону, карактеристична по орнаментима у виду вертикалних трака, формираних од паралелних хоризонталних линија, и геометријским мотивима, испуњеним густом мрежом, често са белом инкрустацијом. Први мотив би се у потпуности могао дефинисати као локални, јер се веома ретко јавља на локалитетима Коцофени–Костолац културе ван јужног Поморавља, док је мотив густе мреже, иако се јавља на многим локалитетима на Балкану, назван „локалним”, јер није био заступљен на локалитетима костолачке културе, а чини се да ни на локалитетима Коцофени културе није заступљен у оној мери као у јужном Поморављу. Ову фазу карактерише и недостатак орнамената изведених у фурхеншких техници, али и елемената на основу којих је М. Гарашанин дефинисао ову културу. Иако орнамент у виду цикцак линије у негативу није констатован у затвореним целинама, нити у слоју V на Бубњу, као ни на Великој хумској чуки, он је укључен у анализу стилско-типолошких одлика ове културе и односа са другим истовременим културама, јер се, иако потиче из претходног периода, јавља и на локалитетима хронолошки паралелним са локалитетима Бубањ–Хум II културе. С обзиром на неке елементе задржане из претходне културе, и неке нове, који нису забележени у Коцофени–Костолац култури, као и на недостатак елемената карактеристичних за Бубањ–Хум II културу, ова фаза би се могла дефинисати и као прелазна фаза између Коцофени–Костолац културе и Бубањ–Хум II културе. Овој фази би културно-хронолошки одговарало насеље из позног енеолита констатовано на локалитету Поље у Глоговцу код Беле Паланке, где су констатовани налази који подсећају на Коцофени–Костолац културу (низови овалних или тачкастих убода, понекад са инкрустацијом, цикцак паралелне линије, зделе заравњеног обода, украшеног косим урезима, недостатак фурхенштиха), заједно са орнаментима изведеним у техници тзв. дубореза, који подсећа на вучедолску културу.¹⁴⁶ Уз насеље је регистрован гроб у који су похрањена три згрчена покојника, датован у време од краја 29. до почетка 27. века,¹⁴⁷ што је мало млађе од датума из старије фазе Бубањ–Хум II културе на Бубњу.

Керамика сличних стилско-типолошких карактеристика као она из старије фазе Бубањ–Хум II културе, констатована је на многим локалитетима широм Балкана, од којих ће о онима који су апсолутно датовани бити више речи. У пећини Одмут у Јадранском залеђу, у слоју VI откривена је керамика украшена цикцак линијама у негативу, цикцак линијама у дуборезу, мотивом риблије кости, а слој је датован у време 3090–2690. пре н. е.¹⁴⁸ Слична керамика констатована је у вучедолској култури у преткласичној и класичној фази,

145 Bulatović, Gori, Vander Linden, у штампи.

146 Лазић, Љуштина 2017, Т. II/4, IV/1-5, VII/6, 7, 10, XII/1, 9; Благојевић 2017, Tab. 1/9.

147 Лазић, Љуштина 2017, 130, сл. 4; Bulatović, Gori, Vander Linden, у штампи.

148 Nikolova 1999, 403.

које се могу према апсолутним датумима одредити у период краја 4. и прве трећине 3. миленијума,¹⁴⁹ а слично се датује и слој Va у Ситагрои (крај 4. и прва половина 3. миленијума).¹⁵⁰ Дикили Таш Ша, у којем се јавља један примерак керамике украшен цикцак линијом у негативу, датује се у нешто ранији период, у последњи квартал 4. миленијума, док се слој ШВ, у којем се у већем броју јавља керамика украшена густом мрежом или цикцак линијом у дуборезу, датује у време од краја 4. миленијума.¹⁵¹ Орнаменти у виду цикцак траке у негативу и мотива густе мреже, у великом броју су заступљени и у фази Дубене ПВ, која је датована (ПА–ПВ фаза) у период од средине 29. до краја 27. века,¹⁵² дакле, хронолошки укључује и време старије и млађе фазе културе Бубањ–Хум II, мада морамо напоменути да у фази ПВ у Дубену недостају елементи карактеристични за млађу фазу Бубањ–Хум II културе, као што су зделе Т профилације, зделе украшеног увученог обода или зделе са правоугаоним пластичним наставцима на ободу. На Езеру је керамика украшена мотивима густе мреже присутна од XI хоризонта, а најмногбројнија је у хоризонтима VIII–VI. Фрагмент украшен идентично као фрагмент из слоја 16 у Дикили Ташу, фаза Ша (цикцак линија у негативу коју формирају троуглови испуњени пунктирањем), констатован је у хоризонту XIII на Езеру.¹⁵³ Хоризонт XIII се, најшире, одређује у последњу трећину 4. и прву половину 3. миленијума,¹⁵⁴ а хоризонти VIII–VI су доста широко датовани, али би се најпре могли одредити у период краја 4. и прве трећине 3. миленијума.¹⁵⁵ Постоји само један датум за хоризонт XI, који указује на период последњег века 4. и првог века 3. миленијума.¹⁵⁶ Мотив густе мреже везује се и за фазу III Коцофени културе у Олтенији, која је датована у последњи квартал 4. и почетак 3. миленијума.¹⁵⁷

Наведени датуми, чини се, указују да се мотив густе мреже најпре појавио на територији Коцофени културе, а затим је прихваћен на југу, на територији Коцофени–Костолац културе, као и на истоку, али и западу, где је преко костолачких заједница наслеђен у вучедолској култури.

С друге стране, мотив цикцак линије или ромбова у негативу, формираних од низова троуглова, познат је још из позне костолачке културе,¹⁵⁸ односно Коцофени–Костолац културе,¹⁵⁹ а преузет је као чест мотив у вучедолској култури. Најстарије датовани локалитети на којима су констатовани ови мотиви, датују се у период последњег квартала 4. миленијума и почетак 3. миленијума (Беловоде, Гомолава ШВ),¹⁶⁰ па би порекло овог орнамента требало тражити управо у овој култури, односно на територији јужне Паноније и Поморавља. Дистрибуцију овог мотива на запад и југозапад вероватно су шириле заједнице блиске вучедолској култури, мада се уз овај мотив, на удаљенијим локалитетима који не припадају вучедолској култури (Одмут VI, Малич Ша, Дикили Таш III, Ситагрои Va и др.), често јављају и елементи карактеристични за Коцофени–Костолац културу, што би могло да укаже на интензивне контакте заједница позне Коцофени–Костолац културе са културама на југу Балкана.

За разлику од старије, млађу фазу Бубањ–Хум II културе из културног слоја V на Бубњу, карактеришу форме керамике у виду полулоптастих здела са ободом

149 Durman, Obelić 1989; Nikolova 1999, 403.

150 Nikolova 1999, 199-201, Charts 9.1, 9.2, 9.3.

151 Maniatis et al. 2014.

152 Nikolova, Görnsdorf 2002.

153 Георгиев et al. 1979, Обр. 135/г; Séfériadès 1996, Fig. 3/1.

154 Nikolova, Görnsdorf 2002, Figs. 2A; 2B.

155 Nikolova 1999, 401.

156 Nikolova, Görnsdorf 2002, Fig. 2B.

157 Nikolova 1999, Chart. 9.15.

158 Nikolić 2000, Tab. XIX/1; XXXI/4; Petrović, Jovanović 2002, 259/1, 261/6, 264/1-2.

159 Стојић 1989, Sl. 1, 2; Капуран, Булатовић, Јовановић 2014, Т. LXXIV/4; Bulatović, Kapuran 2017, Pl. 4/1.

160 Nikolova 1999, 402; Borić 2009, Tab. 2; Bulatović, Vander Linden 2017, Tab. A4.

профилисаним у виду слова Т, чија је горња страна орнаментисана, као и зделе танких зидова увученог обода, а од орнамената су карактеристични геометријска поља испуњена густом мрежом, урезане цикцак линије, жигови у облику концентричних кругова, бела инкрустација као испуна урезаних и утиснутих орнамената и др. Поред ових елемената, јавља се и керамика са дуборезним орнаментима (обично цикцак, односно таласаста линија). Овај инвентар млађе фазе Бубањ–Хум II културе могао би се допунити налазима из поменуте датоване затворене целине са Велике хумске чуке, где су поред наведених елемената констатоване и амфоре дугог цилиндричног врата, украшене урезаном цикцак линијом испод обода, посуде оштрије профилације трбуха налик теринама, зделе проширеног, косо засеченог обода, украшеног косим урезаним линијама, полулоптасте зделе са пластичним наставцима на ободу чије су горње површине украшене утиснутим концентричним круговима са пунктираним централним пољем или троугловима испуњеним густом мрежом, веће посуде чија је горња површина обода украшена овалним удубљењима, керамика украшена вертикалним тракама формираним од хоризонталних паралелних линија и др. Форма амфоре дугог цилиндричног или благо левкастог врата и зделе косо засеченог обода, чија је горња површина украшена урезима, познате су из Коцофени–Костолац културе, као, уосталом, и орнаменти у виду вертикалних трака, начињених од паралелних линија, односно мотив густе мреже. Орнамент у виду цикцак линије, израђене у дуборезу, који, без сумње, представља утицај ране вучедолске културе, познат је из објеката културног слоја V, односно старије фазе Бубањ–Хум II културе, а у старијој фази су констатоване и веће посуде, украшене по ободу низом овалних удубљења, које су регистроване и у млађој фази на Бубњу и Великој хумској чуки. Нове керамичке форме у овој фази јесу зделе са Т профилисаним украшеним ободом, зделе увученог обода, који је често украшен жигосаним орнаментима, зделе са правоугаоним пластичним наставцима на ободу (мада се већ у старијој фази појавила посуда са мањим троугаоним наставком на ободу) и посуде оштрије профилације типа терине, које би могле представљати еволуирани облик здела S профилације из Коцофени–Костолац културе. У овој фази су се као орнамент појавили жигосани концентрични кругови, често са пунктираним или мрежасто шрафираним централним кружним пољем, а мотиви густе мреже се, већином, користе за испуњавање мањих геометријских мотива (кругови, троуглови, ромбови), а много ређе за украшавање широких поља, као што је био случај у претходном периоду. Ови мотиви су заступљени углавном на горњим површинама Т профилисаних обода здела, или пластичних правоугаоних наставака на ободу здела, затим испод обода здела увученог обода, као и на труху посуда.

За разлику од керамике старије фазе Бубањ–Хум II културе, која је имала аналогије широм Балкана, керамика карактеристична за млађу фазу концентрисана је, углавном, на јужно Поморавље и западну Бугарску, а слични налази регистровани су спорадично на јужном делу Балкана и у Мунтенији.

У Мунтенији се ова орнаментика, тзв. Рункури тип (Runcurii), јавља са зделама Т профилисаног обода, али неукрашеног, а датује се у прву половину 3. миленијума.¹⁶¹ Она, међутим, није бројна у тој мери да би се ова територија разматрала као евентуална матична територија са које се ова керамика проширила на централни Балкан. У јужном Поморављу, ова керамика се јавља на Бубњу, Великој хумској чуки и Прасковчу, а у западној Бугарској, у зони ушћа реке Лом (Багачина) и у доњем току реке Искер (Окол Глава, Чуковец), а сличне форме и орнаменти познати су из долине Пчиње у северној Македонији (Пелинце), али и даље ка југу, у јужној Албанији (Малич IIIа) и на Егејској обали (Ситагрој Vb, Хагиос Мамас, Крицана, Аксиохори, Кастанас).

161 Вајенару 2014, 323.

Зделе са ободом профилисаним у виду слова Т, који је, међутим, неукрашен, спорадично су присутне и у неким културама раног бронзаног доба у Панонији (Мако-Косихи Чака), заједно са керамиком украшеном урезаним ромбовима и троугловима испуњеним густом мрежом.¹⁶² Датовање ове културе везује се за период 2800/2700–2500/2300. године.¹⁶³

Хоризонт Ситагрои Vb датује се у период 26–24/23 века, дакле нешто касније од датума Бубањ–Хум II културе са Велике хумске чуке.¹⁶⁴ Интересантно је да се и у долини Вардара зделе са Т профилисаним ободом, али неукрашеним, јављају на неколико локалитета (Хагиос Мамас, Кастанас, Аксиохори, Крицана), негде чак заједно са другом карактеристичном керамиком (зделе са правоугаоним наставцима на ободу, орнаменти у виду цикцак траке у негативу, окружени троугловима шрафираним густом мрежом, зделе увученог обода, украшене висећим троугловима, шрафираним густом мрежом и др.), али је чињеница да се сви наведени локалитети датују у последњи квартал 3. и почетак 2. миленијума, што је знатно ниже од Бубањ–Хум II културе на централном Балкану.¹⁶⁵ Слична ситуација забележена је и на локалитету Две могиле у Пелинцу на северу Републике Македоније, где је констатована здела са Т профилисаним неукрашеним ободом, заједно са зделама са правоугаоним наставцима на ободу (такође неукрашеним), а локалитет је датовао у период 24–23. века.¹⁶⁶

Хоризонт Малич IIIa, у којем су констатоване зделе Т профилисаног неукрашеног обода, заједно са керамиком украшеном орнаментима у виду густе мреже, М. Коркути опредељује пре 2650. године пре н.е.,¹⁶⁷ док се, с друге стране, хоризонт Малич IIIb синхронизује са Арменохори културом, Белотић – Бела Црква културом и Бубањ–Хум III културом.¹⁶⁸ Међутим, у хоризонту IIIa налазио се велики број пехара са две дршке које прелазе обод, који је карактеристичан за Арменохори културу, а слични пехари са дршкама које су у равни са ободом или незнатно прелазе обод су карактеристична форма у Бубањ–Хум III култури. Осим пехара, у Арменохори култури су заступљене и друге форме посуда из Малича IIIa, као што су зделе S профилације са језичастим дршкама на рамену или полулоптасте зделе са широким тракастим дршкама на ободу. Проблем је што се све наведене културе са којим је керамика из Малича IIIa упоређена, датују у другу половину 3. миленијума, дакле, знатно касније од периода у који Коркути опредељује Малич IIIa хоризонт.¹⁶⁹ С друге стране, М. Коркути синхронизује Малич IIIa хоризонт са хоризонтом Совјан 8, који је, међутим, у међувремену датовао у последњу трећину 3. миленијума,¹⁷⁰ дакле, слично као и налазишта Арменохори и Бубањ–Хум III културе. Занимљиво је што се у овом хоризонту у Маличу јавља, додуше веома спорадично, керамика са карактеристикама Коцофени–Костолац културе, па се поставља питање да ли је та керамика упад из неког старијег хоризонта (мада је, додуше, стилско-типолошки млађа од налаза из претходног хоризонта IIb на Маличу)¹⁷¹ или се задржала у употреби на југу Балкана знатно дуже него на северу. Из поменутих разлога, понуђену хронологију за Малич III треба прихватити са резервом, док се не буде располагало серијом апсолутних датума са овог локалитета.

162 Kulcsár 2009, Figs. 25/VIII-1; 27/1-3, 9; 28/3-4; 29/2.

163 Kulcsár 2009, 15.

164 Nikolova 1999, 223, Chart 10.3., Tab. 10.1.

165 Aslanis 1985, 317-320, Taf. 1/13, 84/5-6, 9, 96/11, 102/12, 106/6, 107/9, 109/3, 112/6, 10, 117/1.

166 Bulatović, Gori, Vander Linden, у штампи.

167 Korkuti 2006, 36-37.

168 Bulatović, Vander Linden 2017; Bulatović, Gori, Vander Linden, у штампи.

169 Prendi, Bunguri 2008, 277-279.

170 Gori 2015, 143-144.

171 Prendi 2008, Tab. XI.

Анализа апсолутних датума са локалитета на којима је констатована керамика сличних одлика као керамика културе Бубањ–Хум II, указује да се ова керамика у Мунтенији и Панонији датује приближно исто, или нешто млађе него на Бубњу и Великој хумској чуки, док се на локалитетима на јужном Балкану датује у извесно млађи период, у другу половину 3. миленијума.

Чини се, међутим, да дубље посуде (зделе) у позној фази Коцофени културе на локалитетима у Олтенији имају све развојне фазе обода карактеристичног за Бубањ–Хум II културу, од косо засеченог обода, проширеног са унутрашње стране, карактеристичног за Коцофени културу, до обода профилисаног у облику слова Т.¹⁷² Узевши то у обзир, као и чињеницу да су многи елементи Бубањ–Хум II културе наслеђени управо из Коцофени културе, претпоставља се да су и зделе обода профилисаног у облику слова Т настале еволуцијом здела са засеченим ободом. Ову претпоставку би могло да потврди и датовање II–III фазе Коцофени културе у период последњих векова 4. и почетак 3. миленијума,¹⁷³ што је раније и од Рункури керамике у Мунтенији, и од Мако-Косихи Чака културе у Панонији, као и од млађе фазе Бубањ–Хум II културе у Поморављу. Изненађује једино чињеница да овај елемент за сада није констатован у старијој фази Бубањ–Хум II културе на Бубњу, што би било очекивано, с обзиром да је она нешто млађа од III фазе Коцофени културе, а претходи млађој фази Бубањ–Хум II културе.

Поред керамике, у доњим партијама културног слоја V регистровани су и артефакти од окресаног и глачаног камена (секира), дискоидни и биконични пршљенци од печене земље, пирамидални тег од печене земље, малобројни делови камених жрвњева, као и део алатке од бакра, квадратног пресека. У односу на претходни слој, у овом је констатовано много мање типова пршљенака. Сличне алатке од бакра евидентиране су на Гомолави у слоју костолачке културе,¹⁷⁴ и на Езеру.¹⁷⁵

Када се узму у обзир сви датуми и стилско-типолошке одлике керамике са поменутих локалитета и њихова заступљеност на сваком локалитету појединачно у односу на керамику са другачијим одликама, као и дистрибуција ове керамике на Балканском полуострву стиче се утисак да је ова керамика настала на подручју централног, односно североисточног Балкана еволуцијом форми и орнаменталних мотива Коцофени–Костолац културе, уз изванредан утицај вучедолске културе, који је у то време био интензиван у многим културама на Балкану.

Начин дистрибуције ове керамике на југ није јасан, као ни природа и интензитет контаката заједница у Поморављу и западној Бугарској, са заједницама у долини Пчиње и Вардара, на северној Егејској обали, или у залеђу јужне Јадранске обале.

У сваком случају, на основу ове мање студије и нових налаза са локалитета Бубањ и Велика хумска чука сматрамо да има довољно аргумената да термин Бубањ–Хум II култура (или културна група) остане у научној литератури као технички појам који културно-хронолошки дефинише заједнице које су насељавале простор западне Бугарске (Струма, Искер, Лом) и јужног Поморавља, са долином Пчиње у првој половини 3. миленијума. Материјални остаци ове групе видљиви су на локалитетима у јужној Албанији и доњем току Вардара, као и северној Егејској обали и у нешто млађем периоду, али, бар за сада, порекло ове керамике није у потпуности дефинисано, а поготово разлози због којих је она доспела тако далеко на југ.

М. Гарашанин, који је дефинисао ову културу на основу резултата ископавања локалитета Бубањ и Велика хумска чука 50-их година прошлог века имао је слично

172 Roman 1976, Pl. 15/11, 71/12, 90/1, 99/6, 109/3, 113/1.

173 Nikolova 1999, Charts 9.1, 9.2, 9.15.

174 Petrović, Jovanović 2002, 282-283/1-20.

175 Георгиев et al. 1979, Обр. 106-107.

мишљење о пореклу ове културе, с тим што је претпоставио да су њени носиоци дошли из Олтеније у унутрашњост Балкана захваљујући кретању номадских сточара.¹⁷⁶ Исти аутор, чак, помиње могућност да је ова култура, заправо, локална варијанта позне Коцофени културе (фаза III),¹⁷⁷ с чим се не слаже С. Александров, сматрајући да у Бубањ–Хум II култури нема других карактеристичних елемената Коцофени културе.¹⁷⁸ Александров се, међутим, слаже да је у 3. миленијуму на територији југозападне Бугарске и југоисточне Србије егзистирала иста култура, чији се почети могу уочити још почетком раног бронзаног доба (EVA I) према хронологији која се користи у Бугарској, што одговара позном енеолиту према српској хронологији.¹⁷⁹ И други аутори који се баве овом проблематиком уочили су извесно културно јединство на овој територији, те да би се ова територија и термилошки објединила у овом периоду, за ову културу предложен је назив Бубањ–Хум II – Багачина – Пелинце I културни хоризонт.¹⁸⁰

Након више деценија, после нових истраживања на Бубњу и Великој хумској чуки, као и локалитета у западној Бугарској и на југу Балкана, заиста се могу истаћи неоспорне везе између култура Бубањ–Хум II и Коцофени–Костолац, као и важна улога Коцофени–Костолац културе у формирању Бубањ–Хум II културе, али и њен изванредан утицај у културама раног бронзаног доба на егејској обали, долини Вардара и Јадранском залеђу. Још је рано, међутим, на овом степену истраживања доносити озбиљније закључке о природи и интензитету интеракција заједница које су носиоци ових култура на југу Балкана, са заједницама из Олтеније и централног Балкана.

Горњи ниво културног слоја V

У горњем нивоу културног слоја V, којег је чинила беличаста земља, веома слична оној у доњим партијама слоја, па их је било немогуће одвојено дефинисати констатована су два објекта (1 и 75), а према стилско-типолошким одликама сва керамика из објеката, укључујући и слој припада Бубањ–Хум III култури. Подсетићемо да је уочено да овој култури припада и објекат 91, који је регистрован само у хоризонтима 1 и 2 културног слоја IV, али су стилско-типолошке одлике керамике и апсолутни датум из овог објекта указали да припада млађем периоду, тј. Бубањ–Хум III култури. Ова култура дефинисана је у другој половини прошлог века од стране М. Гарашанина, а њена главна карактеристика су пехари са две дршке које незнатно прелазе обод суда, непознати у претходном периоду.¹⁸¹ Керамику ове културе на Бубњу, осим двоухих пехара (Т. VII/7, 8, 9?), углавном чине полулопасте зделе, са троугаоним или правоугаоним пластичним наставцима на ободу (Т. VII/1, 2, 5), широке дршке тракастог или овалног пресека (Т. VII/5, 6), а од орнамената, осим пластичних наставака карактеристична су пластична ребра (Т. VII/13), зарези или отисци врха прста по врху или испод обода (Т. VII/3, 11, 12), односно урезивање у виду цикцак линије или троуглова, често у комбинацији са пунктирањем (Т. VII/4). На једном фрагменту је констатован пластични орнамент у виду вертикалног ниског правоугаоног ребра по којем су попречно урезане паралелне хоризонталне линије, односно жлебови (Т. VII/10), који неодољиво подсећа на мотив вертикалних трака испуњених урезаним паралелним хоризонталним линијама, добро познат још из културног слоја IV. Декорација се, дакле, своди на пластичне украсе, а урезани урнamenti су прилично ретки, али постојећи мотиви подсећају на орнаментику из

176 Гарашанин, Ђурић 1983, 14-15.

177 Garašanin 1984, 14-15.

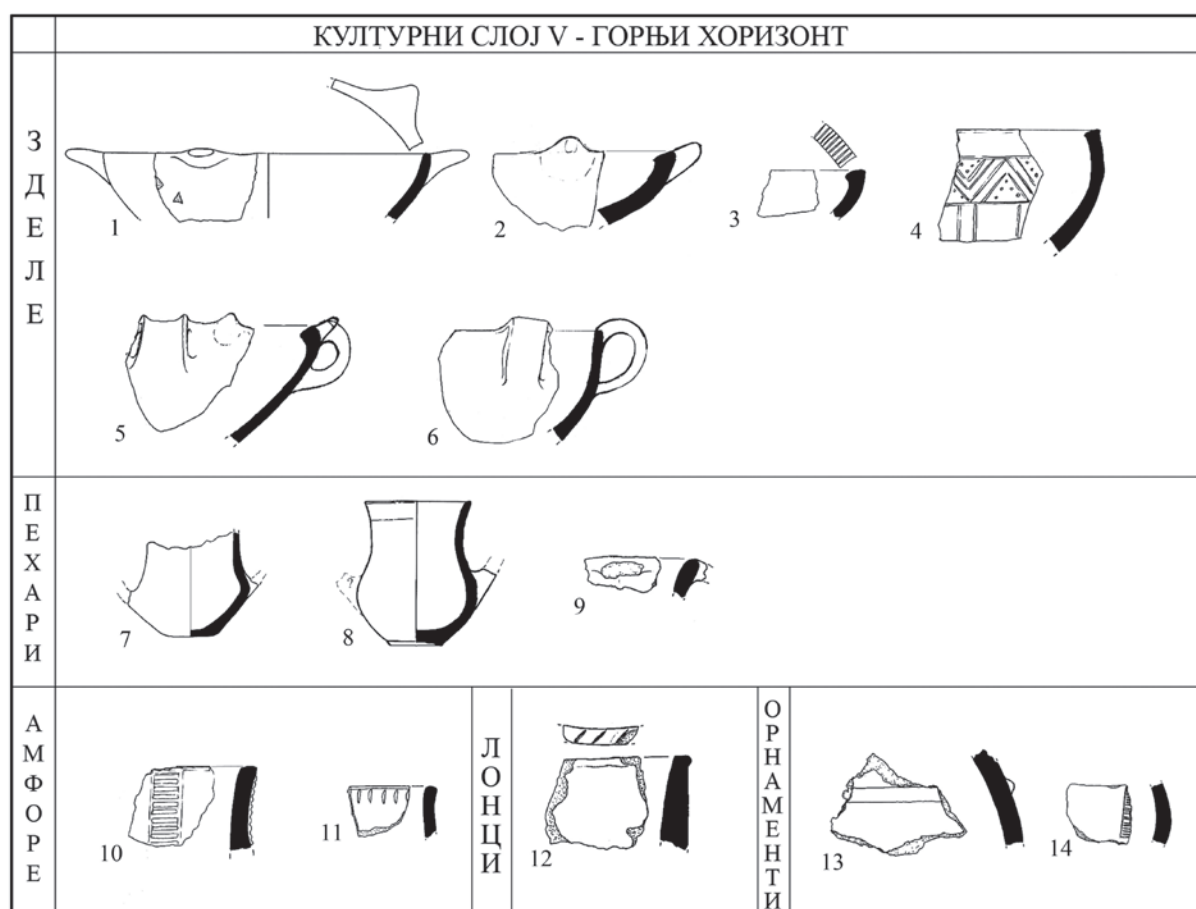
178 Alexandrov 1995, 264.

179 Alexandrov 1995, 266.

180 Bulatović 2011, 11.

181 Гарашанин 1958а.

претходног слоја, а понекад се јавља и инкрустација (Т. VII/3), која је евидентирана у овој култури и приликом ранијих ископавања овог локалитета.¹⁸² Мотив паралелних широк урезаних линија, које подсећају на жлебове, али без пластичног ребра, регистрован је и на пехарима типа Јунаците, са ранијих ископавања на Бубњу, које су аутори определили у бронзано доба – група Јунаците.¹⁸³ Још једна неуобичајена керамичка форма регистрована је приликом старих ископавања Бубња, а реч је о полулоптастом пехару на коничној шупљој ноzi, украшеном цикцак линијама и пунктирањем, са белом инкрустацијом.¹⁸⁴ Посуде готово идентичне форме и орнаментике откривене су у Панчеву, Токолу и Пелинцу,¹⁸⁵ а пехари сличне форме, али много богатије орнаментике регистровани су у вучедолској и поствучедолским културама, као што су Мако–Косихи Чака и Винковци–Шомођвар.¹⁸⁶ Ова форма пехара позната је и у Троји I.¹⁸⁷

Т. VII - 1, 3, 7, 11 и 14. објекат 91; 2, 4-6, 8-10, 12 и 13. објекат 1.

За Бубањ–Хум III културу, како је већ наведено, карактеристична је појава тзв. двоухих пехара, који нису били познати у претходном периоду. Ови пехари се у мањем или већем броју јављају у приближно истом периоду (средина, односно друга половина

182 Гарашанин, Ђурић 1983, кат. бр. 171-172.

183 Гарашанин, Ђурић 1983, 15-16, 39, кат. бр. 187-188.

184 Гарашанин, Ђурић 1983, кат. бр. 171.

185 Bándi 1984, Т. XXX/4; Schreiber-Kalicz 1984, Tab. XXXIV/5-6; Трајковска 1995, кат. бр. 45; Grčki-Stanimirov 1996, Т. IV/1.

186 Tasić 1995, Pl. XXXII/4, 6; Kulcsár 2009, Fig. 29-30, 59-60.

187 Blegen et al. 1950, Fig. 262.

3. миленијума) у свим регијама на централном Балкану, укључујући и јужну Панонију и северну Грчку. Ови пехари у различитим варијантама – здепасте или виткије форме; са дршкама које надвисују обод или које су у равни са ободом, односно само га незнатно надвисују; ширег или ужег отвора и др. – присутни су у Помурешју (Винковци–Шомођвар, Моришка група, Перјам–Печика група), на централном Балкану (Белотић–Бела Црква, Бубањ–Хум III, Перник), у источној Босни (Гласинац), у доњем Повардарју, Пелагонији и регији између Преспанског и Вегоритис језера (Арменохори култура). Ипак, форма двоухих пехара Бубањ–Хум III културе је специфична и разликује се од истих форми из других култура. За разлику од двоухих пехара здепасте форме са дршкама које незнатно прелазе обод, које су карактеристичне за Бубањ–Хум III културу, у Белотић–Бела Црква култури констатован је само један двоухи пехар али много ширег отвора,¹⁸⁸ који више личи на зделу, док се у Винковци–Шомођвар култури они ретко јављају, а форма им је витка са дугим цилиндричним вратом и дршкама које полазе испод обода.¹⁸⁹ У моришкој, односно Перјам–Печика култури форме пехара су здепастије од винковачких, додуше не као у Бубањ–Хум III култури, али им је обод махом разгрнут,¹⁹⁰ што их разликује од примерака из Бубањ–Хум III културе. Двоухи пехари су веома заступљена форма посуде у Арменохори култури, а јављају се у варијантама од скоро лоптастих, до примерака са лоптастим доњим делом и витким дужим коничним вратом. Ови пехари су, међутим, карактеристични по широким дршкама тракастог пресека, и по томе што дршке поприлично надвисују обод суда.¹⁹¹

Иако је о пореклу ових пехара већ више пута расправљано, услед недостатка апсолутних датума закључак је остајао недоречен, а њихово порекло непознато.¹⁹² Према новим апсолутним датумима са Бубња, међутим, јасно је да је Бубањ–Хум III култура егзистирала у 22–20. веку на Бубњу, док датуми са Велике хумске чуке датују ову културу већ у 25/24. век.¹⁹³ Датум са Велике хумске чуке потиче из непоремећеног културног слоја, који је садржао керамику ове културе укључујући и један двоухи пехар скоро лоптасте форме. Винковци–Шомођвар култура у којој ови пехари имају другачију форму датује се у нешто старији период 2600/2500–2300,¹⁹⁴ с тим што није познато да ли су се ови пехари појавили у ранијим фазама ове културе, или касније.¹⁹⁵ Моришка култура се према датумима из Мокрина датује у нешто млађи период 22–20. века, као Бубањ–Хум III култура на Бубњу. Арменохори култура на некрополи Ксеропигадо је датована у период 25–17. века, с тим што није познато да ли је неки од датованих гробова садржавао двоухе пехаре који су констатовани на некрополи,¹⁹⁶ а хоризонт Совјан 8, у којем се први пут на овом локалитету јављају двоухи пехари датован је у период 23–20. века.¹⁹⁷ И на некрополи у Ранутовцу у јужном Поморављу, која судећи по стилско-типолошким одликама керамике и других налаза припада Арменохори култури, гробови са двоухим пехарима датовани су у период последњег квартала 3. и првог квартала 2. миленијума.¹⁹⁸

Према датумима се чини да се ова форма пехара развијала приближно истовремено на територији Балкана, с извесним регионалним варијантама, али се уочава да је убедљиво најмање заступљена у Винковци–Шомођвар култури, нешто је бројнија у Моришкој,

188 Garašanin 1983, Tab. XCIX/2.

189 Kulcsár 2009, Fig. 52/III.

190 Girić 1971, T. I/2, II/2, 6, III/9, IV/2, IX/1, XII/1-2.

191 Heurtley 1939, Fig. 320-349.

192 Гарашанин 1956, 5-12; Garašanin 1983a, 720-722; Stojić 1996, 248; Roman 2006, 459; Булатовић, Станковски 2012, 323-326.

193 Bulatović, Vander Linden 2017; Bulatović, Gori, Vander Linden, у штампи.

194 Kulcsár 2009, 232.

195 Kalafatić 2006, Tab. A.

196 Maniatis, Ziota 2011, Fig. 8, Tab. I.

197 Gori 2015, 144, 157.

198 Bulatović, Gori, Vander Linden, у штампи.

где се гробови са овим пехарима датују у период 22–19. односно 20–18. века,¹⁹⁹ док је најбројнија на централном Балкану и јужније. Њена појава на централном Балкану може се према датуму са Велике хумске чуке одредити у 25/24. век, а претпоставља се да су се приближно у овом периоду појавили и у јужној Панонији. Са локалитета у западној Бугарској, где је ова форма посуде, такође, веома заступљена (Перник, Сепарева Бања, Кондофреи) недостају апсолутни датуми, па, према форми ових пехара која је најсличнија примерцима у долини Пчиње и апсолутним датумима са локалитета где се јављају ови пехари у Тракији можемо само претпоставити да припадају приближно истом периоду, односно последњој трећини 3. миленијума.²⁰⁰ И из тумула раног бронзаног доба на Гласинцу, као и из Алихоца, где су нађени такви пехари недостају датуми, али према форми пехара са Гласинца, која је најсличнија примерцима из Љуљака претпостављамо да је реч о млађој фази раног бронзаног доба, односно првом кварталу 2. миленијума.²⁰¹

Осим ове форме, за остале керамичке типове, карактеристичне за Бубањ–Хум III културу, као што су полулопасте зделе или зделе увученог обода са пластичним наставцима на ободу могу се наћи аналогije у претходном слоју, с тим што су ти наставци у Бубањ–Хум II култури били правоугаони и махом украшени. И орнаменти у виду цикцак урезаних линија, пунктирања и вертикалних трака начињених од паралелних хоризонталних кратких линија потичу из претходног периода, а у овом периоду су констатовани у долини Пчиње, и у Понишављу,²⁰² док су двоухи пехари Бубањ–Хум III типа, као и зделе са пластичним наставцима на ободу регистровани на територији Поморавља (Крушевац, Дреновац, Рутевац, Вртиште, Велика хумска чука, Мала Плана, Плочник, Мајур),²⁰³ Шумадије (Новачка ћуприја),²⁰⁴ Понишавља (Црвена Река),²⁰⁵ затим у западној Бугарској,²⁰⁶ али и у долини Пчиње и јужној Олтенији, затим централној и источној Босни.²⁰⁷

Богато украшени типови керамике као што су пехари на нози представљају декоративну керамику, па је то могао бити разлог што су били дистрибуирани на ширем простору, што се не може рећи за двоухе пехаре, махом недекорисане, који сигурно нису били атрактивни у том смислу, али су, ипак, постали саставни део керамичког инвентара многих култура широм Балкана. Постоји могућност да су се ови пехари у то време појавили због неких промена у економици, односно исхрани заједница у то време и да је управо то разлог због којег су били распрострањени на тако шитокој територији. У сваком случају оваква дистрибуција посуда које су биле део Бубањ–Хум III културе указује на интензивне посредне и/или непосредне контакте заједница на истоку Европе, у Олтенији, Мунтенији и јужној Панонији са заједницама на централном Балкану, северној Грчкој и југоисточној Албанији. Дистрибуција двоухих пехара показује много интензивнију интеракцију у смеру север–југ, него исток–запад, а према хронологији ових посуда, које су се у релативно кратком периоду рашириле на овој територији, као разлог за њихову тако брзу дистрибуцију не треба одбацити ни могућност миграција становништва.

199 Girić 1971, Tab. XVII/2; LXVIII/4; O'Shea 1996; Nikolova 1999, 405.

200 Ови пехари су регистровани у хоризонту I у Езеру, хоризонтима I-II у Ђадову, као и хоризонтима Јунаците III и Разкопаница V, а приближно се датују у последњу трећину 3. миленијума (Detev 1981, Fig. 37; Лешаков 1992, 18, 44, Обр. 4/м; 17/е; Boyadziev 1995, Tab. 5; Nikolova 1999, 226-227, Fig. 10.2.)

201 Čović 1983, Sl. 13/5-7, T. XXII/5.

202 Булатовић, Станковски 2012, T. XIII/3, LIV/39, LVI/50, LXII/37-44.

203 Стојић 1986, 145-148; Стојић 1992, 215, T. XIII/4; Стојић, Јоцић 2006, 73, 203-206, T. III/8; Стојић, Чађеновић 2006, 206, Tab. I/6-9; Булатовић, Станковски 2012, T. II/16, XIV/4-5.

204 Крстић et al. 1986.

205 Булатовић, Станковски 2012, T. VIII/1.

206 Alexandrov 1998, Fig. 4; 5/3, 6-7, 6/5.

207 Čović 1983, Sl. 13/5-7, T. XXII/5; Roman 2006, Figs. 5/3; 8; Булатовић, Станковски 2012, T. LII/21, 22-23, LV/43, 47, LVI/54, LVII/66, LIX/4, LX/10-11, 15, LXI/18, 21-22, 24-28.

Култура Бубањ–Хум III свакако представља аутохтону културу, насталу на централном Балкану на темељима претходне Бубањ–Хум II културе, уз извесну декаденцију орнаменталних техника и мотива, али са појавом нове керамичке форме, двоухог пехара, чије порекло још увек није сасвим јасно.

На територији централног Балкана, односно Поморавља, Тимочке крајине, западне Бугарске и јужне Олтеније уочен је извесни културни континуитет од раног енеолита, који је био благо и краткорочно нарушен једино Чернавода III – Болераз – Баден феноменом. На поменутој територији је и у раном бронзаном добу констатована слична ситуација, па су неки аутори из тог разлога предложили да се она културно-хронолошки обједини у терминолошком смислу те понудили термине као што су култура двоухих пехара,²⁰⁸ Бубањ–Хум III – Перник култура,²⁰⁹ односно Бубањ–Хум III – Перник – Пелинце II-III хоризонт.²¹⁰

Снажан утицај ове културе на млађе културе на овој територији препознатљив је по двоухим пехарима различитих варијанти, који су постали један од најзаступљенијих типова посуда средњег и позног бронзаног доба на Балкану.

На Бубњу, нажалост, нису констатоване целине из средњег бронзаног доба, мада су регистровани појединачни налази који указују на постојање културног слоја из тог периода. Ти налази, међутим, као и налази из затворених целина са Велике хумске чуке и других локалитета омогућили су да се дефинише култура средњег бронзаног доба на централном Балкану у којој ће као керамички тип доминирати двоухи пехари различитих варијанти.²¹¹

208 Stojić 1996, 248-250.

209 Nikolova 1999, 233-234; Bulatović 2011, 11.

210 Bulatović 2011, 11; Булатовић, Станковски 2012, 328-331.

211 Булатовић, Станковски 2012, 337-350.

БИБЛИОГРАФИЈА

Alexandrov 1995 – S. Alexandrov, „The Early Bronze Age in Western Bulgaria: Periodization and Cultural Definition“, *Prehistoric Bulgaria*, eds. D. W. Bailey and I. Panayotov with S. Alexandrov, Monographs in World Archaeology No. 22, Madison Wisconsin, 253–270.

Alexandrov 1998 – S. Alexandrov, „Pottery of the Early Bronze Age in Western Bulgaria“, *J. Harvey Gaul in Memoriam*, eds. M. Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann, Sofia, 223–233.

Alexandrov 2007 – S. Alexandrov, „Bronze Age materials from Bagacina (North-West Bulgaria)“, *Prae, in honorem Henrieta Todorova*, eds. M. Stefanovich and C. Angelova, Sofia, 103–129.

Aslanis 1985 – I. Aslanis, *Kastanas, die Frühbronzezeitlichen Funde und Befunde*, Berlin.

Bajenaru 2014 – R. Bajenaru, Sfârșitul Bronzului timpuriu în regiunea dintre Carpați și Dunăre, Editura Argonaut, Cluj-Napoca.

Bándi 1984 – G. Bándi, Somogyvár-gruppe, *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*, Ed. N. Tasić, Beograd, 125–132.

Благојевић 2017 – М. Благојевић, Поље у селу Глоговац – наставак истраживања у 2017. години, *Археолошка истраживања на Аутопуту Е80*, ур. И. Продановић-Ранковић, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 573-599.

Blegen et al. 1950 – C. Blegen, J. Caskey, M. Rawson, J. Sperling, *Troy, general introduction the first and second settlements*, vol. I. part 2: plates, New Jersey.

Богдановић 1985 – М. Богдановић, *Централна Србија у бакарно доба*.

Bondár 2001 – M. Bondár, L'état des recherches sur la culture de Baden en Hongrie (Les découvertes récentes concernant la période ancienne), у: P. Roman, S. Diamandi (ур.), *Cernavodă III-Boleráz. Ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem oberrhein und der Unteren Donau*, Symposium Mangalia/Neptun (18-24. Oktober 1999), Studia Danubiana, Series Symposia II (București: Internationale Beratungskommission für die Förderung der Indo-Europäischen und Thrakischen Forschung, 2001), 437-458.

Borić 2009 – D. Borić, Absolute Dating of Metallurgical Innovations in the Vinča Culture of the Balkans, у: Kienlin, L. Tobias and Ben Roberts (ур.). *Metals and Societies*, Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 191-245.

Boyadziev 1995 – Y. Boyadziev, Chronology of Prehistoric Cultures in Bulgaria, у: Douglass, W. Bailey and Ivan Panayotov (ур.) *Prehistoric Bulgaria*, Madison Wisconsin: Prehistory Press, 149–191.

Bulatović 2011 – A. Bulatović, Relations between Cultural Groups in the Early Bronze Age in Southeastern Serbia, Western Bulgaria and North-eastern Macedonia, *Archaeologica Bulgarica*, XV, 2, Sofia, 1-13.

Bulatović 2014 – A. Bulatović, Corded Ware in the Central and Southern Balkans: A Consequence of Cultural Interaction or an Indication of Ethnic Change?, *Journal of Indo-European Studies* 42, 101-143.

Булатовић 2015 – А. Булатовић, Енеолитски период на локалитету Мокрањске стене“, *Мокрањске стене, културна баштина Неготинске Крајине*, ур. А. Капуран, А. Булатовић, Музеј Неготинске Крајине, Неготин, 33-49.

Булатовић, Јовић 2010 – А. Булатовић, С. Јовић, *Лесковац – културна стратиграфија праисторијских локалитета у Лесковачкој регији*, Археолошки институт, Народни музеј, Београд-Лесковац.

Bulatović, Kapuran 2017, Cultural contacts between communities of southwestern Romania and the central Balkans in the fourth millennium BC, у: Cristian I. P. (ed.), *The Carpathian Basin and the Northern Balkans between 3500 and 2500 BC: Common Aspects and Regional Differences*, Annales Universitatis Apulensis: Series Historica, 20/II (2016), 183-201.

Булатовић, Милановић 2015 – А. Булатовић, Д. Милановић, Велика хумска чука, истраживања 2009. године, прилог проучавању стратиграфије енеолита и бронзаног доба у југоисточној Србији, *Гласник Српског археолошког друштва* 30, Београд, 163-188.

Bulatović, Milanović 2020 – A. Bulatović, D. Milanović, *Bubanj, the Copper and the early Bronze Age tell in southeastern Serbia*, МРК serie, OREA, Vienna.

Булатовић, Станковски 2012 – А. Булатовић, Ј. Станковски, *Бронзано доба у басену Јужне Мораве и у долини Пчиња/Бронзено време во басенот на Јужна Морава и долината на Пчиња*, Археолошки институт – Н. У. Музеј, Београд–Куманово.

- Bulatović, Vander Linden 2017** – A. Bulatović, M. Vander Linden, Absolute Dating of Copper and Early Bronze Age Levels at the Eponymous Archaeological Site Bubanj (Southeastern Serbia), *Radiocarbon*, Vol. 59 (4), 1047-1065.
- Bulatović, Gori, Vander Linden, у штампи** – A. Bulatović, M. Gori, M. Vander Linden, Dating the 3rd Millennium BC in the Central Balkans: a re-examination of the Early Bronze Age sequence, *Radiocarbon*.
- Capitani, Leuzinger 2001** – A. Capitani, U. Leuzinger, Arbon-Bleiche 3. Eine jungsteinzeitliche Seeufersiedlung am schweizerischen Badenseeufer aus dem fruhen 34. Jh. v. Chr., у: P. Roman, S. Diamandi (ур.), *Cernavodă III-Boleráz. Ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem oberrhein und der Unteren Donau*, Symposium Mangalia/Neptun (18.-24. Oktober 1999), Studia Danubiana, Series Symposia II (București: Internationale Beratungskommission für die Förderung der Indo-Europäischen und Thrakischen Forschung, 2001), 721-732.
- Deshayes 1970** – J. Deshayes, Les fouilles de Dikili Tash et l'archéologie Yougoslave, *Зборник Народног музеја VI*, Београд, 21-43.
- Detev 1981** – P. Detev, Le tell Razkopanica“, *Cultures préhistoriques en Bulgarie*, Известия на Археологическия институт XXXVI, София, 141-188.
- Dimitrijević 1979** – S. Dimitrijević, Vučedolska kultura i vučedolski kulturni kompleks, *Praistorija jugoslavenskih zemalja III*, ur. A. Benac, Sarajevo, 267-341.
- Durman, Obelić 1989** – A. Durman, B. Obelić, Radiocarbon dating of the Vučedol culture complex, *Radiocarbon*, vol. 31, No 3, Tucson, 1003-1009.
- Endródi 2002** – A. Endródi, Facts concerning the Prehistoric settlement history of Bekasmegyer: settlements and burial-places of the Baden culture from the late Copper Age (resume), *Budapest Rég Iségei XXXV*, 35-75.
- Furholt 2008** – M. Furholt, Culture History Beyond Cultures: The Case of the Baden Complex, у: *The Baden Complex and the Outside World* (eds. Furholt, M., Szmyt, M., Zastawny A., & Schalk, E.), Bonn, 13-24.
- Furholt 2013** – M. Furholt, Die datierung der Hönensiedlung Hlinsko im Kontext Boleraz-Gruppe Mährens, *Přehled výzkumů 54-1*, Brno, 83-97.
- Галовић 1959** – P. Галовић, Праисторијско насеље Јеленац код Алексинца, *Зборник радова Народног музеја II*, Београд.
- Гарашанин 1956** – M. Garašanin, О пореклу бронзанодопских судова са две дршке на југоистоку Европе, *Раd Војвођанских музеја 5*, Нови Сад, 5-12.
- Гарашанин 1958** – M. Garašanin, Kontrollgrabung in Bubanj bei Niš, *Praehistorische Zeitschrift XXXVI*, Band 1958, Berlin, 223-244.
- Гарашанин 1958a** – M. Garašanin, Ископавања на Бубњу код Ниша, претходни извештај за 1954-1956. годину, *Старинар* н. с. VII-VIII (1956-1957), 269-274.
- Гарашанин 1983** – M. Garašanin, Grupa Belotic – Bela Crkva, *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV*, ur. A. Benac, Sarajevo, 705-718.
- Гарашанин 1983a** – M. Garašanin, Grupa Bubanj-Hum III, *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV*, ur. A. Benac, Sarajevo, 719-722.
- Гарашанин 1984** – M. Garašanin, Cronologische und kulturhistorische Probleme sudthrakischer und sudmakedonischer Wohnhugel, *Praehistorische Zeitschrift 59* (1), 3-15.
- Гарашанин, Ђурић 1983** – M. Garašanin, Н. Ђурић, *Бубањ и Велика Хумска Чука*, каталог изложбе, Ниш.
- Георгиев et al. 1979** – Г. Георгиев, И. Мерперт, Н. Я. Катинчаров, Р. В. Димитров, Д. Г. (ур.), *Езеро, раннобронзовото селище*, Българската Академия на науките, София.
- Girić 1971** – M. Girić, *Mokrin – nekropola ranog bronzanog doba*, *Mokrin I*, Beograd.
- Gleser, Thomas 2012** – R. Gleser M. Thomas, *Merdžumekja-Südosthang, Späte Kupferzeit und früheste Bronzezeit: Ergebnisse siedlungsarchäologischer Forschungen*, Bonn: Habelt-Verlag.
- Глишић 1959** – J. Глишић, Ископавање на локалитету Гладнице код Грачанице, *Археолошки преглед 1*, Београд, 13-17.
- Godlowska 1973** – M. Godlowska, Die Kultur mit kannelierter Keramik (Mittel- und Spätphase) in Polen, у: *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava, 67-78.
- Gori 2015** – M. Gori, *Along the Rivers and Through the Mountains. A reviewed chrono-cultural framework for the south-western Balkans during the late 3rd and early 2nd millennium BCE*, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bonn: Habelt.

- Govedarica 1989** – B. Govedarica, *Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana*, Sarajevo.
- Govedarica 2001** – B. Govedarica, Die Funde vom Typ Cernavodă III - Boleráz im Ehemaligen Jugoslawien, y: P. Roman, S. Diamandi (yp.), *Cernavodă III-Boleráz. Ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem oberrhein und der Unteren Donau*, Symposium Mangalia/Neptun (18-24. Oktober 1999), Studia Danubiana, Series Symposia II (București: Internationale Beratungskommission für die Förderung der Indo-Europäischen und Thrakischen Forschung, 2001), 358-368.
- Градев 1982** – Д. Градев (ур.), *Троя и Тракия*, каталог изложбе, Софија и Берлин.
- Grčki-Stanimirov 1996** – S. Grčki-Stanimirov, Pančevo – Donja Varoš – horizon der Ersten Siedlungen der Frühen Bronzezeit im Südlichen Banat, *The Yugoslav Danube basin and the Neighbouring Regions in the 2 nd millennium b.c.*, Ed. N. Tasić, Simpozijum održan u Vršcu, Belgrade–Vršac, 69–80.
- Horvath 2008** – T. Horvath, Balatonoszod - an Unusual Baden Settlement. In: *The Baden Complex and the Outside World* (eds. Furholt, M., Szmyt, M., Zastawny A., & Schalk, E.), Bonn, 71-88.
- Horváthová 2008** – E. Horváthová, About the Development of the Baden Culture in the Region of the Northern Tisza River in Slovakia. In: *The Baden Complex and the Outside World* (eds. Furholt, M., Szmyt, M., Zastawny A., & Schalk, E.), Bonn, 111-130.
- Heurtley 1939** – W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge.
- Jevtić 1975** – M. Jevtić, Trasa puta motel Medijana, Niška Banja – eneolitsko i bronzano doba, *Arheološki pregled* 17, 26-28.
- Jovanović 1976** – B. Jovanović, Obredi sahranjivanja u kostolačkoj grupi, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBIH, knj. XIII (1976), 131-142.
- Kalafatić 2006** – H. Kalafatić, Žarni grob Vinkovačke kulture s lokaliteta Vinkovci - Duga ulica 40, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 23, 17-28.
- Kalicz 2001** – N. Kalicz, Die Protoboleráz-Phase an der Grenze von zwei Epochen, y: P. Roman, S. Diamandi (yp.), *Cernavodă III-Boleráz. Ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem oberrhein und der Unteren Donau*, Symposium Mangalia/Neptun (18-24. Oktober 1999), Studia Danubiana, Series Symposia II (București: Internationale Beratungskommission für die Förderung der Indo-Europäischen und Thrakischen Forschung, 2001), 385-434.
- Капуран, Булатовић 2012** – А. Капуран, А. Булатовић, Културна група Коцофени–Костолац на територији источне Србије, *Старинар* н. с. LXII, Београд, 63-94.
- Капуран, Булатовић, Јовановић 2014** – А. Капуран, А. Булатовић, И. Јовановић, *Бор и Мајданек, културна стратиграфија праисторијских локалитета између Ђердана и Црног Тимока*, Београд–Бор.
- Köhler 2008** – K. Köhler, The Physical Anthropological Characterization of the Population Connected to the Baden Culture in Hungary, y: *The Baden Complex and the Outside World* (eds. Furholt, M., Szmyt, M., Zastawny A., & Schalk, E.), Bonn, 95-110.
- Korkuti 2006** – M. Korkuti, Early Bronze Age: Milutin Garašanin's important work and the Research of Albanian Archaeology, In: N. Tasić, C. Grozdanov (yp.) *Homage to Milutin Garašanin*, Serbian Academy of Sciences and Arts and Macedonian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, 31-58.
- Kozłowski 1973** – J. K. Kozłowski, Le problème de la periodisation de la civilisation de la céramique cannelée en Pologne, y: *Symposium uber die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava, 167-185.
- Крстић et al. 1986** – Д. Крстић, Праисторијски локалитет Новачка ћуприја – резултати сондажних истраживања 1977. и 1980. год., *Зборник Народног музеја* XII/1, Београд, 17-34.
- Krstić 1986** – D. Krstić, Vajuga - Korobovo, *Đerdapske sveske* III, 148-167.
- Kulcsár 2009** – G. Kulcsár, *The beginnings of the Bronze Age in the Carpathian basin*, Budapest.
- Лазих, Љуштина 2017** – М. Лазих, М. Љуштина, Поље у селу Глоговац – вишеслојно праисторијско налазиште, *Археолошка истраживања на Аутопуту Е80*, ур. И. Продановић-Ранковић, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 126-140.
- Лековић, Ђуричић 1990** – В. Лековић, С. Ђуричић, Касно енеолитско насеље код Орашца, Гласник Српског археолошког друштва 6, Београд, 76-82.
- Лещаков 1992** – К. Лещаков, Изследования върху бронзовата епоха в Тракия I. сравнителна стратиграфия на селищните могили от ранната бронзова епоха в югоизточна България, *Годишник на софийския университет „Св. Климент Охридски“ том 84-85*, Софија, 5-119.
- Lichardus, Iliev 2001** – J. Lichardus, I. Iliev, Die Cernavodă III - Siedlung von Drama-Merdžumekja in Südostbulgarien und ihre Bedeutung für Südosteuropa, y: P. Roman, S. Diamandi (yp.), *Cernavodă III-Boleráz*.

Ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem oberrhein und der Unteren Donau, Symposium Mangalia/Neptun (18.-24. Oktober 1999), Studia Danubiana, Series Symposia II (București: Internationale Beratungskommission für die Förderung der Indo-Europäischen und Thrakischen Forschung, 2001), 166-198.

Maniatis, Ziota 2011 – Y. Maniatis, Ch. Ziota, „Systematic ¹⁴C dating of a unique Early and Middle Bronze Age Cemetery at Xeropigado Koiladas, West Macedonia, Greece“, *Radiocarbon* 53/3, 461-478.

Maniatis et al. 2014 – Y. Maniatis, Z. Tsirtsoni, C. Oberlin, P. Darcque, M. Koukouli-Chryssanthaki, T. Siros, M. Miteletsis, S. Papadopoulos, B. Kromer, New ¹⁴C evidence for the Late Neolithic-Early Bronze Age transition in Southeast Europe, *Open Journal of Archaeometry* vol. 2:5262, 43-50.

Maran 1997 – J. Maran, Neue Ansätze für die Beurteilung der Balkanisch-Ägäischen Beziehungen im 3. Jahrtausend v. Chr., u: P. Roman (ur.), *The Thracian World as the Crossroads of Civilizations I*, București, 171-192.

Maran 1998 – J. Maran, Die Badener Kultur und der agaisch-anatolische Bereich, *Germania* 76/2, 497-525.

Marković 1977 – Č. Marković, The Odmuť cave – a new facet of the mesolithic culture of the Balkan peninsula, *Archaeologia Jugoslavica* XV, L' association des Archeologues de Yugoslavie, Belgrade, 7-12.

Милановић 2011 – Д. Милановић, Насеље Чернавода III културе на локалитету Бубањ, *Starinar*, n .s. LXI, 101-119.

Милановић, Трајковић-Филиповић 2015 – Д. Милановић, Т. Трајковић-Филиповић, *Стара ископавања на локалитету Бубањ*, Народни музеј, Ниш.

Němejcová-Pavúková 1981 – V. Němejcová-Pavúková, Náčrt Periodizácie Badenskej Kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe, *Slovenska Archeologia* XXIX-2, 262-296.

Němejcová-Pavúková 1982 – V. Němejcová-Pavúková, Periodisierung der Badener Kultur und ihre chronologischen Beziehungen zu Südosteuropa, *Thracia Praehistorica*, Supplementum Pulpudeva 3, Plovdiv 4-19 Octobre 1978, Sofia, 150-176.

Nemeti 2001 – I. Nemeti, Cernavodă III-Boleráz Finds in North-West Romania, y: P. Roman, S. Diamandi (yp.), *Cernavodă III-Boleráz. Ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem oberrhein und der Unteren Donau*, Symposium Mangalia/Neptun (18.-24. Oktober 1999), Studia Danubiana, Series Symposia II (București: Internationale Beratungskommission für die Förderung der Indo-Europäischen und Thrakischen Forschung, 2001), 299-329.

Neustupný 1973 – E. Neustupný, Die Badener Kultur, y: *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava, 317-352.

Nica 2001 – M. Nica, Zur Cernavodă III-Kultur in Oltenien, y: P. Roman, S. Diamandi (yp.), *Cernavodă III-Boleráz. Ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem oberrhein und der Unteren Donau*, Symposium Mangalia/Neptun (18.-24. Oktober 1999), Studia Danubiana, Series Symposia II (București: Internationale Beratungskommission für die Förderung der Indo-Europäischen und Thrakischen Forschung, 2001), 279-298.

Николић 1997 – Д. Николић, Енеолитска насеља у околини Мајданпека, у: М. Лазић (ур.) *Археологија источне Србије*, научни скуп одржан у Београду и Доњем Милановцу 1995. год., Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Центар за археолошка истраживања, Београд, 197-210.

Nikolić 2000 – D. Nikolić, *Kostolačka kultura na teritoriji Srbije*. Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Beograd.

Nikolova 1996 – L. Nikolova, On the incusted ceramics from the Early Bronze Age settlement Dubene, in: N. Tasić (ed.) *The Yugoslav Danube basin and the Neighbouring Regions in the 2 nd millennium b.c.*, Simpozijum održan u Vršcu, Serbian Academy of Science and Arts, Institute for Balkan Studies, Belgrade-Vršac, 81-96.

Nikolova 1996a – L. Nikolova, Settlements nad Ceramics: the Experience of Early Bronze Age Bulgaria, *Early Bronze Age Settlement Patterns in the Balkans (ca. 3500-2000 bc, calibrated dates)*, Reports of Prehistoric Research Projects, vol. 1, Sofia, 145-186.

Nikolova 1999 – L. Nikolova, *The Balkans in Later Prehistory. Periodization, Chronology and Cultural Development in the Final Copper and Early Bronze Age (Fourth and Third Millenia BC)*, BAR International Series 791.

Nikolova, Görzsdorf 2002 – L. Nikolova, J. Görzsdorf, „New radiocarbon dates from the Balkans (Dubene-Sarovka): approach to the early bronze absolute chronology in Upper thrace“, *Radiocarbon*, vol. 44, 2, 531-540.

O'Shea 1996 – J. M. O' Shea, *Villagers of the Maros: A Portrait of an Early Bronze Age Society*. Michigan: University of Michigan Press.

- Pavelčík 1973** – J. Pavelčík, Zur Problematik der mährischen kannelierten Keramik, y: *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava, 367-392.
- Petrović, Jovanović 2002** – J. Petrović, B. Jovanović, *Gomolava, naselja kasnog eneolita*, Arheološki institut i Muzej Vojvodine, Beograd, Novi Sad.
- Pleslova-Štikova 1973** – E. Pleslova-Štikova, Die Kultur mit kannelierter Keramik in Böhmen, y: *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava, 393-426.
- Prendi 2008** – F. Prendi, La civilisation préhistorique de Maliq, *Archaeological Studies*, The Institute of Archaeology, Prishtina, 48-94.
- Prendi, Bunguri 2008** – F. Prendi, A. Bunguri, *The Early Bronze Age in Albania*. The Albanological studying center - The Institute of Archaeology, Prishtinë.
- Przybyl 2008** – A. Przybyl, Badenization of the Late Neolithic Funnel Beaker Culture Societies between Oder and Vistula Basins in the Light of ¹⁴C-Datings, y: *The Baden Complex and the Outside World* (eds. Furholt, M., Szmyt, M., Zastawny A., & Schalk, E.), Bonn, 189-204.
- Renfrew et al. 1986** – C. Renfrew, M. Gimbutas, E. S. Elster (yp.), *Excavations at Sitagroi, A Prehistoric Village in Northeast Greece*, vol. 1, The Institute of Archaeology, The University of California, Los Angeles.
- Roman 1976** – P. Roman, *Cultura Cotofeni*, Academiei Republicii socialiste Romania, Bucuresti.
- Roman 1980** – P. Roman, Der Kostolac-Kultur, Begriff nach 35 Jahren, *Prähistorische Zeitschrift* 55/2, 220-227.
- Roman et al. 1992** – P. Roman, A. Dodd-Oprîtescu, P. János, *Beiträge Zur Problematik Der Schnurverzierte Keramik Südosteuropas*, Verlag Philipp Von Zabern, Mainz am Rhein.
- Roman 2001** – P. Roman, Die Cernavodă III - Boleraz-Kulturerscheinung im Gebiet der Unteren Donau, y: P. Roman, S. Diamandi (yp.), *Cernavodă III-Boleráz. Ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem oberrhein und der Unteren Donau*, Symposium Mangalia/Neptun (18.-24. Oktober 1999), Studia Danubiana, Series Symposia II (București: Internationale Beratungskommission für die Förderung der Indo-Europäischen und Thrakischen Forschung, 2001), 13-58.
- Roman 2006** – P. Roman, Preuves concernant les mouvements ethno-culturels de l'est à l'ouest et du sud au nord, dans la haute période de l'âge du bronze, résultats des recherches faites à Ostrovul Corbului, y: *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade, 455-468.
- Roman, Nemeti 1978** – P. Roman, I. Nemeti, *Cultura Baden in Romania*, Bucuresti.
- Ruttikay 2001** – E. Ruttikay, Jennyberg I - eine Boleráz-Siedlung in Mödling bei Wien, y: P. Roman, S. Diamandi (yp.), *Cernavodă III-Boleráz. Ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem oberrhein und der Unteren Donau*, Symposium Mangalia/Neptun (18.-24. Oktober 1999), Studia Danubiana, Series Symposia II (București: Internationale Beratungskommission für die Förderung der Indo-Europäischen und Thrakischen Forschung, 2001), 516-540.
- Schreiber-Kalicz 1984** – R. Schreiber-Kalicz, Komplex der Nagyrev-Kultur, y: *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*, y: Н. Тасић, Beograd, 133-190.
- Séfériadès 1996** – M. Séfériadès, Deshayes Excavations at Dikili Tash: The Early Bronze Age levels, In: *Early Bronze Age Settlement Patterns in the Balkans (ca. 3500 - 2000 bc, calibrated dates)*, Reports of Prehistoric Research Projects, vol. 1, Sofia, 95-128.
- Sochacki 1981** – Z. Sochacki, The Baden Culture, *Archaeologia Polona* XX, Wroclaw, 27-63.
- Spasić 2008** – M. Spasić, Horizontal and Vertical Communication Axis in Middle and Late Eneolithic, *Anallele Banatului* XVI, 31-45.
- Spasić 2009** – M. Spasić, Vinča – Belo Brdo: Venissages of Eneolithic Belgrade and its Vivinity I, *Старинар* н.с. LIX, 27-51.
- Spasić 2011** – M. Spasić, Boleraski horizont Gradine na Bosutu, *Rad Muzeja Vojvodine* 53, Novi Sad, 91-115.
- Стојић 1986** – М. Стојић, Праисторијско насеље Вецина мала у Мајуру код Светозарева, *Старинар* XXXVII, Београд, 145-152.
- Стојић 1989** – М. Стојић, Праисторијско налазиште Ђула у Остриковцу код Светозарева, *Balkanica* XX, Београд, 171-183.
- Стојић 1992** – М. Стојић, Налазишта ватинске културне групе у средњем Поморављу, *Зборник Народног музеја* XIV-1, Београд, 213-220.
- Стојић 1996** – М. Стојић, Le Bassin de la Morava a l'âge de bronze et a la periode de transition de l'âge de bronze a celui de fer, *The Yugoslav Danube basin and the neighboring regions in the 2 nd millennium b.c.*, Beograd-Vršac, 247-256.

- Стојић 2000** – М. Стојић, Праисторијска керамика са локалитета Соколица у Остри, *Зборник радова Народног музеја XXX*, Чачак, 15-20.
- Стојић, Јоцић 2006** – М. Стојић, М. Јоцић, *Ниш – културна стратиграфија праисторијских локалитета у нишкој регији*, Археолошки институт – Народни музеј, Београд–Ниш.
- Стојић, Чађеновић 2006** – М. Стојић, Г. Чађеновић, *Крушевац – културна стратиграфија праисторијских локалитета у зони става Западне Мораве и Јужне Мораве*, Београд–Крушевац.
- Tasić 1979** – N. Tasić, Coțofeni kultur, y: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* III, ур. Alojz Benac, Sarajevo: ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, 115-128.
- Tasić 1982** – N. Tasić, Naselja bakarnog doba u istočnoj Srbiji, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije* II. Bor, 19-36.
- Tasić 1995** – N. Tasić, *Eneolithic cultures of central and west Balkans*, Institute for Balkan studies, SASA and Draganić, Belgrade.
- Tasić 2001** – N. Tasić, Die Cernavodă III - Boleraz-Kultur im Westlichen Teil der jugoslawischen Donauniederung, y: P. Roman, S. Diamandi (ур.), *Cernavodă III-Boleráz. Ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem oberrhein und der Unteren Donau*, Symposium Mangalia/Neptun (18.-24. Oktober 1999), Studia Danubiana, Series Symposia II (București: Internationale Beratungskommission für die Förderung der Indo-Europäischen und Thrakischen Forschung, 2001), 342-357.
- Torma 1973** – I. Torma, Die Boleráz-Gruppe in Ungarn, y: *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava, 483-512.
- Трајковска 1995** – Л. Трајковска, *Рано бронзено светилиште кај селото Пелинце*, каталог изложбе, ур. Б. Таневски, Народни музеј у Куманову.
- Čović 1983** – B. Čović, Regionalne grupe ranog bronzanog doba, y: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* IV, ур. A. Benac, Sarajevo, 114–190.
- Šmid 2001** – M. Šmid, Der Kulturkomplex Boleráz und sein Einfluß auf die Entwicklung der Trichterbecherkultur in Mähren, y: P. Roman, S. Diamandi (ур.), *Cernavodă III-Boleráz. Ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem oberrhein und der Unteren Donau*, Symposium Mangalia/Neptun (18.-24. Oktober 1999), Studia Danubiana, Series Symposia II (București: Internationale Beratungskommission für die Förderung der Indo-Europäischen und Thrakischen Forschung, 2001), 604-622.
- Zápotocký, Zápotocká 2001** – M. Zápotocký, M. Zápotocká, Die Boleráz-Stufe der Badener Kultur in Böhmen, y: P. Roman, S. Diamandi (ур.), *Cernavodă III-Boleráz. Ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem oberrhein und der Unteren Donau*, Symposium Mangalia/Neptun (18.-24. Oktober 1999), Studia Danubiana, Series Symposia II (București: Internationale Beratungskommission für die Förderung der Indo-Europäischen und Thrakischen Forschung, 2001), 579-603.
- Zmeykova 2001** – I. Zmeykova, The Cernavodă III Culture in North-Eastern Bulgaria, y: P. Roman, S. Diamandi (ур.), *Cernavodă III-Boleráz. Ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem oberrhein und der Unteren Donau*, Symposium Mangalia/Neptun (18.-24. Oktober 1999), Studia Danubiana, Series Symposia II (București: Internationale Beratungskommission für die Förderung der Indo-Europäischen und Thrakischen Forschung, 2001), 213-235.
- Wild et al. 2001** – E. M. Wild, P. Stadler, M. Bondár, S. Draxler, H. Friesinger, W. Kutschera, A. Priller, W. Rom, E. Ruttikay, P. Steier, New Chronological frame for the young Neolithic Baden culture in central Europe (4th Millennium BC), *Radiocarbon* 43 (2B), 1057-1064.

MITTEL- UND SPÄTÄNEOLITHISCHE UND FRÜHBRONZEZEITLICHE HORIZONTE DER FUNDSTELLE BUBANJ

(KULTURSCHICHTEN III-V)

- Zusammenfassung -

Um wegen unterschiedlicher Chronologien auf dem Balkan die Trennung äneolithischer Schichten auf unterschiedliche kulturelle und chronologische Einheiten der Fundstelle Bubanj zu vermeiden, die sich grundsätzlich auf drei Perioden teilen lassen, wurde in dieser Arbeit eine interne Periodisierung angewendet, die sich auf vertikaler Stratigrafie gründet, die wiederum auf Bubnj deutlich definiert wird. Diesbezüglich wurden Schichten auf folgender Weise gekennzeichnet: Kulturschicht II (Horizonte 1-3), Träger der Bubanj–Hum I Kultur; Kulturschicht III (Horizonte 1 und 2), Träger der Černavoda III–Boleraz–Baden Manifestationen; Kulturschicht IV (Horizonte 1-3), Träger der Coțofeni–Kostolac Kultur und Kulturschicht V (mit zwei Niveaus), Träger der Bubanj–Hum II und Bubanj–Hum III Kultur. Die Kulturschicht V, in der zu den zwei letzterwähnten Kulturen gehörende Kleinfunde und einige Komplexe zutage kamen, konnte stratigrafisch gesehen nicht mit Sicherheit auf zwei unterschiedlichen Schichten getrennt werden. Dies deswegen, da die gesamte Schicht durch spätere Gruben ziemlich gestört wurde.

Die Kulturschicht III enthielt zwei Horizonte. Hier wurden Kleinfunde und geschlossene Komplexe entdeckt, die zu Kulturmanifestationen gehören, die bedingt Černavoda III–Boleraz–Baden genannt werden. Im älteren Horizont dieser Schicht wurden elf geschossene Komplexe gefunden und eine große Zahl an Tonfragmenten aus dieser Periode, sowie andere Überbleibsel materieller Kultur dieser Gemeinschaft. Im jüngeren Horizont wurden neun Komplexe gefunden.

Beim Vergleichen der Stratigrafie und Kleinfunde dieser zwei Horizonte der Kulturschicht III merkt man einigen indikativen Details. Der Horizont 1 enthielt viel mehr Tonfunde und andere Kleinfunde als Kulturschicht 2, dazu waren Tontypen viel unterschiedlicher als im ersten Horizont. Doch wurden in beiden Horizonten konische und halbsphärische Schüsseln mit konischem Hals beobachtet, jedoch vielmehr im ersten Horizont. Auf der anderen Seite trat ausschließlich im zweiten Horizont eine ähnliche Schüsselform mit kaum getrenntem Hals oder Rand auf, die als eine Nachahmung früher erwähnter Gefäße scheint. Teller (Deckel) des Bratislava Typs wurden nur im Horizont 1 gefunden, sowie die Henkel vom Typ „ansa cornuta“. Obwohl viel zahlreicher im ersten Horizont, treten auch im zweiten Horizont sphärische Gefäße mit kurzem zylindrischen oder konischen Hals auf, häufig mit kaneliertem Bauch und manchmal mit tunnelförmigen Henkeln. Dasselbe gilt für andere Formen und Verzierungen, vor allem Kammstrichverzierung, die in beiden Horizonten gleich vertreten sind. Generell bekommt man den Eindruck, dass es sich mehr oder weniger um dieselben stylistisch-typologischen Merkmale handelt. Trotzdem sind Keramikfunde aus dem zweiten Horizont wesentlich weniger vertreten als im ersten und deswegen sind umfangreiche Vergleiche und Schlüsse ausgeschlossen, da beide hier verglichene Seiten nicht proportionell vertreten sind. Auch eine absolute Datierung fördert den Schluss, dass der zweite Horizont nur wesentlich jünger ist als der erste. Dies zeigt sich auch durch die vertikale Stratigrafie sowie stylistisch-typologische Merkmale beider Horizonte. Es scheint, dass der jüngere Horizont zur Siedlungsperipherie gehört, oder dass

diese Siedlung wesentlich kleiner war als die ursprüngliche.

Es war interessant festzustellen, dass in beiden Horizonten Formen vertreten sind, die für die vorige Schicht II der Träger der Bubanj–Hum I Kultur typisch sind. Es handelt sich überwiegend um Schüsseln mit eingezogenem Rand (doppelkonische Schüsseln mit deutlich niedrigem oberem Konus) oder konische Schüsseln mit verdickten inneren Randseiten, aber auch mit anderen Formen wie Becher mit im Randniveau ausgearbeiteten Henkeln oder mit Kanelluren dekorierten Kantharoi. Für Elemente, die in Objekten der Kulturschicht III nur sporadisch auftreten, wie Kantharoi-Fragmente (Objekte 96, 97 und 108) wird angenommen, dass sie wahrscheinlich der älteren Schicht gehören.

Aufgrund stylistisch-typologischer Fundmerkmale und angegebenen Parallelen ist es ausgeschlossen, die Kulturschicht III auf Bubanj ausschließlich der Černavoda III Kultur, der Boleraz Phase oder dem Anfang der Badenkultur zuzuschreiben, da Elemente aller genannten Kulturmanifestationen vertreten sind, besonders Černavoda III und Boleraz Kulturphänomene. Aufgrund absoluter Daten aus vier Komplexen, jeweils zwei aus dem ersten und zweiten Horizont, ist es möglich, diese Schicht präziser chronologisch zu bestimmen. Absolutchronologisch, bzw. dem Bayesian Modell folgend, kann der Anfang der älteren Siedlung auf Bubanj (Horizont 1) in die Zeit zwischen dem 35. und der Mitte des 34. Jh. v. Chr. datiert werden, während das Ende der jüngeren Siedlung (Horizont 2) in die Zeit zwischen der Mitte des 34. und Mitte des 33. Jh. v. Chr. zu bestimmen ist. Dies bedeutet, dass die Träger dieser Kultur Bubanj nicht länger als etwa hundert Jahren besiedelt haben. Diese absolute Datierung entspricht der Boleraz Phase und eventuell auch einer frühen klassischen Phase der Baden Kultur im Süden Mitteleuropas, aber auch den Daten der Černavoda III Siedlung in Drama, obwohl die Bubanj Datierung wesentlich jünger ist.

In Kulturschicht IV, die sich oberhalb der Schicht der Černavoda III–Boleraz–Baden-Träger befand, wurden geschlossene Komplexe und Funde der Coțofeni–Kostolac Kultur entdeckt. Auf Bubanj enthielt diese Schicht drei stratigrafisch bestimmte Horizonte mit neunzehn Objekten.

Generell genommen, stylistisch-typologische Merkmale der Keramik aus den Horizonten 1-3 der Kulturschicht IV entsprechen völlig dem Coțofeni–Kostolac Kulturphänomen, das auf dem Mittelbalkan eine Symbiose der Coțofeni und Kostolac Kulturen darstellt. Obwohl alle stylistisch-typologischen Merkmale der Keramikfunde aller Horizonte dieser Kulturschicht auf Bubanj ziemlich einheitlich sind, wurden gewisse Unterschiede beobachtet, die sich auf bestimmte Elemente in diesen Horizonten beziehen, sowie das Auftreten neuer Elemente, vor allem im letzten Horizont dieser Schicht.

Nach einer Keramikanalyse wurde festgestellt, dass Keramikformen der Kulturschicht III in der Kulturschicht IV nicht vertreten sind. Wenige verzierte Keramikfragmente, die für die Schicht III charakteristisch sind, wie Kammstrich, gekreuzte Linien die größeren Rhomben formen, weiterhin Fischknochenornament oder doppelte plastische Bänder. Sie gehören eigentlich schon der Coțofeni Kultur und werden in Bubanj nur im ältesten Horizont der Kulturschicht IV vertreten. Generell und aufgrund Vertretungsgrad stylistisch-typologischer Keramikmerkmale scheint es, dass im ersten Horizont der Kulturschicht IV auf Bubanj im Tonmaterial Elemente der Coțofeni Kultur überwiegen.

Im Falle der Kostolac und Coțofeni Keramikelemente des Horizontes 2 der Kulturschicht IV lässt sich feststellen, dass in diesem Horizont die Kostolac Elemente überwiegen, mehr in der Verzierungsart als in Gefäßformen.

Im dritten, bzw. jüngsten Horizont der Kulturschicht IV wurden, stylistisch-typologisch gesehen, identische Funde wie in der vorigen Schicht entdeckt, bzw. eine Symbiose der Coțofeni und Kostolac Elemente, mit gewissen stylistischen Abweichungen. Obwohl im Horizont 3 nur wenige Tonfragmente zutage kamen, sind immer noch viele mit Netzmotiv oder vertikalen Bändern verziert, die aus horizontalen, parallelen Linien bestehen. Es sind immer noch viele

mit Inkrustation gefüllte, eingeritzte oder eingetiefte Ornamente vertreten. Es ist interessant, dass dieses Motiv sonst auf Fundstellen der Kostolac Kultur nicht vertreten ist, kommt aber sehr häufig auf Dubene-Sarovka Keramik vor, weiterhin auf frühbronzezeitlichen Fundstellen im Südosten Bulgariens (Phasen IIB und IIC) sowie in Vučedol Kultur. Der Raum verdehnt sich nach Süden und Osten bis Thrakien (Ezero) und Ägäisküste (Dikili Tasch, Sitagroi, Phase Va) und nach Westen bis zur Adria. Neben diesen Motiven, in ungenügend geklärter Schicht zwischen den Horizonten 2 und 3, wurde auf einem Tonfragment ebenso Reliefverzierung festgestellt, die stylistisch gesehen der Coțofeni, aber auch der Vučedol Kultur nah steht.

Neben anderen Funden, wie steinbearbeitete Steine, Knochen und Geweih, die in getrennten Kapiteln dieses Buches bearbeitet werden, wurden in der Kulturschicht IV auf Bubanj auch Wirbel und Stücke gebrannter Erde gefunden, Teil einer tierförmigen Figurine, Teil einer perforierten Steinaxt, eine Geweihhacke, sowie Teile einiger Wetzsteine. Das Auftreten einer Hacke und Wetzsteine in dieser Periode weisen vielleicht auf eine Änderung in der Siedlungsökonomie hin, bzw. auf eine erhöhte Landwirtschaftsaktivität. Aufgrund absoluter Daten der Schicht IV, existierten die Coțofeni-Kostolac Siedlungen auf Bubanj höchstwahrscheinlich (über 90% sicher) im letzten Drittel des 4. und im ersten Jahrhundert des 3. Jahrtausends v. Chr. Doch, aufgrund absoluter Daten der vorigen (Schicht III) und der folgenden Schicht (Schicht V), sowie aufgrund Bayesian Datenmodelle der Schichte III-V, könnte die Datierung dieser Kultur auf Bubanj in die Zeit von der zweiten Hälfte des 33. bis zur zweiten Hälfte des 31. Jh. v. Chr. umgesetzt werden.

Die jüngste stratigrafisch definierte Kulturschicht auf Bubanj, als Schicht V gekennzeichnet, bestand aus hellbrauner harter Erde und war sehr schlecht erhalten, bzw. durchgeschnitten und beschädigt mit zahlreichen rezenten Gruben, darunter auch mit Gräbern der frühen Neuzeit. Deswegen ergab sie nur ganz wenige stratigrafisch zuverlässige geschlossene Komplexe.

In unteren Schichtparteien umfassen geschlossene Komplexe die Objekte 40, 83 und 84/99/109 und in den oberen die Objekte 1, 75 und 91. Keramikfunde aus den Objekten des niedrigeren Niveaus der Kulturschicht V werden mit Elementen der Coțofeni-Kostolac Kultur gekennzeichnet, wie Schüsseln mit eingezogenem Rand, Reihen von runden Eintiefungen, Lizenappliken, Kammstrich aber auch lokale Elemente der Coțofeni-Kostolac Kultur: vertikale, aus horizontalen, parallelen Linien bestehende Bänder und Netz motive, sowie neue Elemente, die sich auf Gefäßform beziehen. Neue Formen treten auf, wie Gefäße die Terinen ähnlich sind und für die Vučedol Kultur typisch sind, weiterhin grobe Gefäße mit dekorativen Reihen kreisförmiger und ovaler Eintiefungen auf der Oberseite, massive Henkel mit Reihen ovaler Eintiefungen und dreieckigen plastischen Endungen am Rande, sowie Reliefmotive die der Vučedol Schnitzarbeit ähneln. Dieses Niveau wurde als eine Übergangsperiode zwischen der Coțofeni-Kostolac und der Bubanj-Hum II Kultur beschrieben, bzw. als eine frühe Phase der Bubanj - Hum II Kultur. In der Kulturschicht V treten dünnwandige Schüssel mit eingezogenem Rand auf, mit kreisförmigen Stempeln oder geometrischen, aus einem dichten Netz an Inkrustationen bestehenden Bildern, sowie Schüsseln mit verziertem und T-förmig profiliertem Rand. Solche Schüsseln mit ähnlichen Motiven kamen auch auf frühbronzezeitlichen Fundstellen im westlichen Bulgarien zutage. Aufgrund absoluter Daten aus zwei Objekten (83 und 40), wird das untere Niveau der Schicht V auf Bubanj chronologisch in die Zeit vom Anfang des 31. bis zum Anfang des 29. Jh. v. Chr. bestimmt. Trotzdem wurde beobachtet, dass in diesen Objekten Funde fehlen, die für die Bubanj-Hum II Kultur typisch sind, wie Schüsseln mit T-förmig profiliertem Rand und Schüsseln mit eingezogenem, mit kreisförmigen Stempeln verziertem Rand. Sie wurden zwar in der Schicht V gefunden, aber außerhalb der Objekte, was darauf hinweist, dass diese Funde chronologisch nicht in den Zeitrahmen einpassen, der durch Daten aus den Objekten bekommen wurde. Wie schon erwähnt, wurden solche Funde in einem geschlossenen Komplex auf der benachbarten Fundstelle Velika humska čuka gefunden, nämlich

im Objekt 6a, das in die Zeit zwischen dem Ende des 29. bis zum Anfang des 26. Jh. v. Chr. (mit einer Wahrscheinlichkeit von 95.4 %), oder vom Anfang des 27. bis zum Ende des 26. Jh. v. Chr. (mit einer Wahrscheinlichkeit von 68.5 %) datiert werden kann. Deswegen könnte dieses Datum auch Funde außerhalb der Objekte der Schicht V auf Bubanj chronologisch bestimmen. In diesem Falle, könnte die Bubanj–Hum II Kultur auf Bubanj im breitesten Sinne in die Zeit zwischen dem Anfang des 31. und dem Anfang des 26. Jh. v. Chr. bestimmt werden. Auf der anderen Seite, die unterschiedlichen Daten, sowie Unterschiede in stylistisch-typologischen Keramikmerkmalen aus den Objekten und aus den Schichten weisen auf zwei Phasen dieser Kultur hin. Der älteren Phase würden Objekte der Schicht V gehören, sowie einige Funde aus der Schicht V, während der jüngeren, unstratifizierten Phase, Funde aus der Schicht V gehören würden, die sicher jünger sind und aufgrund absoluter Daten der Fundstelle Velika humska čuka und der Tatsache, dass solche Funde in Objekten der Schicht V fehlen, bestimmt wurden.

Im oberen Niveau der Kulturschicht V mit weißlicher Erde, derjenigen in den unteren Schichtparteien sehr ähnlich und deswegen aus schwierig präzise definierbar, wurden Funde der Bubanj–Hum III Kultur festgestellt, die während der zweiten Hälfte des 20. Jh. von M. Garašanin definiert wurde. Das Hauptmerkmal dieser Kultur sind zweihenkelige Becher, die in der vorigen Periode unbekannt waren. Aufgrund absoluter Daten aus drei Bubanj Komplexen, existierte die Bubanj–Hum III Kultur auf dieser Fundstelle zwischen dem 22. und dem 20. Jh. v. Chr.

Auf der Fundstelle Bubanj wurden keine Komplexe aus der Mittelbronzezeit festgestellt, obwohl Einzelfunde zutage kamen, die auf die Existenz einer Kulturschicht aus dieser Periode hinweisen. Diese Funde, sowie Funde aus geschlossenen Komplexen der Fundstelle Velika humska čuka und anderen Fundstellen, ermöglichten eine Definierung der Mittelbronzezeit auf dem Mittelbalkan, in der zweihenkelige Becher unterschiedlicher Varianten einen dominierenden Platz einnehmen werden.

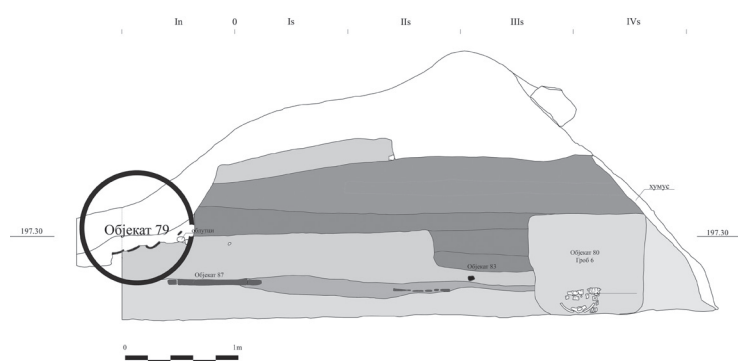
НАЛАЗИ ГАВА КЕРАМИКЕ НА ЛОКАЛИТЕТУ БУБАЊ-НОВО СЕЛО¹

Анстракт: У богатој културној стратиграфији локалитета Бубањ – Ново село, као епонимног налазишта за метална доба у Србији, доскора се знало за само неколико спорадичних налаза керамике који га везују за прелазни период из бронзаног у старије гвоздено доба. Током ревизионих истраживања из 2013. године, откривена је једна култна јама или кенотаф, која има аналогије са сличним налазима из Ђердапске клисуре. Овај налаз се уклапа и употпуњује општу слику продора културе канеловане керамике, крајем II и почетком I миленијума пре н.е. која се ширила из правца Паноније на северу кроз Поморавље.

Кључне речи: Бубањ – Ново село, Гава, култна јама, кенотаф, канелована керамика.

Околности које су довеле до уништења локалитета Бубањ – Ново Село због небриге надлежних институција, отежали су све покушаје реконструкције културне стратиграфије овог археолошког споменика од изузетног значаја, и то на крају XX века, када је свест о значају културног наслеђа народа Европе била на највишем нивоу. Претходна истраживања, која су у неколико наврата вршена 30-их и 50-их година прошлог века,² као и ревизиона истраживања са почетка XXI века, показују да се у овоме случају ради о најзначајнијем праисторијском локалитету на подручју Поморавља, који је археолошки истражен у најмањем могућем проценту. Нажалост, тек када су 2008. године почела ревизиона истраживања на једином преосталом уском сегменту некада великог телског насеља (које је првобитно обухватало површину од 300 x 170 m), постало је јасно какви су драгоцене подаци нетрагом нестали. Након извршених аутопсија археолошке грађе која потиче са старих истраживања,³ утврђено је да реконструкцију културне стратиграфије отежава околност да је немогуће успоставити однос између три засебне целине⁴ које су се издвајале у првобитној топографији локалитета. Овај рад презентује

једну врсту налаза откривених приликом истраживањима 2013. године, који презентују хоризонт старијег гвозденог доба, на чије присуство су указивали поједини налази са претходних истраживања. Налази које ћемо у овоме раду представити допуњују културну стратиграфију овог епонимног

Слика 1: Локалитет Бубањ-Ново Село, Сонда IIIИ, Источни профил са Објектом 79 локалитета.
Fig. 1: Bubanj-Novoselo site, Trench IIIИ, Eastern profile with Object 79

1 Текст представља резултат рада на пројекту Археологија Србије: културни идентитет, интеграциони фактори, технолошки процеси и улога централног Балкана у развоју европске праисторије (ОИ 177020), који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

2 Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, 9.

3 Стојић, Јоцић 2006; Милановић, Трајковић-Филиповић 2015.

4 Милановић, Трајковић-Филиповић 2015, 53, Fig. 5.

Приликом истраживања која су се одвијала током септембра 2013. године, у југозападном углу сонде III, у основи 8. откопног слоја, указала се затворена целина унутар слоја компактне мркопепељасте земље, помешане са речним облацима, у којој се налазила искључиво керамика старијег гвозденог доба (Сл. 1). У овоме контексту, означеном као објекат 79, поред црне, канеловане и глачане керамике, откривен је и одређени број животињских костију (бовида), једно кремено сечиво (Т. 2/10) и један биконични керамички пршљенак (Т. 2/9). Околност да је откривен уз саму границу ископа сонде III, указује да се у моменту откривања, поменути објекат 79 налазио непосредно испод површине тла, тако да ни накнадно проширење није помогло да се поуздано утврди да ли је у питању укуп из млађих у старије хоризонте становања, или се ради о групи налаза у основи хоризонта са мркопепељастом земљом (Сл. 1). Међутим, судећи према уобичајеној стратиграфској ситуацији на локалитету Бубањ, најлогичније је претпоставити да се и у овом случају радило о укупу из млађих хоризоната у старије, будући да у осталом делу сонде нису констатовани налази који се могу довести у везу са старијим гвозденим добом. Ако се радило о јами, њу је вероватно представљао плитки укуп, док су њене контуре негиране рецентним активностима које су се одвијале на површини северне рубне зоне телског насеља, о чему најбоље сведочи технички приказ источног профила сонде III (Сл. 1).

Керамички имобилијар који се налазио у објекту 79 чиниле су коничне и биконичне зделе, један пар спојених или бинокл посуда („сланик“), једна амфора-лонац као и разноврсни фрагменти који представљају расуте делове керамичког посуђа. То су:

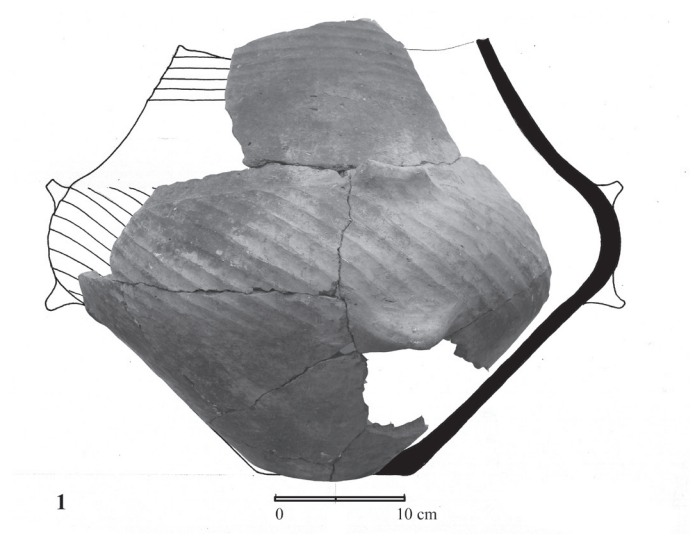
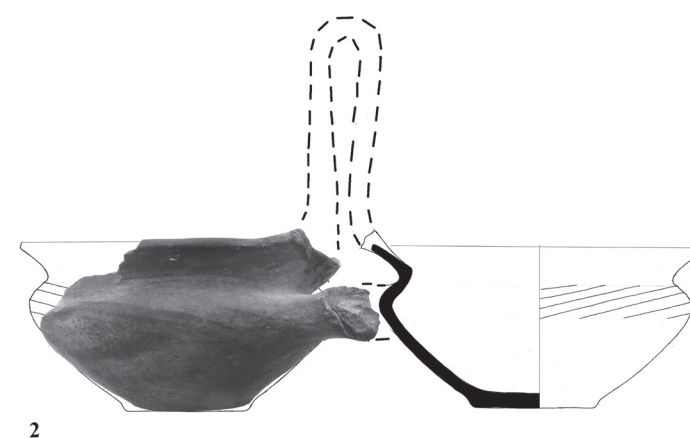

Tabla 1
Plate 1

- Амфора-лонац (Т. 1/1) има биконичну форму и на рамену је украшена косим канелурама и са четири пара језичастих дршки. Врат је конусан и при врху украшен хоризонталним канелурама. Обод недостаје.

- Двојна, односно „бинокл посуда“ (Т. 1/2), коју су чиниле две спојене биконичне зделе (од којих се сачувала само једна), која је на рамену украшена косим канелурама, а има широко разгнут обод.

- Једна фрагментована биконична здела са цилиндричним вратом (Т. 2/1), украшена косим канелурама само са горње стране рамена.

- Коничну зделу са благо увученим ободом представља примерак који није декорисан (Т. 2/2) и два фрагмента обода од којих је један украшен хоризонталним (Т. 2/3), а други косим канелурама (Т. 2/4).

- Остали атипични керамички фрагменти из објекта 79 највероватније су припадали амфорама (Т. 2/5,6) или лонцима (Т. 2/7,8). У амфоре убрајамо посуде биконичне форме, глачане површине, украшене канеловањем, док лонце представљају фрагменти глачане или грубље површине, украшени језичастим дршкама и аплицираним тракама са декорацијом изведеном утискивањем прстом (*impreso*).

Аналогије за керамику из објекта 79 могу се наћи на широком подручју од југа Карпатског басена, до Подунавља и Поморавља. Што се тиче јужног Карпатског басена, карактеристична црна боја, глачана спољна површина, хоризонталне и косе канелуре на врату и рамену амфора и лонаца, сматрају се за типичан манир украшавања у оквиру култура Белегиш II – Крућени II – Гава групе.⁵ Што се тиче Подунавља и Ђердапа, биконичне амфоре са канелованим раменом и вратом поједини аутори сврставају у Хинова – Мала Врбица групу, прве фазе старијег гвозденог доба или На А1.⁶

Амфоре готово идентичног облика откривене су и на некрополи Балеј у северозападној Бугарској.⁷ Сличне примерке можемо видети на налазима амфора са територије Славоније,⁸ као што су Сотин и Ердут,⁹ док су у Србији амфоре овога типа нађене на Гомолави (фаза IVc),¹⁰ Карабурми,¹¹ Белегишу,¹² Војиловици – Рафинерија Панчево,¹³ Ковачици,¹⁴ Опову,¹⁵ Ченти,¹⁶ Перлезу,¹⁷ Дубовцу,¹⁸ Иђошу,¹⁹ Ватину²⁰ итд. Што се тиче слива Мораве, слични типови амфора налажени су на Пањевачком риту,²¹ Медијани – Брзом Броду,²² а остале канеловане посуде су идентичне налазима из Рутевца,²³ Дубочице код Лесковца,²⁴ Трнаве код Прокупља²⁵ итд.

5 Тасић 1983, 101.

6 Gumá 1999, 108, Pl. X.

7 Alexandrov et al. 2013, Fig. 3, Fig. 4/8.

8 Forenbaher 1994, Fig. 5/3, Table 1/1.

9 Foltny 1968, Taf. II/3 и III/3.

10 Тасић 1983, 101.

11 Todorović 1977, Гробови 2, 3, 46, 108, 177, 185 и 226.

12 Вранић 2002, 153/125 и 165/173.

13 Bukvić 2000, Т. 33/6 и 40/2.

14 Bukvić 2000, Т. 16/4 и 40/1.

15 Bukvić 2000, Т. 4/2,7; 5/3, 4, 7; Т. 6/3; Т. 7/4,6,8; Т. 8/1,5,10.

16 Bukvić 2000, Т. 44/2,3.

17 Bukvić 2000, Т. 64/2.

18 Bukvić 2000, Т. 46/6,7.

19 Bukvić 2000, Т. 49/5.

20 Foltny 1968, Taf. IV/4.

21 Стојић 2004, Т. XXXIII/3.

22 Garašanin 1971, 82, Kat. 436.

23 Стојић, Јоцић 2006, 214, Т. LXXXIX/4.

24 Булатовић, Јовић 2010, 169, Т. LIX/2.

25 Стојић, Јоцић 2006, 211, Т. LXXXVII/8.

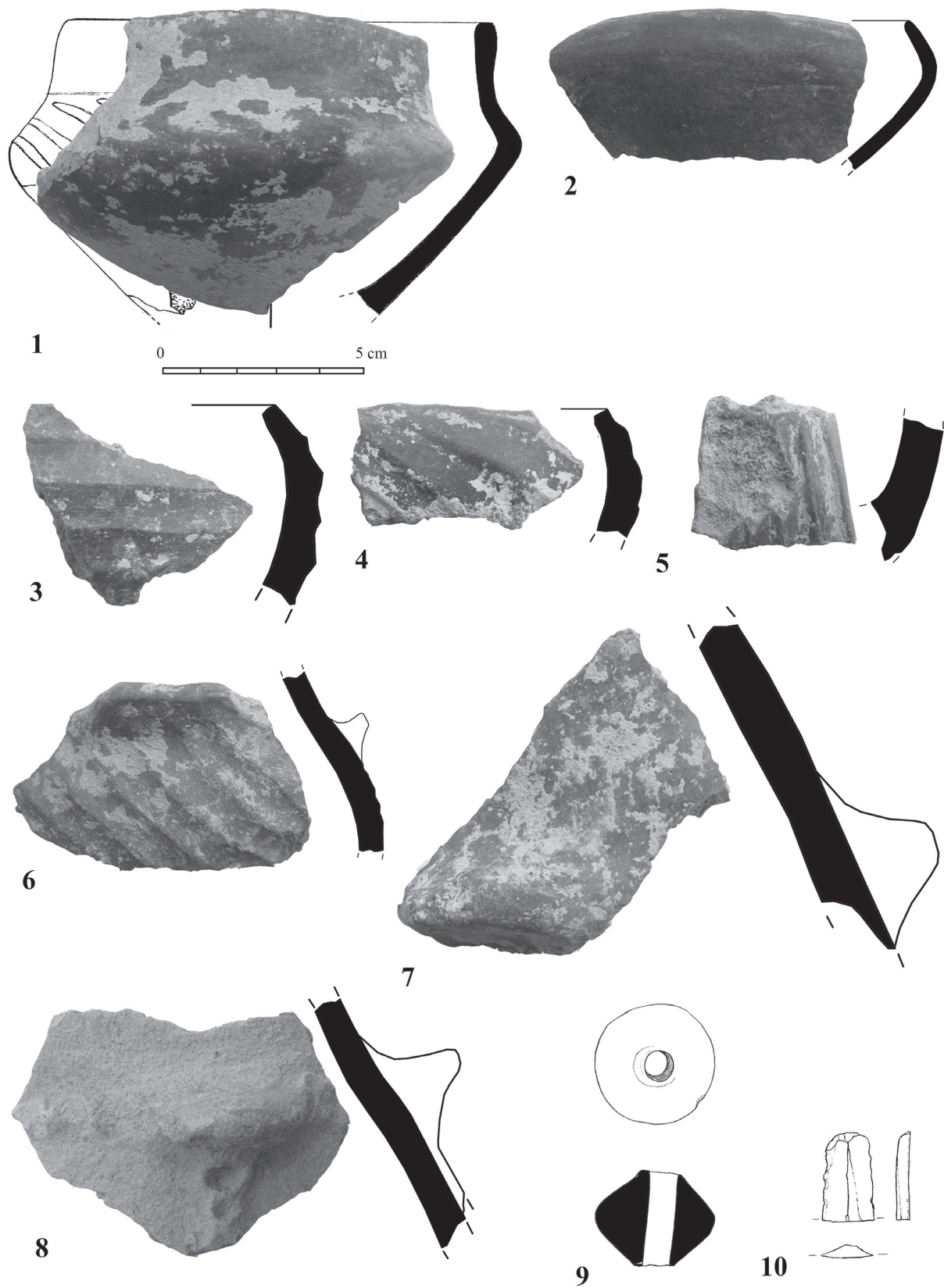

Tabla 2
Plate 2

За бинокл посуде блиске аналогije се могу наћи на хронолошки блиским некрополама у Ђердапу и на обалама Тимока. Наиме, идентична двојна посуда као из објекта 79, откривена је на некрополи спаљених покојника на Конопишту у Кључу,²⁶ у култној јами која је у једном делу била попуњена облацима. Унутар ове јаме налазило се више различитих посуда као и кости животиња. Ова бинокл посуда имала је широку и извијену коленасту дршку, украшену канелурама, а сачувана су јој оба реципијента, за разлику од примерка са Бубња. Слична двојна посуда откривена је на некрополи Балеј у Бугарској, на десној обали Тимока.²⁷

Благо биконичне зделе фасетираног или канелованог обода или горњег конуса могу се наћи на великом подручју од југа средње Европе, као и на целом Балканском полуострву.²⁸ Судаћи према резултатима неколико истраживања новијег датума у јужном Поморављу, можемо слободно рећи да је овај тип посуда био омиљен међу заједницама старијег гвозденог доба. На Медијани – Брзом Броду налажене су у свим хоризонтима од фаза I до III,²⁹ затим на Хисару у Лесковцу,³⁰ Малој Грабовници,³¹ Липовици,³² Састанцима код Лесковца,³³ Вртишту код Ниша,³⁴ Глоговици,³⁵ Пиљаковац–Кржинце код Владичиног Хана³⁶ итд. Мада М. Гарашанин сматра да се канеловане зделе јављају у готово свим хоризонтима на Медијани (осим Ia), након нових истраживања на истом локалитету А. Булатовић је дошао до закључка да се оне ипак почињу јављати тек од фазе Медијана II.³⁷ На већ поменутој некрополи Балеј у северозападној Бугарској, идентичне зделе јављају се заједно са налазима Гарла – Маре – Жуто Брдо – Хинова групе, као што је био случај и на Конопишту.³⁸

Контекст групе налаза из објекта 79, и поред недовољно јасне стратиграфске слике, према садржају и карактеристикама затечене материјалне културе, може се довести у везу са одређеним културним радњама. У синтетичком раду о културним јамама на централном Балкану, А. Булатовић закључује како је пораст објеката овога типа карактеристичан за период старијег гвозденог доба, али не и за његове раније фазе.³⁹ Исти аутор овај недостатак објашњава недовољним бројем истражених локалитета, што чини да је објекат 79 први те врсте који се може везати за поља са урнама на територији јужног Поморавља. Као пандан овом случају констатован је већи број културних јама из развијеног гвозденог доба које су откривене последњих година приликом заштитних археолошких радова на аутопутевима М 80 и М 75, и то на Црквишту,⁴⁰ Ковачким њивама,⁴¹ Меаништу⁴² итд.

Садржај објекта 79, као целина, највише аналогija показује са гробом 1 на локалитету Вајуга–Песак,⁴³ а остали елементи указују на сличности са културном јамом на некрополи Конопиште, које се налазе на некрополама са спаљеним покојницима у

26 Popović 1998, 148, Fig. 3 и 5/5.

27 Alexandrov et al. 2013, Fig. 4/6.

28 Булатовић 2010. 91, Карта 2.

29 Garašanin 1996, 204, Beilage 1.

30 Булатовић, Јовић 2010, 204, Т. LXXXI/18.

31 Булатовић, Јовић 2010, 248, Т. CV/68.

32 Булатовић, Јовић 2010, 214, Т. LXXXVII/ 12.

33 Булатовић, Јовић 2010, 107, Т. XXVII/102, 103.

34 Стојић, Јоцић 2006, 75, Т. XV/47 и XVI/48,49.

35 Стојић, Јоцић 2006, 79, Т. XVIII/ 4.

36 Лазић

37 Булатовић 2010, 100.

38 Alexandrov et al. 2013, Fig. 4/2.

39 Булатовић 2015, 22. 25.

40 Кариган, Благојевић, Bizjak 2015, 148.

41 Булатовић, Капуран, Милановић 2016, 210, Сл. 3.

42 Булатовић 2015: 16-17, Сл. 7.

43 Премк, Поповић, Бјелајац 1982, 112, Сл. 98-99; Popović 1998, 148.

Кључу, на десној обали Дунава.⁴⁴ Будући да на некрополама Ливаде, Конопиште⁴⁵ и Песак постоје одређене целине без хуманих остеолошких налаза, већ искључиво са остацима животињских костију, речних облутака и разноврсних посуда, П. Поповић сугерише да се у овим случајевима не ради о гробовима, већ објектима везаним за одређене ритуалне радње.⁴⁶ Аналогије између објекта 79 на Бубњу и култне јама на Конопишту постоје и у начину конструкције, за коју се претпоставља да су могли да је чине и речни облаци. Наиме, на Конопишту је једна култна јама овалног облика са једне стране „озидана“ речним облацима као неком врстом сухозида.⁴⁷ Можда је ово био случај и са објектом 79 у којем су такође нађени речни облаци. Осим бинокл посуда готово идентичног облика, присуство животињских костију у истим контекстима сигурно не представља случајност, већ правило које се понавља на бројним примерима од неолита до античких времена.⁴⁸ Осим наведених локалитета, блиске аналогије које се виде на керамичком имобилијару налазе се у гробу 24 на некрополи Балеј.⁴⁹

Биконични пршљенак који се налазио непосредно уз расуте остатке канеловане амфоре, представљао би још један детаљ који води у правцу тумачења контекста објекта 79 као израза ритуалне праксе праисторијских заједница из старијег гвозденог доба (Т. 2/9). Сличан пример констатован је у гроб 1 на локалитету Велики Градац у Ђердапу.⁵⁰ Будући да смо остали ускраћени за ближе појашњење о условима овог интересантног налаза, откривеним током истраживања овог античког кастела, присуство керамичког пршљенка у затвореној целини окарактерисаној као гроб (мада нема података о хуманим остеолошким налазима), могло би такође да представља извесну паралелу са објектом 79.

Будући да су на суседном локалитету Медијана налази канелованих здела и амфора констатовани у свим фазама Медијане, од I до III (осим фазе Ia),⁵¹ не треба да представља изненађење што је слична керамика нађена и на локалитету Бубањ. Вишедеценијска истраживања која је започео Н. Грбић још пре Другог светског рата, као и нова истраживања на локалитету Медијана – Брзи Брод од када их је предузео М. Гарашанин 1962. године,⁵² настављена су до данашњег дана.⁵³ Као резултат старих и истраживања скоријег датума дошло се до повећаног присуства налаза канеловане керамике, нађене на бројним локалитетима у сливу Мораве. М. Гарашанин је претпоставио да у Поморављу постоји хоризонт „поља са урнама“, мада са одсуством карактеристичних остава бронзаних предмета.⁵⁴ Он је на примеру Медијане овај хоризонт одредио у период Br D према Реинекеу,⁵⁵ мада најновија истраживања на Медијани, као уосталом и на другим локалитетима у сливу Јужне Мораве, показују да почетак старијег гвозденог доба у Поморављу треба померити нешто ниже, односно у На А2-В1 како предлаже А. Булатовић.⁵⁶ До ове корекције се дошло након опсежних истраживања спроведених у Врањско-бујановачкој котлини, где је А. Булатовић закључио да су се популације носилаца Брњичке културе повукле у неприступачне области након продора популација које су користиле канеловану керамику.⁵⁷ Због свега напред наведеног, сматрамо да и

44 Popović 1998, 148, Fig. 3.

45 Popović, Vukmanović, Radojčić 1988, 82-83.

46 Popović 1998, 148.

47 Popović 1998, 148, Fig. 3.

48 Булатовић 2015, 25.

49 Alexandrov et al. 2013, Fig. 4.

50 Булатовић, Капуран, Јањић 2013, 82, Т. XIX/1-2.

51 Garašanin 1983, 762; Garašanin 1996, 211.

52 Garašanin 1962, 57-61; Garašanin 1969, 85-96.

53 Перић 1996, 292-295; Булатовић 2008.

54 Garašanin 1962, 60; Garašanin 1971, 16; Гарашанин 1973, 308-309; Garašanin 1983, 770; Garašanin 1996, 202.

55 Гарашанин 1973, 308; Garašanin 1983, 762.

56 Bulatović 2009, 66.

57 Булатовић 2007, 40.

објекат 79 са локалитета Бубањ највероватније припада На А2-В1. Мада је М. Гарашанин закључио да се хоризонт „поља са урнама“ у Поморављу разликује од истог у Панонији због недостатка бронзаних остава, одређени број налаза калупа за бронзане секире из Медијане,⁵⁸ са Хисара и из Клиновца, показује да је производња бронзе била актуелна и међу новопридошлим популацијама.⁵⁹

На крају би такође требало нагласити како су поједини налази канеловане керамике са почетка старијег гвозденог доба, у појединим случајевима погрешно датовани, односно одређени су у старије културне манифестације, као што је Брњица I.⁶⁰ Овакву грешку међу првима је направио и аутор овога рада, када је погрешно интерпретирао стратиграфију затечену у сонди 99/1 на Хисару у Лесковцу.⁶¹ Тадашњи закључак да канелована керамика на источној падини сектора I на Хисару припада каснијим фазама културе Брњица, негиран је неколико година касније, током истраживања 2006. године,⁶² о чему говори рад о налазима из хоризонта старијег гвоздног доба на овоме локалитету.⁶³ Сличне закључке и раније је изнео П. Медовић, који је изразио сумњу у првобитну интерпретацију резултата истраживања на Хисару из 1999. године, а која је касније коригована од стране А. Булатовића и С. Јовић.⁶⁴

58 Garašanin 1983, T. CVII/2; Стојић 2011, Сл. 25; Булатовић 2003.

59 Gavranović, Kapuran 2014, 45.

60 Капуран, Стојић 2001, 95 и 97; Стојић 2001, 18-20; Стојић, Јоцић 2006, 156, T.LXXVI/221.

61 Капуран, Стојић 2001.

62 Капуран 2009, Сл. 42.

63 Капуран 2017.

64 Булатовић, Јовић 2010, 200-208.

БИБЛИОГРАФИЈА

Alexandrov et al. 2013 – S. Alexandrov, G. Ivanov, T. Hristova, N. Kazashi, The necropolis of the prehistoric Baley settlement (preliminary note on the results from the 2013 investigations), *Bulgarian e-Journal of archaeology* vol. 3, 2013, 315-324.

Bukvić 2000 – L.J. Bukvić, *Kanelovana keramika Gava kompleksa u Vanatu*, Novi Sad 2000.

Булатовић 2003 – А. Булатовић, Камени калуп из Клиновца, *Старинар* LII, 2003, 139-144.

Булатовић 2007 – А. Булатовић, *Врање, културна стратиграфија праисторијских локалитета у Врањској регији*, Београд–Врање 2007.

Булатовић 2008 – А. Булатовић, Стамбени објекат из позног бронзаног доба са локалитета Медијана – сектор југ: прилог проучавању односа парафинске и брњичке културне групе, *Гласник српског археолошког друштва* 24, 2008, 223-224.

Булатовић 2010 – А. Булатовић, Порекло и дистрибуција благобиконичних здела фасетираног или канелованог обода са краја бронзаног и почетка гвозденог доба на Балканском полуострву, *Старинар* LIX, 2010, 89-108.

Булатовић 2015 – А. Булатовић, Феномен праисторијских ритуалних јама – неколико примера са централног Балкана, *Старинар* LXXV, 2015, 7-36.

Булатовић, Јовић 2010 – А. Булатовић, С. Јовић, *Лесковац, Културна стратиграфија праисторијских локалитета у Лесковачкој регији*, Београд–Лесковац, 2010.

Булатовић, Капуран, Јањић 2013 – А. Булатовић, А. Капуран, Г. Јањић, *Неготин, културна стратиграфија праисторијских локалитета у Неготинској Крајини*, Београд–Неготин.

Булатовић, Капуран, Милановић 2016 – А. Булатовић, А. Капуран, Д. Милановић, Налази металних доба на локалитету Ковачке њиве у Павловцу код Врања, у: С. Перих и А. Булатовић (ур.) *Археолошка истраживања на аутопуту Е 75 (2011-2014)*, 2016, 205-220.

Foltny 1968 – S. Foltny, Ka poznobronzanodobnoj keramici Vojvodine, *Rad muzeja Vojvodine* 15-17, 1968, 5-15.

Forenbaher 1994 – S. Forenbaher, The Belegiš II group in Eastern Slavonia, In H. Cigudean and N. Boroffka (eds.) *The Early Hallstatt Period (1200-700 B.C.) in South-Eastern Europe*, Alba Iulia 1994, 49-62.

Garašanin 1962 – M. Garašanin, Brzi Brod, Niš – naselje bronzanog doba, *Arheološki pregled* 4, 1962, 57-61.

Garašanin 1969 – M. Garašanin, Die prähistorische Siedlung Brzi Brod bei Niš und das Problem der spätbronzenzeitlichen Mediana-grupe, *Archaeologia Jugoslavica* X, 1969, 85-95.

Гарашанин 1971 – М. Гарашанин, *Праисторијске културе Поморавља и Источне Србије*, Ниш, 1971.

Гарашанин 1973 – М. Гарашанин, *Праисторија на тлу СР Србије*, Београд, 1973.

Garašanin 1983 – M. Garašanin, Medijana grupa, u: A. Benac (ur.), *Praistorija Jugoslovenskih zemalja* IV, Bronzano doba, Sarajevo 1983, 761-772.

Garašanin 1996 – M. Garašanin, Die kulturelle und chronologische Stellung der Mediana-Gruppe, In: N. Tasić (ed.) *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C.* Beograd 1996, 201-218.

Gavranović, Kapuran 2014 – M. Gavranović, A. Kapuran, Über einige Tüllenbeilvarianten im Zentralbalkan, *Старинар* LXIV, 2014, 31-56.

Gumá 1995 – M. Gumá, The end of Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia and north-western Bulgaria. A short review, *Thraco-Dacica* XVI, 1995, 99-137.

Капуран 2009 – А. Капуран, *Архитектура из позног бронзаног и старијег гвозденог доба у басену Јужне Мораве*, Београд, 2009.

Kapuran 2017 – A. Kapuran, New contributions for the Early Iron Age stratigraphy at the site of Hisar in Leskovac (Sektor I), *Старинар* XLVI, Београд: 7-18.

Kapuran, Blagojević, Bizjak 2015 – A. Kapuran, M. Blagojević, D. Bizjak, Settlement and necropolises of the Early Iron Age along the middle course of the Nišava river, *Старинар* LXV, 2015, 145-182.

Капуран, Стојић 2011 – А. Капуран, М. Стојић, Керамика брњичке културне групе са локалитета Хисар – југоисточна падина у Лесковцу, *Лесковачки зборник* XLI, 2001, 95-130.

- Лазих 2005** – М. Лазих, Праисторијско насеље у Пиљаковцу код Владичиног Хана, у: М. Брмболић (ур.), *Археолошка истраживања Е-75*, 2004, 131-174.
- Медових 2001** – П. Медових, Да ли је Гава комплекс обухватао и Велико Поморавље?, *Лесковачки зборник* XLI, 2001, 219-222.
- Милановић, Трајковић-Филиповић 2015** – Д. Милановић, Т. Трајковић-Филиповић, *Стара ископавања на локлаитету Бубањ*, Ниш, 2015.
- Перић 1996** – С. Перић, Медијана – Праисторијско насеље, *Старинар* XLVII, 1996, 292-295.
- Роровић 1998** – Р. Роровић, Problem of Cult Features in the Late Bronze Age cemetery at Konopište, In: M. Garašanin et al (eds.) *Die kulturen der bronzenzeit in dem gebeit des Eisenen Tores*, Bucarest 1998, 147-153.
- Роровић, Вукмановић, Радојчић 1988** – Р. Роровић, М. Вукмановић, Н. Радојчић, Mala Vrbica Konopište, Praistorijske i srednjevekovna nekropola i natička arhitektura, *Arheološki pregled* 29, 1988, 82-83.
- Премк, Поповић, Бјелајац 1984**, – А. Премк, П. Поповић, Ј. Бјелајац, Вајуга–Песак, *Берданске свеске* II, Београд 1984, 111-124.
- Стојић 2004** – М. Стојић, *Пањевачки рит*, Београд, 2004.
- Стојић 2011** – М. Стојић, Однос средњег Подунавља и басена Јужне Мораве у гвоздено доба I (приближно 1350–110 године пре н.е.) на основу металних налаза са локалитета Хисар у Лесковцу, *Лесковачки зборник* LI, 2011, 9-30.
- Стојић, Јоцић 2006** – М. Стојић, М. Јоцић, *Ниш, културна стратиграфија праисторијских локалитета у нишкој регији*, Београд–Ниш, 2006.
- Тасић 1983** – Н. Тасић, *Југословенско Подунавље од индоевропске сеобе до продора Скита*, Београд, 1983.
- Тодоровић 1977** – Ј. Тодоровић, *Praistorijska Karaburma II – nekropola bronzanog doba*, Београд, 1977.
- Вранић 2002** – С. Вранић, *Белегиш Стојића Гумно – некропола спаљених покојника*, Београд, 2002.

GAVA KERAMIKFUNDE DER FUNDSTELLE BUBANJ - NOVO SELO

ZUSAMMENFASSUNG:

Im September 2013, während Ausgrabungen in der südwestlichen Ecke des Schnittes III, am Ausgangspunkt der achten Ausgrabungsschicht, tauchte innerhalb der Schicht braun-grauer, mit Kieselstein gemischter Erde, ein geschlossener Komplex auf. In ihm befanden sich ausschließlich Keramikfunde der früheisenzeitlichen Periode. (Abb. 1) Neben schwarzer, kannelierter und geglätteter Keramik, wurde in diesem Komplex, als Objekt 79 gekennzeichnet, ebenso eine gewisse Zahl an Tierknochen (Boviden) entdeckt, weiterhin ein Feuerstein (T. 2/10) und ein doppelkonischer Keramikspinnwirbel (T. 2/9). Die Tatsache, dass es direkt am Rande des Schnittes III entdeckt wurde weist darauf hin, dass sich zur Entdeckungszeit, das oben erwähnte Objekt 79 unmittelbar unter der Oberfläche befand. Deswegen konnte man auch mit einer Verbreitung nicht feststellen, ob es sich um eine jüngere, in die älteren Wohnhorizonte eingegrabene Grube handelt, oder ob es sich um eine Fundgruppe des Horizontniveaus mit braun-grauer Erde handelt. (Abb. 1) Inzwischen und auch aufgrund üblicher stratigraphischer Situation auf der Fundstelle Bubanj scheint logisch, dass es sich auch hier um eine jüngere, in die älteren Horizonte eingegrabene Grube handelt. In anderen Schnittteilen kamen keine Funde zutage, die sich mit älterer Eisenzeit in Zusammenhang bringen lassen. (Abb. 1) Keramikfunde innerhalb des Objektes 79 bestanden aus konischen und doppelkonischen Schüsseln, einem Becher oder einem Doppelgefäß („Salznäpfchen“), einem Amphorentopf, sowie aus Fragmenten unterschiedlicher Keramikgefäße, einem Spinnwirbel und einem Feuerstein (Taf. 1 und 2). Der Inhalt des gesamten Objektes 79 zeigt die meisten Analogien mit Grab 1 der Fundstelle Vajuga-Pesak, während andere Elemente auf Ähnlichkeiten mit einer Kulturgrube der Nekropole Konopište hinweisen. Beide Nekropolen mit Brandbestattungen befinden sich in Kluč, am rechten Donauufer. Da man auf den Nekropolen Livade, Konopište und Pesak gewisse Komplexe ohne männlicher Knochenreste und ausschließlich mit Tierknochen, Kieselstein und unterschiedlichen Keramikgefäßen entdeckte, meint P. Popović, dass es sich hier um keine Gräber handelt, sondern um bestimmte Ritualgruben. Parallelen zwischen dem Objekt 79 von Bubanj und der Kulturgrube von Konopište spiegeln sich ebenso in Konstruktionsresten wider, für die man glaubt, dass sie aus Kieselstein gebaut werden konnten. Das Objekt 79 der Fundstelle Bubanj gehört höchstwahrscheinlich der Periode Ha A2-B1 der mitteleuropäischen Chronologie.

ABSOLUTE DATIERUNG DER FUNDSTELLE BUBANJ, AUSGRABUNGEN 2008-2014.¹

Zusammenfassung: Während der Ausgrabungen von 2008. bis 2014. sind auf der Fundstelle Bubanj aus allen Komplexen und Kulturschichten viele Proben für eine Radiokarbon-Datierung (C14) gesammelt worden. Davon sind zehn Proben datiert worden und die Resultate in dieser Arbeit präsentiert. Aufgrund deren Datierungen wird festgestellt, dass die Siedlungen der Bubanj-Hum I Kultur auf dieser Fundstelle zwischen der Mitte des 44. und Mitte des 43. Jahrhunderts existierten; Die Černavoda-Boleraz-Baden Manifestation dauerte zwischen der ersten Hälfte des 34. und der ersten Hälfte des 33. Jh. v. Chr.; die Gemeinschaften der Coțofeni-Kostolac Kultur siedelten auf der Fundstelle während des letzten Viertels des 4. Jahrtausends und vielleicht auch am Anfang des 3. Jahrtausends v. Chr. Die jüngste Schicht dieser Fundstelle, die der Bubanj-Hum III Kultur, bzw. der Frühbronzezeit gehört, wird in den Zeitraum zwischen der Mitte des letzten Viertels des 3. Jahrtausends bis zur Mitte des ersten Viertels des 2. Jahrtausends v. Chr. bestimmt.

Schlusswörter: Bubanj, Südöstliches Serbien, Äneolithikum, Bronzezeit, C¹⁴Datierung.

Das Territorium des Morava-Tales befand sich immer auf der Kreuzung vieler natürlicher Landes- und Flusswege, die Mitteleuropa mit der Ägäis verbanden, sowie das Nahe Osten mit der Adria. Dies waren überwiegend große Flusstäler (Velika Morava, Južna Morava, Nišava) oder Schlucht- und Engtälerränge, die den vorgeschichtlichen Gemeinschaften offenbar am zugänglichsten waren und die sichersten Kommunikationswege darstellten. Gerade in der Mitte dieser Kommunikationswege auf dem Mittelbalkan, in der Mündungszone der Nišava in die Južna Morava, liegt die berühmte Fundstelle Bubanj, die den Namen (gemeinsam mit der Fundstelle Velika humska čuka) der kupfer- und bronzezeitlichen Kultur, der sog. Bubanj-Hum Kultur auf dem Mittelbalkan leistete, die wiederum sofort in allgemeiner Fachliteratur akzeptiert wurde.²

Diese Kultur formte sich im älteren Äneolithikum (Bubanj-Hum I Kultur), die im chronologischen Sinne am Anfang dieser Arbeit steht. Sie war ein Bestandteil des großen Kulturkomplexes Bubanj-Salčuța-Krivodol. Dieser Komplex war im größten Teil der Balkanhalbinsel verbreitet, im heutigen westlichen Bulgarien, südwestliches Rumänien, Serbien, sowie in Teilen Mazedoniens, Albaniens und Griechenlands. Während absolute Datierungen dieses Komplexes aus den benachbarten Gebieten relativ zahlreich sind, war bisher aus dem Mittelbalkan nur ein einziges Datum aus der Fundstelle Bodnjik im westlichen Serbien bekannt.³ Obwohl in dieser Periode die materielle Kultur im gesamten Gebiet des gesprochenen Komplexes fast identisch war, blieben die chronologischen Verhältnisse aller regionalen Varianten des Komplexes immer noch unbekannt. Als Beispiele sollen Bubanj-Hum I in Serbien oder Šuplevac-Bakarno Gumno in Mazedonien, mit chronologisch bestimmten Regionalvarianten genannt werden, wie etwa Sal-

1 Diese Arbeit stellt eine etwas kürzere und geänderte Version der Arbeit dar, die in englischer Sprache in der Zeitschrift Radiocarbon veröffentlicht ist (Bulatović, Vander Linden 2017). Der Text umfasst Resultate des Projektes Archäologie Serbiens: Kulturidentität, Integrationsfaktoren, technologische Prozesse und die Rolle Zentralbalkans in der Entwicklung europäischer Vorgeschichte (OI 177020), finanziert vom Ministerium für Bildung, Wissenschaft und technologische Entwicklung der Republik Serbien.

2 Garašanin 1958.

3 Живановић 2013, 54.

cuța I-III in Rumänien⁴ oder Krivodol II in Bulgarien.⁵ Allgemein gesehen gehören alle Kulturen kalibriert der Mitte oder der zweiten Hälfte des 5. Jahrtausends v. Chr. Aufgrund materieller Kultur stehen sie nah den etwas älteren Komplexen, wie Kodžadermen-Gumelnița-Karanovo VI Komplex im nördlichen Bulgarien und südlichen Rumänien⁶ oder Gradešnica-Slatino-Dikili Taš Komplex im südlichen Bulgarien und nördlichen Griechenland.⁷

Mangelnde absolute Datierung stellt ein großes Problem der serbischen vorgeschichtlichen Archäologie dar. Neben dem älteren Äneolithikum fehlen solche Angaben für das Gebiet des Mittelbalkans auch für das Mittel- und Spätäneolithikum sowie für die Frühbronzezeit. Während des mittleren und späten Äneolithikums dieses Gebietes siedelten Gemeinschaften, deren Kultur, vom besiedelten Territorium abhängig, als Černavoda III-Boleraz oder Baden Kultur (weiter ČVIII-B-B abgekürzt)⁸ sowie Coțofeni-Kostolac und Bubanj-Hum II Kultur definiert sind.⁹

Für das Gebiet südlich der Save und der Donaufehlen die Daten fast völlig, mit nur einer Ausnahme mit einem Datum aus Mittelserbien, aus der neolithischen Fundstelle Belovode. Hier wurde eine Schicht der Coțofeni-Kostolac Kultur festgestellt, die zufällig während einer C¹⁴ Analyse neolithischer Probe datiert worden ist¹⁰ und deswegen fast unbeobachtet blieb.

Dieser allgemeine Mangel an absoluten Daten für die Kupfer- und Frühbronzezeit verursachte, dass der gesamte Raum des Mittelbalkans eine unsichere Stelle auf der chronologischen Karte der Balkankulturen von der Mitte des 5. bis zum Anfang des 2. Jahrtausends v. Chr. einnimmt. Trotzdem stimmt die materielle und geistige Kultur dieser Gemeinschaften mit den benachbarten Kulturen überein, vor allem mit denjenigen aus dem westlichen Bulgarien und südwestlichen Rumänien.

In serbischer Literatur gründet sich die Chronologie der Frühbronzezeit überwiegend auf relativer Chronologie und Parallelen mit Funden benachbarter, absolut datierter Kulturen,¹¹ wie etwa Moriš (Mokrin) Kultur im Norden¹² und Armenohori Kultur im Süden¹³ und umfasst das letzte Viertel des 3. und den Anfang des 2. Jahrtausends v. Chr. Aus dieser Zeit gibt es schon zwei Daten aus dem Mittelbalkan,¹⁴ die mehr oder weniger diese Chronologie bestätigen, obwohl ein davon unvollständig, mit einem sehr breiten Zeitrahmen, veröffentlicht ist.¹⁵

Die Daten aus dieser Arbeit werden eigentlich zu den ersten für das ältere, mittlere und späte Äneolithikum auf dem Mittelbalkan (mit der Ausnahme des Datums aus Belovode), während nach mehr als dreißig Forschungsjahren in diesem Raum, die Daten für die Frühbronzezeit zu den allerersten absoluten Daten dieser Periode gehören. Einen zusätzlichen Vorteil stellt die Tatsache dar, dass alle Proben aus geschlossenen archäologischen Komplexen einer Fundstelle stammen, auf der vertikale Stratigrafie ziemlich deutlich festgestellt wurde.¹⁶ Neben relativer und absoluter Chronologie, für einige Perioden war es ebenso möglich, *Bayesian* Modellierung anzuwenden, um die Daten noch präziser zu bestimmen.

4 Lazarovici 2006.

5 Boyadziev 1995.

6 Boyadziev 1995; Nikolov, Petrova 2016.

7 Boyadziev 1995; Roque et al. 2002.

8 Auf den Fundstellen des Mitteläneolithikums auf dem Mittelbalkan sind unterschiedliche Zwischenverhältnisse stylistisch-typologischer Elemente der Černavoda III, Boleraz und Baden Kulturen beobachtet, die eigentlich in diesem Raum schwierig kulturell trennbar sind. Dies deswegen, da sie sehr ähnliche Keramikformen und Dekorationselemente aufweisen und bisher keine Fundstelle mit einer präzisen Stratigrafie dieser Kulturen ausgegraben wurde. In geschlossenen Komplexen der Fundstelle Bubanj wurde Keramik mit Černavoda III - Boleraz Elementen entdeckt aber ebenso mit Elementen der Baden Kultur. Aus diesem Grund wird weiter im Text für die Kultur des mittleren Äneolithikums auf dem Mittelbalkan die technische Beschreibung Černavoda III-Boleraz-Baden Manifestation (ČV III-B-B) benutzt, solange präzise chronologische und kulturelle Unterschiede zwischen diesen Kulturen auf der Balkanhalbinsel nicht bestimmt werden.

9 Garašanin 1982, 153-155; Tasić 1995; Капуран, Булатовић 2012.

10 Borić 2009, 196, Tab. 2.

11 Bulatović 2011.

12 O' Shea 1996.

13 Maniatis, Ziota 2011; Gori 2015.

14 Богдановић 1986; Gogaltan 1999.

15 Крстић et al. 1986, 34.

16 Gerade deswegen wurde für die Datierung der erwähnten Perioden die Fundstelle Bubanj ausgewählt, auf der alle Schichten aus allen erwähnten Perioden vertreten sind, mit einer ziemlich deutlich festgestellten vertikalen Stratigraphie.

NEUE RESULTATE - DIE FUNDSTELLE BUBANJ

In den dreißiger Jahren des 20. Jh. wurden die frühesten Ausgrabungen auf Bubanj durchgeführt. Die Fundstelle befindet sich auf dem linken Nišava Ufer, etwa 5 km westlich von Niš. Die Ausgrabungen ergaben bedeutende Resultate, die bald von Wiener Akademie für Wissenschaft und Kunst veröffentlicht wurden.¹⁷ Schon damals ist klar geworden, dass es sich um eine breite, mehrschichtige vorgeschichtliche Fundstelle handelt, die drei Plateaus (das westliche, mittlere und östliche) und auch einen sanften, zum Südenabfallenden Hang umfasste und die fast ohne Unterbrechung vom Neolithikum bis zur Bronzezeit besiedelt war. Die Profilhöhe in Sonden ging bis zu 3 m, während die Fundstellefläche über 3.5 ha (35 000 m²) umfasste. Dies versprach eine Menge an bedeutenden Informationen zur Forschung kupfer- und bronzezeitlicher Kulturen auf dem Mittelbalkan und allgemein in südöstlichem Europa.

Mit diesem Ziel sind auch während den fünfziger Jahren des 20. Jh. die nächsten Ausgrabungen durchgeführt worden, wobei neben dem östlichen Plateau auch das mittlere und das westliche erforscht wurden.¹⁸ Leider waren auch damals, trotz ziemlich umfangreicher Forschungen, keine Proben datiert worden.

Nach diesen Forschungen war die Fundstelle auf unterschiedlichen Weisen zerstört worden. Deswegen blieb in 2008, als die letzten Forschungen stattfanden, nur etwa 200 m² Forschungsfläche übrig. Dies war auch der Grund, zwischen den Jahren 2008. und 2014, auf dem einzig übriggebliebenen, östlichen Plateau, systematische Revisionsausgrabungen zu unternehmen, die von Archäologischen Institut Belgrad und dem Nationalmuseum in Niš organisiert wurden. Sie setzten sich als Priorität, Proben zu sammeln, die für unterschiedliche moderne Analyse, darunter auch die C¹⁴ Analyse, bestimmt waren.

Stratigrafie der Fundstelle und datierte Komplexe

Während der neuen Ausgrabungen wurde die Methodologie eines Koordinationsnetzes von 1 x 1 m verwendet, mit einer Schichtdicke von 3-5 cm, damit man alle eventuellen Änderungen in Erdestruktur und -farbe beobachten kann, die wiederum auf unterschiedliche Typen von archäologischen Strukturen hinweisen könnten. Man erforschte eine Fläche von 150 m², mit einer Länge von 24 m, auf dem einzig übriggebliebenen, östlichen Plateau. Das westliche und mittlere Plateau und der räumliche südliche Hang waren völlig zerstört.

Die älteste Schicht gehörte dem frühen Neolithikum und lag direkt über die sterile, gelbe, dem Löß ähnliche Erde. Über diese Schicht lagen drei Horizonte des älteren Äneolithikums, weiterhin zwei aus dem mittleren und zwei aus dem späten Äneolithikum. Der frühbronzezeitliche Horizont war teilweise erhalten und bestand aus einer ziemlich zerstörten Kulturschicht und zwei völlig erhaltenen Gruben. Darüber wird weiter in dieser Arbeit die Rede. Wegen Erosion und unterschiedlicher landwirtschaftlicher Arbeiten auf der Fundstelle blieben die oberen Schichten nicht erhalten. Deswegen waren auch in der 1 m dicken oberen Schicht Überbleibsel aus diesen Perioden mit rezenten Funden gemischt.

Die ältesten Proben (Tabelle 1, Proben 1 und 2; Abb. 1-2) stammen aus einer äneolithischen Grube (Objekt 69), die aufgrund zahlreicher Angaben als rituelle Grube bestimmt worden ist.¹⁹ Die Grube besaß eine fast runde Form, abgebrannte Wände und einen Durchmesser von etwa 1.7 m. Sie war etwa 1.5 m tief, in die sterile Erde eingegraben und mit fragmentierten Gefäßen, steinernen Werkzeugen, Flechtwerkstücken, Tierknochen, Aschen und anderen Funden gefüllt.²⁰ Stylistisch-typologische Merkmale der Keramikfunde wiesen auf die Bubanj-Hum I Kultur hin. Proben wurden aus dem mittleren Grubenteil genommen und bestanden aus Tierknochen.

17 Orsich de Slavetić 1940.

18 Garašanin 1958.

19 Булатовић 2015, 30, Fig. 3.

20 Булатовић 2015, Т. II.

No	Labor nummer	Probe und Meereshöhe	Kontext (Kultur)	Unkalibrierte-Datierung (BP)	Kalibrierte Datierung BC (68,2%)	Kalibrierte Datierung BC (95,4%)
			Älteres Äneolithikum			
1	SUERC 50666	<i>Cervus elaphus</i> ▼194.81	Sondage 2/Objekt 69 rituelle Grube (BH I)	5452 ±28	4343-4266	4351-4257
2	SUERC 50670	<i>Cervus elaphus</i> ▼194.77	Sonde 2/Objekt 69 rituelle Grube (BH I)	5433 ±30	4336-4262	4342-4245
			<i>Mittleres</i> Äneolithikum			
3	SUERC 50672	<i>Bos taurus</i> ▼196.41	Sondage 2/Schicht 17 (ČV III-B-B)	4516 ±32	3347-3115 3236-3170 (30.6%)	3356-3098
4	SUERC 50673	<i>Bos taurus</i> ▼196.32	Sondage 2/Objekt 54 seichte Grube (ČVIII-B-B)	4529 ±32	3355-3117 3234-3172 (29.4%)	3361-3102
5	SUERC 69295	<i>Bos taurus</i> ▼195.52	Sondage 3/Objekt 108 Abfall grube (ČV III-B-B)	4587 ±37	3495-3138 3381-3317 (41.2%)	3502-3109
6	Lyon 13228 (GrA)	<i>Bos taurus</i> ▼196.19	Objekt 23 - Keramik- und Tierknochen gruppe (ČV III-B-B)	4615 ±35	3517-3396 (63.6%) 3386-3339 (30.7%) 3517-3339 (94.3%)	3517-3144
			<i>Spät</i> Äneolithikum			
7	SUERC 69297	<i>Ovis/capra</i> ▼196.85	Sondage 1/Objekt 3/1 Fußboden (K-K)	4393 ±35	3083-2928 3028-2928 (58.4%)	3263-2910
8	SUERC 69296	<i>Capra hircus</i> ▼196.60	Sondage 1/Objekt 15 Fußboden (K-K)	4470 ±37	3330-3037 3330-3215 (43.8%)	3341-3024
			<i>Frühbronzezeit</i>			
9	SUERC 61530	<i>Equus calcaneum</i> ▼196.41	Sondage 2/Objekt 20 - Abfall grube (BH III)	3648 ±32	2120-1950	2140-1920
10	SUERC 69298	<i>Sus sp.</i> ▼197.05	Sondage 1/Objekt 1 - seichte Grube (BH III)	3632 ±34	2035-1942	2131-1900

Abkürzungen:

BH I: Bubanj-Hum I Kultur

ČV III-B-B: Černavoda III-Boleraz-Baden Manifestation

K-K: Kofofeni-Kostolac Kultur

BHIII: Bubanj-Hum III Kultur

Tabelle 1 - Absolute Datierungen der Fundstellen Bubanj, Novo Selo, Niš

Табла 1 - Апсолутни датуми са локалитета Бубањ, Ново Село, Ниш

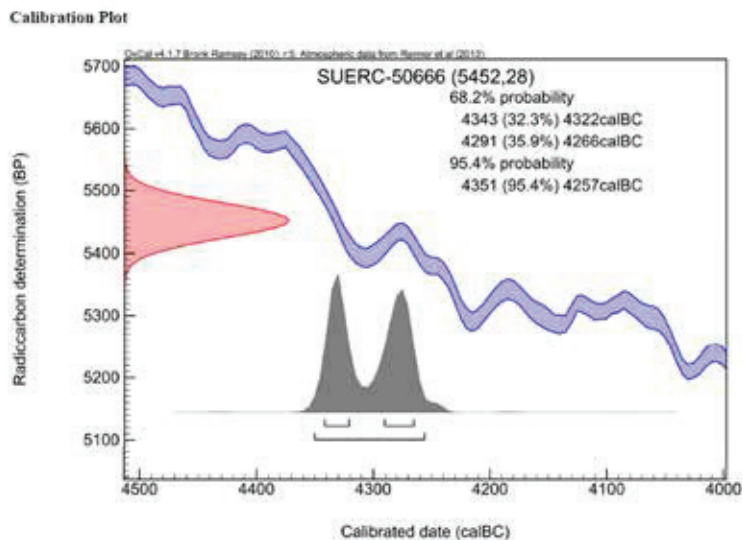

Abb. 1 - Kalibriertes Probendiagramm aus dem Objekt 69

Сл. 1 - Калибрациони дијаграм узорка из објекта 69

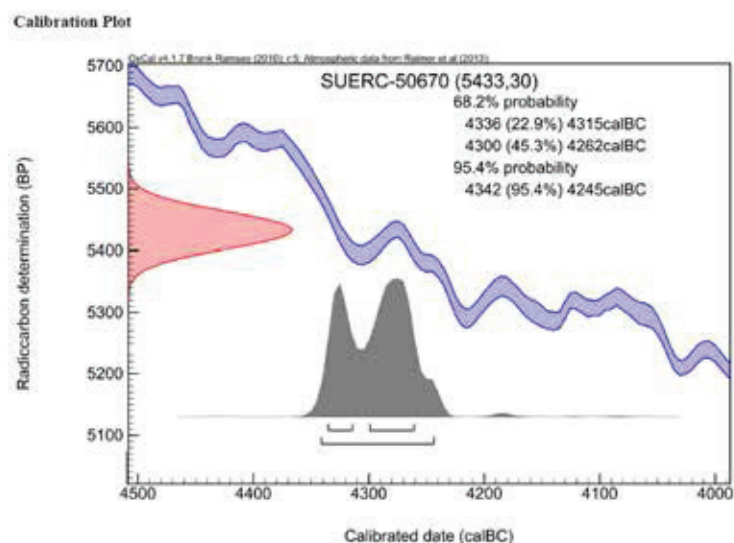

Abb. 2 - Kalibriertes Probendiagramm aus dem Objekt 69

Сл. 2 - Калибрациони дијаграм узорка из објекта 69

Die nächsten vier Proben stammen aus der mitteläneolithischen Schicht, aus der siebzehnten Ausgrabungsschicht und aus drei Gruben. Die Grube (Objekt 108), aus der eine Probe genommen worden ist (Tabelle 1, Probe 5; Abb. 4), wurde aus einem niedrigeren Horizont dieser Kulturschicht eingegraben und stellte höchstwahrscheinlich eine Abfallgrube dar. Sie maß 1.8 x 1.2 m, eine Tiefe von höchst 0.6 m und war “8”-förmig. Sie beinhaltete eine Menge an Tonfragmenten, weiterhin Tierknochen, Flechtwerkstücke, eine größere Menge an verkohltem Holz, den Teil einer Kupfernadel, sowie weitere Funde aus Ton und Stein. Stylistisch-typologische Merkmale der Keramikfunde weisen auf den Černavoda III-Boleraz Komplex hin, ebenso aber auf die Baden Kultur, da in beiden Kulturen gemeinsame Elemente vertreten sind. Deswegen wird dieses Phänomen, das auf vielen Fundstellen dieser Periode auf dem Mittelbalkan vorkommt, als Černavoda III-Boleraz-Baden Manifestation definiert worden (weiter im Text ČVIII-B-B). Absolute Daten aus Bubanj bestätigten auch eine chronologische Einheit dieser Kulturen.

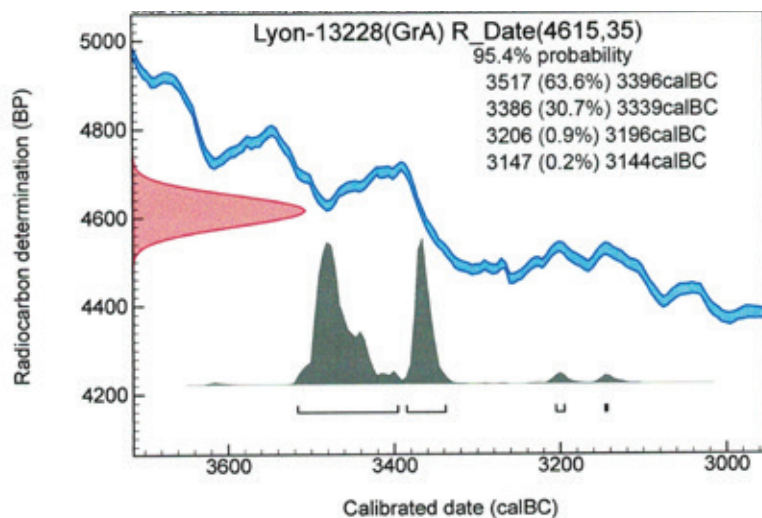

Abb. 3 - Kalibriertes Probendiagramm aus dem Objekt 23

Сл. 3 - Калибрациони дијаграм узорка из објекта 23

Calibration Plot

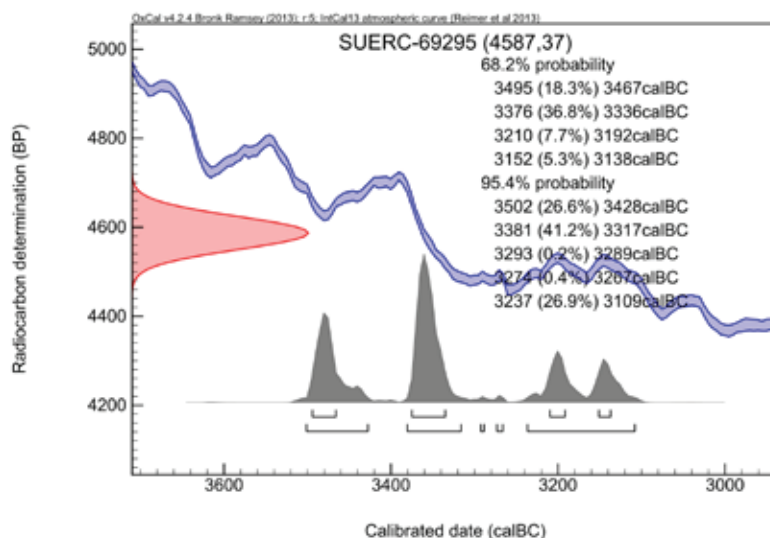

Abb. 4 - Kalibriertes Probendiagramm aus dem Objekt 108

Сл. 4 - Калибрациони дијаграм узорка из објекта 108

Die zweite Grube aus dieser Schicht und mit einer datierbaren Probe (Tabelle 1, Probe 4; Abb. 6) besaß einen fast runden Grundriss (Objekt 54). Sie war seicht aus der oberen in die untere Kulturschicht der ČVIII-B-B Manifestation eingegraben. Sie beinhaltete sporadische Tonfragmente und Tierknochen. Die älteste Probe stammt aus der Objekt 23 (Tabelle 1, Probe 6; Abb. 3).

Die letzte Probe aus dieser Kulturschicht (Tabelle 1, Probe 3; Abb. 5) stammt aus einer Schicht mit einer ähnlichen Tiefe wie das Objekt 54. Aufgrund vertikaler Stratigrafie sollten deren absolute Daten übereinstimmen und dies war durch Analysen bestätigt. Aus dieser Schicht stammen Keramikfunde, die für die ČVIII-B-B Manifestation typisch sind.

Die nächsten Proben gehören der Schicht der Coțofeni-Kostolac Kultur, genauer gesagt, den geschlossenen Komplexen dieser Schicht.²¹ Die Probe aus dem älteren Horizont (Tabelle 1, Probe 6; Abb. 3) wurde auf dem Hausboden (Gebäude 15) gefunden, dessen Mitte gesenkt war, da darunter ein Graben aus dem älteren Äneolithikum lag. So lag die Probe aus dem mittleren Bodenteil auf einer Tiefe von 195.87 m, obwohl sich das Bodenniveau (in ungesenkten Teilen) ursprünglich auf einer Tiefe von etwa 196.60 m befand. Auf dem Boden kamen typische C-K Funde zutage.

²¹ Der Terminus Coțofeni-Kostolac Kultur (weiter als C-K abgekürzt) ist in die Fachliteratur von B. Jovanović (1976) und später auch N. Tasić (1979) eingeführt worden. Bald wurde er von meisten Autoren akzeptiert und beschreibt eine Kultur auf dem Mittelbalkan, die als Symbiose von Coțofeni und Kostolac Kulturen verstanden werden soll.

Calibration Plot

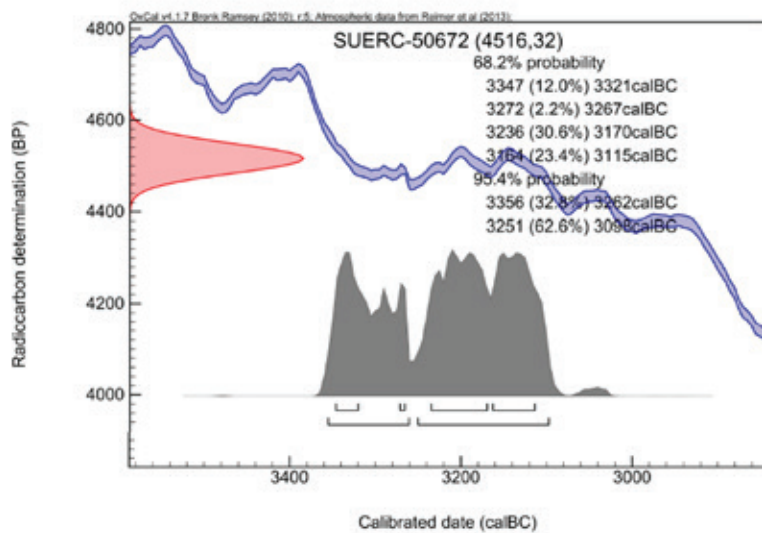

Abb. 5 - Kalibriertes Probendiagramm aus der 17. Grabungsschicht in der Sondage 2

Сл. 5 - Калибрациони дијаграм узорка из 17.о.с. у сонди 2

Calibration Plot

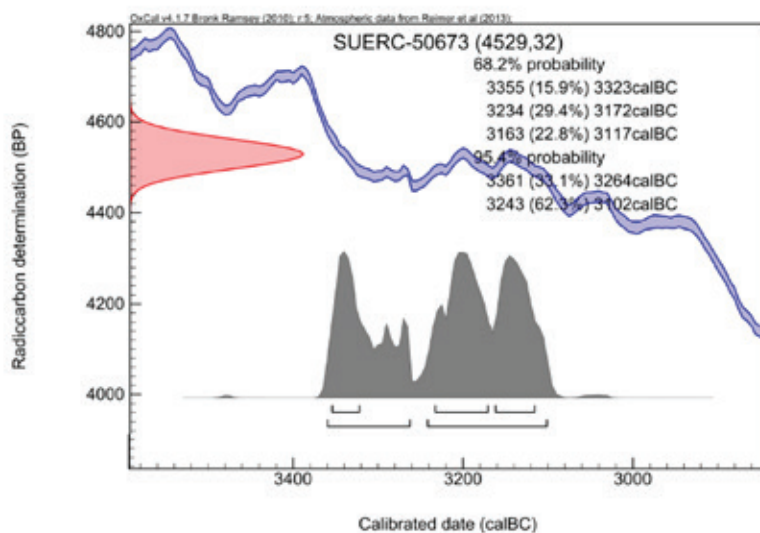

Abb. 6 - Kalibriertes Probendiagramm aus dem Objekt 54

Сл.6 - Калибрациони дијаграм узорка из објекта 54

Die nächste Probe (Tabelle 1, Probe 7; Abb. 8), kommt aus einem Ofenboden (Objekt 3/1), der sich vor einem Haus aus dem jüngeren Horizont der C-K Kultur, auf einer Tiefe von 196.85 m befand. Auf dem Boden wurden ebenso typische Keramikfunde entdeckt.

Oberhalb dieser Schicht lag eine ziemlich gestörte Schicht mit zu der Bubanj-Hum II Kultur gehörenden Funden, aber auch mit Funden aus fast allen hier vertretenen Perioden. In dieser Schicht gab es keine zuverlässige Komplexe und deswegen ist er nicht datiert worden.

Auch die frühbronzezeitliche Schicht (Bubanj-Hum III Kultur) beinhaltet Funde aus allen Epochen, ebenso ganz rezente. Glücklicherweise wurden in dieser Schicht zwei geschlossene Komplexe entdeckt, aus denen es möglich war, Proben zu entnehmen und datieren. Die erste Probe (Tabelle 1, Probe 9) stammt aus einer tiefen Grube mit fast kreisförmigem Grundriss und einem Durchmesser von etwa 1.4 m und einer Tiefe von 1.6 m (Objekt 20). Der obere Grubenteil ist durch ein mittelalterliches Grab zerstört worden und deswegen fehlen die genauen Daten über die ursprüngliche Oberfläche. Die Grube war wahrscheinlich als Abfallgrube benutzt worden, da mehrere kleinere Schichten vom zeitweiligen Zuschütten beobachtet worden sind und auf dem Boden eine größere Menge an Schneckenschalen beobachtet wurde. In der Grube kamen Tonfragmente zutage, weiterhin auch Tierknochen, Flechtwerkstücke und andere Funde (eine aus

Knochen gefertigte Ahle und behaute Steine). Es ist interessant zu beobachten, dass die Probe aus dieser Grube aus einem Pferdeknöchel (*calcaneum*) bestand. Deswegen gekennzeichnet dieses Datum gleichzeitig das älteste Auftreten vom domestizierten Pferd auf dem Mittelbalkan.

Calibration Plot

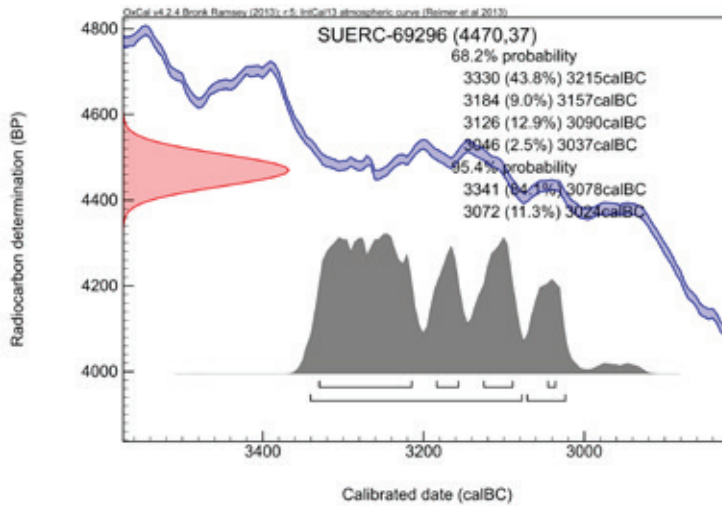

Abb. 7 - Kalibriertes Probendiagramm aus dem Objekt 15

Сл. 7 - Калибрациони дијаграм узорка из објекта 15

Calibration Plot

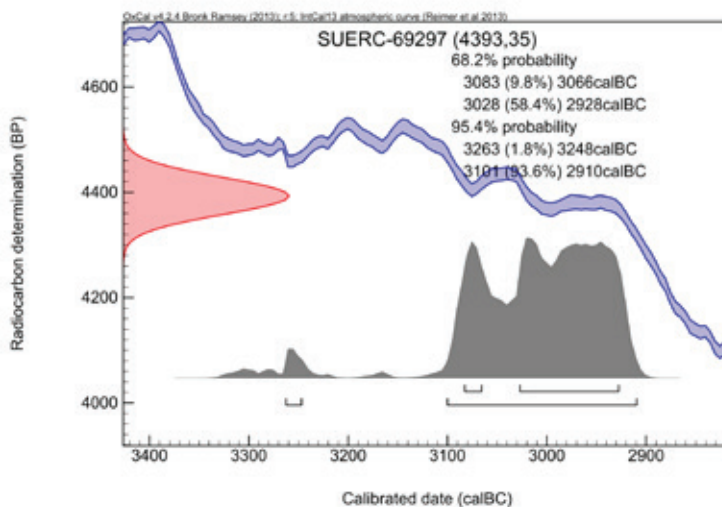

Abb. 8 - Kalibriertes Probendiagramm aus dem Objekt 3/1

Сл. 8 - Калибрациони дијаграм узорка из објекта 3/1

Die zweite Probe (Tabelle 1, Probe 10; Abb. 9) aus der frühbronzezeitlichen Schicht stammt aus einer seichten Grube mit runder Form und einer Tiefe von etwa 0.1 m (Objekt 1). In der Grube sind zahlreiche Tonfragmente gefunden und sporadisch auch fragmentierte Tiefknochen, während die Grube durch zwei mittelalterliche Gräber beschädigt worden ist. Die Proben aus beiden Gruben, ergaben ziemlich übereinstimmte Daten für diese Kulturschicht, bzw. die frühbronzezeitliche Periode der Fundstelle Bubanj.

Calibration Plot

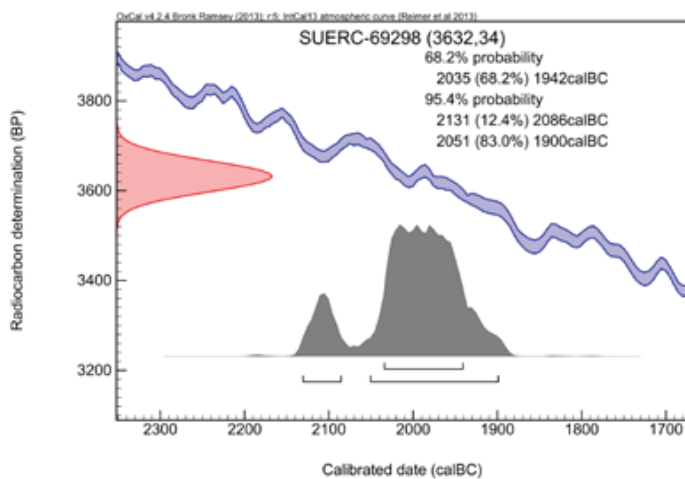

Abb. 9 - Kalibriertes Probendia-gramm aus dem Objekt 1
Сл. 9 - Калибрациони дијаграм узорка из објекта 1

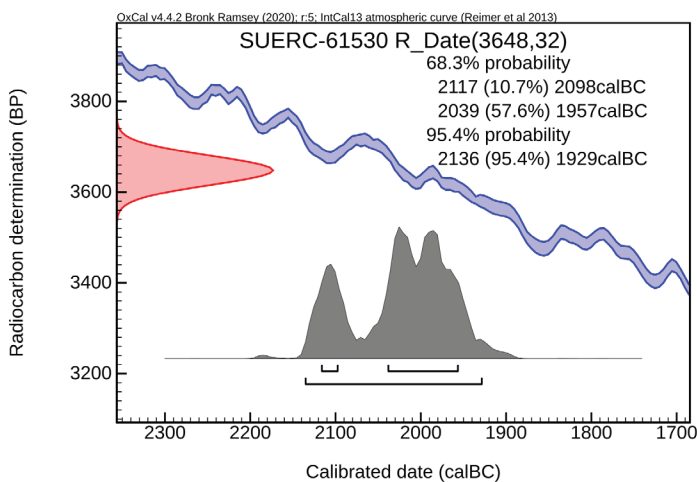

Abb. 10 - Probendiaagramm aus dem Objekt 20
Сл. 10 - Дијаграм узорка из објекта 20

DISKUSSION

Mit einer Absicht, die Resultate präziser zu bestimmen, ist in alle Analysen auch die *Bayesian* Modellierung OxCal 4.2 miteingeschlossen worden. Eine solche Auseinandersetzung ermöglichte, dass die Datierung nicht nur auf mit AMS Analysen bekommende Daten begrenzt blieb, sondern auch robuste, chronologisch unabhängige Dateien, als "vorige Dateien"²² miteingeschlossen. Auf solcher Weise bekam man präzisere chronologische Angaben für alle Schichten dieser Fundstelle. In diesem Falle schlossen vorige Dateien Informationen mit ein, die mit einer gut definierten stratigrafischen Zwischenverhältnis zwischen den Schichten und aus denen stammenden Komplexen standen.

Der Model schließt eine Mindestzahl an Voraussetzungen mit einer Sequenz aus vier begrenzten Phasen ein (Amodel: 102.9).

Aufgrund der *Bayesian* Modellierung beginnt der B-S-K Horizont, bzw. Kulturschicht II auf Bubanj kalibriert zwischen 4618-4259. v. Chr. (Wahrscheinlichkeit 95.4%), eigentlich kalibriert zwischen 4383-4273. v. Chr. (Wahrscheinlichkeit 68.2%) und endet kalibriert zwischen 4341-3739. v. Chr. (Wahrscheinlichkeit 95.4%), eigentlich zwischen 4331-4171. v. Chr. (Wahrscheinlichkeit 68.2%). Dies zeigt eine relativ kurze Besiedlungszeit (0-68 Jahren, mit einer Wahrscheinlichkeit von 95.4%, eigentlich 0-30 Jahren, mit einer Wahrscheinlichkeit von 68.2%).

Nach einem Vergleich der Daten dieses Komplexes mit anderen Fundstellen Serbiens, sowie mit Fundstellen in Rumänien und Bulgarien, weist dieser Model (Amodel: 106.2) darauf hin,

22 Bronk Ramsey 2009.

dass der B-S-K kalibriert zwischen den Jahren 4573-4422. v. Chr. (Wahrscheinlichkeit 95.4%), eigentlich kalibriert zwischen 4530-4465. v. Chr. (Wahrscheinlichkeit 68.2%) beginnt, während er kalibriert zwischen 3947-3806. v. Chr. (Wahrscheinlichkeit 95.4%), eigentlich kalibriert zwischen 3932-3869. v. Chr. (Wahrscheinlichkeit 68.2%) endet.

Die *Bayesian* Datenmodellierung aus der Kulturschicht und drei Gruben, die alle der ČV III-B-B Manifestation, bzw. der Kulturschicht III gehören, weisen darauf hin, dass die Träger dieser Manifestation die Fundstelle kalibriert zwischen den Jahren 3717-3334. v. Chr. (Wahrscheinlichkeit 91.3%), eigentlich kalibriert zwischen den Jahren 3434-3345. v. Chr. (Wahrscheinlichkeit 62.8%) besiedelten. Die Ansiedlung dieser Fundstelle endete kalibriert in der Zeit zwischen 3361-3106. v. Chr. (Wahrscheinlichkeit 95.4%), eigentlich kalibriert zwischen 3359-3258. v. Chr. (Wahrscheinlichkeit 62.7%). In diesem Falle dauerte die Besiedlung innerhalb dieser Kulturschicht zwischen 0-275 Jahren, mit einer Wahrscheinlichkeit von 95.4%, oder aber 0-79 Jahren, mit einer Wahrscheinlichkeit von 63.7%.

Man merkt sofort einen chronologischen Hiatus zwischen dem vorigen B-S-K und dem ČV III-B-B Horizont. Dies überrascht nicht, da eine ähnliche Situation auf dem gesamten Territorium Serbiens auftritt, auf dem alle Daten aus dem frühen 4. Jahrtausend v. Chr. fehlen.

Aufgrund der oben genannten Angaben und der Bubanj Daten für die älteste Phase der C-K Kultur betrachtend, deren Besiedlungshorizont direkt über der Schicht der ČV III-B-B Manifestation lag, könnte der ältere Horizont dieser Manifestation auf Bubanj mit der zweiten Hälfte des dritten Viertels des 4. Jahrtausends v. Chr. in Zusammenhang gebracht werden, während der jüngere an das Ende des Dritten und in die ersten Jahrzehnte des letzten Viertels des 4. Jahrtausends v. Chr. datiert werden könnte. Diese Daten stimmen chronologisch mit der klassischen Phase der Baden Kultur (Vučedol) in Kroatien überein, bzw. der Phase II der Baden Kultur in Mitteleuropa.²³ Aufgrund einer präziseren Periodisierung mit typologischen Untersuchungen und C¹⁴ Daten,²⁴ könnte der ältere Horizont der ČV III-B-B Manifestation chronologisch der Boleraz IB-C Phase der Baden Kultur in Mitteleuropa entsprechen.

Die Daten der ČV III-B-B Periode sind vielleicht die bedeutendsten Daten aus Bubanj, da sie die ersten Daten für diese Kultur auf dem Mittelbalkan darstellen und auf einer bestimmten Weise Schlüsse vervollständigen,²⁵ die darauf bestehen, dass die Černavoda I Phase eigentlich mit Baden Kultur parallel war. Daraus kommt hervor, dass die Černavoda III Phase jünger als die Baden Kultur war. Die Bubanj Daten, vor allem diejenigen aus dem Objekt 108 weisen darauf hin, dass die ältere Siedlung der ČV III-B-B Manifestation parallel, wenn auch nicht älter als einige Proben aus Phase 1 der Fundstelle Černavoda in Rumänien war. Die Bubanj Proben sind ebenso mit der klassischen Phase der Baden Kultur gleichzeitig, möglicherweise auch mit einer Boleraz Endphase. Auf diese chronologische Nähe zwischen den Kulturen weisen stylistisch-typologische Keramikmerkmale aus Bubanj hin, die sowohl der ČV III- Boleraz und der Baden Kultur entsprechen. Man merkte, dass auf Fundstellen dieser Periode auf dem Mittelbalkan Keramik mit Elementen der ČV III-Boleraz Kultur (Deckel vom Bratislava Typ, Schüsseln mit trichterförmigem und mit inneren Kanelluren verziertem Hals, plastische Randendungen u.s.w.) und der Baden Kultur (*Fischbute*, sphärische Kleintöpfe mit vertikalen Rillen, Schüsseln mit "S"-profilierem Rand und betonter Schulter und zwei horizontalen Reihen an Pünktchen u.a.). Deswegen vermutet man, dass Elemente dieser Kulturen als schon geformte Merkmale, bzw. als eine Symbiose dieser Kulturen nördlich der Save und der Donau nach Serbien kamen.²⁶ Es ist interessant zu beobachten, dass in Ostserbien (das Timok Tal) keine Siedlungen der ČV III Kultur festgestellt worden sind, obwohl dieses Territorium in vielen vorgeschichtlichen Perioden eine Hauptkommunikation zwischen

23 Wild et al. 2001, Tafel 2.

24 Horvath et al. 2008, 452.

25 Wild et al. 2001, 1062-63.

26 Bulatović, Kapuran 2017.

den Gemeinschaften in Oltenien, nordwestlichem Bulgarien und dem Mittelbalkan (die Gemeinschaften des B-S-K Komplexes, Coțofeni Kultur u.a.) darstellte. Doch existierten Siedlungen aus dieser Periode im Inneren Serbiens, mit Keramikelementen von Baden und ČV III-Boleraz Kulturen. Deswegen wird vermutet, dass die Gemeinschaften der ČV III Kulturen einen Weg vom Osten, die Donau entlang bis Wojwodina zum Mittelbalkan fanden, wo sie auch Baden Elemente miteinschlossen und weiter diese kulturelle Mischung nach Süden verbreiteten. Neben einer Analyse stylistisch-typologischer Elemente der materiellen Kultur stützt sich diese Hypothese auch auf absolute Daten dieser Kulturen (diejenigen von Bubanj miteinschließend). Sie ist nicht neu und in der Literatur wird sie als "Badenisationsphänomen" erwähnt. Einige Autoren betrachten dieses Phänomen wie pures Verbreiten der ČV III-Boleraz materieller Kultur,²⁷ was in großem Maße unserem Schluss über den Ursprung der ČV III-B-B Manifestation auf dem Mittelbalkan entspricht.

Nach der Bubanj Datenanalyse ist ein kleiner Unterschied zwischen den absoluten Daten zwischen der ČV III-B-B Manifestation und der C-K Kultur aufgefallen. Dies ist nicht außergewöhnlich, wenn man die vertikale Stratigrafie auf Bubanj und die Tatsache, dass die Einwohner des älteren Horizontes der C-K Kultur mit grauer, gestampfter Erde ihre Häuser direkt über die Siedlungsüberbleibsel aus dem älteren Horizont der ČV III-B-B Kultur bauten, in Betracht nimmt. Das chronologische Zwischenverhältnis der ČV III und Coțofeni Kultur überrascht nicht, da in einigen Siedlungen in Oltenien und Transsylvanien Keramikfunde dieser zwei Kulturen in denselben Komplexen zutage kamen.²⁸ Eine bedeutende stratigrafische Angabe von Bubanj zeigt, dass zwei stratigrafisch festgestellte Wohnhorizonte der C-K Kultur, deren Datierungen Unterschiede von einem bis zwei Jahrhunderte zeigen, kontinuierliches Leben auf derselben Fundstelle auch innerhalb einziger unterschiedlicher vorgeschichtlicher Perioden aufweist.

Unmittelbar über dem jüngeren Horizont der ČV III-B-B Manifestation wurde ein Besiedlungshorizont der Gemeinschaften der C-K Kultur festgestellt (Hausböden, Öfen u.a.). Dazwischen befand sich eine graue, gestampfte Schicht, die wahrscheinlich eine Bodennivellierung der Einwohner des älteren C-K Horizontes darstellt. Die einzige Probe aus dem älteren Horizont der C-K Kultur, stammt aus einem Haus (Gebäude 15) und deren kalibrierte Datierung liegt zwischen 3341-3024. v. Chr. (95%). Das Datum aus dem Ofenboden des jüngeren Horizontes dieser Kultur (Gebäude 3), der auf einer Tiefe etwa 0.25 m oberhalb des Gebäudes 15 lag, beträgt kalibriert 3263-2910. v. Chr. (95%). Aufgrund *Bayesian* Modellierung könnte der Anfang des ältesten Horizontes der C-K Kultur auf Bubanj kalibriert zwischen 3335. und 3018. v. Chr. (95.4%) oder kalibriert zwischen 3108-3039. v. Chr. (66.2%) datiert werden. Wenigstens aufgrund vertikaler Stratigrafie auf Bubanj und den Daten für die vorige ČV III-B-B Manifestation scheint es, dass das erste Datum wahrscheinlicher ist, bzw. dass die älteste Siedlung der C-K Kultur bald nach der ČV III-B-B Manifestation errichtet worden ist. Dies könnte mit der grauen, gestampften Schicht der Träger der C-K Kultur direkt über die ČV III-B-B Schicht belegt werden. Nach dem *Bayesian* Modell fällt das Ende des jüngsten Horizontes der C-K Kultur kalibriert in die Zeit zwischen 3108-2326. v. Chr. (95.4%), bzw. kalibriert zwischen 3083-2821. v. Chr. (68.4%). Aufgrund dieser Daten existierte die C-K Kultur auf Bubanj während des letzten Viertels des 4. Jahrtausends und vielleicht auch am Anfang des 3. Jahrtausends v. Chr.

Die hiesigen Daten entsprechen ungefähr mit Daten der Kostolac Kultur aus Vučedol, Pivnica und Gomolava²⁹ sowie mit Daten der Coțofeni Kultur in Oltenien.³⁰

Aufgrund der Daten die zur Verfügung stehen vermutet man, dass die Kostolac Kultur in der Zeit zwischen den letzten Jahrhunderten des 4. Jahrtausends bis zum Anfang des 3. Millenni-

27 Horvath et al. 2008, 455.

28 Sorin 2003, 13-20.

29 Benko et al. 1989; Bojadžiev 1992; Waterbolk 1988.

30 Bojadžiev 1992.

ums existierte.³¹ Die Bubanj Daten, sowie diejenigen aus Belovode³² belegen diese Hypothese und weisen darauf hin, dass sich die C-K Kultur auf dem Mittelbalkan gleichzeitig mit Kostolac Kultur im Norden Balkans entwickelt hat.

Eine ähnliche Situation zeigt sich für die Coțofeni Kultur, die in die Zeit zwischen kalibriert 3380/3360.-2920/2900. v. Chr. datiert wird³³, eigentlich in die Zeit, die parallel zu der Kostolac Kultur läuft. Deswegen sind die C-K Daten aus Belovode und Bubanj mit den schon existierenden Daten für die Kostolac und Coțofeni Kulturen ziemlich synchron.

Es ist bemerkenswert, dass die Bubanj Dateien, wie z. B. Daten aus dieser Periode und deren vertikale Stratigrafie deutlich auf zwei Phasen der C-K Kultur hinweisen, mit kleinen Unterschieden in der materiellen Kultur (eine Minderung an Coțofeni Elemente in der jüngeren Phase) und etwas mehr betontem Unterschied in absoluten Daten (ein bis zwei Jahrhunderten). Man soll auch erwähnen, dass auf Bubanj der chronologische Unterschied zwischen dem ältesten und dem jüngsten Horizont der C-K Kultur viel größer ist als der Unterschied zwischen dem ältesten Horizont der C-K Kultur und dem jüngsten Horizont der ČV III-B-B Manifestation. Doch wird für eine solche Analyse eine viel größere Datenanzahl benötigt.

Die vertikale Stratigrafie, über den jüngeren Horizont der C-K Kultur, ist ziemlich zerstört (die Schicht der Bubanj-Hum II Kultur) und ergab keine zuverlässig datierbare Komplexe. Deswegen blieb diese Periode chronologisch unbestimmt und sie kann nur allgemein in die Zeit zwischen dem jüngsten C-K Datum und dem ältesten BH III Datum, eigentlich in die Zeit zwischen dem 30. und dem 22. Jh. v. Chr., oder eher in die erste Hälfte dieser Periode, bestimmt werden.

Die jüngste auf Bubanj vertretene Periode mit einer gut erhaltenen Kulturschicht gehört der Frühbronzezeit. In diesem Teil Balkans wird sie als Bubanj-Hum III Kultur beschrieben.³⁴ Aus dieser Schicht wurde aus zwei Gruben jeweils eine Probe datiert. Die zwei Proben ergaben ziemlich übereinstimmende, kalibrierte Daten 2131-1900. v. Chr. (95%), bzw. 2140-1920. v. Chr. (95%), die auf eine Zeit am Ende des 3. und Anfang des 2. Jahrtausends v. Chr. hinweisen. Aufgrund des *Bayesian* Modells wird für den Beginn der BH III Kultur auf Bubanj die kalibrierte Periode von 2624-1946. v. Chr. (Wahrscheinlichkeit 95.4%), bzw. kalibriert 2191-1976. v. Chr. (Wahrscheinlichkeit 68.2%) und das Ende zwischen kalibriert 2121-1652. v. Chr. (Wahrscheinlichkeit 95.4%), bzw. kalibriert 2030-1869. v. Chr. (Wahrscheinlichkeit 68.4%) angenommen. Die Daten, die mit einer Wahrscheinlichkeit von 95,4% bekommen wurden, sind nicht realistisch (eine zu frühe Zeit für den Beginn der Kultur und eine zu späte Zeit für deren Ende). Zur Zeit und ohne eine größere Probenanzahl kann dies nicht erklärt werden. Aufgrund dieser Modellierung kann der Dauer dieser Kultur in die Zeit zwischen der Mitte des letzten Viertels des 3. Jahrtausends bis zur Mitte des ersten Viertels des 2. Jahrtausends v. Chr. bestimmt werden. Die Daten sind etwas älter als die Daten aus dem ältesten Ljuljaci Horizont (3480 ±60 BP), der als proto-Vatin Kultur³⁵ oder die Bubanj-Hum IV-Ljuljaci Kultur³⁶ bestimmt wird und einen Anfang der Mittelbronzezeit auf dem Mittelbalkan darstellt. Die Bubanj Daten, die der Bubanj-Hum III Kultur gehören, sind den Daten für die frühbronzezeitliche Moriš (Mokrin) Kultur in Wojwodina³⁷ ziemlich ähnlich. Sie sind etwas jünger als die frühe Armenohori Kultur im Norden Griechenlands.³⁸ Aufgrund stylistisch-typologischer Merkmale stehen diese drei

31 Nikolić 2000, 78.

32 Borić 2009.

33 Boyadziev 1998, 357.

34 In Serbien wird keine Chronologie angewandt, die für Bulgarien oder Griechenland gilt und in der diese Periode schon am Ende des 4. Jahrtausends v. Chr. beginnt. Die Frühbronzezeit Serbiens umfasst erst die letzte Phase der Frühbronzezeit dieser Chronologien (EBA III), während die Periode davor als spätes Äneolithikum betrachtet wird.

35 Богдановић 1986.

36 Булатовић, Станковски 2012, 343-347.

37 O' Shea 1996.

38 Maniatis, Ziota 2011.

Kulturen sehr nah aneinander,³⁹ während die Vinkovci-Somogyvar Kultur in Wojwodina aufgrund absoluter Daten etwas älter ist.⁴⁰ Dies ist nicht überraschend, da die charakteristischen Merkmale deren materielle Kultur größtenteils aus der späten Vučedol Kultur hervor kommen und sich deutlich von den Bubanj-Hum III und Armenohori, ebenso aber von der Mokrin Kultur unterscheiden.

ZUSAMMENFASSUNG

Die absoluten Daten aus Bubanj, einer der wichtigsten vorgeschichtlichen Fundstellen der SO Europa, stellen einen bedeutenden Schritt in der Chronologie des Äneolithikums und der Bronzezeit auf dem Mittelbalkan dar, vor allem deswegen, da sie eigentlich die allerersten Daten für einzige vorgeschichtliche Perioden in diesen Gebieten sind.

Die Datenwerte waren nicht überraschend und stimmen überwiegend mit dem schon existierenden chronologischen Bild überein, die sich auf Stratigrafie, sowie auf Analogien mit materieller Kultur benachbarter Fundstellen gründete.

Auf dieser Weise sind Daten für die BH I Kultur auf Bubanjerwartend und mit den Daten für andere regionale Kulturen des BSK Komplexes übereinstimmend. Doch ist es nötig, eine größere Datenanzahl zu bekommen, um präzisere chronologische Zwischenverhältnisse dieser Kulturen und deren Phasen innerhalb des Komplexes zu begreifen.

Die Datenwerte in dieser Arbeit überraschen nicht, da bisher eine umfangreiche relative Chronologie zur Verfügung stand. Sie erleuchteten aber die Chronologieproblematik der vorgeschichtlicher Kulturen auf dem Mittelbalkan und stellten Grundlagen für künftige präzisere und umfangreichere Chronologien, für die Datenserien benötigt werden.

Für die Analysenresultate bedanken wir uns an Marc Vander Linden, Leiter des *EUROFARM* Projektes, das durch das Programm FP/2007–2013; ERC GrantAgreementno. 313716 finanziert wurde, sowie an Alasdair Whittle und Alex Bayliss, Leiter des Projektes *The Times of Their Lives* (www.totl.eu) das von *European Research Council Advanced Investigator Grant* (295412) unterstützt wurde.

39 Garašanin 1982; Булатовић, Станковски 2012.

40 Durman, Obelić 1989; Kalafatić 2006.

BIBLIOGRAPHIE

Benko et al. 1989 – L. Benkő, L. Horvath, N. Horvatinčić, B. Obelić, Radiocarbon and Thermoluminescence Dating of prehistoric sites in Hungary and Yugoslavia, *Radiocarbon* 31 (3), 992-1002.

Богдановић 1986 – М. Богдановић, Љуљаци, *насеље протоватинске и ватинске културе* Крагујевац.

Borić 2009 – D. Borić, Absolute Dating of Metallurgical Innovations in the Vinča Culture of the Balkans, y: Kienlin, L. Tobias and Ben Roberts (yp.), *Metals and Societies*, Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 191-245.

Bojadžiev 1992 – J. Bojadžiev, Probleme der Radiokohlenstoffdatierung der Kulturen des Spätäneolitikums und der Frühbronzezeit, *Studia Praehistorica* 11-12, 389-406.

Boyadziev 1995 – Y. Boyadziev, Chronology of Prehistoric Cultures in Bulgaria. y: Douglass, W. Bailey, I. Panayotov (yp.), *Prehistoric Bulgaria*, Madison Wisconsin: Prehistory Press, 149-191.

Bronk Ramsey 2009 – C. Bronk Ramsey, Bayesian analysis of radiocarbon dates, *Radiocarbon* 51(1), 337-360.

Bulatović 2011 – A. Bulatović, Relations between Cultural Groups in the Early Bronze Age in Southeastern Serbia, Western Bulgaria and North-eastern Macedonia, *Archaeologica Bulgarica*, XV, 2, Sofia, 1-13.

Булатовић 2015 – А. Булатовић, Феномен праисторијских ритуалних јама, неколико примера са централног Балкана, *Старинар* н.с. LXV, 7-35.

Bulatović, Kapuran 2017 – A. Bulatović, A. Kapuran, Cultural contacts between communities of southwestern Romania and the central Balkans in the fourth millennium BC, y: Cristian I. P. (ed.), *The Carpathian Basin and the Northern Balkans between 3500 and 2500 BC: Common Aspects and Regional Differences*, Annales Universitatis Apulensis: Series Historica, 20/II (2016), 183-201.

Bulatović, Vander Linden 2017 – A. Bulatović, M. Vander Linden, Absolute Dating of Copper and Early Bronze Age Levels at the Eponymous Archaeological Site Bubanj (Southeastern Serbia), *Radiocarbon*, Vol. 59 (4), 1047-1065.

Булатовић, Станковски 2012 – А. Булатовић, Ј. Станковски, *Бронзано доба у басену Јужне Мораве и у долини Пчиње/Бронзено време во басенот на Јужна Морава и долината на Пчиња*, Археолошки институт - Н.У.Музеј, Београд - Куманово.

Durman, Obelić 1989 – A. Durman, B. Obelić, Radiocarbon dating of the Vučedol culture complex, *Radiocarbon*, vol. 31, No 3, Tucson, 1003-1009.

Garašanin 1958 – M. Garašanin Kontrollgrabung in Bubanj bei Niš, *Praehistorische Zeitschrift* XXXVI, Band 1958, Berlin, 223-244.

Garašanin 1982 – M. Garašanin, The Eneolithic period in the Central Balkan Area, y: Boardman J, Edwards IES, Hammond NGL, Sollberger E. (yp.), *The Cambridge Ancient History*, vol. III. Cambridge: Cambridge University Press, 136-162.

Gogăltan 1999 – F. Gogăltan, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc pe cursul inferior al Mureșului I, Cronologia și descoperirile de metal*, Orizonturi Universitare, Timișoara.

Gori 2015 – M. Gori, *Along the Rivers and Through the Mountains. A reviewed chrono-cultural framework for the south-western Balkans during the late 3rd and early 2nd millennium BCE*, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bonn: Habelt.

Horváth et al. 2008 – Horváth T, Svingor E, Molnar M. 2008. New radiocarbon dates for the Baden Culture, *Radiocarbon* 50(3),447-458.

Jovanović 1976 – B. Jovanović, "Obredi sahranjivanja u kostolačkoj grupi." *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBIH*, knj. XIII (1976), 131-142.

Kalafatić 2006 – H. Kalafatić, *Žarni grob Vinkovačke kulture s lokaliteta Vinkovci-Duga ulica 40*, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 23, 17-28.

Капуран, Булатовић 2012 – А. Капуран, А. Булатовић, Културна група Коцофени-Костолац на територији источне Србије, *Старинар* н.с. LXII, Београд, 63-94.

Крстић et al. 1986 – Д. Крстић, Праисторијски локалитет "Новачкаћуприја" - резултати сондажних истраживања 1977. и 1980. год, *Зборник Народног музеја* XII/1, Београд, 17-34.

Lazarovici 2006 – C. M. Lazarovici, Absolute Chronology of the Late Vinča Culture in Romania and its role in the Development of the Early Copper Age, y: Tasić N, Grozdanov C. (yp.) *Hommage to Milutin Garašanin*, 277-293.

- Maniatis, Ziota 2011** – Y. Maniatis, Ch. Ziota, Systematic ¹⁴C dating of a unique Early and Middle Bronze Age Cemetery at Xeropigado Koiladas, West Macedonia, Greece, *Radiocarbon* 53/3, 461-478.
- Nikolić 2000** – D. Nikolić, *Kostolačka kultura na teritoriji Srbije*. Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Beograd.
- Nikolov, Petrova 2016** – V. Nikolov, V. Petrova, Tell Karanovo: The hiatus between the Late Copper and the Early Bronze Age, у: Tsirtsoni Z. (ур.), *The human face of Radiocarbon, Reassessing Chronology in Prehistoric Greece and Bulgaria, 5000-3000 cal BC*, 127-40.
- Orsich de Slavetić 1940** – A. Orsich de Slavetich, Bubanj, eine vorgeschichtliche Ansiedlung bei Niš, *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Akademie der Wissenschaften* IV Band, Nr. 1-2, Wien, 1-46.
- O'Shea 1996** – J.M. O' Shea, *Villagers of the Maros: A Portrait of an Early Bronze Age Society*, Michigan: University of Michigan Press.
- Roque et al. 2002** – C. Roque, E. Guibert, E. Vartanian, F. Bechtel, R. Treuil, P. Darcque, H. Koukuli-Chryssanthaki, D. Malamidou, The Chronology of the Neolithic sequence at Dikili Tash, Macedonia, Greece: TL Dating of domestic ovens, *Archaeometry* 44 (4), 613-633.
- Sorin 2003** – O. M. Sorin, The Cernavoda III-Boleraz Phenomenon: after 30 years, *European Archaeology/online*, 1-39. Accessed November 29, 2016. <http://www.archaeology.ro./pagini/preistorie.html>.
- Tasić 1979** – N. Tasić "Coşofeni kultura." у: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* III, ур. Alojz Benac, Sarajevo: ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, 115-128.
- Tasić 1995** – N. Tasić, *Eneolithic cultures of central and west Balkans*, Institute for Balkan studies, SASA and Draganić, Belgrade.
- Живановић 2013** – З. Живановић, *Енеолитска градина Бодњик*, Завичајни музеј, Коцелјева.
- Waterbolk 1988** – T. H. Waterbolk, ¹⁴C Datierungen von Gomolava, *Simposium in Ruma*, Serbia 1986, Novi Sad, 117-21.
- Wild et al. 2001** – E.M. Wild, P. Stadler, M. Bondár, S. Draxler, H. Friesinger, W. Kutschera, A. Priller, W. Rom, E. Ruttkey, P. Steier, New Chronological frame for the young Neolithic Baden culture in central Europe (4th Millennium BC), *Radiocarbon* 43(2B), 1057-1064.

АПСОЛУТНИ ДАТУМИ СА ЛОКАЛИТЕТА БУБАЊ, ИСТРАЖИВАЊА 2008–2014. РЕЗИМЕ

Током ископавања локалитета Бубањ 2008–2014. године, сакупљен је велики број узорака из свих целина и културних слојева за радиокарбон датовање (C^{14}). Десет ових узорака је датовано, а резултати су презентовани у овом раду.

Око 5 km западно од Ниша, у зони ушћа Нишаве у Јужну Мораву, налази се епонимни локалитет Бубањ, по којем је (уз локалитет Велика хумска чука) названа култура бакарног и бронзаног доба на централном Балкану, тзв. Бубањ–Хум култура, која је одмах прихваћена у светској стручној литератури.

Реч је о пространом вишеслојном праисторијском локалитету, који је 50-их година прошлог века обухватао три платоа (западни, централни и источни), укључујући и пространу благу падину ка југу, на којем је живот текао готово без хијатуса од неолита до бронзаног доба. Висина профила сонди достизала је и до 3 m, а површина локалитета износила је преко 3,5 ha (35 000 m²). Прва истраживања на овом локалитету обављена су 30-их година 20. века, на источном платоу, и том приликом добијени су веома значајни резултати, који су убрзо објављени у издању Бечке академије наука. Након Другог светског рата, 50-их година истог века, обновљена су истраживања, када су поред источног платоа истраживани и централни и западни плато.

Након више од пола века паузе, 2008. године започела су нова истраживања на овом локалитету, која су трајала до 2014. године. Пошто је локалитет у међувремену скоро потпуно девастиран, ова истраживања су имала и заштитни карактер и том приликом је локалитет, односно оно што је остало од њега (око 200 m²), у потпуности истражен.

Генерални недостатак апсолутних датума за бакарно и рано бронзано доба учинио је да простор централног Балкана нема сигурно место у хронолошкој мапи балканских култура од средине 5. до почетка 2. миленијума пре н. е., иако се материјална и духовна култура тих заједница у великој мери подудара са културама у суседству, нарочито у западној Бугарској и у ЈЗ Румунији. Велики број узорака за апсолутно датовање са локалитета Бубањ, узет из затворених целина из више хоризоната бакарног и бронзаног доба, чинио се као изузетно добар избор за почетак решавања овог озбиљног проблема.

Датуми презентовани у овом раду јесу, заправо, први датуми за старији, развијени и позни енеолит на централном Балкану (изузетак је датум из Беловода), док су датуми за рано бронзано доба први апсолутни датуми из тог периода на овим просторима после више од 30 година. У намери да се ови резултати учине прецизнијим, у анализе је укључено *Bayesian* моделовање OxCal 4.2.

Према овим датумима, насеља културе Бубањ–Хум I егзистирала су на овом локалитету између средине 44. и средине 43. века пре н. е.; живот насеља Чернавода III –Болераз – Баден манифестације трајао је приближно од прве половине 34. до прве половине 33. века пре н. е., док су заједнице Коцофени–Костолац културе живеље на локалитету у последњем кварталу 4. миленијума и, евентуално, почетком 3. миленијума пре н. е. Најмлађи стратификован слој на локалитету, који припада Бубањ–Хум III култури, односно раном бронзаном добу, датован је у време од средине последњег квартала 3. миленијума, до средине првог квартала 2. миленијума пре н. е.

Вредности датума у овом раду нису изненадиле, с обзиром на релативну хронологију с којом смо до сада располагали, али су унеле прве зраке светлости у проблематику хронологије праисторијских култура на централном Балкану, чиме су поставиле основе за будуће прецизније и свеобухватније хронологије, за које ће, међутим, бити неопходне серије датума.

ТРАСЕОЛОШКЕ АНАЛИЗЕ ОКРЕСАНИХ АРТЕФАКАТА СА ПОКАПИТЕТА БУБАЊ; ИСКОПАВАЊА 2008–2014. ГОДИНЕ¹

Анстракт: Анализама су обухваћени окресани артефакти из слојева старијег неолита, старијег, средњег и позног енеолита и раног бронзаног доба. Осим макроскопског уочавања трагова употребе, део артефаката снимљен је на СЕМ-у. Уочени абразивни трагови омогућили су да се неки артефакти трасеолошким анализама потврде и као морфолошки типови, док су неки артефакти негирани као морфолошки тип. У дискусији је указано на могућност праћења еволуције композитног оруђа, какви су били српови са дршком од дрвета, кости или рога и окресаним артефактима као елементима сечива.

Кључне речи: Бубањ, окресани артефакти, трасеолошке анализе, типологија, морфологија, сировински материјал, енеолит, бронзано доба.

Увод

Током ископавања на локалитету Бубањ, у периоду између 2008. и 2014. године, пронађено је укупно 810 артефаката, израђених техником окресивања. Међу њима је било 135 артефаката за које стратиграфија није могла да се одреди (површински налази и налази са несигурним подацима). Међу примерцима који су хронолошки могли да се одреде, четири артефакта су припадала периоду старијег неолита (старчевачка култура), 17 примерака потицало је из слојева у којима је дошло до мешања старијенеолитског и старијеенеолитског хоризонта (Старчево – Бубањ–Хум I), из чистог старијеенеолитског хоризонта (Бубањ–Хум I) потицало је 177 артефаката, из слојева са мешањем старијеенеолитског и средњоенеолитског хоризонта (Бубањ–Хум I – Чернавода–Баден) потицало је 75 артефаката, периоду средњег енеолита (Чернавода–Баден) припадало је 105 примерака, слојевима мешања хоризоната средњег енеолита (Чернавода–Баден) и позног енеолита (Коцофени–Костолац – Бубањ–Хум II) припадало је само осам примерака, у хоризонту позног енеолита (Бубањ–Хум II) пронађен је 271 артефакт, и у хоризонту раног бронзаног доба (Бубањ–Хум III) пронађено је само 18 окресаних артефаката. Током рада на морфолошко-типолошкој анализи примерака из комплетне збирке са локалитета Бубањ, уочена је група артефаката на којима су се голим оком примећивале зоне са такозваном употребном политуром.² Имајући у виду значај трасеолошких анализа и у којој мери оне могу да потврде или негирају морфолошке типове окресаних артефаката, издвојени су сви примерци са уочљивом политуром, како би се обавиле микроскопске анализе, дефинисали микроскопски трагови употребе и самим тим јасније одредила и функција алатке.

¹ Текст је резултат пројекта Археологија Србије: културни идентитет, интеграциони фактори, технолошки процеси и улога централног Балкана у еволуцији европске праисторије (ОИ 177020), који је финансиран од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Колеги, др Александру Булатовићу, најтоплије захваљујемо на материјалу уступљеном за обраду, као и на подацима из дневника и техничке документације којима је разрешавао све наше недоумице у вези са стратиграфијом анализираних окресаних артефаката. Колегиницама, др Сузани Ерић и др Кристини Шарић, дугујемо изузетну захвалност за снимке начињене на скенирајућем електронском микроскопу у Лабораторији за СЕМ Универзитета у Београду – Рударско-геолошког факултета.

² Морфолошко-типолошка обрада комплетне збирке је публикована у монографији Bulatović, Milanović 2020.

Трасеолошке анализе

Трасеологија, коју можемо звати и функционалном анализом, први пут се у литератури, бар у теоретском смислу, помиње у раду Еванса, још 1872. године.³ Прве систематске анализе које су пружиле и практичне показатеље обавио је Семјонов, поставивши основу на којој се базира и већи део данашњих трасеолошких анализа.⁴ Испитивања трагова употребе на каменим артефактима данас су знатно унапређена, а да би пружила максимум у резултатима, неопходно је да се испуни неколико услова:

- тимски рад,
- израда контролних серија артефаката технолошким поступцима, базираним на праисторијским моделима,
- употреба израђених реплика на начин посведочен етнолошким аналогијама,
- испитивање насталих оштећења и употребних трагова оптичком апаратуром (лупе са повећањем до 10 пута, обични и бинокуларни микроскопи малих и великих повећања, од 20 до 400 пута, скенирајући електронски микроскоп са повећањима до неколико хиљада пута),
- поређење употребних трагова са контролних примерака из еталон збирки и примерака који потичу са археолошких истраживања.⁵

Стицајем разних околности, међу које можемо да убројимо и недовољну мотивисаност истраживача, као и стандардни недостатак материјалних средстава, наша археологија још увек не располаже специјализованом лабораторијом у којој би било могуће обављати наведене анализе. Такво стање је резултовало публиковањем анализа неколико збирки артефаката од окресаног камена, које су обавили страни аутори.⁶

Посебан проблем представља непостојање контролних збирки, па трагови употребе који се и уоче на артефактима не могу да буду верификовани поређењем са примерима трагова за које би се знало време потребно за њихов настанак, као и материјал током чије обраде су они формиран. И поред таквог ограничавајућег фактора, промене које се уоче на артефактима омогућавају да се за одређене морфолошке типове оруђа и оружја изведу нека тумачења, укључујући трасеолошко потврђивање или негирање неког морфолошког типа.

Постоје четири основне врсте трагова насталих током употребе окресаних артефаката, и то су: политура, ивична оштећења, ивична назубљеност и абразија. Од те четири врсте употребних трагова најлакше се уочавају употребна политура и ивична оштећења (стријација на површини под политуром и заобљеност радне површине или ивице).⁷ Употребна политура која се лако уочава макроскопски (обичном лупом малог повећања или чак голим оком), била је водећи критеријум на основу кога су издвојени артефакти за трасеолошке анализе са локалитета Бубањ.

На 75 артефаката у збирци са Бубња, већ само макроскопским прегледом је уочена употребна политура. Имајући у виду да се у укупном броју од 810 окресаних артефаката налазе и језгра и неправилни одбици који углавном на себи не носе трагове употребе, скоро 10% примерака са лако уочљивим површинама под употребном политуром или истрвеном радном површином је релативно висок постотак. Међу артефактима са овог локалитета који су имали изражену политуру, издвојени су примерци код којих је употребна политура била лоцирана на крајевима оруђа, покривајући карактеристичну троугласту површину, као и примерци који су имали уску зону под политуром која је

3 Tringham et al. 1974, 171-196.

4 Семјонов 1957.

5 Šarić 2012.

6 Tringham et al. 1988, 203-253; Voytek 1984, 54-58.

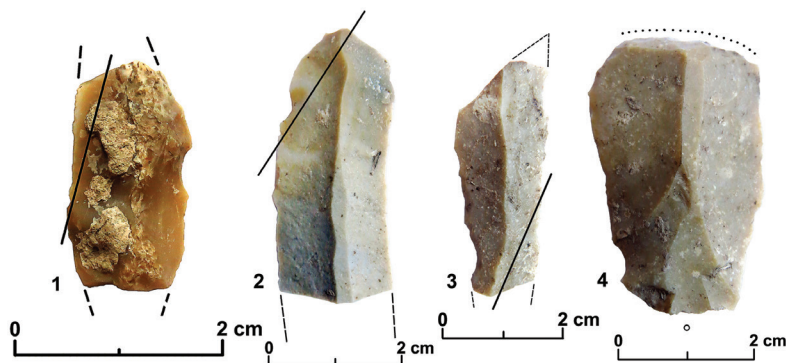
7 Winiarska-Kabacinska 1995, 241-244.

била паралелна са ивицом алатке. Осим њих, издвојени су и примерци код којих политура није била видљива, али је била уочљива истрвеност радне површине.

Морфологија и оријентација трагова употребе снимљени су на скенирајућем електронском микроскопу (SEM), марке JSM-6610 LV, у Лабораторији за СЕМ Универзитета у Београду – Рударско-геолошког факултета. Ова снимања захтевају да узорак буде електропроводљив што се, према стандардној процедури, постиже прекривањем узорка танким филмом графита или злата под вакуумом, при чему се тај филм касније не може уклонити с предмета. Да би се избегло то да се на овај начин „оштете“ анализирани артефакти, снимања су вршена тако што су се узорци облагали алуминијумском фолијом у оним деловима где не постоје трагови употребе, а затим је лепљена бакарна трака преко узорка, алуфолије и носача узорка. Снимања су вршена у условима високог вакуума, под напоном од 20 kV, јачином електричног снопа од 20 nA и под увећањима од 18 до 1400 пута. По потреби, узорци су унутар коморе инструмента ротирани и нагињани до положаја када су се трагови употребе могли најбоље видети. У раду су приказани снимци добијени секундарним електронима, што је на самим снимцима обележено као SEI (secondary electron image).

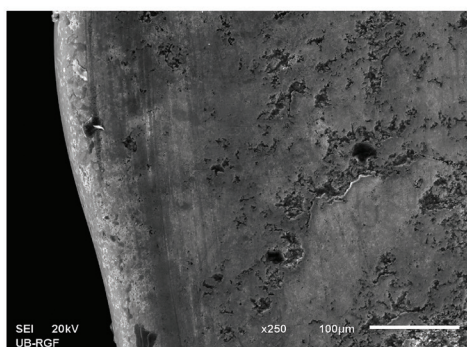
Старији неолит (Старчево)

Хоризонту старијег неолита (Старчево) припада само један примерак, а реч је о медијалном делу сечива, на којем се карактеристична троугласта површина под политуром налази на дисталном крају леве стране артефакта (Сл. 1/1). Њен положај и облик указују на чињеницу да је артефакт био саставни део композитног оруђа. С обзиром на то да из старијенеолитског хоризонта потичу укупно само четири артефакта, јасно је и зашто је уочен само један примерак са траговима употребе.

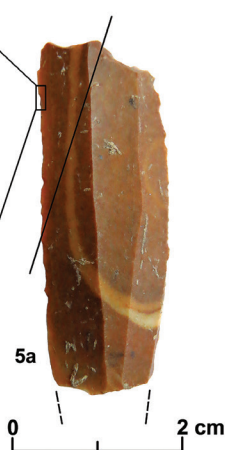

Слика 1 – 1, неретуширано сечиво (старији неолит); 2, неретуширано сечиво, 3, 5a, b, сечива са стрморетушираним преломом, 4, стругач (старији неолит – старији енеолит)

Abbildung 1 – 1, unretuschierte Klinge (älteres Neolithikum); 2, unretuschierte Klinge, 3, 5a, b, Klengen mit steil retuschiertem Bruch, 4, Kratzer (älteres Neolithikum – älteres Äneolithikum)

5b

5a

Старији неолит – старији енеолит (Старчево – Бубањ–Хум I)

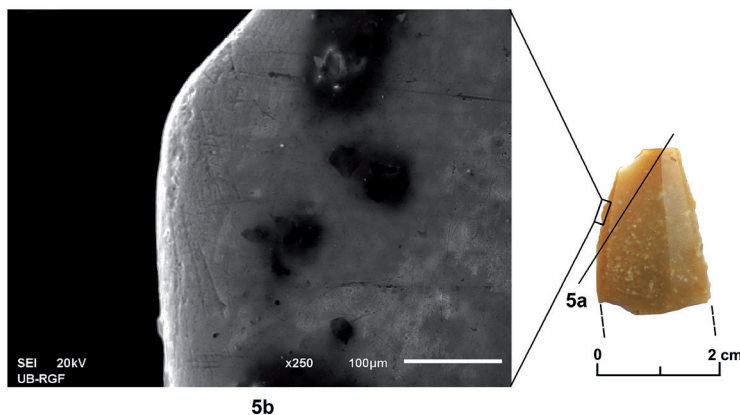
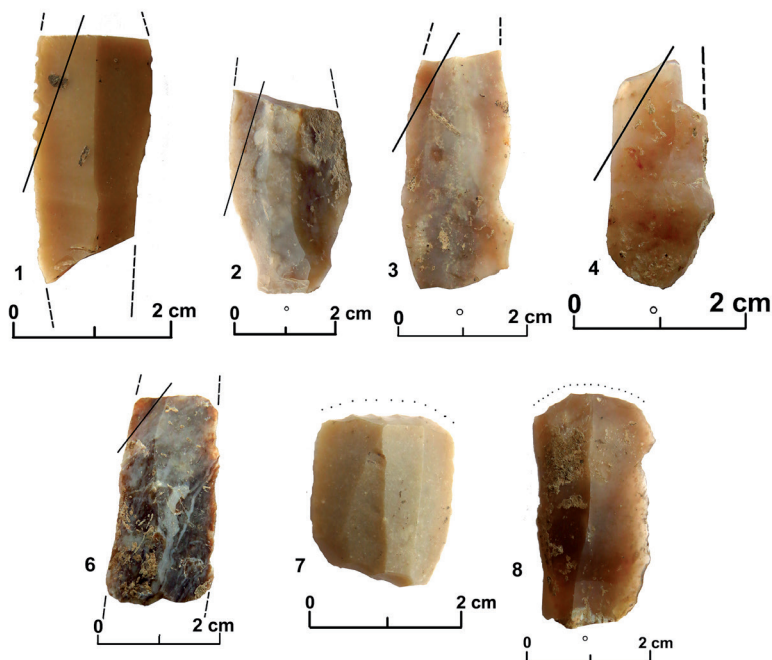
У слојевима у којима је забележено мешање материјала старијег неолита (Старчево) и старијег енеолита (Бубањ–Хум I), пронађено је укупно 17 окресаних артефаката, од којих су на четири примерка уочени трагови употребе. На једном неретушираном сечиву и два сечива са стрморетушираним преломом налазе се троугласте површине под политуром (Сл. 1/2, 3, 5a/b), што их опредељује као делове композитне алатке, док се на једном стругачу са стрмим ретушем на дисталном крају, уочава слаба политура и заобљеност радне површине, што би га и у функционалном погледу определило као стругач (Сл. 1/4).

Старији енеолит (Бубањ–Хум I)

Из хоризонта са чистим материјалом старијег енеолита (Бубањ–Хум I) потиче 18 артефаката са употребним траговима. Већи број таквих артефаката из овог хоризонта последица је чињенице да из њега потиче и иначе већи број окресаних артефаката – укупно 178 примерака. Међу артефактима са макроскопски видљивим траговима употребе, налази се 12 сечива (Сл. 2/1-6), три стругача (Сл. 2/7, 8), једна пострушка (Сл. 3/1a, b), једно сечиво са стрморетушираним преломом и један перфоратер (Сл. 3/2a, b).

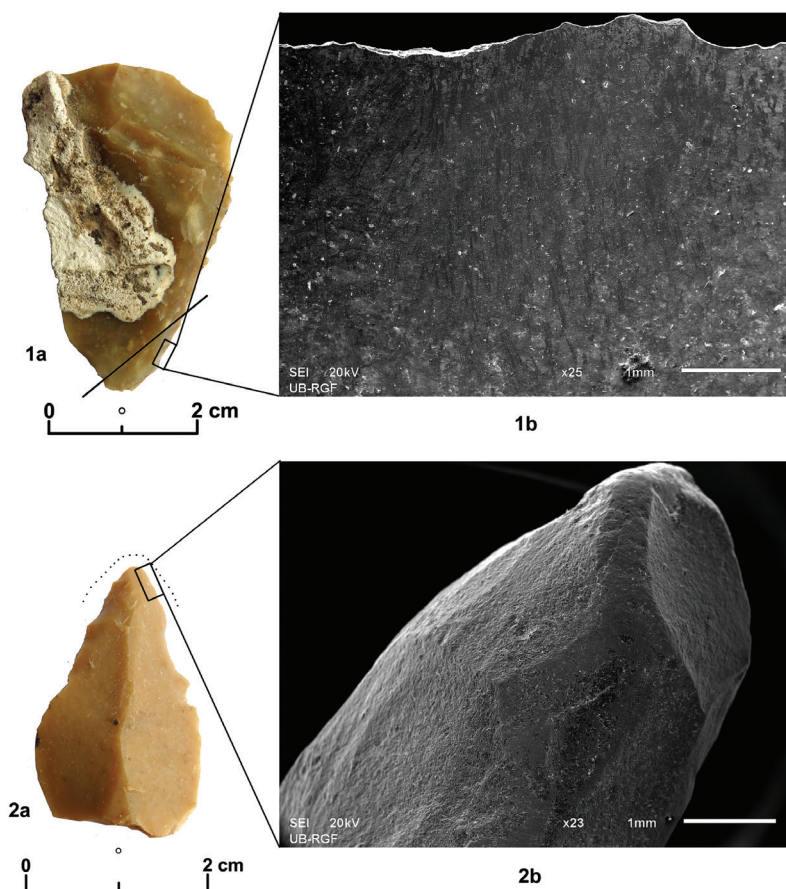
Слика 2 – 1-6, сечива, 7, 8, стругачи (старији енеолит)

Abbildung 2 – 1-6, Klingen, 7, 8, Kratzer (älteres Äneolithikum)

Сечиво приказано на слици 2/1 на дисталном крају леве ивице има изражено назубљивање, које постаје манир тек у позном енеолиту, бар на овом локалитету, и то на примерцима који су двострано ретуширани. Појава назубљивања сечива, која су била саставни елемент композитног оруђа, могуће је да своје корене, има већ у старијем енеолиту.

Абразивни трагови у виду микростријација на полираној површини пострушке приказане на слици 3/1a-b, указују на двојаку функцију алатке. С обзиром на њихов положај у односу на радну површину алатке (паралелне са њом, али и закошене у односу на њу), потврђују да је алатка коришћена у процесу стругања, али и резања.

Слика 3 – 1a, b, пострушка, 2a, b, перфоратер (старији енеолит)
Abbildung 3 – 1a, b, Schaber, 2a, b, Durchbohrer (älteres Äneolithikum)

Алатка приказана на слици 3/2a-b, приликом проналаска и бележења података на Ц картон, опредељена је као пројектил. На основу великог угла на дисталном крају између две ивице одбитка, чиме је формиран троугласти облик оруђа, заиста би овај артефакт могао да се определи као пројектил. Међутим, трагови истрвености ретушираних ивица и микрострије управне на обе ивице, несумњиво овај артефакт опредељују као перфоратер.

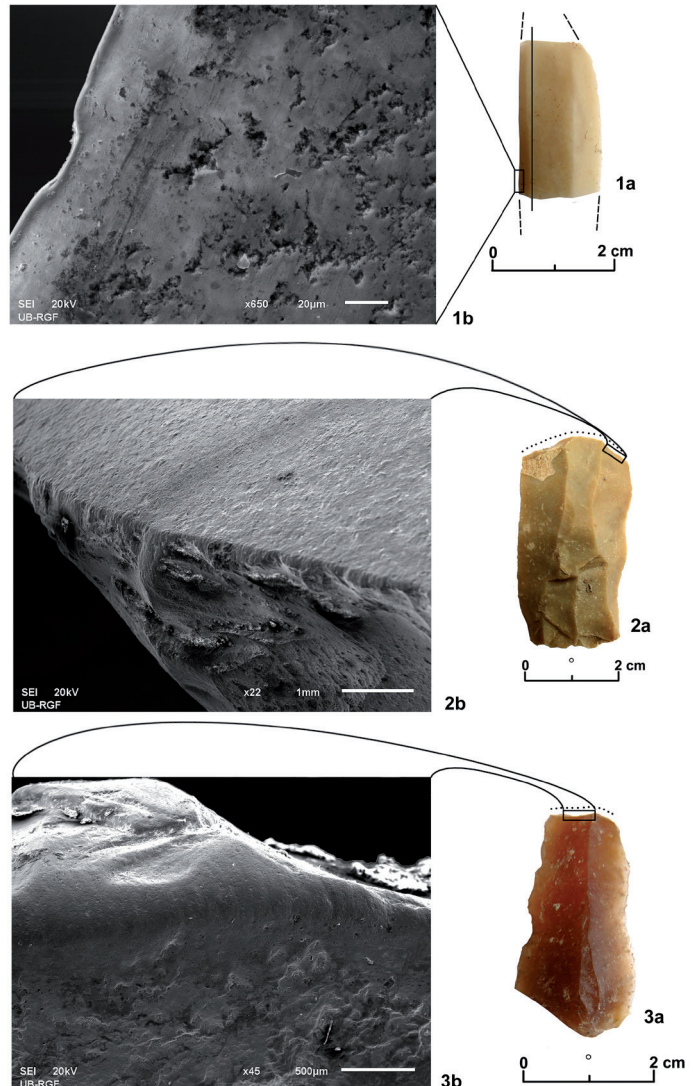
Старији енеолит – средњи енеолит (Бубањ–Хум I–Чернавода–Баден)

Из слојева у којима је забележено мешање материјала старијег (Бубањ–Хум I) и средњег енеолита (Чернавода–Баден) потиче само осам артефаката, међу којима су нађена четири примерка на којима су и макроскопски били уочљиви трагови употребе. Реч је о два сечива (Сл. 4/1a, b) и два стругача (Сл. 4/2a, b, 3a, b). И у овом случају сечива су делови

компаративних алатки, какве су били српови. Ипак, уска зона под политуром, паралелна са ивицом једног артефакта (Сл. 4/1a, b) указује на усађивање компоненти српа, осим у закошеном положају, и паралелно са осом саме алатке, што је нова појава, која се у већем интензитету, можда, јавља управо током енеолита. Оба стругача немају изражене површине под политуром, али радна ивица на вентралној страни носи благу заобљеност и микрострије управне на ивицу, што их потврђује као стругаче и у функционалном погледу.

Слика 4 – 1a, b, сечиво, 2a, b, 3a, b, стругачи (старији енеолит – средњи енеолит)

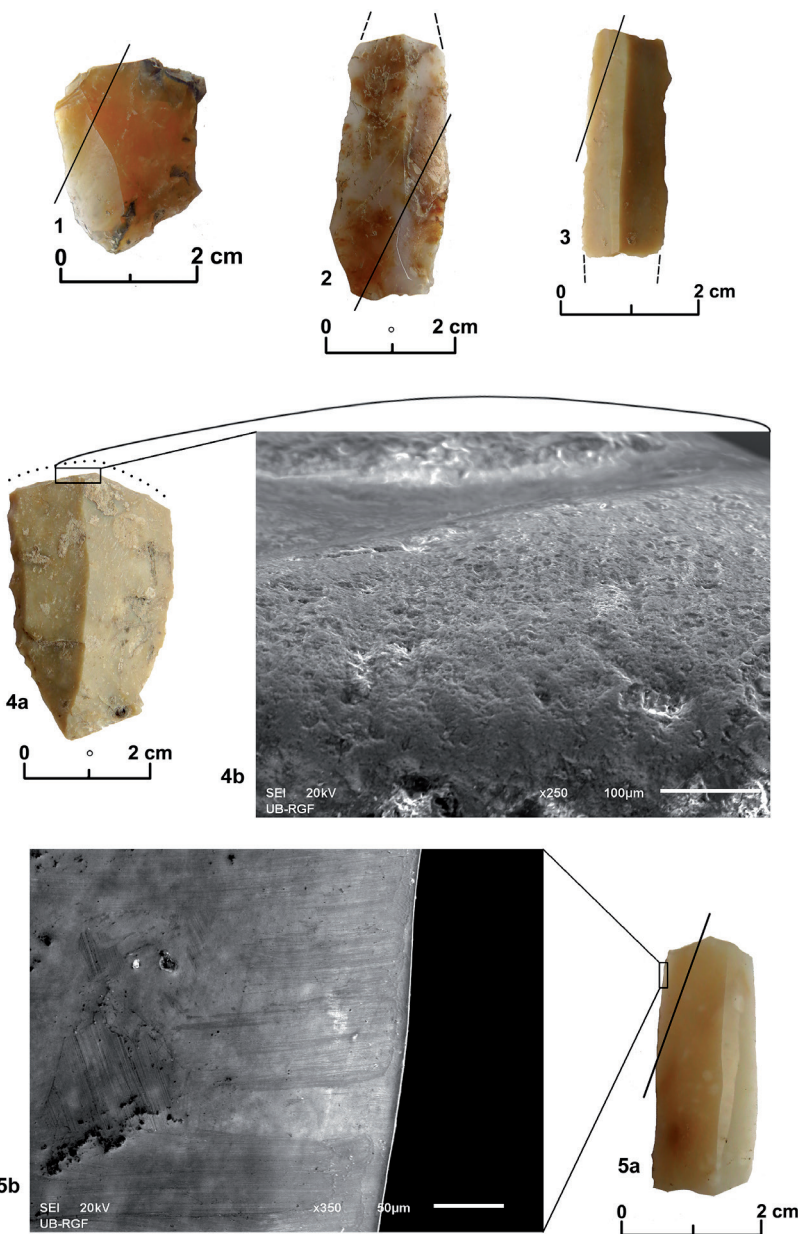
Abbildung 4 – 1a, b, Klinge, 2a, b, 3a, b, Kratzer (älteres Äneolithikum – mittleres Äneolithikum)

Средњи енеолит (Чернавода–Баден)

У средњоенеолитском хоризонту (Чернавода–Баден) је пронађено 105 окресаних артефаката, а међу њима је уочено само 12 примерака са макроскопски видљивим траговима употребе. Реч је о једном одбитку (Сл. 5/1), шест сечива (Сл. 5/2), три сечива са стрморетушираним преломом (Сл. 5/3), једном стругачу (Сл. 5/4a, b), и једном геометријском микролиту – правоугаонику (Сл. 5/5a, b). Артефакти са траговима употребе не показују неке посебности. Издваја се једино неправилни одбитак (Сл. 5/1), који због свог облика вероватно није био саставни део композитне алатке, већ је могао да се користи као појединачна алатка за резање. Артефакт на слици 5/5a, b представља

издужен правоугаоник и само условно би могао да се определи као геометријски микролит. У сваком случају, као саставни део композитног оруђа са политуром израженијом на вентралној страни, својим обликом представља далеку реминисценцију на некада веома раширену групу окресаних артефаката - геометријске микролите.

Слика 5 – 1, одбитак, 2, сечиво, 3, сечиво са стрморетушираним преломом, 4a, b, стругач, 5a, b, геометријски микролит – правоугаоник (средњи енеолит)
Abbildung 5–1, Abschlag, 2, Klinge, 3, Klinge mit steil retuschiertem Bruch, 4a, b, Kratzer, 5a, b, geometrischer Mikrolith - Rechteck (mittleres Äneolithikum)

Средњи енеолит – позни неолит (Чернавода-Баден – Коцофени-Костолац – Бубањ-Хум II)

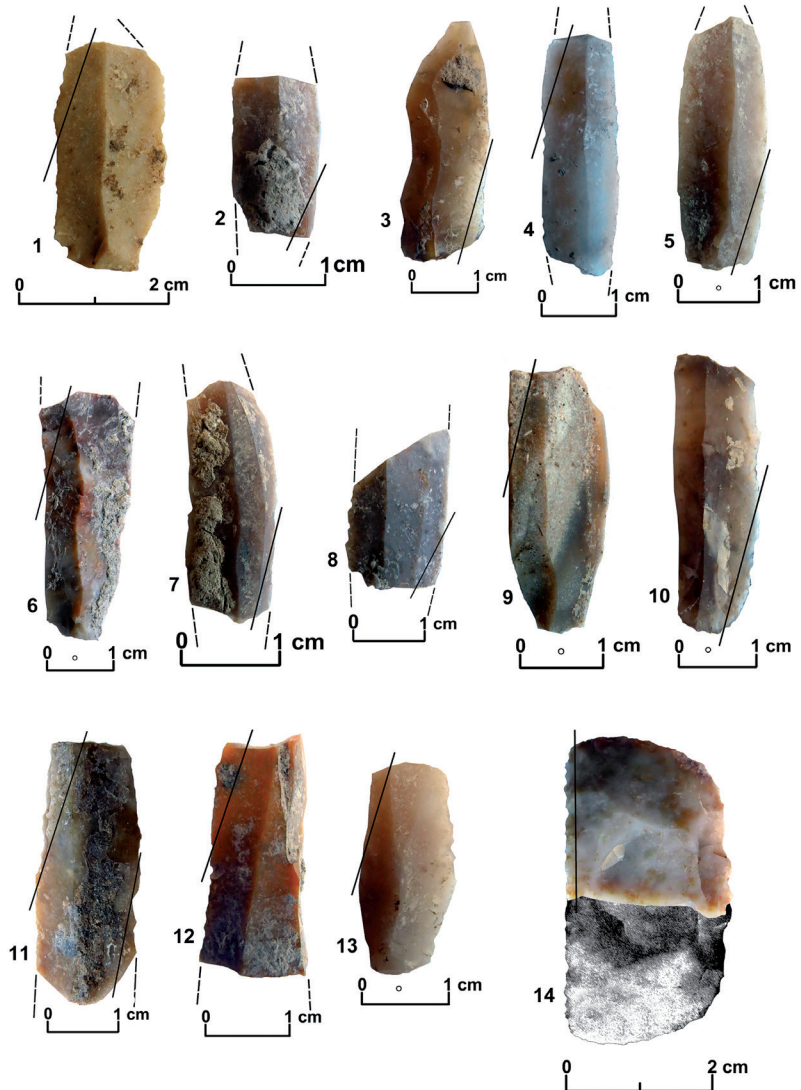
Осам окресаних артефаката пронађено је у слојевима у којима је установљено мешање материјала средњег (Чернавода-Баден) и позног енеолита (Коцофени-Костолац – Бубањ-Хум II), а међу њима само једно сечиво на којем су били уочљиви трагови употребе (Сл. 6/1). И у овом случају реч је о фрагментованом сечиву са троугластом површином под политуром која артефакт опредељује као саставни део композитне алатке.

Позни енеолит (Коцофени-Костолац – Бубањ-Хум II)

У културном хоризонту који припада позном енеолиту (Коцофени-Костолац – Бубањ-Хум II) пронађен је укупно 271 окресани артефакт. И поред тога што је реч о хоризонту са највећим бројем те врсте налаза на овом локалитету, макроскопски трагови употребе примећени су само на 20 артефаката. Међу њима се налази један одбитак (Сл. 7/1а, б), десет сечива (Сл. 6/2-8, Сл. 7/2а, б и 3а, б), шест сечива са стрморетушираним преломом (Сл. 6/9-13) и три масивна двострано ретуширана сечива са назубљеним радним ивицама (Сл. 6/14 и Сл. 8/1а, б и 2а, б).

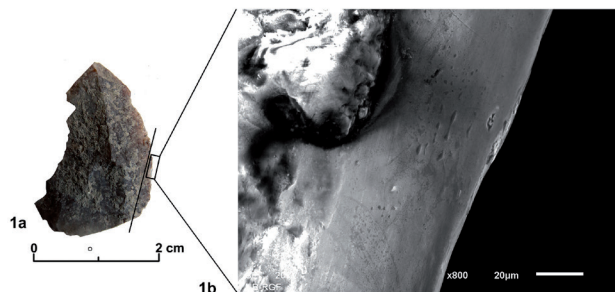
Слика 6–1, сечиво (средњи енеолит – позни енеолит); 2-8, сечива, 9-13 сечива са стрморетушираним преломом, 14, масивно двострано ретуширано назубљено сечиво (позни енеолит)

Abbildung 6 – 1, Klinge (mittleres Äneolithikum – spätes Äneolithikum); 2-8, Klingen, 9-13 Klingen mit steil retuschiertem Bruch, 14, massive, doppelseitig retuschierte und eingekerbte Klinge (spätes Äneolithikum)

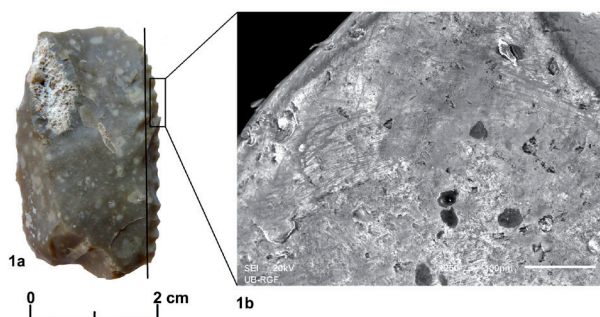
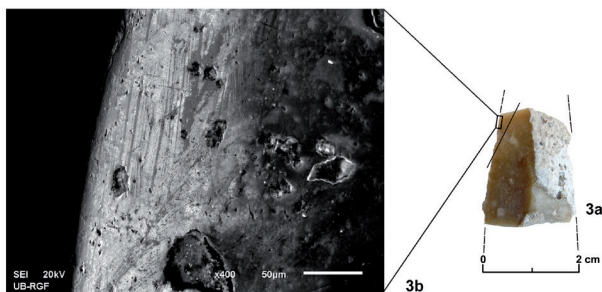
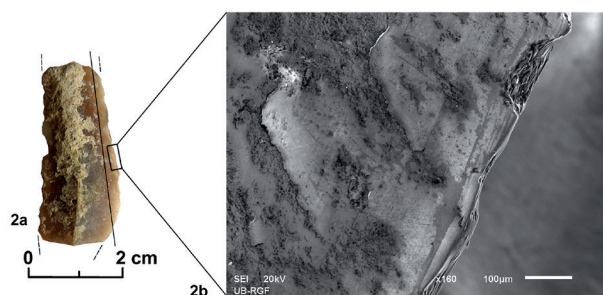
Неправилни одбици најчешће нису коришћени као елементи композитних алатки због облика не баш погодног за усађивање у низу у држаљу. Ипак, у овом случају трагови употребе указују на то да је један одбитак (Сл. 7/1а, б) употребљен баш у ту сврху. Сечива (Сл. 6/2-8, Сл. 7/2а, б и 3а, б) и сечива са стрморетушираним преломом (Сл. 6/9-13) већ су стандардно коришћена као елементи композитне алатке, с тим што на основу облика површине под политуром на једном артефакту (Сл. 7/2а, б) можемо да закључимо да је реч о паралелном усађивању у држаљу као унапређењу познатог оруђа.

Најупечатљивија карактеристика окресаних артефаката позноенеолитског хоризонта је појава масивних, двострано окресаних и дуж једне ивице назубљених сечива. Површина под политуром, паралелна са уздужном осом сечива, сведочи о паралелном усађивању у држаљу, а лепо назубљене ивице полиране површине, о крајњем домету српова, као композитног оруђа.

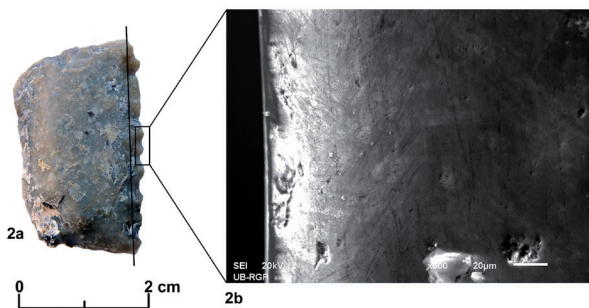
Слика 7 – 1a, b, одбитак, 2a, b, 3a, b, сечива, (позни енеолит)

Abbildung 7 – 1a, b, Abschlag, 2a, b, 3a, b, Klingen, (spätes Äneolithikum)

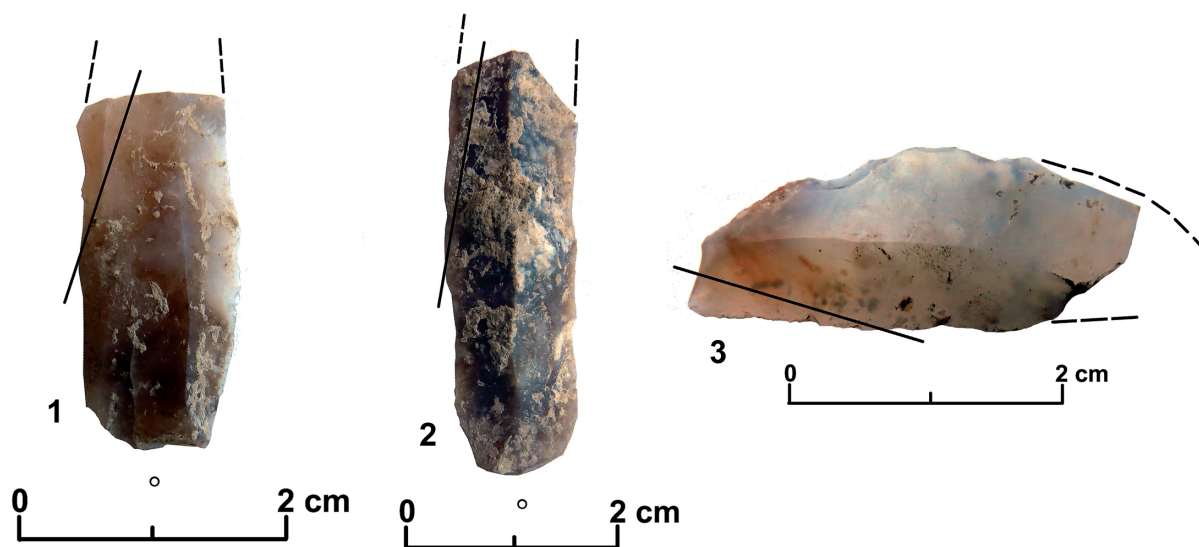
Слика 8 – 1a, b, 2a, b, масивна двострано ретуширана назубљена сечива (позни енеолит)

Abbildung 8 – 1a, b, 2a, b, massive, doppelseitig retuschierte und eingekerbte Klingen (spätes Äneolithikum)

Рано бронзано доба (Бубањ–Хум III)

Између слојева позног енеолита (Коцофени–Костолац – Бубањ–Хум II) и раног бронзаног доба (Бубањ–Хум III) на локалитету Бубањ чини се да је постојао или јаснији хронолошки хијатус или извесно просторно непреклапање насеља, па нема ни материјала који би био измешан, чиме би било онемогућено јасно хронолошко опредељење артефаката. Из хоризонта раног бронзаног доба потиче само 18 окресаних артефаката, међу којима су уочена три примерка са макроскопски видљивим траговима употребе. На два сечива (Сл. 9/1, 2) и једном геометријском микролиту (Сл. 9/3) троугласте површине под употребном политуром сведоче о њима као о деловима композитне алатке, и о усађивању у држаљу под углом у односу на уздужну осу алатке.

Слика 9 – 1, 2, ретуширана сечива, 3, геометријски микролит – полумесећ (рано бронзано доба)
Abbildung 9 – 1, 2, unretuschierte Klingen, 3, geometrisches Mikrolith – Kreissegment (Frühbronzezeit)

Дискусија

Артефакти од окресаног камена са локалитета Бубањ, на којима су извршене трасеолошке анализе, иако припадају различитим периодима, у основи показују исти образац коришћења. Уочени су примерци са политуром која део налаза опредељује као елементе композитног оруђа, затим примерци са ивичним абразивним траговима који су артефакте потврдили као стругаче, као и један примерак који би у типолошком смислу могао да буде опредељен као пројектил, али су га ивични абразивни трагови јасно одредили као перфоратер.

Недостатак компаративних примерака ограничава доношење закључака, али за примерке стругача са јасно израженим абразивним траговима без формирања политуре, можемо претпоставити да су коришћени на средњетврдим или тврдим материјалима, док су примерци који имају и политуру вероватно коришћени на меким материјалима. Јака истрошеност ретушираних ивица и самог врха које оне формирају на примерку са слике 3/2a, b, као и јако изражене микрострије управне на ретуширане ивице, без појаве политуре, сигурно су последица рада на тврдим материјалима.

Најинтересантнија појава на артефактима са траговима употребе са локалитета Бубањ, јесте локација употребног ретуша на примерцима који су били саставни делови композитног оруђа, у овом случају српова. Композитне алатке, какве су били ножеви и српови (вероватно и трибулуми, мада за њихову употребу на овом локалитету нема јасних показатеља), сачињене од дрвеног, коштаног или рожног усадника и окресаних или неокресаних сечива, углавном се доводе у везу са узгајањем житарица. Но, не треба занемарити ни чињеницу да се такви трагови употребе у виду политуре и микрострије јављају и на алаткама коришћеним за сечење трава и трске, који су употребљавани као кровни покривачи или за плетење асура.

Постепени нестанак геометријских микролита као делова композитног оруђа, уочен је већ у материјалу старијег и средњег неолита и то је процес који се несмањеним темпом наставио и у млађим периодима.⁸ Због тога не изненађује чињеница да су у укупном материјалу са Бубња пронађена само четири геометријска микролита – један из старијеенеолитског хоризонта, два из средњоенеолитског и један из ранобронзанодобног хоризонта. Усамљени примерак геометријског микролита из хоризонта раног бронзаног доба (Сл. 9/3), пример је како појединачни артефакти представљају праве реликте старијих култура и снажних традиција које пружају последње доказе о свом постојању.

Још током старијег неолита геометријски микролити своју улогу све чешће препуштају најчешће медијалним деловима неретушираних сечива. Разлог је био сигурно практичне природе – медијални део сечива добија се само преламањем, нема додатног посла око ретуширања, не губи се време, а крајњи резултат који се постиже употребом композитне алатке са таквим елементима је исти као и код оне у којој су усађени геометријски микролити.

Посредну везу са некадашњим геометријским микролитима и технологијом њихове обраде још задржавају само такозвана сечива са стрморетушираним преломом. Реч је најчешће о проксималним половинама сечива која на прелому у медијалној зони имају углавном директни полустрми или стрми ретуш, који формира обрађену ивицу, управну или благо закошену у односу на уздужну осу сечива (Сл. 1/3,5; 5/3; 6/9-13). Већина таквих артефаката на овом локалитету, без обзира на то ком енеолитском хоризонту припадају, на себи носе карактеристичне троугласте површине под политуром, што несумњиво указује да су и они били саставни делови композитних алатки.

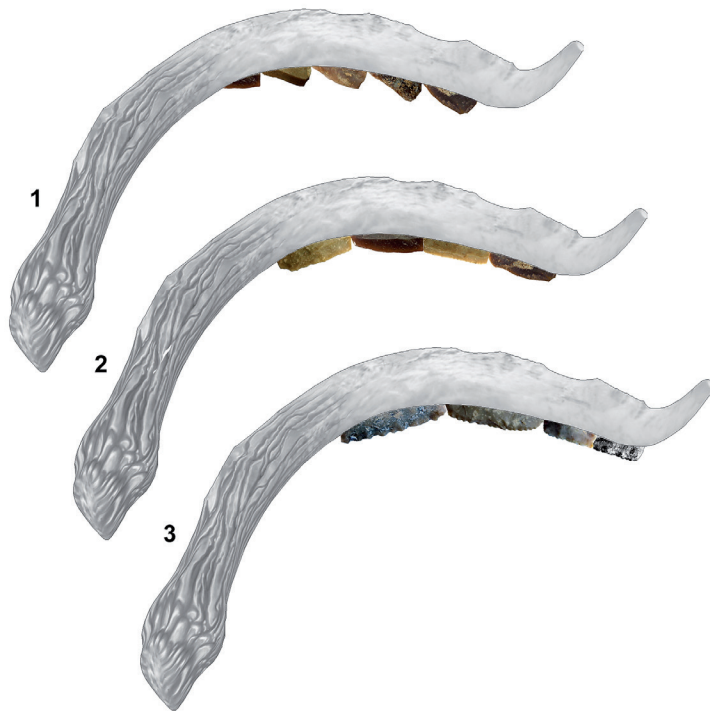
Већ током старијег неолита, осим сечива са карактеристичном троугластом површином под политуром, јављају се сечива на којима употребна политура покрива уску површину, паралелну са радном ивицом и уздужном осом артефакта.⁹ Тај облик полиране површине и њена оријентација, јасан су показатељ новог начина усађивања елемената композитне алатке. Уместо у положају закошеном у односу на уздужну осу алатке, усађивање је сада паралелно. Ови елементи композитне алатке су углавном неретуширани, а ако ретуш и постоји, он је микромаргиналан и не у функцији обликовања сечива, већ се користи за огрубљивање ивице, како би се она ојачала и смањила могућност неконтролисаног оштећивања у раду. Ипак, међу примерцима који су ретуширани (а није реч о сечиву са стрморетушираним преломом), у хоризонту старијег енеолита пронађен је један примерак лепо назубљене ивице (Сл. 2/1). У њему се спаја традиционални начин закошеног усађивања и појава назубљене ивице, која ће постати стална карактеристика каснијих периода. У хоризонту позног енеолита пронађени су примерци који су у себи спојили и трагове паралелног усађивања и лепо назубљене радне ивице (Сл. 6/14 и Сл. 8/1а, б и 2а, б). Осим тога, ти артефакти су репрезент и двостраног окресивања целом површином, што је постала једна од препознатљивих карактеристика енеолита.¹⁰

8 Шарић 2007; Šarić 2014.

9 Šarić 2014.

10 Шарић 2005, 89-113.

Због таквог начина усађивања добија се већа искоришћеност сваког усађеног елемента, а употребна политура више не покрива троугласту површину артефакта који вири из усадника, већ целу дужину назубљеног сечива. У старијим моделима композитних алатки сваки усађени елеменат представљао је један зуб српа, док сада, иако њихова израда захтева више времена, на једном елементу постоји читав низ од десетак и више мањих зуба, чиме је употребљивост алатке и њена ефикасност подигнута на много виши ниво (Сл. 10/1-3).

Слика 10 – Пример еволуције српа са локалитета Бубањ – заклоњено усађивање елемената (1), паралелно усађивање елемената (2), паралелно усађивање назубљених елемената (3)
Abbildung 10 – Sichevolutionsbeispiel aus der Fundstelle Bubanj – schräge Elementeneinsetzung (1), parallele Elementeneinsetzung (2), parallele Einsetzung eingekerbter Elemente (3)

Овакви примерци нису усамљена карактеристика локалитета Бубањ. Идентичан примерак потиче из енеолитског материјала са локалитета Кормадин код Јакова,¹¹ а сигурно је да би се нашли и многи други примерци у музејским депоима широм Србије. Још већа заступљеност оваквих назубљених артефаката присутна је у бронзаноodobном материјалу који потиче са територије данашње Румуније,¹² што значи да ти елементи композитног оруђа једно време успешно одолевају појави бронзаних српова, осим ако нису коришћени као саставни делови трибулума. Проблем је интересантан и за његово коначно решење биће потребна анализа много више збирки окресаних артефаката из енеолитског и бронзаноodobног периода.

Налази од окресаног камена са локалитета Бубањ, који потичу са ископавања изведених 2008, 2009, 2012. и 2014. године, и поред релативно малог броја примерака који могу да се јасно вежу за одређени праисторијски хоризонт, припадају групи оруђа чијом обрадом се, корак по корак, јасније дефинишу одређена кретања у развоју технолошких поступака, промене у локалној економији, као и простори са којих су добављане сировине за израду те врсте оруђа и оружја. Посебно је интересантна могућност да се прати еволуција композитног оруђа као што су српови. Када се буде обавила анализа артефаката од окресаног камена са старих ископавања на локалитету Бубањ, слика о тој индустрији на поменутом локалитету биће много комплетнија и јаснија, а самим тим обогатиће се и знање о енеолитском и бронзаноodobном периоду на том простору.

11 Perišić 1984, T.36/306.

12 Păunescu 1970.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Bulatović, Milanović 2020** – A. Bulatović, D. Milanović, *Bubanj, the Copper and the early Bronze Age tell in southeastern Serbia*, MPK serie, OREA, Vienna.
- Paunescu 1970** – A. Paunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București 1970.
- Perišić 1984** – S. Perišić, *Predmeti od kosti, roga i kamena*, Muzej grada Beograda, Serija – Zbirke i legati, Katalog XIII, Beograd 1984, 110, T. 36/306.
- Семёнов 1957** – С. А. Семёнов, *Первобытная техника*, Москва–Ленинград 1957.
- Tringham et al. 1974** – R. Tringham, G. Cooper, G. Odell, B. Voytek and A. Whitman, Experimentation in the Formation of Edge Damage: A New Approach to Lithic Analysis, *Journal of Field Archeology* 1, Boston 1974, 171-196.
- Tringham et al. 1988** – E. R. Tringham, A. Mc Pherron, J. Gunn, G. Odell, The Flaked Stone Industry from Divostin and Banja, in: A. Mc Pherron and D. Srejović, *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*, Pittsburgh–Kragujevac 1988, 203-253.
- Шарић 2005** – J. Шарић, Артефакти од окресаног камена са локалитета Ливаде, Каленић, *Колубара 4*, Београд 2005, 89-113.
- Шарић 2007** – J. Шарић, Артефакти од окресаног камена са локалитета Благотин – Пољна, *Архаика 1*, Београд 2007, 41-93.
- Šarić 2012** – J. Šarić, Неки примери трагова употребе на окресаним артефактима у неолиту Србије, *Kruševački zbornik*. Kruševac 2012, 223-235.
- Šarić 2016** – J. Šarić, *Artefakti od okresanog kamena u starijem i srednjem neolitu na tlu Srbije*, Arheološki institut, Beograd 2014.
- Voytek 1984** – B. Voytek, Microwear Analysis of Chipped Stone Artifacts from Vinča in I. Radovanović, M. Kaczanowska, J.K. Kozłowski, M. Pawlikowski, B. Voytek, *The Chipped Stone Industry from Vinča*, Beograd 1984, 54-58.
- Winiarska-Kabacinska 1995** – M. Winiarska-Kabacinska, Functional Analysis of the Stone Tools from Maszycka Cave, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 40. Jahrgang 1993, Teil 1, Mainz 1995, 241-244.

Zusammenfassung

Zwischen den Jahren 2008. und 2014, während Ausgrabungen auf der Fundstelle Bubanj, wurden insgesamt 810 Artefakte gesammelt, die in einer Hackwerkzeugtechnologie bearbeitet wurden. Darunter waren auch 135 Artefakte, deren stratigrafische Zugehörigkeit nicht bestimmt werden konnte (oberflächliche Funde und Funde mit unsicheren Angaben). Zwischen den Exemplaren, die chronologisch bestimmt werden konnten, gehören vier dem älteren Neolithikum (Starčevo Kultur), siebzehn Funde kamen aus den Schichten in denen altneolithische und altäneolithische Horizonte gemischt waren (Starčevo – Bubanj Hum I), aus deutlich bestimmtem altäneolithischen Horizont stammten 177 Artefakte, aus Schichten mit gemischten altäneolithischen und mitteläneolithischen Horizonten (Bubanj Hum I – Černavoda-Baden) stammten 75 Artefakte, dem mittleren Äneolithikum (Černavoda-Baden) gehören 105 Exemplare, den gemischten Schichten des mittleren Äneolithikums (Černavoda-Baden) und der späten Äneolithikums (Coțofeni-Kostolac – Bubanj Hum II) gehörten nur acht Exemplare, dem Horizont des Spätäneolithikums (Bubanj-Hum II) die weiteren 271 Artefakte, während im Horizont der Frühbronzezeit (Bubanj-Hum III) nur achtzehn Artefakte gefunden wurden. Bei morphologisch-typologischer Analyse der Exemplare aus der gesamten Sammlung von Bubanj wurde eine Gruppe mit deutlich sichtbaren Zonen von sog. Gebrauchspolitursspuren getrennt. Da Spurenanalysen sehr wichtig sind und deren Möglichkeit, morphologische Artefaktentypen zu bestimmen, wurden alle Exemplare mit einer sichtbaren Politur getrennt, um weiter mikroskopisch analysiert zu werden. Dadurch werden auch mikroskopische Abnutzungsspuren definiert und eine klarere Funktionsbestimmung ermöglicht.

Schon in 1872. in einer Arbeit von A. Evans, wurde mindestens theoretisch Spurenbestimmung erwähnt, die auch als funktionelle Analyse genannt werden kann. Die frühesten systematischen Analysen, die auch praktische Anzeiger waren, wurden von Semyonov durchgeführt. Er hat einen Ausgangspunkt für die meisten heutigen Spurenanalysen gelegt. Untersuchungen von Abnutzungsspuren steinerner Artefakte sind heute ziemlich fortgeschritten. Um ein Resultatsmaximum zu erreichen, müssen einige Bedingungen erfüllt werden:

- Teamarbeit,
- Herstellung an Artefaktkontrollserien durch technologische Vorgänge, die sich auf prähistorischen Modellen gründen,
- Nutzung an hergestellten Repliken auf einer Weise, die ethnologisch belegt ist,
- Untersuchungen von Beschädigungen und Nutzungsspuren mit optischen Geräten (Vergrößerungsglas mit einer Vergrößerung bis zu 10X, übliche und binokulare Mikroskope mit kleinen und großen Vergrößerungen von 20X bis 400X, scannendes elektronisches Mikroskop mit einer Vergrößerung von ein paar Tausend Mal),
- Vergleich der Abnutzungsspuren von Kontrollexemplaren aus Etalonsammlungen mit Exemplaren von archäologischen Ausgrabungen.

Unter unterschiedlichen Umständen, auch unter ungenügender Motivierung von Forschern sowie einen ständigen Mangel an Mitteln, hat unsere Archäologie immer noch kein spezialisiertes Labor, in dem es möglich wäre, solche Analysen durchzuführen. Als Resultat wurden Analysen einiger Artefaktsammlungen veröffentlicht, die von ausländischen Autoren durchgeführt waren.

Ein Sonderproblem stellt die Abwesenheit an Kontrollsammlungen. Deswegen können auch die auf unterschiedliche Artefakten beobachteten Abnutzungsspuren nicht verifiziert werden und mit Abnutzungsbeispielen verglichen, für die eine benötigte Erstellungszeit und Material auf dem sie benutzt waren, bekannt sind. Auch neben diesen Begrenzungen an Änderungsbestimmungen ist es immer noch möglich, für bestimmte morphologische Werkzeug- und Waffentypen breitere Deutungen zu erschließen, was auch eine Bestätigung oder Ablehnung eines morphologischen Typs mit einschließt.

Es gibt insgesamt vier Grundsorten an Abnutzungsspuren von steinernen Artefakten, die während deren Nutzungszeit entstanden werden konnten: Politur, Kantenbeschädigungen, Kanteneinkerbung und Abrasion. Von diesen vier Arten an Abnutzungsspuren sind Politur und Kantenbeschädigungen diejenigen, die man am einfachsten merkt (Streifen auf der Oberfläche unter Politur und Abrundung der Arbeitsfläche oder - Kante). Abnutzungspolitur, die einfach mikroskopisch (mit einem schwachen Vergrößerungsglas oder einfach mit bloßem Auge) beobachtet werden kann, stellte das Hauptkriterium dar, aufgrund denen Artefakte aus Bubanj für eine Spurenanalyse getrennt waren.

Schon mit bloßem Auge wurde auf 75 Artefakten aus Bubanj Nutzungspolitur gemerkt. Wenn man in Betracht nimmt, dass sich innerhalb der gesamten Zahl an 810 gehackten Steinartefakten auch Kerne und irreguläre Abschlüge befinden, die überwiegend keine Nutzungsspuren zeigen, stellt sich heraus, dass fast 10 % der Exemplare mit einfach merkbaren Nutzungspolitur und abgenutzter Arbeitsfläche ein relativ hohes Prozent ist. Unter den Artefakten aus dieser Fundstelle, die eine betonte Politur besaßen, wurden Exemplare getrennt, die eine Benutzungspolitur besaßen. Sie deckte eine charakteristische, dreieckige Fläche an Werkzeugenden. Weiterhin wurden Exemplare getrennt, die eine enge, mit Werkzeugkante parallele Politurzone besaßen. Neben diesen wurden auch Exemplare getrennt, deren Politur unsichtbar blieb, aber deren Arbeitsfläche abgenutzt war.

Im Labor für SEM der Fakultät für Bergbau und Geologie - Universität Belgrad wurden mit einem scannenden elektronischen Mikroskop (SEM JSM-6610 LV) Morphologie und Spurorientierung aufgenommen. Eine Bedingung für solche Aufnahmen ist eine elektrische Leitfähigkeit der Proben. Nach standardisierten Prozeduren wird sie mit Überstreichen der Proben mit einer dünnen Schicht an Grafit oder Gold im Vakuum erreicht, obwohl eine solche Schicht später nicht entfernt werden kann. Um eine Beschädigung der analysierten Artefakte zu vermeiden, waren alle Exemplare mit Alufolie umhüllt und danach aufgenommen. Die Alufolie wurde nur über die Teile aufgetragen, auf denen keine Abnutzungsspuren sichtbar waren. Danach war ein Kupferband über die Exemplare, Alufolie und Exemplarträger aufgetragen. Aufnahmen wurden im hohen Vakuum durchgeführt, unter einer Spannung von 20 kV, einer Stärke des elektrischen Bündels von 20 nA und mit einer Vergrößerung von 18x bis 1400x. Nach Bedarf waren Exemplare innerhalb der Kammer umgedreht bis zu einer Position, bei der Abnutzungsspuren am besten zu erkennen waren. In dieser Arbeit sind Aufnahmen mit sekundären Elektronen gezeigt, die auf den Aufnahmen selbst als SEI (secondary electron image) gekennzeichnet sind.

Obwohl zu unterschiedlichen Perioden gehörend, zeigen alle mit Spurenanalysen untersuchte steinerne Artefakte aus der Fundstelle Bubanj im Grunde eine gemeinsame Nutzungsform. Es gibt Exemplare mit Politur, die eine Fundgruppe als Bestandteile von Kompositwerkzeugen bestimmt und Exemplare mit Abrasionspuren auf den Kanten, die als Kratzer bestimmt werden. Ein Exemplar konnte im typologischen Sinne als Projektil beschrieben werden, aber aufgrund Abrasionsspuren auf den Kanten ist festgestellt, dass es eigentlich als Durchbohrer verstanden werden soll.

Die Abwesenheit an komparativen Exemplaren begrenzt ausführliche Schlüsse. Doch kann man für Kratzerexemplare mit deutlich erkennbaren Abrasionsspuren und ohne geformter Politur vermuten, dass sie auf mittelharten oder harten Materialien benutzt wurden, während die Exemplare mit Politur auf sanften Materialien verwendet wurden. Eine starke Abnutzung retuschierten Kanten und Spitze, wie auf der Abb. 3/2a, b gezeigt, sowie betonte, zur retuschierten Kante gerade gelegte Mikrostreifen ohne Politur weisen auf eine Arbeit mit harten Materialien hin.

Die höchst interessante Erscheinung auf Bubanj Artefakten mit Nutzungsspuren ist die Position der Nutzungsretusche auf Exemplaren die Teile kompositförmiger Geräte, in diesem Falle Sichel, darstellten. Kompositwerkzeuge, wie Messer und Sichel (wahrscheinlich auch

Tribula, obwohl sie auf dieser Fundstelle nicht deutlich zu erkennen sind), aus einem Holz-, Knochen- oder Hornhandel und behauten oder unbehauten Klingen bestehend, werden meist mit Getreidezucht in Zusammenhang gebracht. Doch muss nicht vergessen werden, dass solche Abnutzungsspuren, wie Politur und Mikrostreifen, auch auf Geräten vorkommen, die zum Gras- oder Schilfrohrschnneiden gebraucht waren, die wiederum für Dachdeckung oder Flechten dienten.

Allmähliches Verschwinden von geometrischen Mikrolithen als Bestandteile von Kompositwerkzeugen ist schon auf den Funden aus dem mittleren und späten Neolithikum merkbar. Dieser Prozess setzte sich ununterbrochen auch in jüngeren Perioden hervor. Deswegen ist es verständlich, dass im gesamten Fundmaterial aus Bubanj nur vier geometrische Mikrolithe vorkommen - ein aus dem älteren äneolithischen Horizont, zwei aus dem mittleren Äneolithikum und ein aus dem frühbronzezeitlichen Horizont. Das einzige Exemplar vom geometrischen Mikrolith aus dem frühbronzezeitlichen Horizont (Abb. 9/3) stellt ein Beispiel dar, wie einzelne Artefakte echte Relikten älterer Kulturen und starker Traditionen darstellen, die allerletzte Belege über deren Existenz anbieten.

Schon während des älteren Neolithikums überließen geometrische Mikrolithe ihre Rolle häufig an mediale Teile unretuschierter Klingen. Der Grund war sicher von praktischer Natur – mediale Klingenteile bekommt man mit purem Brechen, es besteht keine Weiterbearbeitung um Retusche und man verliert keine Zeit. Das Endresultat mit der Nutzung eines Kompositwerkzeuges mit solchen Bestandteilen ist dasselbe wie mit einem Werkzeug mit eingebauten Mikrolithen.

Eine indirekte Beziehung mit ehemaligen geometrischen Mikrolithen und deren Bearbeitungstechnologie behalten nur noch die sog. Klingen mit steil retuschiertem Bruch. Es handelt sich um proximale Klingenhälften, die auf dem Bruch in der medialen Zone meist eine direkte, halb-steile oder steile Retusche. Dadurch wird die bearbeitete Kante gerade oder schwach schräg zu der längsten Klingennachse geformt (Abb. 1/3,5; 5/3; 6/9-13). Die meisten solcher Artefakte auf dieser Fundstelle, ohne Rücksicht auf Zugehörigkeit zu irgendeinem äneolithischen Horizont, tragen typische dreieckige Flächen auf sich, die zweifellos darauf hinweisen, dass sie ebenso Bestandteile von Kompositwerkzeugen waren.

Schon während des älteren Neolithikums, neben Klingen mit charakteristischer dreieckiger Fläche mit Politur, kommen auch Klingen mit einer Politur, die nur eine schmale Oberfläche deckt, parallel mit Arbeitsfläche und länglicher Artefaktachse. Eine solche Form an polierter Fläche und deren Orientierung weist deutlich auf eine neue Art an Elementeneinbau in Kompositwerkzeuge hin. Im Gegenteil zu einer schrägen Position zur länglichen Werkzeugachse werden Bestandteile jetzt parallel gestellt. Diese Elemente an Kompositwerkzeuge blieben überwiegend unretuschiert. In Fällen mit einer Retusche ist sie mikromarginal und besitzt keine Klingennformungsfunktion, sondern wird für eine Kantenvergrößerung benutzt, damit sie stärker werden und eine unkontrollierte Beschädigung beim Arbeiten vermieden wird. Doch kam im Horizont des älteren Äneolithikums unter retuschierten Exemplaren (und ohne Klingen mit steil retuschiertem Bruch) auch ein Stück mit fein eingekerbter Kante (Abb. 2/1). Bei diesem Stück kommt eine traditionelle Art an schrägem Einbau und Vorkommen an eingekerbter Kante zusammen, die ein ständiges Merkmal späterer Perioden bekommen wird. Im spätäneolithischen Horizont kamen Exemplare zutage, die sowohl Spuren vom parallelen Einbau als auch fein eingekerbten Arbeitsflächen einkörpern (Abb. 6/14 und Abb. 8/1a,b und 2a, b). Dazu stellen diese Artefakte Beispiele einer zweiseitigen Bearbeitung der gesamten Fläche dar, was zum typischen äneolithischen Merkmal gilt.

Dadurch bekommt man eine intensivere Nutzung an jedem eingebauten Element. Die Benutzungspolitur deckt nicht nur die dreieckige Artefaktoberfläche, die aus dem Handel hervor kommt, sondern die gesamte Länge der eingekerbten Klinge. Bei älteren Modellen an Kompositwerkzeugen wurde jeder Sichelzahn zu einem eingebauten Element. Obwohl eine solche Bearbeitung eine längere Zeit verbraucht, befindet sich jetzt auf einem einzigen

Element eine ganze Reihe an zehn oder mehr größere oder kleinere Zähne. Dadurch werden die Nutzungsfähigkeit des gesamten Werkzeuges und seine Wirksamkeit auf ein viel höheres Niveau gebracht (Abb. 10/1-3).

Solche Exemplare sind kein einziges Merkmal der Fundstelle Bubanj. Ein identisches Exemplar stammt aus der Fundstelle Kormadin bei Jakovo und wird ins Äneolithikum datiert. Bestimmt befinden sich noch viele andere Stücke in unterschiedlichen Museumsdepots Serbiens. Eine noch größere Zahl an eingekerbten Artefakten ist im bronzezeitlichen Material Rumäniens zu finden. Dies bedeutet, dass Elemente an Kompositwerkzeugen für eine bestimmte Zeit den Bronzesicheln erfolgreich Widerstand leisten (falls sie nicht als Tribulumbestandteile in Gebrauch waren). Dieses Problem ist sehr interessant. Um es erfolgreich zu lösen, wird eine umfangreiche Analyse an einer großen Sammlungszahl an äneolithischen und bronzezeitlichen Artefakten benötigt.

Steinartefakte von Ausgrabungen aus den Jahren 2008, 2009, 2012 und 2014. der Fundstelle Bubanj ergaben eine relativ kleine Zahl an Funde, die sie deutlich zu einem vorgeschichtlichen Horizont zuschreiben lassen. Trotzdem gehören sie zu einer Fundgruppe deren Bearbeitung eine klarere Definition bestimmter Richtungen der Technologienentwicklung, Änderungen in der lokalen Ökonomie, sowie an Räumen von denen Rohstoffe für Werkzeug- und Waffenherstellung stammten, anbietet. Von besonderem Interesse ist die Möglichkeit, die Evolution an Kompositwerkzeuge, wie Sicheln, zu verfolgen. Nach einer Analyse steinerner Artefakte aus den älteren Bubanj Ausgrabungen wird das Bild um hiesige Steinindustrie viel kompletter und klarer. Dadurch werden die Kenntnisse über die äneolithische und bronzezeitliche Periode dieses Raumes umfangreicher.

ПРАИСТОРИЈСКЕ КОШТАНЕ ИНДУСТРИЈЕ СА ЛОКАЛИТЕТА БУБАЊ–НОВО СЕЛО¹

Апстракт: Локалитет Бубањ спада међу најзначајније праисторијске локалитете у Србији, и свакако је један од кључних за праисторију нишког региона. Ревизиона истраживања која су спроведена од 2008. до 2014. године на преосталом делу иначе девастираног локалитета, пружила су веома значајне податке о разним аспектима живота у праисторији. Поред осталог, прикупљена је већа количина фауналних остатака, из којих је издвојено око сто осамдесет костију са траговима намерне модификације и употребе. Ови налази омогућили су прву детаљну анализу коштане индустрије у енеолитском периоду на централном Балкану, и дали су одређене податке и о коштаној технологији у старчевачком периоду. Збирка коштаних артефаката састоји се од целих, коришћених предмета, алатки и неутилитарних предмета, као и од одређене количине отпадака од производње. Збирка је анализирана са технолошке стране, тачније, анализирани су избор сировина, технологија израде, типологија, као и трагови употребе.

Кључне речи: коштана индустрија, коштане сировине, технологија, рани неолит, енеолит, бронзано доба.

Увод

Коштане сировине коришћене су још од најраније праисторије и биле су веома значајне у економији готово свих праисторијских заједница, заједно са каменом и дрветом, за израду свакодневних предмета, алата, али и украса и уметничких предмета.² Коштане сировине обухватају све тврде сировине животињског порекла: кости у ужем смислу, рогове цервида, зубе, укључујући и слоновачу, као и љуштуре мекушаца.³ Ради се о сложеним материјалима, који имају органску и неорганску компоненту, и управо та комбинација чини их отпорним и издржљивим, и самим тим погодним за израду различитих предмета.⁴

Међутим, упркос свом значају, коштане индустрије нису довољно проучене.⁵ Посебно коштане индустрије из металних доба из југоисточне Европе, готово су непознате, а нарочито период енеолита на тлу Србије. Управо су ревизиона ископавања која су спроведена на локалитету Бубањ – Ново Село у периоду од 2008. до 2014. године омогућила да се оваква ситуација промени.

Током ових истраживања, прикупљена је већа количина фауналног материјала, који је анализирила др Јелена Булатовић.⁶ Сав фаунални материјал је детаљно прегледан како би се издвојили сви фрагменти са траговима намерне модификације и/или употребе.⁷ Издвојено је укупно око 180 артефаката, који обухватају како готове предмете – алатке и неутилитарне предмете, тако и отпатке од производње.

1 Овај рад представља резултат пројеката Археологија Србије: културни идентитет, интеграциони фактори, технолошки процеси и улога централног Балкана у развоју европске праисторије, ОИ 177020, и Биоархеологија древне Европе – људи, животиње и биљке у праисторији Србије, ИИИ 147001, које финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

2 Уп. Schibler 2007; Kokabi, Schlenker, Wahl eds. 1994; такође види и Vitezović 2016, 9–16, са референцама.

3 Averbough 2000, 187; Poplin 2004, 11; Christensen 2004, 17–20.

4 Albrecht 1977; Christensen 2004; Scheinsohn 2010, 23–28.

5 Уп. Scheinsohn 2010, 15–21; Vitezović 2016, 17–21.

6 Видети Булатовић, Филиповић, у овом зборнику.

7 Bulatović, Vitezović, 2012.

Збирка коштаних предмета са Бубња анализирана је са технолошког становишта:⁸ приликом анализе, узети су у обзир избор сировине, технологија израде, типолошки репертоар, као и трагови употребе. Аналитички критеријуми за технолошку и функционалну интерпретацију начина израде и трагова употребе, заснивају се на радовима, посебно експерименталне природе, различитих аутора.⁹ Предмети су анализирани под мањим увећањима, углавном 10-20 пута, за одабране предмете и до 50 пута. Типолошка класификација заснива се на критеријумима које је прве издвојила Х. Кан-Фабрер (Henriette Camps-Fabrer),¹⁰ а који су широко прихваћени у анализама праисторијских коштаних индустрија у Европи. Ова класификација додатно је разрађена и модификована за праисторијске коштане индустрије у југоисточној Европи.¹¹ Артефакти су разврстани према намени и форми дисталног дела у групе, које даље обухватају типове, подтипове и варијанте: I - група зашиљених предмета, II - алатке за сечење, III - алатке за глачање, IV - алатке за ударање, V - предмети посебне намене, VI - украсни предмети, VII - неутилитарни, симболички и уметнички предмети, и VIII - група у коју спадају отпаци од производње и некомплетни предмети.

У тексту су представљени само предмети са сигурним стратиграфским положајем, односно они који се могу одредити у рани неолит (старчевачка култура), рани енеолит (култура Бубањ–Хум I), средњи енеолит (култура Чернавода III), касни енеолит (култура Костолац–Коцофени) или бронзано доба.

Коштана индустрија у раном неолиту (старчевачка култура)

Сл. 1. Спатула-длето, старчевачка култура.
Abb. 1. Spatel -Flachmeißel, Starčevo Kultur.

Свега неколико (око десет) коштаних предмета може се са сигурношћу атрибуирати слојевима који припадају ранонеолитској старчевачкој култури. Ради се искључиво о предметима израђеним од костију; друге сировине (рогови или зуби, на пример) нису констатовани током ових истраживања.

Међу зашиљеним предметима треба посебно издвојити један масивнији пробојац, израђен од веће дуге кости. Кост је подужно раскољена и један мање правилан сегмент је искоришћен за алатку. Фрагмент епифизе сачуван је на бази. У дисталном делу се распознају трагови глачања од обраде, као и углачаност и истрошеност од употребе. Сам радни врх је масиван, истрошен шиљак.

Пронађено је неколико, углавном фрагментованих, предмета за глачање – глачалице и стругачи од ребара и дугих костију. Посебно се издваја једна спатула-длето од метаподијалне кости овце/козе, сачувана у потпуности (сл. 1). Предмет је израђен од готово целе кости; дистална епифиза је очувана на бази као дршка, док је на дисталном крају уклоњена проксимална епифиза и кост је укосо засечена, тако да се формира мања радна ивица. Радна

8 Inizan et al. 1995, види такође и Vitezović, 2016, са референцама.

9 Newcomer 1974; Semenov 1976; Peltier 1986; Campana 1989; Christidou 1999; Maigrot 2003; Christidou, Legrand, 2005; van Gijn 2005; Legrand, Sidéra, 2006; Legrand 2007, inter al.

10 Camps-Fabrer 1966; 1979.

11 Vitezović 2007; 2011; 2013a; 2016, са референцама.

ивица је изузетно истрошена, до те мере да је деформисана, док цео предмет показује интензивне трагове употребе у виду истрошености и углачаности. Овакви предмети карактеристични су за рани неолит региона,¹² и познати су са старчевачких локалитета као што су Дивостин или Рудник код Србице.¹³

Поред тога, пронађено је и неколико фрагментованих предмета, као и један занимљив отпадак од производње. Ради се о изломљеном, пљоснатом сегменту из зида веће дуге кости, са започетом перфорацијом, широком око 1,5 cm. Израда оваквих широких перфорација јесте технологија карактеристична за старчевачку културу,¹⁴ као и за рани неолит у региону.¹⁵

Мада малобројни, ови предмети допуњују слику о коштаној индустрији у старчевачком периоду, посебно по питању регионалних разлика, односно заступљености одређених карактеристичних техно-типова.

Коштана индустрија у раном енеолиту (култура Бубањ–Хум I)

Коштане сировине коришћене током раног енеолита обухватају кости, рокове цервида, зубе и љуштуре мекушаца. Преовлађују кости: дуге кости, ребра и ретко други скелетни елементи, углавном од домаћих животиња, и то од овце/козе и говечета, док се остале врсте срећу ретко. Рогови су ретки, и искључиво од јелена.

Група зашиљених предмета. Ова група обухвата шила, односно средње јаке шиљке, игле или fine шиљате алатке и пробојце или масивне шиљке. Шила су најбројнија група.

Сл. 2. Шило, култура Бубањ–Хум I.
Abb. 2. Ahle, Bubanj-Hum I Kultur.

Најчешће се израђују од подужно раскољених дугих костију, најчешће метаподијалних костију овце/козе (сл. 2). Обрађују се сечењем окресаним каменим алаткама и глачањем абразивним каменим алатом. Повремено имају епифизу очувану на бази. Углавном имају интензивну исполираност и истрошеност од употребе, што показује да су коришћени углавном на меким, органским материјалима.¹⁶

Група алатки за сечење. Неколико предмета израђених од кљова свиње, коришћени су као нека врста ножева. Слабо су очувани; пошто су ови зуби доста крти, предмети се често налазе фрагментовани. Обично су израђени од раскољених сегмената зуба, мање-више у облику полумесеца, и имају интензивне трагове употребе у виду истрошених, искрзаних радних ивица. Осим тога, у ову групу вероватно спада и једна фрагментована алатка од сегмента рога јелена, највероватније секира или тесла.

Група алатки за глачање. Пронађено је неколико спатула и стругача, углавном израђених од ребара. Ребра су обично подужно раскољена, па се алатка израђује од једне коштане плочице, обично мање-више правоугаоне форме и са интензивним

12 Cf. Stratouli 1998; Vitezović 2011.

13 Vitezović 2011.

14 Vitezović 20136.

15 Beldiman, Sztancs 2011.

16 Cf. Semenov 1976; Peltier 1986; Maigrot 2003; Christidou, Legrand 2005; Legrand 2007.

траговима употребе на неким органским материјалима: истрошене површине, сјај, исполираност и понегде неправилне стрије од употребе.¹⁷

Група предмета посебне намене. Неколико модификованих астрагала спада у ову групу. Коришћени су астрагали различитих животиња – од јелена, овце/козе и свиње. Латералне површине су на њима потпуно остругане неким абразивним средством и на тако добијеним површинама се могу уочити истрошеност, сјај, и густе, неправилне стрије од употребе. Питање функције ових предмета још увек је нејасно. Експериментална проучавања модификованих астрагала који потичу са бронзано-допских локалитета у Мађарској, показала су да су коришћени као нека врста глачаница, највише у обради глине.¹⁸ Трагови употребе на нашим примерцима, међутим, сугеришу више да су коришћени на неким органским материјалима, као што су коже, крзна или биљна влакна.¹⁹ Будућа истраживања показаће, надамо се, не само на ком су материјалу, већ и како су коришћени, као глачанице, као део неког сложеног предмета, итд. Модификовани астрагали са траговима употребе иначе се често срећу у касном неолиту и током енеолита, па и касније праисторије, у целој југоисточној Европи – познати су, на пример, на локалитетима винчанске културе,²⁰ затим на енеолитским локалитетима у Бугарској,²¹ Румунији,²² већ поменути у бронзаном добу Мађарске, и тако даље.

Група украсних предмета. Украсни предмети су малобројни: једна наруквица од шкољке и једна украсна игла. Наруквица је од шкољке *Spondylus*, фрагментована, али се ради о типу какав је познат широм праисторијске Европе.²³ Украсна игла је израђена од неке дуге кости, фрагментована; има очувану главу, овалне форме, са перфорацијом, док је дистални део, ваљкастог пресека, оштећен. Трагови употребе су врло изражени, посебно је перфорација наглашено углачана и деформисана употребом.

Група неутилитарних предмета. Само један и то непотпуно очуван предмет спада у ову групу, али се ради о веома значајном налазу. У питању је фрагмент плjosнате антропоморфне фигурине (сл. 3):²⁴ очуван је торзо, док глава и ноге недостају. Израђена је од сегмента дуге кости (хумеруса или тибиије) средње крупног сисара, и украшена је са три хоризонтална уреза, два дијагонална уреза који формирају украс у виду латиничног слова V, и испод се налазе по три мала кружна удубљења. Површина фигурине је доста истрошена, и употребом и током постдепозиционих процеса. Израђена је сечењем и глачањем, урези су изведени кременом алатком, а кружни орнаменти сврдлом.

Морфолошки и технолошки, ова фигурина се у потпуности уклапа у друге налазе овог типа, који су добро заступљени у енеолитским културним

Сл. 3. Фрагментована фигурина, култура Бубањ-Хум I.
Abb. 3. Figurine, Bubanj-Hum I Kultur.

17 Cf. Peltier 1986; Maigrot 2003; Christidou, Legrand 2005; Legrand 2007.

18 Meier 2013.

19 Cf. Peltier 1986; Maigrot 2003; Christidou, Legrand 2005; Legrand 2007.

20 На пример, Vitezović 2007.

21 На пример, Zidarov 2005; Bacvarov, Vitezović, 2014.

22 На пример, Kogălniceanu et al. 2014.

23 Cf. Borrello, Micheli, 2004; Séfériadès 2010, са референцама.

24 Vitezović, Bulatović, 2015.

комплексима у Бугарској и Румунији, Бубањ–Салкуца–Криводол и Коцадермен–Гумелница–Караново.²⁵ Фигурина са Бубња је прва енеолитска коштана фигурина са територије Србије, и истовремено представља најзападнији налаз ове врсте, и самим тим показује нешто друкчију слику о дистрибуцији ових фигурина него што се раније сматрало.²⁶ С једне стране, ова фигурина одсликава промене у културном односу према избору сировина у оквиру Бубањ–Хум I културе и са тим у вези и промене у поимању окружења у односу на раније периоде, али и потврђује везе ове културе са другим културама у оквиру Бубањ–Салкуца–Криводол културног комплекса, не само у керамичком материјалу, већ и у другим аспектима материјалне и духовне културе.

Коштана индустрија у средњем енеолиту (култура Чернавода III)

Међу коштаном сировинама коришћеним током средњег енеолита у оквирима Чернавода III културе такође су преовладавале кости, док рогови нису нађени. Осим тога, нађено је неколико предмета израђених од љуштура речних *Unio sp.* шкољки.

Група зашиљених предмета. И током овог периода најзаступљенија су шила од дугих костију ситних сисара, углавном метаподијалних костију овце/козе, често са очуваном епифизом на бази, добијена сечењем и глачањем (сл. 4). Трагови употребе, углачаност, исполираност и сјај, показују да су коришћени на меким, органским материјалима – за обраду коже и/или биљних влакана.²⁷ Неколико фрагментованих предмета од дугих костију представљају пробојце.

Група алатки за глачање. Јављају се спатуле и стругачи, израђивани су углавном од ребара, и то како раскољених (предмети од једне коштане плочице), тако и нераскољених (од сегмената ребара пуне дебљине). Већином показују врло висок интензитет истрошености од употребе, од контакта са меким, органским материјалима, и може се претпоставити да су највише коришћени за обраду коже.²⁸

Осим тога, нађено је неколико предмета, израђених од канина свиње, који су коришћени као нека врста ножева или стругача.

Група предмета посебне намене. Неколико модификованих астрагала припада овом хоризонту; осим трагова употребе, један астрагал овце/козе има и недовршену перфорацију.²⁹

Група украсних предмета. Међу украсе спада неколико предмета, израђених од *Unio* шкољки. Израђивани су тако што се на једној валви шкољке направи перфорација, на један од

Сл. 4. Шила, култура Чернавода III.
Abb. 4. Ahlen, Cernavoda III Kultur.

25 Comşa 1976; 1979; Andreescu 2002, 55–67; Петков 1950; Averbough, Zidarov, 2014; Vitezović, Bulatović, 2015. Истцрпном списку који су саставили А. Averbough and P. Zidarov (2014), могу се још додати и локалитети Козарева Могила у Бугарској (Георгиева 2014) и Куптоаре у Румунији (Radu 2002, Pl. 100). В. такође карту у: Vitezović, Bulatović, 2015.

26 Види Averbough, Zidarov, 2014 за списак налазишта и цитирану литературу.

27 Cf. Semenov 1976; Peltier 1986; Maigrot 2003; Christidou, Legrand, 2005; Legrand 2007.

28 Cf. Semenov 1976; Peltier 1986; Maigrot 2003; Christidou, Legrand, 2005; Legrand 2007.

29 За аналогије и претпоставке о употреби ових предмета, в. горе.

два начина – бушењем сврдлом, или стругањем и сечењем. Ови су украси вероватно били нека врста привеска или апликације на одећи. *Unio* су речне шкољке, иначе присутне међу фауналним остацима на локалитету Бубањ у свим енеолитским хоризонтима као остатак прехране,³⁰ што значи да су љуштуре биле доступне у веома великим количинама у непосредној близини насеља. Мада су егзотичне шкољке, као што је *Spondylus*, имале посебан симболички значај током неолита и енеолита,³¹ за украсе су се повремено користиле и локално доступне *Unio* шкољке, било као доступнија замена, или зато што су друге физичке карактеристике биле пресудне (као што је бела боја, тврдоћа, форма, и тако даље). Украси од *Unio* шкољки срећу се и на другим енеолитским локалитетима у региону, на пример, већа количина је откривена на локалитету Харшова тел (Hârșova tell) у Румунији, насељу Гумелница културе.³²

Коштана индустрија у касном енеолиту (култура Костолац–Коцофени)

Током касног енеолита, односно у време културе Костолац–Коцофени, и даље су претежно коришћене кости, али се сада налази и нешто већи број предмета израђених од рогова. Љуштуре шкољки нису откривене.

Група зашиљених предмета. Углавном су заступљена шила, најчешће израђена од дугих костију ситнијих сисара, као што су метаподијалне кости овце/козе. И на овим шилима се уочавају исполираност и истрошеност од употребе, што показује да су коришћени углавном на меким, органским материјалима.³³ Нађен је и мањи број масивних пробојаца.

Група алатки за сечење. У ову групу спадају два масивнија предмета од рога јелена. Први предмет је готово цела секира или тесла, израђена од базе и сегмента стабла отпалог рога, са перфорацијом у базном делу, пречника 1,2 cm (сл. 5). Радна ивица је добијена косим засецањем стабла рога и очувана је само делимично. Други предмет је слабије

Сл. 5. Секира или тесла, култура Костолац–Коцофени.
Abb. 5. Axt oder Beil, Kostolac-Coțofeni Kultur.

очуван, али се може претпоставити да је морфолошки и функционално био доста сличан првом.

Група алатки за глачање. Ова група обухвата различите спатуле, стругаче и спатуле-длета, од различитих костију. Већина спатула и стругача израђена је од минимално модификованих ребара, док се по пажљивој изради посебно издваја спатула-длето од готово целе тибије овце/козе. Трагови употребе и на овим предметима показују да су коришћени углавном на меким, органским материјалима, вероватно највише за обраду коже.³⁴

Група предмета посебне намене. У оквиру коштане индустрије касног енеолита, посебно је занимљива појава

30 Видети Булатовић, Филиповић, у овом зборнику.

31 Cf. Séfériadès 2010

32 Mărgărit 2008.

33 Cf. Semenov 1976; Peltier 1986; Maigrot 2003; Christidou, Legrand, 2005; Legrand 2007.

34 Cf. Peltier 1986; Maigrot 2003; Christidou, Legrand, 2005; Legrand 2007.

дршки израђених од готово целих метаподијалних костију овце/козе. Кост је модификована тако што је само уклоњена дистална епифиза и природна шупљина кости за коштану срж искоришћена за дршку. Трагови употребе састоје се од углачаности, исполираности и финих стрија неправилног распореда, слично траговима употребе који су уочени на финим цилиндричним предметима, откривеним у Француској, који су интерпретирани као дршке након што су пронађени примерци са још увек углављеном алатком.³⁵ Пронађен је већи број ових предмета, а њихова намена је била за неке танке, fine, вероватно шиљате предмете, судећи по димензијама отвора, највероватније за бакарна шила или игле. Сличне дршке, израђене од различитих сегмената дугих костију, са бакарном алатком још увек углављеном, познате су са већег броја праисторијских локалитета у Европи, као што је, на пример, Азмашка Могила у источној Бугарској.³⁶

Бронзано доба

Мали број предмета од коштаних сировина може се са сигурношћу приписати хоризонту бронзаног доба на локалитету Бубањ. Од тога, могу се издвојити један масивни пробојац, израђен од улне говечета, очуван у потпуности, fine израде и наглашених трагова употребе (сл. 6), као и један отпадак од производње – сегмент дуге кости са траговима недовршеног трансверзалног сечења металном алатком.

Сл. 6. Пробојац, бронзано доба.
Abb. 6. Massive Spitze, Bronzezeit.

Дискусија и закључна разматрања

Коштана индустрија са Бубња дала је значајне и занимљиве резултате. Углавном се ради о свакодневним предметима, коришћеним за обраду коже, крзна, биљних влакана, дрвета, итд., што показује да су ово биле добро заступљене активности током свих периода живота праисторијског насеља на Бубњу, односно током неолита и различитих фаза енеолита.

Налази који припадају раном неолиту и бронзаном добу су малобројни, али допуњују или дају прве информације о коштаним индустријама у овим периодима у нишком региону. Артефакти опредељени у старчевачки хоризонт допринели су разумевању регионалних разлика, односно заступљености одређених карактеристичних технолошких поступака и техно-типова.

Најзначајнији су резултати који се тичу иначе непознатих енеолитских коштаних индустрија. Добијене су основне информације о коришћеним сировинама, технологији и типолошком репертоару. Могу се и уочити одређене хронолошке и културне карактеристике коштаних индустрија у сваком од периода енеолита. Најатрактивнији налаз јесте фрагментована фигурина, која показује чврсте везе Бубањ–Хум I културе са целим Бубањ–Салкуца–Криводол комплексом, али открива и одређене аспекте духовног живота праисторијских становника Бубња.

35 Barge-Mahieu 1990.

36 Калчев 2005, 13.

БИБЛИОГРАФИЈА

Albrecht 1977 – G. Albrecht, „Testing of materials as used for bone points of the Upper Palaeolithic“, у: H. Camps-Fabrer (ed.), *Méthodologie appliquée à l'industrie de l'os préhistorique*. Deuxième colloque international sur l'industrie de l'os dans la Préhistoire, Paris, 1977.

Andreescu 2002 – R. R. Andreescu, *Plastica antropomorfă Gumelnițeană*, București, 2002.

Averbouh 2000 – A. Averbouh, *Technologie de la matière osseuse travaillée et implications paléolithiques*, thèse de doctorat, Université de Paris I, Paris, 2000.

Averbouh, Zidarov, 2014 – A. Averbouh, P. Zidarov, „The production of bone figurines in the Balkan Chalcolithic and the use of debitage by extraction“, у: M. Mărgariț, G. Le Dosseur and A. Averbouh (eds.), *An overview of the exploitation of hard animal materials during the Neolithic and Chalcolithic*, Târgoviște 2014, 183–200.

Bacvarov, Vitezović, 2014 – K. Bacvarov, S. Vitezović, *Objects of special use from Late Neolithic/Chalcolithic site of Voden, Thrace (SE Bulgaria)*, poster presented at 10th Meeting of the Worked bone research group of the ICAZ, Belgrade, Serbia, 25-30. Aug. 2014.

Beldiman, Sztancs, 2011 – C. Beldiman, D.-M. Sztancs, „Technology of skeletal materials of the Starčevo-Criș Culture in Romania“, у: S. A. Luca, C. Suciș (eds.), *The First Neolithic Sites in Central/South-East European Transect, vol II: Early Neolithic (Starčevo-Criș) Sites on the Territory of Romania*, Oxford 2011, 57–70.

Barge-Mahieu 1990 – H. Barge-Mahieu, „Les outils en os emmanchés de l'habitat chalcolithique des Barres (Eyguières, Bouches-du-Rhône) et les tubes en os du Midi de la France“, *Bulletin de la Société préhistorique française* 87/3, 1990, 86–92.

Borrello, Micheli, 2004 – M. Borrello, R. Micheli, „Spondylus gaederopus, gioiello dell'Europa preistorica“, *Preistoria Alpina suppl. 1*, vol. 40, 2004, 71–82.

Bulatović, Vitezović, 2012 – J. Bulatović, S. Vitezović, *Comparative analysis of faunal and bone tool assemblages in the Neolithic and Chalcolithic in central Balkans*, 19th Neolithic Seminar, Ljubljana, 9–10. nov. 2012.

Campana 1989 – D. Campana, *Natufian and Protoneolithic Bone Tools. The Manufacture and Use of Bone Implements in the Zagros and the Levant*, Oxford, 1989.

Camps-Fabrer 1966 – H. Camps-Fabrer, *Matière et art mobilier dans la préhistoire nord-africaine et saharienne*. Mémoires du Centre de recherches anthropologiques préhistoriques et ethnographiques, Paris, 1966.

Camps-Fabrer 1979 – H. Camps-Fabrer, „Principes d'une classification de l'industrie osseuse néolithique et de l'âge des métaux dans le Midi méditerranéen“, у: H. Camps-Fabrer (ed.), *Industrie de l'os et bois de cervidé durant le néolithique et âge des métaux*. Première réunion du groupe de travail no. 3 sur l'industrie de l'os préhistorique. Paris, 1979, 17–26.

Christensen 2004 – M. Christensen, „Fiches caractères morphologiques, histologiques et mécaniques des matières dures d'origine animale“, у: D. Ramseyer (ed.), *Matières et techniques. Fiches de la Commission de nomenclature sur l'industrie de l'os préhistorique*. Cahier XI, Paris, 2004, 17-27.

Christidou 1999 – R. Christidou, *Outils en os néolithiques du Nord de la Grèce: étude technologique*, thèse de doctorat, Université de Paris I - Nanterre, Paris, 1999.

Christidou, Legrand, 2005 – R. Christidou, A. Legrand, „Hide working and bone tools: experimentation design and applications“, у: H. Luik, A. M. Choyke, C. Batey, L. Lõugas (eds.): *From Hooves to Horns, from Mollusc to Mammoth – Manufacture and Use of Bone Artefacts from Prehistoric Times to the Present*. Proceedings of the 4th Meeting of the ICAZ Worked Bone Research Group at Tallinn, 26th–31st of August 2003, Muinasaja teadus 15, Tallinn, 2005, 385-396

Comșa 1976 – E. Comșa, *Date despre un tip de figurină neolitică de os*, *Studii și cercetări de istorie veche* 27 (4), 1976, 557–564.

Comșa 1979 – E. Comșa, *Les figurines en os appartenant à la phase moyenne de la culture Gumelnița, Dacia* (n. s.) XXIII, 1979, 69–78.

Георгиева 2014 – Георгиева П., „Костени антропоморфни фигурки от Козарева могила“, у: В. Петрова, С. Танева, К. Бояджиев (eds.), *In memoriam Lilyana Pernicheva-Perets*, Годишник на националният археологически музей 12, София, 2014, 225–232.

- Inizan et al. 1995** – M.-L. Inizan, M. Reduron-Ballinger, H. Roche, J. Tixier. *Technologie de la pierre taillée*, Paris, 1995.
- Калчев 2005** – П. Калчев, *Неолитни жилища Стара Загора*. Каталог на експозиция, Стара Загора, 2005.
- Kogălniceanu et al. 2014** – R. Kogălniceanu, A. Ilie, M. Mărgărit, A. Simalcsik, V. Dumitrașcu, „A hoard of astragals discovered in the Copper Age settlement at Iepurești, Giurgiu County, Romania“, *Documenta Praehistorica* XLI, 2014, 283-304.
- Kokabi, Schlenker, Wahl eds. 1994** – M. Kokabi, B. Schlenker, J. Wahl eds., „Knochenarbeit – Artefakte aus tierischen Rohstoffen im Wandel der Zeit“. Archäologische Informationen aus Baden-Württemberg 27, Stuttgart, 1994.
- Legrand 2007** – A. Legrand, *Fabrication et utilisation de l'outillage en matières osseuses du Néolithique de Chypre: Khirokitia et Cap Andreas-Kastros*, Oxford, 2007.
- Legrand, Sidéra 2006** – A. Legrand, I. Sidéra, „Tracéologie fonctionnelle des matières osseuses: lyune méthode“. *Bulletin de la Société préhistorique française* 103/2, 2006, 291–304.
- Maigrot 2003** – Y. Maigrot, *Etude technologique et fonctionnelle de l'outillage en matières dures animales La station 4 de Chalain (Néolithique final, Jura, France)*, thèse de doctorat, Université de Paris I, Paris, 2003.
- Mărgărit 2008** – M. Mărgărit, „Les perles en valves de *Unio* dans l'habitat énéolithique de Hârșova-tell (département de Constanța)“. *Annales d'Université „Valahia” Târgoviște. Section d'Archéologie et d'Histoire X* (1), 2008.
- Meier 2013** – J. Meier, Jacqueline, „More than fun and games? An experimental study of worked bone astragali from two Middle Bronze Age Hungarian sites“, y: A. Choyke, S. O'Connor (eds.), *From these bare bones: raw materials and the study of worked osseous objects*, Oxford, 2013, 166-173.
- Newcomer 1974** – M. Newcomer, „Study and replication of bone tools from Ksar Akil (Lebanon)“, *World Archaeology* 6/2, 1974, 138–153.
- Peltier 1986** – A. Peltier, „Étude expérimentale des surfaces osseuses façonnées et utilisées“, *Bulletin de la Société préhistorique française* 83/1, 1986, 5–7.
- Петков 1950** – Петков, Н., „Класификация на плоските костни идоли в Балкано-дунавската област“, *Годишник на народния музей Пловдив II*: 25–37.
- Poplin 2004** – F. Poplin, „Fiche éléments de nomenclature anatomique relative aux matières dures d'origine animale“, y: D. Ramseyer (ed.), *Matières et techniques. Fiches de la Commission de nomenclature sur l'industrie de l'os préhistorique. Cahier XI*, Paris, 2004, 11–15.
- Radu 2002** – A. Radu, *Cultura Sălcuța în Banat*, Reșița, 2002.
- Scheinsohn 2010** – V. Scheinsohn, *Hearts and bones. Bone raw material exploitation in Tierra del Fuego*, Oxford, 2010.
- Schibler 2007** – J. Schibler, Knochen, Zahn, Geweih und Horn: „Werkstoffe der prähistorischen und historischen Epochen“. *Nova Acta Leopoldina Neue Folge* 94, 2007, 45-63.
- Séfériades 2010** – M. L. Séfériades, „Spondylus and long-distance trade in prehistoric Europe“, y: D. Anthony (ed.), *The Lost World of Old Europe: The Danube Valley 5000-3500BC. Lost world of europe The Danube Valley 5000-3500BC*, New York, Princeton & Oxford, 2010, 178–190.
- Semenov 1976** – S. A. Semenov, *Prehistoric technology. An experimental study of the oldest tools and artefacts from traces of manufacture and wear*, Wiltshire, 1976.
- Stratouli 1998** – G. Stratouli, *Knochenartefakte aus dem Neolithikum und Chalkolithikum Nordgriechenlands*, Bonn, 1998.
- Van Gijn 2005** – A. van Gijn, „A functional analysis of some late Mesolithic bone and antler implements from the Dutch coastal zone“, y: H. Luik, A. M. Choyke, C. Batey, L. Løugas (eds.): *From Hooves to Horns, from Mollusc to Mammoth – Manufacture and Use of Bone Artefacts from Prehistoric Times to the Present*. Proceedings of the 4th Meeting of the ICAZ Worked Bone Research Group at Tallinn, 26th–31st of August 2003, Muinasaja teadus 15, Tallinn, 2005, 47-66.
- Vitezović 2007** – S. Vitezović, *Koštana industrija u neolitu srednjeg Pomoravlja*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Beograd 2007.
- Vitezović 2011** – S. Vitezović, *Koštana industrija u starijem i srednjem neolitu centralnog Balkana*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Beograd, 2011.

Vitezović 2013a – S. Vitezović, „Analiza praistorijskih koštanih predmeta – neka metodološka razmatranja“, y: N. Miladinović-Radmilović, S. Vitezović (ed.), *Bioarheologija na Balkanu. Bilans i perspektive*. Radovi bioarheološke sekcije Srpskog arheološkog društva, Beograd – Sremska Mitrovica, 2013, 107-132.

Vitezović 2013b – S. Vitezović, „Bone manufacturing in the Neolithic: the problems of reconstructing the chaîne opératoire and identifying workshops“. *Archeometriai Műhely / Archaeometry Workshop 2013/3*, 201-208.

Vitezović 2016 – S. Vitezović, *Metodologija proučavanja praistorijskih koštanih industrija*, Beograd, 2016.

Vitezović, Bulatović, 2015 – S. Vitezović, A. Bulatović, „The first find of an early Eneolithic flat bone figurine in the Central Balkans“, *Zbornik Narodnog muzeja XXII-1*, 2015, 31-44.

Zidarov 2005 – P. Zidarov, Bone artefacts, *Acta Archaeologica* 76 (1), *Acta Archaeologica Supplementa* 6, Lîga. Copper Age strategies in Bulgaria, 2005, 124-131, 185-187.

VORGESCHICHTLICHE KNOCHENINDUSTRIEN AUF DER FUNDSTELLE BUBANJ - NOVO SELO

Zusammenfassung

Die Fundstelle Bubanj gehört zu den vorgeschichtlichen Schlüsselfundorten Serbiens und sicher zu einem der bedeutendsten in der Niš Region. Die Revisionsgrabung zwischen den Jahren 2008 und 2014 auf dem übrig gebliebenen Teil der sonst zerstörten Fundstelle ergab sehr wichtige Angaben über die unterschiedlichen Lebensaspekte in der Vorgeschichte. Neben anderen Funden wurde eine größere Menge an Tierknochen gesammelt, darunter auch diejenigen mit Bearbeitungs- und Modifikationsspuren. Solche Funde ermöglichten eine erste detaillierte Knochenindustrieanalyse des Äneolithikums auf dem Mittelbalkan und ergaben bestimmte Dateien über die Knochentechnologie der Starčevo Periode.

Schon seit der frühesten Vorgeschichte waren Knochenrohstoffe benutzt und stellten einen bedeutenden Teil der Ökonomie fast aller vorgeschichtlicher Gemeinschaften dar. Zusammen mit Stein und Holz, waren sie für die Herstellung alltäglicher Utensilien wie Werkzeuge, aber auch für Schmuck und künstlerische Gegenstände benutzt. Knochenrohstoffe umfassen alle Hartrohstoffe tierischer Herkunft: Knochen im engeren Sinne, Geweih, Zähne, ebenso Elfenbein und Molluskenschalen. Es handelt sich um komplexe Materialien, die sowohl einen organischen, als auch einen anorganischen Bestandteil besitzen. Ausgerechnet diese Kombination leistet Widerstandsfähigkeit und Ausdauer und dadurch eine günstige Anpassung an Herstellung unterschiedlicher Gegenstände. Trotz einer großen Bedeutung blieben Knochenindustrien ungenügend erforscht. Besonders blieben Knochenindustrien aus Metallzeiten des südöstlichen Europas fast unbekannt, vor allem aber diejenigen aus dem Äneolithikum Serbiens. Gerade die Revisionsausgrabung ermöglichte es, diese Situation zu ändern.

Die hier analysierte Sammlung besteht aus etwa 180 Artefakten. Sie besteht aus völlig erhaltenen, benutzten Gegenständen, Werkzeug und Ziergegenständen sowie aus einer bestimmten Menge an Herstellungsabfall. Die Sammlung wurde aus einem technologischen Aspekt untersucht; präziser gesagt, Rohstoffauswahl, Herstellungstechnologie, Typologie und Gebrauchsspuren.

Im Text waren nur Gegenstände mit einer sicheren stratigraphischen Lage dargestellt, bzw. diejenigen, die sich der frühneolithischen Zeit zuschreiben lassen (die Starčevo Kultur), dem Frühäneolithikum (die Bubanj - Hum I Kultur), Mitteläneolithikum (die Kostolac - Coțofeni Kultur), Spätäneolithikum (die Cernavoda III Kultur) oder der Bronzezeit.

Der Starčevo Schicht gehört nur eine kleine Anzahl an Gegenständen. Es handelt sich ausschließlich um Knochengegenstände. Andere Rohstoffe (z. B. Geweih oder Zähne) wurden im Laufe dieser Forschungen nicht festgestellt. Typologisch gesehen kommen eine massive Spitze, weiterhin ein aus Schaf/Ziege Gliedmaßenknochen gefertigter Spatel -Flachmeißel sowie einige fragmentierte Glätter vor. Man fand ebenso ein Stück vom Herstellungsabfall. Trotz der kleinen Zahl, vervollständigen diese Gegenstände das Bild um Knochenindustrie während der Starčevo Periode, vor allem um regionale Unterschiede, bzw. Vertreten bestimmter charakteristischer Technotypen.

Knochenrohstoffe, die während des Frühäneolithikums in Gebrauch waren schließen Knochen, Geweih, Zähne und Molluskenschalen mit ein. Die folgenden Knochen überwiegen: lange Knochen, Rippen und selten auch andere Skelettbestandteile, überwiegend von Haustieren, wie Schaf/Ziege und Rind, während andere Knochen selten auftreten. Geweih kommt ausschließlich vom Hirsch.

In der Typologie sind Ahlen vertreten, meist aus längst zersplitterten Gliedmaßenknochen von Schaf/Ziege, weiterhin aus Schweinzähnen gefertigte Messer, sowie meist aus Rippen gefertigte Spatel und Kratzer. Weiterhin kommen modifizierte Astragalus-knochen aus unterschiedliche Tiere vor, dessen Benutzung nicht völlig geklärt ist. Verzierungsgegenstände sind spärlich, obwohl hier ein fragmentierter Armring aus einer Spondylus Muschel erwähnt werden soll, sowie eine aus Knochen gefertigte Ziernadel. Fund von einem aus importierter Seemuschel gefertigten Gegenstand zeugt um Austausch und Handel während des Frühäneolithikums.

Der interessanteste und bedeutendste Gegenstand aus diesem Horizont ist eine fragmentierte flache Figurine. Sie ist aus Gliedmaßenknochen gefertigt und ein Körperteil blieb erhalten, während der Kopf und die Beine fehlen. Sie ist mit drei horizontalen Ritzlinien verziert, die ein V-förmiges Ornament bilden. Darunter befinden sich jeweils drei kleine, kreisförmige Eintiefungen. Die Figurine ist ziemlich abgenutzt, sowohl durch Gebrauch, als auch durch spätere Versetzungsprozesse.

Morphologisch und technologisch gesehen passt die Figurine völlig in die Typologie anderer Figurinen von diesem Typ an, die häufig in äneolithischen Kulturen Bulgariens oder Rumäniens vorkommen, wie Bubanj - Salcuța - Krivodol und Kodžadermen - Gumelnița - Karanovo. Die Bubanj Figurine stellt ein am weitesten im Westen gefundenes Stück solcher Art und ist die erste äneolithische Knochenfigurine Serbiens, was ein etwas geändertes Distributionbild solcher Figurinen zeigt, als früher vermutet. Auf einer Seite spiegelt sie Änderungen in kulturellen Verhältnissen zur Rohstoffauswahl innerhalb der Bubanj - Hum I Kultur wider, aber auch Änderungen in Umgebungsverständnissen. Auf der anderen Seite belegt sie Kontakte dieser Kultur mit anderen Kulturen innerhalb des Bubanj - Salcuța - Krivodol Komplexes in unterschiedlichen Aspekten materieller und geistiger Kultur.

Während des Mitteläneolithikums, bzw. während der Kostolac - Coțofeni Kultur, wurden weiterhin Knochen bearbeitet, obwohl man jetzt häufiger Geweihgegenstände benutzte. Ein Sonderfund hebt sich hervor: eine fast völlig erhaltene Axt oder Beil aus Stammsegment und Geweihbasis, mit einer Perforation nah an die Basis sowie ein massiver, weniger erhaltener Gegenstand zum Hacken.

Weiter vertretene Technotypen umfassen Ahlen, meist aus Gliedmaßenknochen kleinerer Säugetiere wie Schaf oder Ziege gefertigt, ebenso massive Spitze, Spatel, Kratzer und Meißel. Man fand auch interessante, aus fast vollständigen Schaf/Ziege Gliedmaßenknochen gefertigte Griffe. Eine größere Zahl solcher Griffe kam zutage, die für dünne und feine, wahrscheinliche scharfe Gegenstände dienten. Aufgrund Öffnungsdimensionen lässt sich erschließen, dass die Griffe höchstwahrscheinlich für Kupfernadeln oder -ahlen benutzt waren.

Während der spätäneolithischen Cernavoda III Kultur wurden ebenso überwiegend Knochen benutzt und es kamen keine Geweihe zutage. Dock sind einige aus Unio Muschelschalen gefertigte Gegenstände gefunden.

Die vertretenen Technotypen schließen ebenso Ahlen aus Gliedmaßenknochen kleiner Säugetiere mit ein meist Schaf/Ziege sowie einige massive Stecher. Einige Schweinzähne wurden für Messerherstellung benutzt. Spateln und Kratzer sind überwiegend aus Rippen gefertigt, sowie zersplitterten (Gegenstände aus einem Knochenplättchen), als auch unzersplitterten (Gegenstände aus Rippensegmenten mit voller Dicke). Diesem Horizont gehören ebenso einige modifizierte Astragalus-knochen. Neben Abnutzungsspuren besitzt ein Schaf/Ziege Astragalus-knochen auch eine ungefertigte Perforation.

Unio Flussmuscheln wurden für die Herstellung an Dekorationsgegenstände benutzt; sie waren auf solcher Weise bearbeitet, dass man auf einer Klappe eine Perforation fertigte, gestochen oder gekratzt und geschnitten. Solche Ornamente dienten wahrscheinlich als Anhänger oder Kleidungsappliken.

Nur eine kleine Anzahl an Funde kann in die Bronzezeit datiert werden, darunter ein aus einer Ulna gefertigte massive Spitze, aber auch ein Herstellungsabfallstück.

Die auf Bubanj entdeckte Knochenindustrie ergab bedeutende und interessante Ergebnisse. Es handelt sich überwiegend um alltägliche Gegenstände für Leder-, Pelz-, Pflanzenfaser- oder Holzbearbeitung, was darauf hinweist, dass dies häufig vertretene Aktivitäten während der gesamten Bubanj Besiedlung, bzw. während des Neolithikums und unterschiedlichen Äneolithikumphasen waren. Vor allem sind Ergebnisse wichtig, die sich auf sonst unbekannte äneolithische Knochenindustrien beziehen. Grundinformationen über die benutzten Rohstoffe, Technologie und typologischem Repertoire sind bekannt geworden. Man kann auch bestimmte chronologische und kulturelle Knochenindustriemerkmale in jeder äneolithischen Periode merken. Der attraktivste Fund ist die fragmentierte Figurine, die enge Beziehungen der Bubanj-Hum I Kultur mit dem gesamten Bubanj - Salcuța - Krivodol Komplex zeigt, aber auch bestimmte Aspekte des geistigen Lebens vorgeschichtlicher Bubanj Einwohner enthüllt.

ПРЕГЛЕД АРХЕОЗООЛОШКИХ И АРХЕОБОТАНИЧКИХ ПОДАТАКА СА ЕНЕОЛИТСКИХ НАЛАЗИШТА У СРБИЈИ¹

Анстракт

Овај рад даје преглед досадашњих резултата анализа биљних и животињских остатака прикупљених на енеолитским налазиштима у Србији. Ове врсте анализа су до сада обављене на малом броју локалитета и величина узорка је ограничена како нивоом очуваности тако и методологијом издвајања и обраде материјала. Иако скромни, подаци који су на располагању ипак нуде основ за општа запажања о економским активностима енеолитских заједница на територији Србије.

Кључне речи: археозоологија, археоботаника, енеолит, централни Балкан

Увод

Енеолит је близу 2000 година дуг период у праисторији централног Балкана. Оквирно обухвата раздобље од друге половине петог миленијума пре нове ере (4500/4400 п.н.е.) до првих векова трећег миленијума пре нове ере (2800/2700 п.н.е.).² У српској археологији прихваћена је трodelна подела енеолита на – рани, средњи и касни.³ На основу стилско-типолошких карактеристика керамичких посуда на подручју централног Балкана издвојено је неколико различитих културних група/комплекса које су насељавале овај простор током енеолита: Тисаполгар (*Tiszapolgár*), Бодрогкерестур (*Bodrogresztúr*), Бубањ-Салкуца-Криводол (*Bubanj-Sälcuța-Krivodol*), Чернавода III-Болераз (*Cernavodă III-Boleráz*), Вајска-Хуњадахалом (*Vajska-Hunyadialom*), Баден, Костолац, Коцофени (*Coțofeni*) и Вучедол.⁴

Ово је период у коме долази до значајних промена, пре свега у обрасцима насељавања и привређивања, које ће се наставити и у бронзаном добу, а које означавају прекид неолитске традиције. Посматрајући распрострањеност налазишта из касног неолита и енеолита, уочавају се различити критеријуми за одабир положаја насеља.⁵ Каснонеолитска насеља налазила су се на већој међусобној удаљености, док се у енеолиту удаљеност између насеља смањује. Образац великог, густо насељеног места у коме се концентрисало становништво једне области, изменио се у образац становништва расутог у више насеља позиционираних на мањој међусобној удаљености.⁶ На регионалном нивоу уочено је да током раног енеолита (4400/4300 – 3900/3800 п.н.е.)⁷ долази до напуштања или знатно ређе насељености регија које су у касном неолиту чиниле најгушће насељене области, док је обрнута ситуација

¹ Рад је настао као резултат истраживања у оквиру пројеката Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: Биоархеологија древне Европе - људи, животиње и биљке у праисторији Србије (III 47001) и Друштво, духовно-материјална култура и комуникације на Балкану у праисторији и раној историји Балкана (ОИ 177012).

² Boyadziev 2005; Lazarovici 2006; Borić 2009; 2015; Kapuran et al. 2018; Bulatović, Vander Linden 2017; Bulatović et al. 2018; Bulatović, Milanović 2020.

³ Tasić 1995.

⁴ Tasić 1995.

⁵ Милановић 2017; Kapuran et al. 2018; Milanović 2019.

⁶ Bankoff, Greenfield 1984, 11; Tringham, Krstić 1990; Tringham 1992.

⁷ Bulatović, Vander Linden 2017; Kapuran et al. 2018.

забележена у регијама које су током касног неолита биле слабо насељене.⁸ Чак и у регијама где је уочен континуитет у насељавању, у раном енеолиту често су биране потпуно нове локације, или су поново насељаване оне претходно насељене у раном/средњем неолиту.⁹ Такође, уочено је да су налазишта са остацима насеља из оба периода – из касног неолита и раног енеолита изузетно ретка (чине мање од 2%), у поређењу са налазиштима која поред насеља из раног енеолита имају и остатке насеља из касног енеолита (3200 – 2800/2700 п.н.е.) (чине око 50%).¹⁰ Ово указује да су, за разлику од каснонеолитских заједница, рано и каснонеолитске имале приближно исте критеријуме за одабир положаја насеља, а самим тим могуће и сличну економску структуру.¹¹

Међутим, о начину живота и привреди енеолитских заједница централног Балкана зна се веома мало. Главни разлог је тај што је највећи број енеолитских насеља истраживан у време када се није довољно пажње посвећивало економији и друштвеној организацији тих заједница. Такође, број истражених енеолитских налазишта није велики; на већини локалитета спроведена су сондажна ископавања мањег обима, док су на само пар (нпр. Бубањ, Хумска чука)¹² ископавања имала/имају систематски карактер. Стога су одређени аспекти, на првом месту они који се тичу узгајања животињских и биљних врста, до недавно, у случају касног енеолита, били слабо познати, док су у случају раног и средњег енеолита, били готово потпуно непознати (посебно у случају археоботаничких података). Новија ископавања неколико енеолитских налазишта – на првом месту епонимних – Бубња¹³ и Хумске чуке,¹⁴ омогућила су да се постојеће празнине у сазнањима о стратегијама узгајања биљних и животињских ресурса бар донекле попуне.

У овом раду дајемо преглед досадашњих резултата анализа животињских и биљних остатака са енеолитских налазишта у Србији. Имајући у виду да су у великом броју случајева археозоолошки и/или археоботанички узорци мали, чиме је могућност детаљног сагледавања економије енеолитских заједница на овом простору знатно ограничена, циљ рада је добијање опште слике о експлоатацији и значају различитих врста домаћих и дивљих биљака и животиња у енеолиту централног Балкана.

Енеолитска налазишта са археозоолошким и археоботаничким подацима

Археозоолошки подаци доступни су са укупно 16 енеолитских налазишта у Србији, а археоботанички са пет. С обзиром да су на налазишту Бубањ откривени трагови живота из свих фаза енеолита,¹⁵ укупан број енеолитских фауналних узорака са подручја Србије је 18, а археоботаничких седам (Табела 1).

Посматрано по периодима, из раног енеолита потиче пет фауналних узорака, док је само један хронолошки опредељен у средњи енеолит. Највећи број фауналних узорака, укупно 12, потиче са каснонеолитских налазишта. Када су у питању археоботанички узорци, четири узорка потиче из раног,¹⁶ два из касног, а један из средњег енеолита. Највећи број енеолитских налазишта са археозоолошким подацима налази се у северној

8 Ристић-Опачић 2005; Милановић 2017, 226, 276.

9 Милановић 2017, 276.

10 Bulatović, Vander Linden 2017; Kapuran et al. 2018, 81.

11 Kapuran et al. 2018, 81.

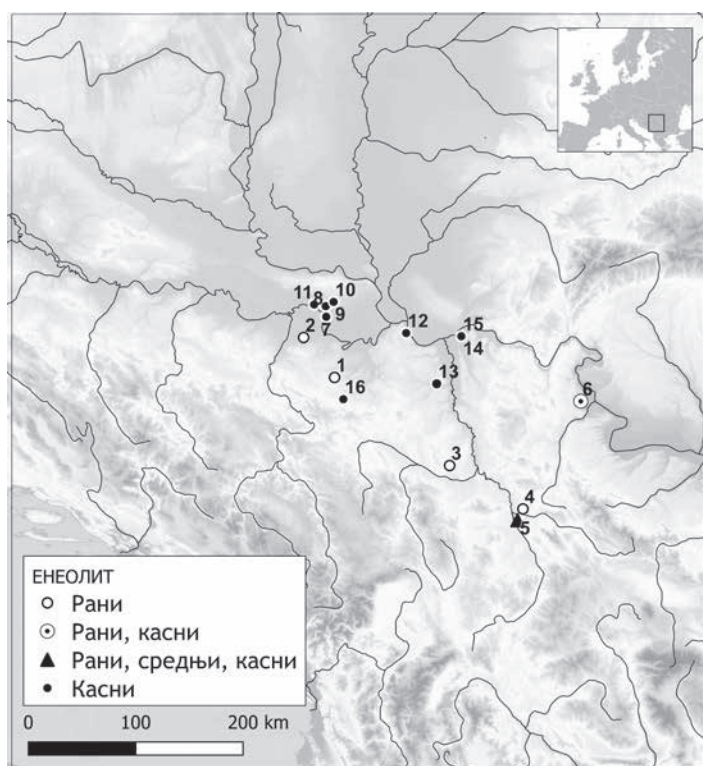
12 Гарашанин, Ђурић 1983; Булатовић, Милановић 2015; Bulatović, Milanović 2020.

13 Трајковић-Филиповић и др. 2008; Bulatović, Milanović 2020.

14 Булатовић, Милановић 2015.

15 Bulatović, Milanović 2020.

16 Недавно објављени резултати радиокарбонског датовања локалитета Мокрањске стене (Bulatović et al. 2018) показали су да археоботанички узорак са овог налазишта потиче из позне фазе раног енеолита. Стога је неважећа одредница, наведена у раду о археоботаничким анализама (Филиповић 2015), да узорак потиче из средњег енеолита.

◀ Слика 1. Енеолитски локалитети у Србији са археозоолошким и/или археоботаничким подацима: 1. Бодњик, 2. Шанац – Изба, 3. Благотин, 4. Хумска чука, 5. Бубањ, 6. Мокрањске стене, 7. Гомолава, 8. Кудош – Шашинци, 9. Златара – Рума, 10. Жировац – Рума, 11. Ливаде – Сремска Митровица, 12. Винча – Бело брдо, 13. Новачка ћуприја, 14. Над Клепечком, 15. Рит, 16. Петница

Figure 1. Eneolithic sites in Serbia with archaeozoological and/or archaeobotanical data: 1. Bodnjik, 2. Šanac – Izba, 3. Blagotin, 4. Humska Čuka, 5. Bujanj, 6. Mokranjske stene, 7. Gomolava, 8. Kudoš – Šašinci, 9. Zlatara – Ruma, 10. Žirovac – Ruma, 11. Livade – Sremska Mitrovica, 12. Vinča – Belo brdo, 13. Novačka ćuprija, 14. Nad Klepečkom, 15. Rit, 16. Petnica

Енеолит	Налазиште	Регија	Жив. остаци	Биљни остаци	Начин прикушљања
Рани	Бодњик	западна Србија	X		ручно
	Шанац – Изба		X	X	суво просејавање// узорковање, флотација
	Благотин	централна Србија	X		ручно, суво и влажно просејавање
	Мокрањске стене	источна Србија		X	узорковање, флотација
	Бубањ	јужна Србија	X	X	ручно// узорковање, флотација
Хумска чука	X		X	ручно// узорковање, флотација	
Средњи	Бубањ	јужна Србија	X	X	ручно// узорковање, флотација
Касни	Кудош – Шашинци	северна Србија	X		ручно
	Златара – Рума		X		ручно
	Жировац – Рума		X		ручно
	Ливаде – С. Митровица		X		ручно
	Гомолава		X	X	ручно// узорковање, флотација
	Петница	западна Србија	X		ручно, суво и влажно просејавање
	Винча – Бело брдо	централна Србија	X		ручно
	Новачка ћуприја		X		суво и влажно просејавање
	Мокрањске стене	источна Србија	X		ручно
	Над Клепечком		X		ручно
Рит	X			ручно	
Бубањ	јужна Србија		X	X	ручно// узорковање, флотација

Табела 1. Енеолитска налазишта у Србији са доступним археозоолошким и археоботаничким подацима
Table 1. Eneolithic sites in Serbia with available archaeozoological and archaeobotanical data

Србији (односно у Срему, Војводина), а затим у источној, западној и централној где су у оквиру сваке регије налазе по три налазишта, док су са југа Србије археозоолошки подаци доступни са два. Посматрано по регијама, два археоботаничка узорка су са енеолитских налазишта у јужној Србији, по један потиче из северне, источне и западне Србије, док из централне за сада нема ниједног археоботаничког узорка (Табела 1, Слика 1).

Имајући у виду хронолошку и регионалну расподелу енеолитских налазишта са археозоолошким и археоботаничким подацима у Србији, већ на први поглед се уочава да је доступна евиденција веома мала, и да је стога отежано како уочавање дијахроних,

тако и регионалних трендова у начинима привређивања и економији током енеолита на овом подручју. Једини изузетак је епонимни локалитет Бубањ где је, захваљујући дуготрајном насељавању на истом простору и систематском сакупљању животињских и биљних остатака током најновијих ископавања (2008 – 2014.),¹⁷ створена могућност да се на локалном нивоу прате промене и/или континуитет у експлоатацији различитих животињских и биљних ресурса.¹⁸ Сви остали локалитети са једним (енеолитским) слојем насељавања, пружају увид у локалне економске стратегије које су практиковане од стране становника ових насеља током једне одређене фазе енеолита (Табела 1).

Први археозоолошки подаци са два енеолитска налазишта у централној и западној Србији – Новачка Ћуприја и Петница, објављени су 1986. године.¹⁹ Неколико година касније, објављени су резултати археозоолошке анализе материјала који је сакупљен током старих ископавања налазишта Бубањ,²⁰ крајем педесетих година XX века.²¹ Убрзо потом уследило је публикавање археозоолошких података из касноенеолитских јама са налазишта Винча – Бело брдо,²² као и са четири касноенеолитска налазишта која су откривена приликом заштитних ископавања током изградње аутопута кроз Срем.²³ После овог периода дошло је до десетогодишњег прекида у проучавању животињских остатака са енеолитских налазишта у Србији, да би током последњих 15 година поново заживело интересовање за овај период. Ово је омогућено новим ископавањима енеолитских налазишта (нпр. Бубањ,²⁴ Хумска чука,²⁵ Мокрањске стене,²⁶ итд.) и систематским сакупљањем остатака животиња, као и њиховом детаљном анализом.²⁷ Такође, у овом периоду уследило је и поновно проучавање претходно објављених археозоолошких података из енеолита кроз нова истраживачка питања и приступе, и њихово посматрање у ширем (регионалном и хронолошком) контексту употребе секундарних производа животиња и практиковања трансхуманце.²⁸

Најранија археоботаничка истраживања енеолитских налазишта у Србији обављена су на материјалу из касноенеолитског слоја локалитета Гомолава.²⁹ Последњих неколико година, прикупљање археоботаничких узорака и њихова флотација постали су саставни део археолошке праксе током ископавања, чиме су постављене добре основе за проучавање стратегија сакупљања и узгајања различитих врста биљака.³⁰

Археозоолошки подаци

Начин сакупљања и величина узорака

Различити експерименти показали су да фаунални узорци сакупљени ручно и они просејавањем помоћу сита различитих промера, имају другачији састав који је условљен величином животиња и њиховим скелетним елементима.³¹ Код ручног сакупљања, већи фрагменти и скелетни елементи крупнијих животиња обично бивају чешће сакупљени, док су мањи фрагменти и остаци ситнијих животиња слабије заступљени. Приликом

17 Трајковић-Филиповић и др. 2008; Bulatović, Milanović 2020.

18 Bulatović 2010; 2018; 2020; Булатовић 2012; Filipović 2020.

19 Greenfield 1986a; 1986b.

20 Гарашанин, Ђурић 1983; Милановић, Трајковић-Филиповић 2015.

21 Вџкопуј 1991.

22 Лазић 1992.

23 Блажић 1995.

24 Bulatović, Milanović 2020.

25 Булатовић, Милановић 2015.

26 Каруран, Милошевић 2013; Булатовић 2015; Капуран, Јањић 2015.

27 Bulatović 2010; 2018; 2020; Булатовић 2012; Булатовић, Милошевић 2015; Vuković, Marković 2019.

28 Arnold, Greenfield 2004; 2006; Булатовић 2012; Greenfield 2014; Greenfield, Arnold 2015.

29 Bottema, Ottaway 1982; van Zeist 2002.

30 Трипковић и др. 2017; Филиповић 2015; Filipović 2020; Filipović et al., у штампи.

31 Davis 1987; Reitz, Wing 2008.

археолошких ископавања остаци животиња сакупљани су ручно на највећем броју (14) енеолитских налазишта у Србији (Табела 1). На два налазишта – Петница и Благодин, ручно сакупљање остатка спроведено је у комбинацији са сувим и влажним просејавањем. Од целокупног фауналног узорка са Благодина, око 50% је прикупљено просејавањем, док је у Петници тај број мањи, и износи 20%.³² Код преостала два налазишта – Новачка ћуприја и Шанац – Изба, узорци су у целости прикупљени (сувим и влажним, односно само сувим) просејавањем.³³

Величина узорка је битан фактор од којег у великој мери зависи квантитет и квалитет података добијених археозоолошком анализом. Што је фаунални узорак већи, повећава се и могућност детаљније анализе, а самим тим и добијање више информација неопходних за реконструкцију односа људи и животиња у прошлости. Када су у питању фаунални узорци са енеолитских налазишта у Србији, већ на први поглед уочава се да је већина њих мала (Табела 2). Код четири налазишта у Срему не постоји податак о укупном броју прикупљених остатака животиња, односно о величини узорка.³⁴ Међутим, у случају три налазишта (Златара – Рума, Жировац – Рума и Ливаде – Сремска Митровица) истражених током заштитних ископавања приликом изградње аутопута кроз Срем зна се да је прикупљена веома мала количина животињских остатака, обично из једне или две археолошке целине.³⁵ Такође, за разлику од раненеолитског фауналног узорка са Благодина који је детаљно објављен,³⁶ за раненеолитски не постоје информације о његовој величини, већ су доступни само старосни профили домаћих животиња – говечета и овце/козе, засновани на подацима о избијању и трошењу зуба у доњим вилицама.³⁷ Са пет енеолитских налазишта (Табела 2) потичу веома мали фаунални узорци, са бројем одређених примерака (БОП) до рода или врсте испод 100. У њима, број одређених примерака се креће од 20 (Над Клепечком)³⁸ до 86 (Новачка ћуприја).³⁹ Код преосталих шест налазишта – Бубањ, Хумска чука, Мокрањске

Налазиште	БОП	Говече	Овца/коза	Свиња	Пас	Дивље	Референце
Бодњик	37	27.0%	16.2%	16.2%	2.7%	37.8%	Bulatović 2018
Благодин	?	само подаци о старости д. говечета и овце/козе					Arnold, Greenfield 2004, 2006
Бубањ	2719	30.6%	33.4%	14.5%	5.0%	14.3%	Bökönyi 1991; Bulatović 2010, 2012, 2018*, 2020
Хумска чука	185	27.6%	37.3%	20.0%	2.2%	9.7%	Bulatović 2018*; Filipović et al., у штампи
Бубањ	395	33.2%	43.0%	10.4%	3.3%	7.9%	Bulatović 2010, 2012, 2018, 2020*
Кудоп – Шапици	767	78.5%	8.8%	5.3%	0.8%	6.6%	Блажић 1995
Златара – Рума	?	74.5%	3.6%	5.5%	9.1%	7.3%	Блажић 1995
Жировац – Рума	?	35.4%	14.6%	20.8%	/	29.2%	Блажић 1995
Ливаде – С. Митровица	?	51.0%	25.0%	25.0%	/	/	Блажић 1995
Гомолава	?	50.0%	н.п.	н.п.	н.п.	18.0%	Blažić 2005; Radmanović et al. 2014
Петница	250	22.4%	8.0%	13.6%	0.4%	55.8%	Greenfield 1986a*; Arnold, Greenfield 2006; Greenfield, Arnold 2015
Винча – Бело брдо	176	34.1%	21.6%	20.5%	4.6%	19.3%	Лажин 1992*; Arnold, Greenfield 2006; Greenfield 2014
Новачка ћуприја	86	38.4%	27.9%	29.1%	3.5%	/	Greenfield 1986a*, 1986b; Arnold, Greenfield 2004, 2006
Мокрањске стене	229	28.4%	33.2%	17.5%	4.8%	13.0%	Капуран, Milošević 2013; Булатовић, Милошевић 2015*
Над Клепечком	20	30.0%	25.0%	35.0%	/	5.0%	Vuković, Marković 2019
Рит	26	42.3%	3.8%	11.5%	/	42.3%	Vuković, Marković 2019
Бубањ	719	27.4%	28.8%	22.7%	4.5%	12.5%	Bökönyi 1991; Bulatović 2010, 2012, 2018, 2020*

Табела 2: Релативна заступљеност различитих животиња са енеолитских налазишта у Србији (БОП – број одређених примерака, н.п. – није публикувано; * референце из којих су преузете приказане вредности)
Table 2. Relative distribution of various animals at Eneolithic sites in Serbia (БОП = NISP – number of identified specimens, н.п. – not published; * references from which the data were taken)

32 Greenfield 1986a.

33 Greenfield 1986a; 1986b; Трипковић и др. 2017.

34 Блажић 1995; Blažić 2005.

35 Блажић 1995, 331, 333-334.

36 Greenfield, Greenfield 2014.

37 Arnold, Greenfield 2004; 2006.

38 Vuković, Marković 2019.

39 Greenfield 1986a; 1986b.

стене, Винча – Бело брдо, Петница и Кудош – Шашинци, величина фауналних узорака је већа (Табела 2), и у њима број одређених примерака (БОП) варира од 176 (Винча – Бело брдо)⁴⁰ до 2719 (раноенеолитски Бубањ).⁴¹

Састав фауне

Једино су остаци сисара присутни у свим узорцима са енеолитских налазишта у Србији. Остаци других класа животиња – птица, риба, шкољки и пужева у узорцима у којима су присутни (укупно у десет), углавном су заступљени у малом броју. Изузетак су налазишта Бубањ, Мокрањске стене, Винча – Бело брдо и Новачка ћуприја где су њихови остаци (посматрани заједно) пронађени у значајнијем броју.⁴² У узорцима са ова четири налазишта присутни су и остаци корњача (*Testudo* sp.). Такође, једино у узорцима са Бубња, Винче – Белог брда и Новачке ћуприје, идентификовани су и малобројни остаци микросисара (глодара).⁴³ На налазиштима Петница, Рит и Хумска чука пронађена је по једна кост птице,⁴⁴ док остаци речних шкољки из рода *Unio* чине око 9% укупног фауналног узорка са налазишта Ливаде – Сремска Митровица.⁴⁵

У свим фауналним узорцима са енеолитских налазишта у Србији присутни су остаци економски најзначајнијих домаћих животиња – говечета (*Bos taurus*), свиње (*Sus domesticus*), овце (*Ovis aries*) и козе (*Capra hircus*) (Табела 2). Остаци пса (*Canis familiaris*) нису присутни једино у узорцима са четири налазишта (Жировац – Рума, Ливаде – Сремска Митровица, Над Клепечком и Рит)⁴⁶, што је вероватно последица мале величине узорака. Када су у питању дивље животиње, на енеолитским налазиштима укупно је идентификовано 11 врста: јелен (*Cervus elaphus*), дивља свиња (*Sus scrofa*), срна (*Capreolus capreolus*), дивље говече (*Bos primigenius*), медвед (*Ursus arctos*), вук (*Canis lupus*), лисица (*Vulpes vulpes*), јазавац (*Meles meles*), дивља мачка (*Felis silvestris*), дабар (*Castor fiber*) и зец (*Lepus europaeus*). С обзиром да је број врста у фауналном узорку у директној вези са његовом величином,⁴⁷ односно да је у већим узорцима обично идентификовано више врста, не изненађује да су једино у фауналним узорцима са Бубња присутни остаци свих 11 дивљих врста животиња.⁴⁸ Остаци дивљих животиња нису пронађени једино у веома малом узорку са налазишта Ливаде – Сремска Митровица,⁴⁹ док на осталим локалитетима број присутних дивљих врста варира од један (Новачка ћуприја, Над Клепечком)⁵⁰ до пет (Хумска чука, Винча – Бело брдо). Најзаступљеније дивље животиње су јелен, дивља свиња и срна, док се остале врсте јављају у малом броју.

Релативна заступљеност економски најзначајнијих таксона животиња

Све врсте домаћих и дивљих животиња са енеолитских налазишта у Србији јављају се и у претходном (касненеолитском) периоду, на основу чега се закључује да није дошло до промена у избору експлоатисаних врста животиња. Ипак, већ на први поглед уочава се да за разлику од касненеолитских налазишта у Србији (нпр. Дивостин, Гомолава, Плочник,

40 Лазих 1992.

41 Bulatović 2018; 2020.

42 Greenfield 1986a; 1986b; 2014; Bulatović 2010; 2018; необјављено; Булатовић, Милошевић 2015.

43 Greenfield 1986a; 1986b; 2014; Bulatović 2010; 2018; Булатовић, необјављено.

44 Greenfield 1986a; Vuković, Marković 2019; Булатовић, необјављено.

45 Блажић 1995, 335.

46 Блажић 1995; Vuković, Marković 2019.

47 Grayson 1984.

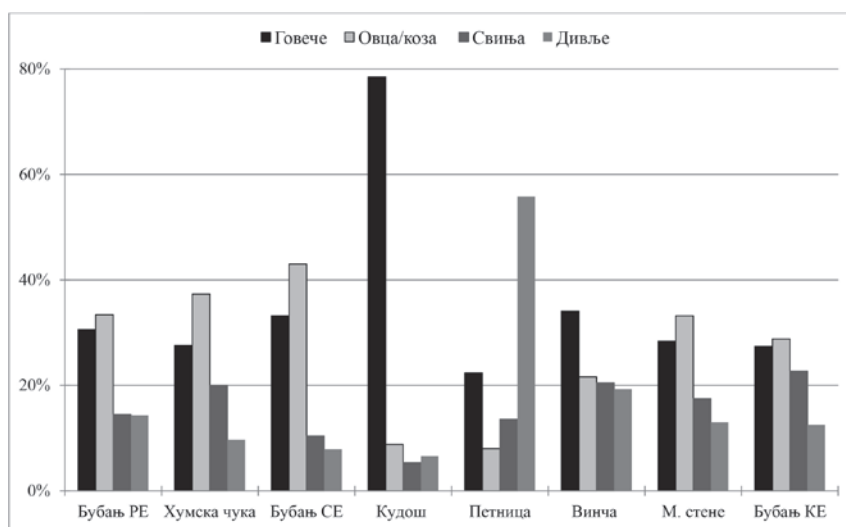
48 Bulatović 2020.

49 Greenfield 1986a; 1986b; Vuković, Marković 2019.

50 Лазих 1992; Greenfield 2014; Bulatović 2018.

Винча – Бело брдо, Стублине и др.), на којима је говече најзначајнија домаћа врста,⁵¹ на неолитским постоји већа разноликост у избору “главне” узгајане врсте (Табела 2). Међутим, детаљније анализе економских стратегија практикованих од стране енеолитских заједница у извесној мери су онемогућене углавном малим величинама узорака из овог периода. Свега неколико налазишта са енеолитским слојем обезбедило је узорке фауне који су довољно велики (БОП > 175, Табела 2) да пружају основ за детаљније разматрање (Слика 2), и то су: из раног енеолита – Бубањ и Хумска чука, из средњег енеолита – Бубањ, а из касног: Кудош – Шашинци, Петница, Винча – Бело брдо, Мокрањске стене и Бубањ.⁵²

Узгајање оваца и коза чинило је окосницу економије оба раноенеолитска насеља на Бубњу и Хумској чуки (Слика 2). У значајној мери узгајало се и говече, а потом и свиња. Лов је представљао споредну економску активност у оба насеља, посебно на Хумској чуки. Сличан образац уочен је и током средњег енеолита на Бубњу, с тим да, како се чини долази до повећања значаја узгајања оваца и коза на првом месту, и говечета на другом, док се значај узгајања свиња и удео лова у економији смањује. У касном енеолиту економске стратегије су разноврсније (Слика 2), што је вероватно последица већег броја насеља са археозоолошким подацима (из овог периода) и њихове припадности различитим географским регијама и културним традицијама. Узгајање оваца и коза и даље остаје од већег значаја у односу на узгајање говечета на Бубњу, а иста ситуација забележена је и на Мокрањским стенама, које припадају истом културном кругу.⁵³ Удео лова у економији ова два насеља је мање-више исти, док су се свиње узгајале више на Бубњу. Насупрот овоме, касноенеолитска Петница је једино насеље из овог периода (и из енеолита уопште) у коме је лов (првенствено на јелена) имао већи значај од сточарства; наиме, у овом насељу узгајање говечета, свиња, оваца и коза било је од споредног значаја.⁵⁴ С друге стране, на касноенеолитском Кудошу, економија се искључиво заснивала на узгајању говечета (његови остаци чине око 80% узорка), док су овце, козе и свиње, као уосталом и дивље животиње имале веома мали значај.⁵⁵ Током касног енеолита, домаће говече представља главну узгајану врсту и на налазишту Винча – Бело брдо. Међутим, у овом насељу то није толико изражено као на Кудош – Шашинцима. Економију Винче – Белог брда карактерише и значајно ослањање на узгајање осталих економски главних домаћих животиња (оваца, коза и свиња), а и улога лова није занемарљива.⁵⁶

Слика 2. Поређење релативне заступљености различитих таксона животиња на енеолитским налазиштима (са БОП > 175) у Србији (БОП – број одређених примерака; референце су наведене у Табели 2)

Figure 2. Comparison of the relative distribution of various animal taxa from Eneolithic sites (with NISP > 175) in Serbia (NISP – number of identified specimens; references are listed in Table 2)

51 Vökönyi 1988; Orton 2008; 2012; Bulatović 2018; Orton et al., у штампи.

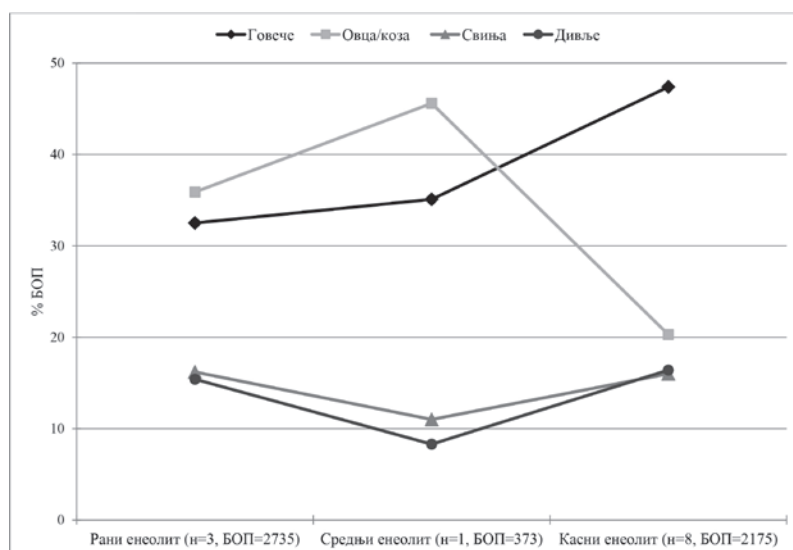
52 в. референце у Табели 2.

53 Булаговић, Милошевић 2015; Bulatović 2020; Filipović et al., у штампи.

54 Greenfield 1986a.

55 Блажић 1995.

56 Лазич 1992.

Слика 3. Релативна заступљеност различитих таксона животиња по фазама током енеолита (n – број налазишта, БОП – број одређених примерака; референце су наведене у Табели 2)

Figure 3. Relative distribution of various animal taxa by phase during the Eneolithic (n – number of sites, БОП = NISP – number of identified specimens; references are listed in Table 2)

Како би се испитало да ли током времена долази до промена у значају главних домаћих животиња и лова у економији тадашњих заједница на регионалном нивоу, упоређена је њихова релативна заступљеност по фазама (Слика 3). Сви енеолитски фаунални узорци (без обзира на величину) код којих су постојали подаци о броју одређених примерака (БОП) (Табела 2) груписани су према периоду из кога потичу. Сабирањем броја одређених примерака у оквиру сваког појединачног таксона са налазишта Бубањ, Хумска чука и Бодњик добијен је укупни раноенеолитски фаунални узорак (БОП = 2735)⁵⁷. С обзиром да једино на налазишту Бубањ постоји узорак из средњег енеолита, њиме је представљен укупни фаунални узорак ове фазе (БОП = 373). С друге стране, укупни касноенеолитски фаунални узорак (БОП = 2175) заснован је на подацима са осам налазишта (Кудош – Шашинци, Петница, Винча – Бело брдо, Новачка ћуприја, Мокрањске стене, Над Клепечком, Рит и Бубањ) из ове фазе.⁵⁸

Резултати овог поређења на први поглед указују да током времена не долази до промена у значају домаће свиње и дивљих животиња (њихова релативна заступљеност остаје мање-више иста), док се највеће разлике огледају у смањењу значаја оваца и коза од раног ка касном енеолиту, док у исто време долази до повећања значаја домаћег говечета (слика 3). Међутим, иако је поређење заступљености ових таксона у раном и касном енеолиту дало статистички значајан резултат ($\chi^2(3) = 171.722$, $p = 0.001$),⁵⁹ јачина утицаја (везе) између променљивих (таксон x период) је мала (Крамерово $V = 0.187$, према Коеновом критеријуму⁶⁰). Другим речима, уочене разлике нису стварне, већ су пре свега последица квалитета узорка. С обзиром, на мали број фауналних узорака из сваке фазе енеолита, и имајући у виду да потичу са налазишта која се налазе у различитим географским регијама, и која припадају различитим културним круговима и традицијама (посебно у касном енеолиту), ово поређење је показало да на основу доступне евиденције, економске стратегије практиковане од стране енеолитских заједница можемо посматрати и проучавати углавном на локалном нивоу (у оквиру сваког појединачног насеља). Из наведених разлога, за сада, није могуће проучавање економских стратегија на регионалном нивоу, као ни уочавање промена кроз време. Једини изузетак (за сада) је Бубањ са фауналним узорцима који омогућавају дијахрони преглед на локалном нивоу.⁶¹ Утисак је, да су се становници енеолитског Бубња

57 Bulatović 2018.

58 в. референце у Табели 2.

59 Статистичка анализа спроведена је помоћу хи-квадрат (χ^2) теста у IBM SPSS Statistics (верзија 23) програму. Резултат теста сматран је статистички значајним уколико је $p < 0.05$.

60 Cohen 1988 (0.1 – мали, 0.3 – средњи, 0.5 – велики утицај).

61 Bulatović 2020.

мање-више равномерно ослањали на главне домаће животиње – овце и козе, говеда и свиње, посебно у каснијој фази насеља.⁶² Чини се да постоји својеврстан континуитет у овом аспекту економије и привреде током читавог трајања енеолитског насеља. То даље може да сугерише сигурност и стабилност у погледу извора хране и сировина животињског порекла током више од миленијума живота на овом месту.⁶³

Археоботанички подаци

Начин сакупљања и величина узорака

У погледу археоботаничких сазнања о економији енеолитских заједница централног Балкана, и овде важе ограничења услед мале количине података. Знатно је више информација на располагању за каснонеолитска налазишта, пре свега због већег броја локалитета на којима су прикупљани и анализирани археоботанички узорци.⁶⁴ О употреби биљака у енеолиту до скоро се знало само на основу резултата за локалитет Гомолава, где је анализиран хоризонт опредељен у касни енеолит (костолачки културни круг). Овде је археоботанички материјал издвојен путем узорковања и флотације,⁶⁵ што је несумњиво допринело да количина расположивих остатака буде релативно велика (преко три и по хиљаде) и да колекција буде таксономски разноврсна. Новија ископавања енеолитских налазишта у Србији су такође уврстила систематско прикупљање узорака за ботаничке анализе (величине 10 – 20 литара где год је могуће), употребу флотације за издвајање биљних остатака, и детаљну анализу материјала. Па ипак, и појединачно и укупно, број биљних остатака откривених на овим налазиштима је мали. На пример, на локалитету Шанац – Изба у Мачви је анализирано 33 узорка, а они су заједно садржали само 20 семена.⁶⁶ Са друге стране, из раноенеолитског слоја на локалитету Мокрањске стене анализиран је само један узорак, који је такође садржао 20-ак семена.⁶⁷ Поред методологије издвајања, количина биљних остатака одређена је и нивоом очуваности и природом ископаваних археолошких контекста. С обзиром да је угљенизација (карбонизација) основни услов за очување биљног материјала у археолошким слојевима у Србији, то се већи број остатака углавном може очекивати само у целинама попут огњишта, пећи, горелих објеката, или на местима где су одбачени гар и пепео (нпр. у јамама).⁶⁸

Састав археоботаничке збирке

Иако ограничена малим бројем анализираних локалитета и очуваних остатака, енеолитска археоботаничка збирка из Србије открива широк спектар врста које су гајене, сакупљање или су расле као корови пољопривредних усева.⁶⁹ У Табели 3 дат је списак пољопривредних култура које су заступљене на до сада истраженим локалитетима. Овде треба истаћи да су у узорцима из енеолита проналажена и зрна обичног проса (*Panicum miliaceum*), али су она интрузивна, то јест, представљају примесе из каснијих периода, са обзиром да култивација ове врсте у Европи почиње тек од средњег или касног бронзаног доба.⁷⁰ Утисак је да се пољопривреда током енеолита заснивала на културама

62 Bulatović 2020.

63 Bulatović, Vander Linden 2017.

64 в. преглед у Filipović, Obradović 2013.

65 van Zeist 2002.

66 Трипковић и др. 2017.

67 Филиповић 2015.

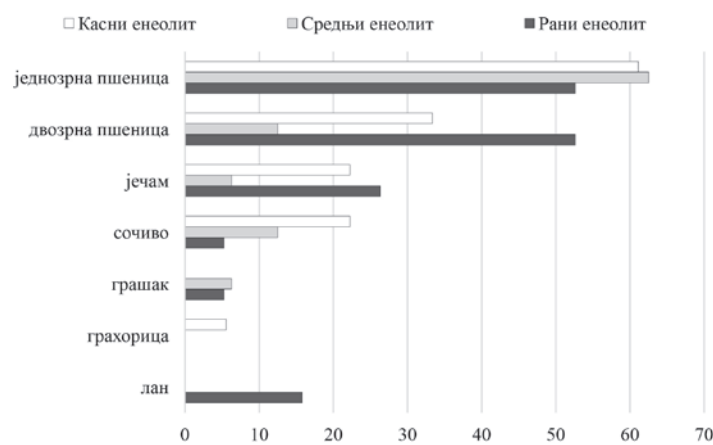
68 Филиповић, Марић 2013.

69 нпр. Filipović 2020.

70 Filipović et al. 2020.

које су биле у употреби већ у претходном периоду – у касном неолиту.⁷¹ Сличност у спектру гајених врста између касног неолита и енеолита можда показује да су и обим и интензитет пољопривредне производње били слични током оба периода. На основу резултата различитих анализа, чини се да су пољопривредну производњу током неолита у југоисточној Европи карактерисали мали обим, а високи интензитет.⁷² Наиме, површине под усевима биле су малих димензија, али су у њихову обраду улагани велики труд и време, односно – усеви су били темељно и редовно одржавани, чишћени од корова, ђубрени како би се осигурао највећи могући принос.⁷³ Поред тога што су њиве биле мале, оне су се вероватно налазиле и у разумној близини домаћинства.⁷⁴ Имајући у виду да се земљорадња обављала мануелно, мале димензије и близина обрађиване земље омогућавале су да послове у пољу обављају чланови једног домаћинства, а домаћинство је, по свему судећи, била основна јединица друштвене организације и производње током неолита.⁷⁵ За разлику од интензивне, екстензивна земљорадња углавном подразумева простране њиве, удаљене од насеља/домаћинства, у чије се одржавање улаже знатно мање енергије, те су и приноси по јединици површине нижи у односу на интензивно обрађивана поља.⁷⁶ Нема, међутим, још увек довољно података који би омогућили да се овај аспект детаљно истражи за период енеолита на територији Србије.

Општи утисак је да је на територији Србије пољопривредна производња током енеолита била заснована на узгоју неколико врсти житарица и махунарки, међу којима су најважније вероватно биле једнозрна (*Triticum monococcum*) и двозрна пшеница (*Triticum dicocum*). Спектар гајених врста је током овог дугог периода остао махом непромењен. Могуће је да

◀ Слика 4. Процент археолошких целина из три фазе енеолита на Бубњу у којима су регистровани остаци пољопривредних култура

Figure 4. Percentage of contexts from the three phases of the Eneolithic at the site of Bubanj in which the remains of crops were present

▼ Табела 3. Пољопривредне културе регистроване на енеолитским локалитетима у Србији и број њихових остатака

Table 3. List of crops documented at Eneolithic sites in Serbia and the absolute number of their remains

Енеолит	рани				средњи	касни	
	Шанац – Изаба (Трипковић и др. 2017)	Бубањ (Filipović 2020)	Хумска чука (Филиповић непубликовано)	Мокрањске стене (Филиповић 2015)		Бубањ (Filipović 2020)	Гомолава (van Zeist 2002)
Регистроване гајене врсте	Укупан број остатака						
Једнозрна пшеница	1	55	11	3	29	1474	53
Двозрна пшеница	9	42	3	2	6	308	7
Једнозрна или двозрна пшеница	7	53	7	3	21	62	16
Хлебна/дурум пшеница					9	96	
Јечам		13	10	3	1	1809	4
Сочиво		1	3	1	2	6	5
Грашак		2		1	1		
Грахорица			19			1	1
Лан		29				1	

72 Bogaard, Halstead 2015; Allen 2017.

73 Bogaard 2005; van der Veen 2005.

74 в. Jones et al. 1999.

75 нпр. Halstead 1987; Tringham, Krstić 1990; Russell 1993.

76 Bogaard 2005; van der Veen 2005.

су поједине врсте добијале или губиле на значају, или се њихова улога мењала кроз време (нпр. намена за исхрану људи и/или животиња). Да су можда постојале разлике између различитих фаза енеолита у погледу избора и важности пољопривредних култура се, на локалном нивоу, у извесној мери види на примеру Бубња. Према броју остатака (Табела 3) и њиховој заступљености у јасно дефинисаним објектима (Слика 4), чини се да су једнозрна и двозрна пшеница овде биле главне сејане врсте, али да употреба двозрне пшенице опада током времена. Међутим, велики број остатака пшенице са Бубња није било могуће прецизно одредити (у Табели 4 наведени под “Једнозрна или двозрна пшеница”), те о овоме није могуће донети коначан закључак. Надаље, заступљеност једнозрне пшенице остаје висока кроз све фазе, јечма (*Hordeum vulgare*) осцилира, а махунарки (међу којима доминира сочиво – *Lens culinaris*) расте. И овде је случај да је број остатака јечма и махунарки превише мали да би се узео као јасан показатељ промене кроз време. Одсуство лана (*Linum usitatissimum*) у средње- и касноенеолитском слоју на Бубњу заиста може да указује да је ова биљка изашла из употребе крајем енеолита. Слично Бубњу, узорци из касноенеолитског слоја на Гомолави садржали су само једно семе лана.⁷⁷

Интересантно је истаћи да се разлике на регионалном нивоу уочавају на примеру насеља из исте фазе енеолита – на примеру података за Гомолаву и Бубањ, али то може бити (и) резултат неупоредиво веће количине ботаничког материјала прикупљеног на Гомолави у односу на Бубањ. Можда је зато на Гомолави забележено присуство хлебне/дурум пшенице (*Triticum aestivum/durum*) која није регистрована на Бубњу. Слично Бубњу, колекција остатака са Гомолаве јасно показује доминантно присуство једнозрне пшенице у свим обрађеним контекстима, а затим следе двозрна пшеница и јечам. Од посебног интереса је узорак за који се наводи да представља садржај “остатака корпе”,⁷⁸ а који се састојао од преко 3000 зрна јечма (и врло мало семена неколико других врста). Ово је најранији велики налаз јечма у Србији, а још је важнији утолико што потиче из “примарног контекста”, односно, представља ненарушену концентрацију зрна која су изгорела *in situ* – на месту где су похрањена у прошлости – и која вероватно након угљенизације нису била изложена механичким утицајима. Нема, нажалост, детаљнијих информација о овом материјалу (или макар нису учињене доступним), као ни апсолутних датума који би прецизирали његову старост.

Закључак

У погледу пољопривреде и сточарства, овде сумирани резултати две врсте анализа откривају непрекинуто присуство кроз енеолит одређених домаћих врста, чији су значај и улога варирали и мењали се кроз време.

Упркос ограниченим резултатима, до сада анализирани фаунални узорци са енеолитских налазишта у Србији дају општу слику о стратегијама узгајања економски главних домаћих животиња. Археозоолошки подаци указују да у односу на претходни (касноенеолитски) период, у енеолиту долази до промена у стратегијама сточарства, које се на првом месту огледају у већој разноврсности у избору “главне” узгајане врсте, и већем ослањању на овце и козе. Оно што генерално карактерише енеолитске економије (не рачунајући Кудош – Шашинце), јесте стратегија сточарства која није подразумевала узгајање једне доминанте врсте, већ се поред “главне” врсте (било да су у питању овце и козе, или домаће говече), у значајној мери узгајају и друге домаће животиње (говезда и свиње, односно овце, козе и свиње). Даље, из овога можда може да се претпостави да је оваква стратегија сточарства била прилагођена мањим енеолитским заједницама и

⁷⁷ van Zeist 2002, Table 3.

⁷⁸ van Zeist 2002, Table 1.

њиховим производним капацитетима и потребама, које су првенствено биле усмерене ка смањењу ризика, задовољењу сопствених потреба и стабилности стада.⁷⁹ Наиме, уколико се тежи смањењу ризика у узгајању стада једног домаћинства/заједнице, обично се узгајају стада састављена од различитих врста које нису подложне истим болестима, и чији однос се може прилагодити различитим условима животне средине и економским потребама мањих заједница.⁸⁰ Доступни археозоолошки подаци са налазишта у Србији, указују да је изгледа то и био случај са стратегијама сточарства заједница које су насељавале овај простор током енеолита.

Археоботанички подаци показују да су једнозрна и двозрна пшеница представљале основ пољопривредне производње током енеолита. Уз њих се понегде, у мањој или већој мери, јављају јечам и махунарке. Рецимо, у касноенеолитском слоју Гомолаве откривена је већа количина јечма, што је за сада једини пример, јер се јечам на другим анализираним налазиштима из овог периода јавља само у траговима. Поред евентуалних регионалних разлика у степену употребе појединих врста, чини се да се разлике јављају и кроз време, и то на локалном нивоу. Пример за ово је Бубањ, где је омогућен дијахрони преглед. Овде подаци указују на могући раст у важности махунарки, тачније сочива, од раног ка касном енеолиту, те мање значајну улогу двозрне пшенице кроз време. Међутим, мали број остатака онемогућава чврсте закључке. За даљу дискусију и детаљан увид неопходно је много више података одговарајућег квалитета, који ће омогућити боље разумевање економије заједница овог периода на територији Србије.

79 Bulatović 2020, 236.

80 Ingold 1980.

БИБЛИОГРАФИЈА

Allen 2017 – S. Allen, Cultivating identities: Landscape production among early farmers in the Southern Balkans, in: M. Gori, M. Ivanova (eds.), *Balkan Dialogues: Negotiating Identity between Prehistory and the Present*, Oxford – New York 2017, 213–239.

Arnold, Greenfield 2004 – E. Arnold, H. Greenfield, A Zooarchaeological Perspective on the Origins of Vertical Transhumant Pastoralism and the Colonization of Marginal Habitats in Temperate Southeastern Europe, in: M. Mondini, S. Munoz, S. Wickler (eds.), *Colonisation, Migration and Marginal Areas: A Zooarchaeological Approach (Proceedings of the 9th ICAS Conference, Durham 2002, Vol. 2)*, Oxford 2004, 96–117.

Arnold, Greenfield 2006 – E. Arnold, H. Greenfield, *The Origins of Transhumant Pastoralism in Temperate Southeastern Europe. A Zooarchaeological Perspective from the Central Balkans*, BAR International Series 1538, Oxford 2006.

Блажић 1995 – С. Блажић, Остаци животињских врста са локалитета на траси ауто-пута кроз Срем, у: З. Вапа (ур.), *Археолошка истраживања дуж ауто-пута кроз Срем*, Нови Сад 1995, 321–346.

Blažić 2005 – *Fauna arheoloških lokaliteta u Vojvodini*, Novi Sad 2005.

Bogaard 2005 – A. Bogaard, ‘Garden agriculture’ and the nature of early farming in Europe and the Near East. *World Archaeology* 37, 2005, 177–196.

Bogaard, Halstead 2015 – A. Bogaard, P. Halstead, Subsistence practices and social routine in Neolithic southern Europe, in: C. Fowler, J. Harding, D. Hofmann (eds), *The Oxford Handbook of Neolithic Europe*, Oxford 2015, 385–410.

Bankoff, Greenfield 1984 – A. Bankoff, H. Greenfield, Decision-making and cultural change in Yugoslav Bronze Age, *Balkanica* 15, 1984, 7–32.

Bökönyi 1988 – S. Bökönyi, The Neolithic fauna of Divostin, in: A. McPherron, D. Srejović, (eds.), *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*, Pittsburg 1988, 419–445.

Bökönyi 1991 – S. Bökönyi, Prehistoric animal remains from Bubanj-Hum at Niš. *Старинар*, 40/41 (1989/1990), 1991, 89–94.

Borić 2009 – D. Borić, Absolute dating of metallurgical innovations in the Vinča Culture of the Balkans, in: T. Kienlin, B. Roberts (eds.), *Metals and Societies. Studies in Honour of Barbara S. Ottaway*, Bonn 2009, 191–245.

Borić 2015 – D. Borić, The End of the Vinča World: Modeling the Neolithic to Copper Age Transition and the Notion of Archaeological Culture, in: S. Hansen, P. Raczky, A. Anders, A. Reingruber (eds.), *Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Aegean Sea. Chronologies and Technologies from the 6th to 4th Millennium BC, International Workshop Budapest 2012*, Bonn 2015, 157–217.

Bottema, Ottaway 1982 – S. Bottema, B. Ottaway, Botanical, Malacological and Archaeological Zonation of Settlement Deposits of Gomolava, *Journal of Archaeological Science* 9, 1982, 221–246.

Boyadziev 1995 – Y. Boyadziev, Chronology of Prehistoric Cultures in Bulgaria, in: D. Bailey, I. Panayotov (eds.), *Prehistoric Bulgaria*, Medison 1995, 149–192.

Булатовић 2015 – А. Булатовић, Енеолитски период на локалитету Мокрањске стене, у: А. Капуран, А. Булатовић (ур.), *Мокрањске стене: културно наслеђе Неготинске крајине*, Неготин 2015, 23–39.

Bulatović, Vander Linden 2017 – A. Bulatović, M. Vander Linden, Absolute Dating of Copper and Early Bronze Age Levels at the Eponymous Archaeological Site Bubanj (Southeastern Serbia), *Radiocarbon* 59 (4), 2017, 1–19.

Булатовић, Милановић 2015 – А. Булатовић, Д. Милановић, Велика хумска чука, истраживања 2009. године – прилог проучавању стратиграфије енеолита и бронзаног доба у југоисточној Србији. *Гласник Српског археолошког друштва* 30 (2014), 2015, 163–188.

Bulatović, Milanović 2020 – A. Bulatović, D. Milanović, *Bubanj, the Eneolithic and the Early Bronze Age tell in southeastern Serbia*, MPK series 90, Vienna 2020.

Bulatović et al. 2018 – A. Bulatović, M. Vander Linden, M. Gori, New AMS dates as a contribution to the absolute chronology of the Early Eneolithic in the Central Balkans, *Старинар* 68, 2018, 19–32.

Bulatović 2010 – J. Bulatović, *Ostaci životinja iz zatvorenih eneolitskih celina na nalazištu Bubanj kod Niša*. Необјављени мастер рад, Београд 2010.

- Булатовић 2012** – J. Булатовић, Експлоатација домаћих животиња у касном неолиту и енеолиту на подручју централног Балкана. Студије случаја: Витково и Бубањ, *Гласник Српског археолошког друштва*, 28, 2012, 281–302.
- Bulatović 2018** – J. Bulatović, *Arheozoološki aspekti društvenih i kulturnih promena na centralnom Balkanu u petom milenijumu pre nove ere*. Neobjavljena doktorska disertacija, Beograd 2018.
- Bulatović 2020** – J. Bulatović, Preliminary Report on Animal Bones from Bujanj, in: A. Bulatović, D. Milanović, *Bujanj, the Eneolithic and the Early Bronze Age tell in southeastern Serbia*, MPK series 90, Vienna 2020, 329–337.
- Булатовић, Милошевић 2015** – J. Булатовић, С. Милошевић, Животињски остаци из поткапине Мокрањске стене, у: А. Капуран, А. Булатовић (ур.), *Мокрањске стене: културно наслеђе Неготинске крајине*, Неготин 2015, 41–55.
- van der Veen 2005** – M. van der Veen, Gardens and fields: the intensity and scale of food production. *World Archaeology* 37, 2005, 157–163.
- van Zeist 2002** – W. van Zeist, Plant Husbandry and Vegetation of Tell Gomolava, Vojvodina, Yugoslavia, *Palaeohistoria* 43/44 (2001/2002), 2002, 87–115.
- Vuković, Marković 2019** – S. Vuković, D. Marković, Ostaci životinja iz horizontal mlađe praistorije na lokalitetima Nad Klepečkom i Rit, у: А. Капуран, А. Булатовић, А. Golubović, V. Filipović, *Viminacijum u praistoriji – iskopavanje 2005-2015.*, Beograd 2019, 223–248.
- Гарашанин, Ђурић 1983** – М. Гарашанин, Н. Ђурић, *Археолошки локалитети Бубањ и Велика хумска чука*, Ниш 1983.
- Grayson 1984** – D. Grayson, *Quantitative Zooarchaeology – topics in the analysis of archaeological faunas*, Orlando 1984.
- Greenfield 1986a** – H. Greenfield, *The Paleoeconomy of the Central Balkans (Serbia). A Zooarchaeological Perspective on the Late Neolithic and Bronze Age (ca. 4500-1000 B.C.)*, BAR International Series 304, Oxford 1986.
- Greenfield 1986b** – H. Greenfield, Summary report on the vertebrate fauna from Novačka Ćuprija (Eneolithic – Late Bronze Age). *Зборник Народног музеја* 12-1 (археологија), 1986, 63–74.
- Greenfield 2014** – H. Greenfield, The origins of secondary product exploitation and the zooarchaeology of the Late Neolithic, Eneolithic, and Middle Bronze Age at Vinča – Belo Brdo, Serbia: the 1982 excavations, in: H. Greenfield (ed.), *Animal Secondary Products. Domestic Animal Exploitation in Prehistoric Europe, the Near East and the Far East*, Oxford 2014, 274–334.
- Greenfield, Arnold 2015** – H. Greenfield, E. Arnold, ‘Go(a)t milk?’ New perspectives on the zooarchaeological evidence for the earliest intensification of dairying in south eastern Europe, *World Archaeology* 47 (5), 2015, 1–27.
- Greenfield, Greenfield 2014** – H. Greenfield, T. Greenfield, Subsistence and Settlement in the Early Neolithic of Temperate SE Europe: A View from Blagotin, Serbia, *Archaeologia Bulgarica* 18 (1), 2014, 1–33.
- Davis 1987** – S. Davis, *The Archaeology of Animal Bones*, London 1987.
- Ingold 1980** – T. Ingold, *Hunters, Pastoralists, and Ranchers: Reindeer Economies and Their Transformations*, Cambridge 1980.
- Jones et al. 1999** – G. Jones, A. Bogaard, P. Halstead, M. Charles, H. Smith, Identifying the intensity of crop husbandry on the basis of weed floras. *Annual of the British School at Athens* 94, 1999, 167–189.
- Капуран, Јањић 2015** – А. Капуран, Г. Јањић, Стратиграфија археолошког комплекса Мокрањске стене, у: А. Капуран, А. Булатовић (ур.), *Мокрањске стене: културно наслеђе Неготинске крајине*, Неготин 2015, 9–22.
- Капуран, Милошевић 2013** – Rockshelter Mokranjske Stene – a new late prehistoric site in eastern Serbia region, *Archaeologia Bulgarica* 17 (2), 2013, 17–37.
- Капуран et al. 2018** – А. Капуран, А. Булатовић, D. Milanović, Settlement pattern changes during the Central Balkans Copper Age, in: S. Dietz, F. Mavridis, Ž. Tankosić, T. Takaoğlu (eds.), *Communities in Transition: The Circum-Aegean Area During the 5th and 4th Millennia BC*, Oxford – Philadelphia 2018, 77–88.
- Lazarovici 2006** – C. Lazarovici, Absolute Chronology of the Late Vinča Culture in Romania and its Role in the Development of the Early Copper Age, in: N. Tasić, C. Grozdanov (eds.), *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade 2006, 277–285.

- Лазих 1992** – М. Лазих, Допринос археозоологије у проучавању економије праисторијских друштвених заједница, у: Д. Срејовић (ур.), *Археологија и природне науке*, Београд 1992, 49–60.
- Милановић 2017** – Д. Милановић, *Централни Балкан у 5. миленијуму пре н.е.: обрасци насељавања и друштвено-економске промене*. Необјављена докторска дисертација, Београд 2017.
- Milanović 2019** – D. Milanović, Insight into the regional distribution and geographic setting of the Vinča and Bubanj-Sălcuța-Krivodol settlements in the central Balkans and its implications, *Старинар* 69, 2019, 61–84.
- Милановић, Трајковић-Филиповић 2015** – Д. Милановић, Т. Трајковић-Филиповић, *Стара ископавања на локалитету Бубањ*, Ниш 2015.
- Orton 2008** – D. Orton, *Beyond Hunting and Herding: Humans, animals, and the political economy of the Vinča period*, Unpublished Ph.D. thesis, Cambridge 2008.
- Orton 2012** – D. Orton, Herding, Settlement, and Chronology in the Balkan Neolithic, *European Journal of Archaeology* 15 (1), 2012, 5–40.
- Orton et al., у штампани** – D. Orton, J. Bulatović, I. Stojanović, Evidence for animal use in the central Balkan Neolithic across the early metallurgical horizon: the animal remains from Belovode and Pločnik in context, in: M. Radivojević, B. Roberts, M. Marić, J. Kuzmanović-Cvetković, T. Rehren (eds.), *The Rise of Metallurgy in Eurasia: The Archaeology of Early Metallurgy and Society in the Central Balkans*, Oxford, у штампани.
- Radmanović et al. 2014** – D. Radmanović, D. Kostić, J. Lujčić, S. Blažić, Vertebrate fauna at the Neolithic and Eneolithic sites in Vojvodina (Serbia), *Зборник Матице српске за природне науке* 126, 2014, 75–86.
- Reitz, Wing 2008** – E. Reitz, E. Wing, *Zooarchaeology* (2nd edition), Cambridge 2008.
- Ристић-Опачић 2005** – Ј. Ристић-Опачић, Топографско-хронолошке карактеристике насеља винчанске културе на територији Србије, *Гласник Српског археолошког друштва* 22, 2005, 71–112.
- Russell 1993** – N. Russell, *Hunting, Herding and Feasting: Human Use of Animals in Neolithic Southeast Europe*. Unpublished Ph.D. dissertation, Berkeley 1993.
- Tasić 1995** – N. Tasić, *Eneolithic Cultures of Central and West Balkans*, Belgrade 1995.
- Трајковић-Филиповић и др. 2008** – Т. Трајковић-Филиповић, Д. Милановић, А. Булатовић, Ревизиона археолошка ископавања локалитета Бубањ код Ниша у 2008. години. *Зборник Народног музеја у Нишу* 16–17, 2008, 309–318.
- Tringham 1992** – R. Tringham, Life after Selevac: Why and how a Neolithic settlement is abandoned, *Balkanica* 23, 1992, 133–145.
- Tringham, Krstić 1990** – R. Tringham, D. Krstić, Conclusion: Selevac in the Wider Context, in: R. Tringham, D. Krstić (eds.), *Selevac: A Neolithic Village in Yugoslavia*. Monumenta Archaeologica 15, Los Angeles 1990, 567–616.
- Трипковић и др. 2017** – Б. Трипковић, М. Церовић, Д. Филиповић, А. Трипковић, И. Живаљевић, Шанац – Изба код Липолиста, локалитет типа обровац: стратиграфија и релативна хронологија, *Гласник Српског археолошког друштва* 33, 2017, 47–71.
- Филиповић 2015** – Д. Филиповић, Археоботанички налази из средњеенеолитског (Бубањ – Салкуца) хоризонта локалитета Мокрањске стене – поткапина у североисточној Србији, у: А. Капуран, А. Булатовић (ур.), *Мокрањске стене: културно наслеђе Неготинске крајине*, Неготин 2015, 57–69.
- Filipović 2020** – D. Filipović, A Glimpse of Eneolithic Plant Economy at the Site of Bubanj in Serbia, in: A. Bulatović, D. Milanović, *Bubanj, the Eneolithic and the Early Bronze Age tell in southeastern Serbia*, MPK series 90, Vienna 2020, 339–307.
- Филиповић, Марић 2013** – Д. Филиповић, М. Марић, Одвајање археоботаничких узорака на археолошким локалитетима у Србији: предлог методологије, *Гласник Српског археолошког друштва* 29, 2013, 315–346.
- Filipović, Obradović 2013** – D. Filipović, Đ. Obradović, Archaeobotany at Neolithic Sites in Serbia: A Critical Overview of the Methods and Results, in: N. Miladinović-Radmilović, S. Vitezović (eds.), *Bioarheologija na Balkanu: bilans i perspective*, Beograd 2013, 25–55.
- Filipović et al., у штампани** – D. Filipović, J. Bulatović, A. Bulatović, Food economy during and after the Neolithic-Eneolithic transition in the central Balkans: contextualising crops and domestic animals from Eneolithic Bubanj, southern Serbia. *Гласник Српског археолошког друштва* 37, 2020.

Filipović et al. 2020 – D. Filipović, J. Meadows, M. Dal Corso, W. Kirleis, A. Alsleben, Ö. Akeret, F. Bittmann, G. Bosi, B. Ciută, D. Dreslerová, H. Effenberger, F. Gyulai, A.G. Heiss¹, M. Hellmund², S. Jahns, Th. Jakobitsch, M. Kapcia, S. Klooß, M. Kohler-Schneider, H. Kroll, P. Makarowicz, E. Marinova, T. Märkle, A. Medović, A. Mercuri, A. Mueller-Bieniek, R. Nisbet, G. Pashkevich, R. Perego, P. Pokorný, L. Pospieszny, M. Przybyła, K. Reed, J. Rennwanz, H.-P. Stika, A. Stobbe, T. Tolar, K. Wasylkowa, J. Wiethold, T. Zerl, New AMS ¹⁴C dates track the arrival and spread of broomcorn millet cultivation and agricultural change in prehistoric Europe, *Scientific Reports* (2020) 10:13698.

Halstead 1987 – P. Halstead, Traditional and Ancient Rural Economy in Mediterranean Europe: plus ça change? *Journal of Hellenic Studies* 107, 1987, 77–87.

Cohen 1988 – J. Cohen, *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*, 2nd edition, Hillsdale 1988.

OVERVIEW OF THE ARCHÆOZOOLOGICAL AND ARCHÆOBOTANICAL DATA FROM ENEOLITHIC SITES IN SERBIA

Summary

The Eneolithic (c. 4500/4400 – 2800/2700 BC) is an important period in prehistory of the central Balkans when many new developments and changes in the lifestyle and economy took place. The most prominent shifts have been recognised in the settlement pattern, duration and size. In contrast to the large, concentrated Late Neolithic settlements, Eneolithic settlements are generally smaller and predominantly founded in new locations – away from the places formerly occupied by Late Neolithic communities. This demonstrates the break from the tradition of the preceding period. Further, Eneolithic sites were most often occupied during only one of the widely accepted three phases of the period (Early, Middle, Late). Perhaps these changes were reflected in, or resulted from modified subsistence base and economic activities.

Little is known about these aspects because archaeozoological and archaeobotanical information for the Eneolithic in the central Balkans is very limited. The analyses have been conducted for only a handful of sites. Faunal record has been analysed for 16 sites, of which one (Bubanj) has the material from all the phases of the Eneolithic; macro-plant remains from seven sites (including the three Bubanj horizons) have been examined (Figure 1, Table 1). The available archaeozoological evidence is of limited size and resolution due to the inconsistent methodology of collection and processing of the material. The archaeobotanical dataset results from systematic sampling and flotation of the sediments, but the collections of the remains are in the majority of cases small to negligible. Despite these limitations, the data allows for some general observations on the animal and plant economy during the Eneolithic in Serbia. In this, the evidence from Bubanj is of great importance, as it offers an insight into plant and animal economy at a long-lasting settlement and enables the comparison with other analysed sites.

All of the faunal datasets (Table 2) include the remains of economically most important domestic animals: cattle (*Bos taurus*), pig (*Sus domesticus*), sheep (*Ovis aries*) and goat (*Capra hircus*). Most of the sites also yielded the remains of dog (*Canis familiaris*). Eleven wild animal taxa were identified overall; however, only in the record from Bubanj, which is the largest so far available, the traces of all of them are present. The most prominent wild animals in the Eneolithic assemblages are red deer (*Cervus elaphus*), wild pig (*Sus scrofa*) and roe deer (*Capreolus capreolus*). The archaeozoological data from six sites with NISP > 175 (Figure 2) shows that Eneolithic husbandry strategies were diverse, oriented toward herding of one main species (in most cases caprines), while the role of other major domesticates was also significant. The site of Kudoš – Šašinci is an exception because cattle herding was dominant here (in comparison to caprines and pigs). This type of animal husbandry was probably more adapted to smaller communities, whose production potential was smaller and oriented to meet their own needs, reduce risk and increase the herd stability.

Eneolithic plant assemblages from Serbia (Table 3) are mostly composed of einkorn (*Triticum monococcum*) and emmer (*T. dicoccum*), followed by barley (*Hordeum vulgare*). Pulses, of which lentil (*Lens culinaris*), pea (*Pisum sativum*) and bitter vetch (*Vicia ervilia*)

were recorded, are much less visible, and the same applies to flax/linseed (*Linum usitatissimum*). At Bubanj (Figure 4), it looks like there was a drop in the use of emmer and barley, and an increase in the use of lentil from the Early to the Late Eneolithic phase of occupation, but the dataset is very small and precludes any definite conclusions. The assemblage from Late Eneolithic occupation at the site of Gomolava is substantial and shows high frequency of einkorn and somewhat lower presence of emmer, barley and free-threshing wheat (*Triticum aestivum/durum*). The current botanical picture for the Eneolithic in Serbia shows continued cultivation of the same set of crops throughout the period, but with possible differences in the importance/role of different crop types between the settlements and settlement phases.

СМРТ И САХРАНА НА ПОЧЕТКУ НОВОГ ДОБА – НЕКРОПОЛА НА НАПАЗИШТУ БУБАЊ КОД НИША¹

Анстракт: У тексту се разматрају погребне праксе на почетку новог доба, на примеру некрополе у селу Бубањ код Ниша. Анализа хуманог остеолошког материјала показала је низ болести уобичајених за археолошке популације, попут скорбута, спондилозе, остеоартритиса, прелома костију, остеомијелитиса и других, али и палеопатолошке промене у карличном региону код женских индивидуа, које су могле бити у вези са трудноћом и рађањем. Код ових индивидуа откривен је и читав низ конгениталних аномалија. Пронађене аномалије, које се у овако великом броју на једном локалитету веома ретко срећу, указују на наследне промене или херметичну популацију. Уз то, дентална анализа је указала на лошу оралну хигијену и једноличну исхрану, која је типична за пољопривредне заједнице. С друге стране, одлике погребне праксе, пре свега сахране у ракама које су покривене даскама, упућују на релативно добро имовинско стање заједнице и мирнодопске услове у којима се одвија њихова свакодневица, док груписање сахрана са уједначеним здравственим стањем сведочи о поштовању друштвених и породичних веза. Међу сахранама, једна (Г5) се издваја по богатом накиту који је украшавао главу и груди. Укупне одлике посмртне опреме откривају комплексан културни идентитет ове заједнице Срба хришћана под османском влашћу током XVI–XVII века.

Кључне речи: нововековна археологија, османски Балкан, сахрана, конгениталне аномалије, пародонтопатија, каријес, посмртна опрема, накит.

Археологија смрти и сахране, дослован превод англосаксонске кованице којом је обухваћено мултидисциплинарно изучавање некропола, релативно је слабо развијено поље истраживања у оквиру нововековне археологије, најмлађе археолошке дисциплине на подручју Европе.² Сами називи те дисциплине у европским земљама, пре свих *пост-средњовековна археологија* и *историјска археологија*, откривају различите теоријске и методолошке приступе истраживањима, тиме и преокупације које временом све више залазе у домен социјално-културне антропологије.³ Ово је нарочито видљиво управо у сегменту који се бави смрћу и сахраном – да парафразирамо Сару Тарлоу (Sarah Tarlow),⁴ некрополе су свакако најважнији извор података за изучавање друштава, њихове комплексности и стратификације, укључујући питања статуса, симболике, идеологије, односа према смрти и веровања у вези с телом, док с друге стране, анализом хуманог остеолошког материјала, оне пружају другачије читање друштвене историје, кроз податке о демографији, запажања о активностима, болестима и исхрани пређашњих друштава. Овако свеобухватан приступ потврђују нарочито новије објаве резултата археолошких истраживања некропола и интерпретације археолошких контекста.⁵

1 Текст је резултат пројекта *Процеси урбанизације и развоја средњовековног друштва* (ОИ 177021) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Користимо прилику да захвалимо др Александру Булатовићу и др Драгану Милановићу на уступљеном остеолошком и археолошком материјалу, Драгани Вуловић, МА и студенту археологије Нади Радак на сарадњи приликом антрополошке обраде материјала, као и Миру Радмиливићу на постпродукцији илустрација.

2 Gordon, Marshall, 2000, 1–2.

3 Courtney 2013; Mehler 2013.

4 Tarlow 2015, 1-10.

5 cf. Rohn, Barns, Sanders, 2009; Gilchrist 2011.

Некрополе с почетка новог века истраживане су и на подручју Србије током времена, мада у различитом обиму и различитом методологијом, у складу са, пре свега, заштитним карактером археолошких ископавања. Сходно томе, објава резултата је претежно била у виду више или мање детаљних извештаја.⁶ Ови иницијални чланци, међутим, добијају на значају у новије време, са развојем истраживања на пољу нововековне археологије у Србији и земљама у окружењу.

Прилику да се питањима у вези са смрћу и сахраном на почетку новог века приступи мултидисциплинарним анализама, пружила су обновљена систематска истраживања на налазишту Бубањ у Новом Селу код Ниша. Иако је број анализираних гробова скроман – свега седам, значај овог открића је вишеструк, што је било очигледно већ из прелиминарних резултата анализе хуманог остеолошког материјала.⁷

ОСТАЦИ НЕКРОПОЛЕ НА НАЛАЗИШТУ БУБАЊ

Археолошко налазиште Бубањ налази се на алувијалној тераси Јужне Мораве и Нишаве, удаљено око 6 km западно од Ниша, у ареалу Новог Села (данас Девети мај; Карта 1). Под тим називом донедавно је било познато само телско насеље по коме је назван пространи енеолитски комплекс Бубањ–Салкуца–Криводол.⁸ Међутим, слабије је познато, да је још приликом систематских археолошких ископавања, које је од 1954. до 1958. године водио Милутин Гарашанин, констатовано постојање некрополе која је својим укопима пореметила најмлађи енеолитски стратум: „На оба поменута платоа постоје и гробови новијег датума, са сахраном у дрвеним ковчезима и у редовима који су у приличној мери оштетили слојеве.“⁹ Иако драгоцен, ово су, нажалост, једини подаци о тој некрополи из ране етапе истраживања. Стога се, уз велику дозу обазривости, може претпоставити да је некропола заузимала добар део некадашње површине телâ и да је укопавање гробних рака било у релативно густим редовима. Такође, речит је и недостатак помена о гробним налазима у поменутих извештајима, због чега претпостављамо да их није било; у супротном би за некрополу било предложено макар оквирно датовање. Недавно окончана ревизиона археолошка истраживања донела су значајан помак, поред свега другог, у дефинисању тог најмлађег стратума на налазишту. Наиме, у току истраживања која су на преосталом, западном делу телâ спроведена између 2008. и 2014. године, откривено је седам гробова, последњих преосталих од ове очигледно велике сеоске некрополе.

Идентификација некрополе извршена је на снову анализе скупине гробова која је откривена на релативно равној површини од приближно 150 m² (Сл. 1).¹⁰ На том простору утврђене су две зоне са сахранама: у источном делу скупина од четири гроба (Г2–Г5) и један гроб (Г1) у њиховој близини, а на крајњем западном делу ископне површине два гроба (Г6–Г7).¹¹ Гробне раке су укопаване дуж паралелних редова оријентације запад–исток, са мањим одступањима од те осе у правцу севера; нешто веће одступање примећује се једино у случају гроба бр. 7. Умрли су сахрањени у опруженом положају, са рукама прекрштеним на стомаку или карлици, сасвим изузетно и на грудима (Г4).

6 Симић 1992; Симић, Благојевић, 1995; Цуњак 1995–1996; Томовић 2001, 335–337.

7 Миладиновић–Радмиловић 2010; 2011.

8 Види: А. Булатовић, у овом зборнику (са старијом литературом); Трајковић–Филиповић и др. 2008, 312–313; Булатовић, Милановић 2012, 25.

9 Гарашанин 1958; 1961.

10 Археолошки опис гробова преузет је из документације коју су водили А. Булатовић и С. Црнобрња.

11 Према саопштењу руководиоца истраживања, др Александра Булатовића, приближно 1 m северозападно од Г4 у основи ископа констатована је још једна гробна рака, приближне оријентације запад–исток; гроб није ископан јер је на нивоу 196.70 m западни профил остављен за документовање.

Оријентација скелета и положај руку указују на хришћански обред сахране, а утврђене правилности на једновремено коришћење простора од стране једне заједнице.

Ниво са кога су вршене сахране данас је непосредно испод хумуса, међутим, остаје отворено питање са ког нивоа је заправо вршено укопавање, с обзиром на знатну оштећеност налазишта. Иако дубине укопа не могу пружити одговор на изворну дубину гробних рака, њихов међусобни однос може бити од значаја за разматрања у вези са хронологијом укопа. С тим у вези, примећује се одређени узорак груписања: најниже су укопани гробови бр. 3, 4 и 5 у југозападном делу (око 196.50), на приближној дубини (196.64) укопан је гроб бр. 2 у њиховој близини, док су гробови бр. 1, 6 и 7 у средишњем и источном делу укопани плиће, од 196.70 до чак 196.87, као што је у случају гроба бр. 7. Гробови су били укопани у позноенеолитски стратум, а у једном случају (Г2) у остатке праисторијског стамбеног објекта (објекат 12).

Због састава земљишта било је готово немогуће утврдити вертикалну и хоризонталну пројекцију гробних рака. Тамо где су биле иоле видљиве, димензије су биле 0,70–0,80 x 1,80–2,00 m. Правоугаони укоп заобљених ивица забележен је у једном случају (Г4), остаци дрвета у четири гробне раке (Г4, Г5 и Г6), а у једном (Г7) два гвоздена клина, што упућује на покривање гроба даскама и, ређе, сахрану у дрвеним сандуцима.¹² Такву праксу потврђује сведочење Штефана Герлаха, учесника у посланству цара Максимилијана II у Србији 1573. године: „Сваком мртвацу метну под главу зелен бусен; поп прелије сваком од њих прса црвеним вином, и после на њих на четири стране света нешто мало земље, па их за тим покрију даскама. Ја питах шта им то посипање значи? Али добих одговор само: ‘Тако је то у нас обичај!’“¹³

Као што је поменуто, нововековни гробови својим укупима оштетили су најмлађе праисторијске објекте из епохе позног енеолита. Појава укопавања у праисторијске контексте у столећима касног средњовековља и на почетку новог доба до сада није уочена, мада би ову констатацију требало узети с резервом, с обзиром на то да не постоји референтни узорак некропола. С друге стране, овакве тенденције нису биле непознате заједницама у ранијим раздобљима средњег века, штавише, релативно је честа појава раносредњовековних сахрана у хумке из раног бронзаног и гвозденог доба.¹⁴ Ти примери с подручја Балканског полуострва можда упућују на постојање одређених образаца у вези са сахранама у знатно старије трагове живота. У овом конкретном случају тел са остацима енеолитског насеља представља доминантну тачку у крајолику, стога је разумљиво позиционирање нововековне некрополе на том узвишењу. Да ли је уз намеру да гробови буду видљиви и да се тако успостави комуникација са живима, била присутна и потреба да се сеоско становништво дубље повеже са прошлошћу у нестабилним временима, како то сугеришу истраживања Флорина Курте (Florin Curta),¹⁵ тешко је утврдити на садашњем степену истражености нововековних налазишта, али је размишљање које би требало имати на уму у будућности.

С тим у вези, позиција некрополе свакако је индикативна за убикацију нововековног насеља у ближој околини. Под својим савременим називом, Ново Село није познато у прошлости, на шта указује и епитет „ново“ у његовом имену. Међутим, у турским пописима из XVI века на приближном положају у близини Ниша помињу се два села са називом Бубањ, Горњи Бубањ (*Gorna Bubna*) и Доњи Бубањ (*Dolna Bubna*).¹⁶ Оба би одговарала савременим топонимима – југозападно од центра Ниша налази се узвишење

12 Зечевих С. 1982, 39–40.

13 Мијаговић 1872, 208–209.

14 Curta 2016, 278–280.

15 Curta 2016, 278–284.

16 Васић, Зиројевић, Стојановски, 1992, 110, 131–132.

Бубањ са истоименим предграђем у његовом подножју, а у истом правцу је и село Бубањ. И сам назив *бубањ* потиче из османског доба и у вези је са службом дербенџија (турски *derbenci* од персијске речи *derbend* = кланац), којима је била поверена брига о одржавању путева и безбедности саобраћаја, нарочито опасних места, попут кланаца, теснаца, прелаза преко река; стојећи на узвишеном месту, они су ударањем у бубањ давали путницима знак да је пут безбедан.¹⁷ Због тога и постоје два топонима са истим називом уз одреднице Горњи и Доњи на блиском међусобном удаљењу. На подручју Србије, службу дербенџија обављали су готово искључиво хришћани, што је у вези с природом самог посла, односно опасним местима која су била изван зона насељавања муслимана – отуда и српски назив њиховог „алата“.¹⁸

Положај поменутих топонима, посматран у односу на податке о воденицама и пиринчаним пољима, омогућава да се претпостави да је село Горњи Бубањ било на месту данашњег нишког предграђа, а Доњи Бубањ на месту реченог Новог Села, односно археолошког налазишта Бубањ.¹⁹ У катастарском попису Нишког кадилука из 1498. године, око 50 година након османског освајања Ниша,²⁰ село Доњи Бубањ помиње се са 37 кућа, искључиво хришћана.²¹ У наредних двадесетак година број кућа је знатно повећан, међутим, пратећи пописе Смедеревског санџака током XVI века, 1516, 1530, 1560. и 1585. године примећује се замирање овог насеља, од 81 куће на свега 20 у последњем попису.²² Слично свим селима у Нишком кадилуку, којих је према дефтеру из 1498. било 121, и у Доњем Бубњу је становништво било хришћанско.²³ Постојање реченог села (Доњи) Бубањ у раздобљу XVI века није до сада потврђено материјалним доказима. С обзиром на исказани значај некрополе, трагање за потенцијалним остацима припадајућег насеља у ширем ареалу представљало би корак ближе разумевању просторне организације насеобина, изгледа насеља и свакодневице у селима у османско доба.

АНТРОПОЛОШКА АНАЛИЗА ОСТЕОЛОШКОГ МАТЕРИЈАЛА

Током археолошких истраживања локалитета Бубањ у Новом Селу 2008, 2009. и 2013. године откривено је, као што је већ истакнуто, и седам нововековних гробова (Г1–Г7) (Карта 1, Сл. 1–12; Табле I–X; Табеле 1–6). Девастација некрополе у претходним деценијама и недовољно велики број откривених скелета, створили су потешкоће у антрополошкој реконструкцији и интерпретацији, и онемогућили праћење унутрашње динамике ове популационе групе.

17 Велику захвалност за податке у вези са називом села дугујемо др Олги Зиројевић. Уп.: Зиројевић 1974, 176–177; Katić 2005, 149.

18 Зиројевић 1974, 177–178.

19 Анализу топонима и податке из турских дефтера ставио нам је на располагање др Срђан Катић из Историјског института у Београду, на чему му и овом приликом срдечно захваљујемо.

20 Калић 1984, 36–39.

21 Васић, Зиројевић, Стојановски, 1992, 110.

22 Başbakanlık Osmanlı Arşivi İstanbul 1007, s. 432–433, 455–456; MAD 506 Numaralı, Semendire Livâsı İcmâl Tahrîr Defteri (937 / 1530), s. 36, 38; TD 316, s. 148, 150; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi Ankara TD 168 (184) s. II cilt, s. 79a, 80a.

23 Васић, Зиројевић, Стојановски, 1992, 97–98.

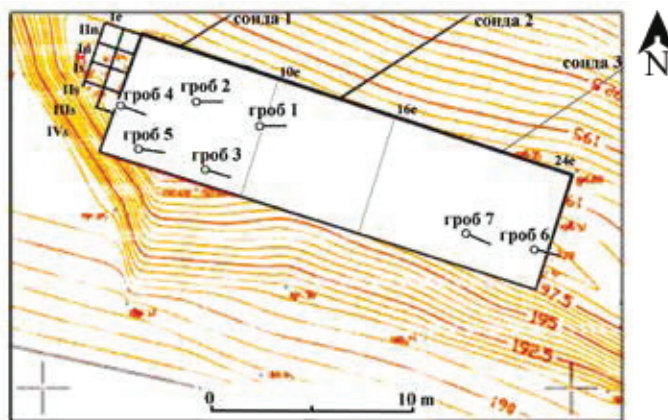

◀ Karta 1. Локација налазишта Бубањ у Новом Селу на карти са положајем Републике Србије у Европи

Carte 1. Localisation du site de Bubanj à Novo Selo sur la carte, avec la position de la République de Serbie en Europe

▼ Сл. 1. Положај гробова 1, 2, 3, 4, 5, 6 и 7

Fig. 1. La position des tombes 1, 2, 3, 4, 5, 6 et 7 (Documentation de l'Institut archéologique)

Методолошки оквир

Испитани степен очуваности скелета дат је у виду описних шема од пет категорија које је предложио Микић:²⁴ I – скелет у целости добро очуван; II – добро очуван некомплетан скелет; III – осредње очуван скелет;²⁵ IV – делимична очуваност скелетних остатака;²⁶ и V – слаба очуваност скелетних остатака.²⁷

Приликом утврђивања пола код дечије индивидуе (Г1) акценат смо ставили на проучавање морфолошких елемената карлице (угао великог седалног усека, пружање лука, закривљеност *cristae iliacaе*), а саму методологију рада базирали смо на анализама и подацима до којих је дошао Шутковски у току својих опсежних истраживања.²⁸

Током утврђивања пола на скелетном материјалу јувенилних и одраслих индивидуа (Г2а, Г3–Г7) определили смо се за комбиновање морфолошких и метричких метода. Посебну пажњу смо обратили на морфолошке елементе лобање (*glabella, planum nuchale, processus mastoideus, processus zygomaticus, arcus superciliaris, protuberantia occipitalis externa, os zygomaticum, tubera frontale et parietale*, нагиб *os frontale, margo supraorbitalis* и облик *orbitae*) и карлице (*sulcus praeauricularis, incisura ischiadica s. ischialis major, arcus pubis s. pubicus et angulus subpubicus, arc compose*, изглед *os coxae, corpus ossis ischii, foramen obturatum, crista iliaca, fossa iliaca, pelvis major, pelvis minor*; субпубичан регион: вентрални лук, субпубично удубљење и медијални изглед ишио-пубичне гране), а сам начин рада преузели смо од групе европских антрополога²⁹ и Бикстре и Убелакера.³⁰ На мандибули смо анализирали и морфолошке елементе – општи изглед мандибуле (*corpus*

24 Mikić 1978, 9.

25 Осредња очуваност се односи на случајеве када се цео скелет налази у гробу, али су кости доста крте и ломе се приликом ископавања.

26 Делимична очуваност одговара случају када се у гробу констатују само делови скелета, када су они јако ломљиви приликом ископавања и када их је врло тешко подићи, паковати и транспортовати.

27 Под степеном слабе очуваности скелетних остатака подразумева се случај када се остаци скелета констатују само у траговима и када их је практично немогуће у целости подићи.

28 Schutkowski 1993.

29 Ferembach, Schwidetzky and Stloukal, 1980, 519–527.

30 Buikstra and Ubelaker, 1994, 15–21.

mandibulae, ramus mandibulae и *angulus mandibulae*), *mentum, angulus mandibule* и *margo inferior*, базиране на критеријумима које су установили Ферембах и његови сарадници,³¹ и метричке елементе, релевантне за полно детерминисање скелета.³² На основу добијених метричких елемената, израчунате индексе приказали смо у табелама за сваки гроб понаособ (Табела 5). На зубима су мерени мезиодистални и вестибулолингвални дијаметри на начин на који је то препоручио Хилсон.³³ Разлике у величини зуба, кроз ове дијаметре, пратили смо, превасходно, на канинима, а када они недостају у остеолошком материјалу, и на другим зубима (моларима, премоларима и инцисивима).³⁴ Анализирајући остале кости посткранијалног скелета, такође смо посматрали и морфолошке, и метричке елементе. Морфолошки елементи који су закупили нашу пажњу били су степен развијености: *tuberositas deltoideae, tuberositas radii* и *margo interosseus* (радијуса), *tuberositas ulnae* и *margo interosseus* (ульне), *linea aspera* и *tuberositas tibiae*. Од морфолошких елемената сакрума посматрали смо сам изглед кости, закривљеност тела и *facies auricularis*.³⁵ Метрички елементи играју много већу улогу у полном детерминисању скелетних остатака на посткранијалном скелету, тако да смо на њих обратили посебну пажњу. На основу добијених метричких елемената, израчунате индексе, посебно за десну и леву страну тела, приказали смо у табелама за сваки гроб понаособ (Табела 6).

Процена индивидуалне старости фетуса (Г2б) извршена је на основу дужина дугих костију (табеле, са временским распонима у месецима *in utero*, које су дефинисали Бас³⁶ и Шефер и његови сарадници).³⁷ Процену индивидуалне старости дечије индивидуе (Г1) заснивали смо на основу степена формирања и ерупције зуба (Убелакерова шема)³⁸ и дужина дугих костију (табеле, са временским распонима у месецима и годинама, које су дефинисали Бас³⁹ и Ферембах са сарадницима).⁴⁰

Код јувенилних и одраслих индивидуа (Г2а, Г3–Г7) индивидуалну старост смо утврђивали на основу: степена облитерације лобањских шавова (Валоаова шема),⁴¹ промена на зубима максиле и мандибуле (упоређивали смо промене на оклузалној површини на деналном материјалу са нумеричком класификацијом оједености горње, оклузалне, површине молара према животном добу које је формулисао Бротвел⁴² и промене на оклузалној површини на деналном материјалу са нумеричком класификацијом оједености горње површине свих зуба према животном добу које је дефинисао Лавцој),⁴³ морфолошких промена стерналних крајака ребара (посматрана је метаморфоза дубине, зглобне јаме, облика, ивица и конфигурације бедема, као и глобално стање кости, на основу девет (0–8) фаза прогресије које обухватају период од 18 до преко 70 година),⁴⁴ морфолошких промена на медијалном крајку клавикуле (посматрали смо морфолошке промене на медијалном крајку клавикуле које су забележили Шојер и Блек),⁴⁵ они су утврдили пет (1–5) фаза прогресије, које обухватају период од 14 до 29 година; морфолошких промена зглобне површине препонске симфизе (користили смо Тодов метод код кога је метаморфоза површине пубичне симфизе током старења подељена у десет хронолошких фаза, почевши са старошћу од 18 и идући све до преко 50 година),⁴⁶ крсно–бедреног региона (индивидуалну старост одраслих индивидуа

31 Ferembach, Schwidetsky and Stloukal, 1980, 523–525.

32 Ferembach, Schwidetsky and Stloukal, 1980, 523–525; Bass 1995, 84, 85.

33 Hillson 1990, 240–242; idem. 1996, 80–82.

34 Garn, Lewis and Kerewsky, 1965.

35 Mikić 1978, 18, 19; Bass 1995, 114.

36 Bass 1995, 228, 247.

37 From Schaefer et al. 2009, 264 (Fazekas and Kósa), 284 (Fazekas and Kósa).

38 Buikstra and Ubelaker 1994, 51 (Fig. 24).

39 Bass 1995, 155, 168, 176, 228, 247, 257.

40 Ferembach, Schwidetzky and Stloukal 1980, 532.

41 Vallois 1937.

42 Brothwell 1981, 72.

43 Lovejoy 1985.

44 Işcan, Loth and Wright 1984a; idem. 1984b; idem. 1985.

45 Scheuer and Black, 2000.

46 Todd 1920, 285–334; idem. 1921a; idem. 1921b.

одређивали смо на основу модела који су детерминисали Лавџој и његови сарадници;⁴⁷ они су класификовали промене на овом региону у осам фаза, од касне адолесцентне до фазе старости, при чему је највећа пажња усмерена на посматрање положаја, ивичног *lipping*-а и порозности кости овог региона).

Посматрано је 26 епигенетских варијација на кранијалном и 11 на посткранијалном делу скелета (Табела 4).⁴⁸

Телесна висина код дечије индивидуе (Г1) израчуната је на основу формула које је дефинисао Мареш (Табела 2),⁴⁹ а код јувенилних и одраслих индивидуа (Г2а, Г3–Г7) на основу формула које су установили Тротер и Глесер (Табела 3).⁵⁰

Хумани остеолошки материјал

Гроб 1 (Г1)

У гробу 1 (сонда П/11; о. с. 10; објекат 20; ▼ 196.77–196.79) откривен је скелет појединца положеног на леђа (Сл. 1).⁵¹ Оријентација гроба била је запад–исток са незнатном девијацијом ка северу. Антрополошка анализа је показала да су у гробу пронађени скелетни остаци дечије индивидуе, мушког (?) пола, старе око 8 година (Сл. 2а и 2б; Табла I; Табеле 1, 2 и 4).⁵² У гробу је пронађено једно бронзано (?) дугме.

Од палеопатолошких промена уочавају се промене које су у вези са скорбутом (Табла I). Поротичне лезије се уочавају на крововима орбита (Табла I, 1), на десној и левој паријеталној кости, на фрагментима сфеноидне кости, на десној и левој темпоралној кости (Табла I, 2) и на палатиналним костима максила (Табла I, 3) и на проксималним крајевима десног и левог фемура (Табла I, 4).⁵³ Дуж мишићних хватишта оба радијуса (Табла I, 5) и оба фемура (Табла I, 6) видљиви су трагови залеченог периоститиса, а на средини тела десне тибије траг активног периоститиса. Такође, на грудним пршљеновима уочена је ресорпција коштаног ткива на антериорним и постериорним странама тела (туберкулоза?),⁵⁴ односно анатомска варијација – проширени отвори отвори на антериорној страни тела пршљенова (Табла I, 7).⁵⁵ Трагови могуће туберкулозе присутни су и на појединим ребрима.

Анализа зуба је показала да су у вилицама били присутни зуби: 55, 65, 16, 26 и замеци зуба 11, 12, 17, 21, 22, 24 и 27. Постмортално су били изгубљени зуби 52, 53, 54, 62, 62,

47 Lovejoy et al. 1985.

48 Hauser and De Stefano, 1989; Ђурић-Срејић 1995, 238–260.

49 Walker and Pérez-Pérez, 18.

50 Trotter and Gleser, 1952.

51 Лобања је била дислоцирана од стране дивљих копача.

52 Од кранијалног дела скелета очуване су: фронтална кост, десна и лева паријетална кост, окципитална, етмоидална и сфеноидална кост, десна и лева темпорална кост, десни и леви мастоидни наставак, готово целе десна и лева максила, готово цела десна и лева палатинална кост, десна и лева зигоматична кост, кондило (?) мандибуле и 33 фрагмента костију лобање, дужине 3–6,05 cm. Од костију посткранијалног скелета очувани су: десни и леви хумерус (P.E., P1/3, M1/3, D1/3), десни и леви радијус (P.E., P1/3, M1/3, 1/3D1/3, D.E.), десна (P.E., P1/3, M1/3, D1/3, D.E.) и лева (P.E., P1/3, M1/3) улна, десни (P1/3, M1/3, D1/3, D.E.) и леви (P.E., P1/3, M1/3, D1/3, D.E.) фемур, десна тибија (P.E., 3/4P1/3, M1/3, 3/4D1/3), десна фибула (P1/3, M1/3, D1/3); манубријум, сакрум, десно (илијачни, ишијадични и пубични део кости) и готово цело лево (илијачни и ишијадични део кости) карлично крило; пршљенови: 1/3 атласа, аксис, шест грудних пршљенова, тела једног грудног и четири слабинска пршљена, и 11 пршљенских наставака; кости шака: две карпалне, 10 метакарпалних, две епифизе и 24 фаланге; осам целих и 30 фрагмената ребара, и још 36 фрагмената посткранијалног дела скелета, дужине 1,65–3,65 cm. У хуманом остеолошком материјалу пронађени су фрагменти једне животињске кости (дужине 3 cm) и две шкољке.

53 cf. Miladinović-Radmilović and Vulović, 2015.

54 Mays, Fysh and Taylor, 2002, Fig 4.

55 Најновија истраживања показују да овакве промене на антериорним странама пршљенова не би требало повезивати са патолошким стањима. Поједини аутори сматрају да је највероватније реч о анатомском варијетету васкуларизације тела пршљенова који у сличном проценту постоји и у рецентној и у археолошкој популацији (Ferguson 1968; Barns 2012, 103; Јановић, Павићевић и Ђурић, 2017). Уколико је заиста реч о анатомском варијетету, могуће је да присуство других болести попут скорбута, туберкулозе, итд., додатно проширује ове отворе на антериорним странама пршљенова.

64. Каријес је присутан на зубу 65 (мезијално, пречника 0,5 cm).

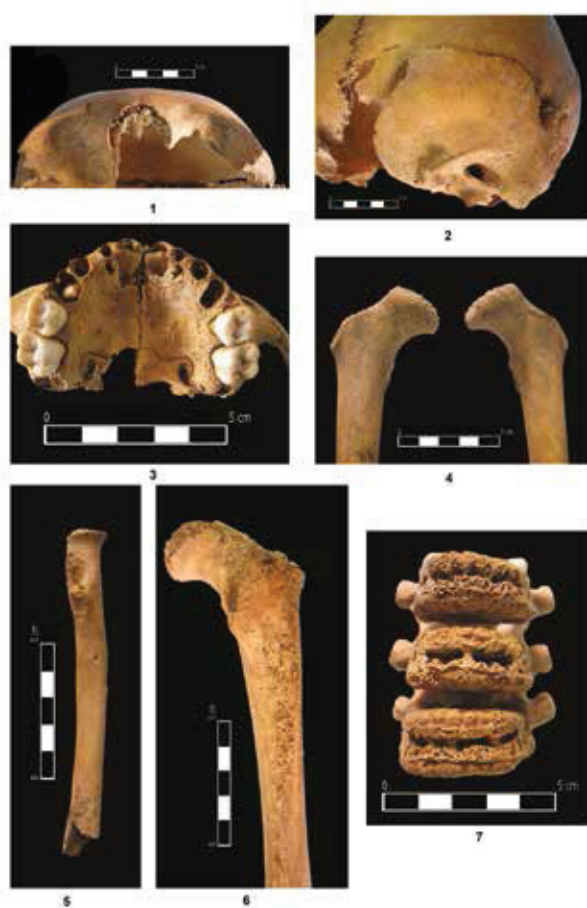
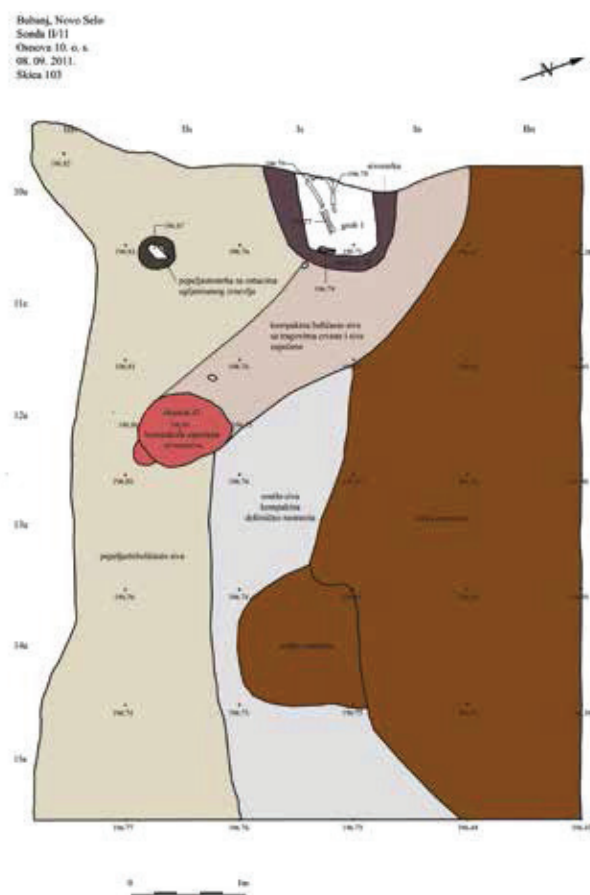

Сл. 2. Гроб 1:

► а) фотографија in situ;

▼ б) цртеж.

Fig. 2. La tombe 1: a) La fig. in situ; b) le dessin (Documentation de l'Institut archéologique)

Табла I—Гроб 1, поротичне лезије: 1) на крововима орбита; 2) на левој темпоралној кости; 3) на палатиналним површинама десне и лево максиле; 4) на горњим крајцима десног и левог фемура; трагови залеченог периоститиса: 5) на левом радијусу; 6) на десном фемуру; 7) трагови ресорпције на антериорним странама тела грудних пршљенова (или проширени отвори на антериорној страни тела пршљенова).

Tableau I - Tombe 1, lésions poreuses : 1) sur les toits orbitaux; 2) sur l'os temporal gauche; 3) sur les surfaces palatines des maxillaires droit et gauche; 4) sur les bords supérieurs des fémurs droit et gauche; traces de périostite soignée: 5) sur le radius gauche; 6) sur le fémur droit; 7) des traces de réabsorption sur les côtés antérieurs du corps de la colonne vertébrale (ou des ouvertures élargies sur le côté antérieur du corps des vertèbres)

Гроб 2 (Г2)

У гробу 2 (сонда I/08; кв. Е-34; о. с. 29; објекат 14; ▼ 196.57–196.75) откривен је скелет покојнице, положене на леђа, са рукама склопљеним на стомаку (Карта 1, Сл. 1). Оријентација гроба била је у правцу исток–запад са незнатном девијацијом ка северу. Скелет је био укопан у стамбени објекат из развијеног енеолита. Кости потколеница и стопала уништене су накнадно укопаном објектом 2.

Антрополошка анализа је показала да су у гробу пронађени скелетни остаци труднице, старе око 25 година (Сл. 3; Табла II, 1–5; Табеле 1, 3–6).⁵⁶ Старост фетуса, непознатог пола, процењена је на 6,5 месеци *in utero* (26 недеља *in utero*) (Сл. 3; Табла II, 6).⁵⁷

Скелетни остаци труднице (Г2а):

Од палеопатолошких промена на кранијалном делу скелета уочава се остеоартритис на кондилима мандибуле. Од палеопатолошких промена на костима посткранијалног дела скелета, примећује се: остеоартритис (на крајцима оба хумеруса, на олекранонима улни, и на десној патели), несрастао унилатерални спондилолисис L5 (Табла II, 3),⁵⁸ *spina bifida occulta* (Табла II, 5), трагови запаљењског процеса у пределу пубичних симфиза, нарочито је изражен на левој (могућ *osteitis pubis*);⁵⁹ појава дубоких сулкуса непосредно уз ивице аурикуларних површина и кортикални дефект на постериорној страни при доњем крајку левог фемура (пречника 0,7 cm) (Табла II, 4).

Анализа зуба је показала да су у вилицама били присутни зуби: 13, 14 (корен), 16, 18, 21, 24–26, 28 (коренови), 31–37, 41–45, 47 и 48. Заживотно су били изгубљени зуби 27, 38 и 46, а постмортално 11, 12, 15, 17, 22 или 23 (постоји место само за један зуб) (Табла II, 1 и 2). Абразија I степена (у глеђи) примећена је на зубима 16, 17, 34, 43, 44 и 48, II степена (огољен дентин) на 24, 31, 32, 33, 35, 41, 42 и 45, III степена (до дна фисуре) на 21 (→ IV), 25, 26 (→ IV), 36 и 47, а IV степена (отварање пулпе) на зубима 14 и 28 (каријес). Хипоплазија је била средње изражена на зубима максила, а слабо изражена на зубима мандибуле. Пародонтопатија је била веома изражена на обе вилице (Табла II, 1, 2). Каменац је био слабо изражен. Циста је уочена код зуба 27 (букално, пречника 0,7 cm). Каријес је присутан на зубима: 14 (тзв. *gross-gross* каријес), 16 (дистално, пречника 0,3 cm; мезијално, пречника 0,5 cm), 18 (оклузално, каријес у виду три тачке), 26 (дистално, пречника 0,6 cm), 28 (тзв. *gross-gross* каријес), 35 (дистално, кариозна лезија дужине 0,4 cm), 36 (мезијално, пречника 0,5 cm), 37 (оклузално, каријес у виду три тачке) и 48 (оклузално, каријес у виду три тачке). Оклузија: прогенија.

Благо изражене ентезе видљиве су на мишићним хватиштима десног и левог хумеруса (*m. supraspinatus*, *m. subscapularis*, *m. latissimus dorsi*, *m. pectoralis major*, *m. teres major*, *m. deltoideus*, *m. coracobrachialis*, *m. brachialis*).

Остала запажања: траг црне боје, величине 3,0 x 2,2 cm, уочава се у доњој половини тела десног фемура са антериорне стране.

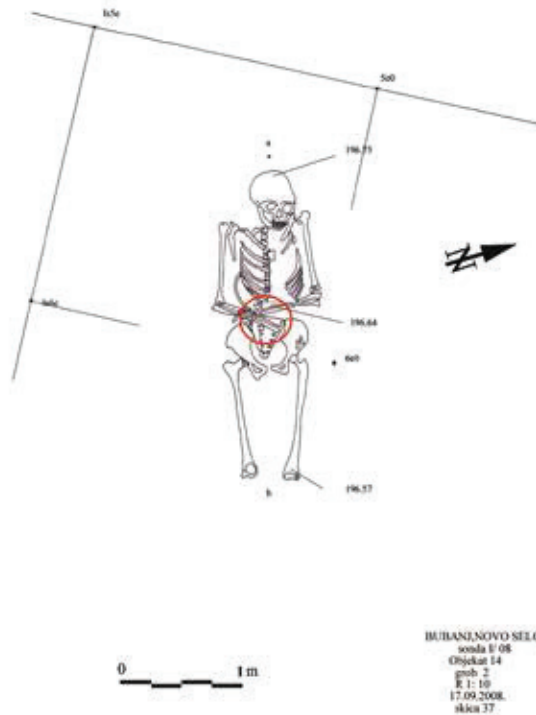
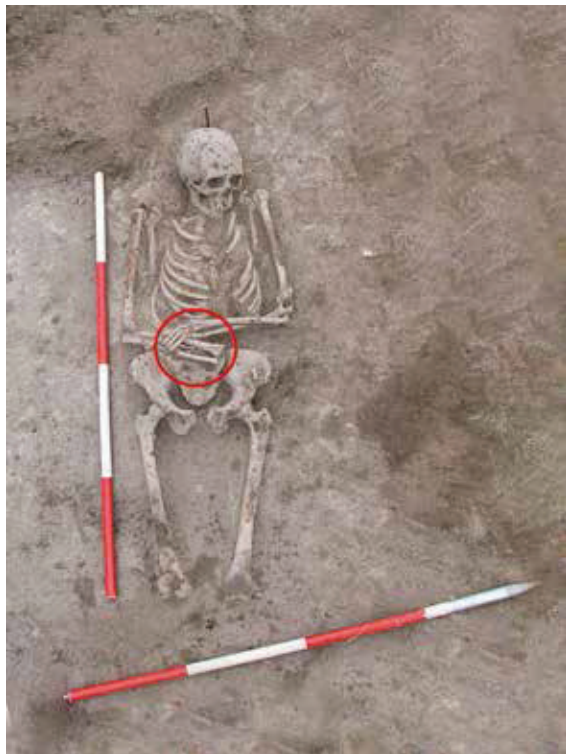
56 Од кранијалног дела скелета очуване су: фронтална кост, десна и лева паријетална кост, окципитална, етмоидална и сфеноидална кост, десна и лева темпорална кост, десни и леви мастоидни наставак, десна и лева максила, десна и лева палатинална кост, мандибула, десна и лева зигоматична кост, десна и лева назална кост, десна и лева лакримална кост, десна и лева *concha nasalis inferior* и вомер. Од костију посткранијалног скелета очувани су: десни и леви хумерус, десни и леви радијус, десна и лева улна, десни и леви фемур, десна и лева клавикула, манубријум, тело стернума, десна и готово цела лева скапула, сакрум, десно и лево карлично крило, десна патела, сви пршљенови, лева *os lunatum*, лева *os triquetrum*, лева *os capitatum*, лева *os hamatum*, метакарпалне кости (леве I, III, IV и V), 10 фаланги руку, 12 десних и 11 левих ребара и још фрагмент ребра дужине 2,0 cm.

57 Од костију посткранијалног скелета очувани су: десни (P1/3, M1/3, D1/3) и леви (P1/3, M1/3, D1/3) фемур, десна (P1/3, M1/3) и лева (P1/3, M1/3, D1/3) тибија. Крајци на овим костима били су декомпоновани.

58 Roberts and Manchester, 1995, 107.

59 *Osteitis pubis* је неинфективно запаљење пубичних симфиза које се може јавити као последица траума, реуматских поремећаја, трудноће или порођаја (Knoeller, Uhl and Herget, 2006).

Скелетни остаци фетуса (Г2б):
Палеопатолошке промене нису уочене.

▲ Сл. 3. Гроб 2: а) фотографија in situ; б) цртеж.
Fig. 3. La tombe 2: a) La fig. in situ; b) le dessin
(Documentation de l'Institut archéologique)

◀ Табла II – Гроб 2, скелетни остаци труднице:
1) норма frontalis; 2) норма lateralis; 3) несрастао
унилатерални спондилолизис L5; 4) кортикални
дефект на левом фемуру; 5) spina bifida occulta; 6)
очувани скелетни остаци фетуса.

Tableau II - Tombe 2, restes de squelette de femme en-
ceinte 1) norma frontalis; 2) norma lateralis; 3) spon-
dylylyse unilatérale non soudée L5; 4) défaut cortical
sur le fémur gauche; 5) spina bifida occulta; 6) restes
squelettiques préservés du fœtus

Гроб 3 (Г3)

У гробу 3 (сонда I/09; кв. 4S9E-4S8E; о. с. 28; објекат 14; ▼ 196.44–196.56) откривен је скелет покојнице, положене на леђа, са рукама склопљеним на стомаку (Карта 1, Сл. 1). Оријентација гроба била је у правцу запад–исток са незнатном девијацијом ка северу. Кости стопала су биле уништене одроном врха брда.

Антрополошка анализа је показала да су у гробу пронађени скелетни остаци индивиде, женског пола, старе 35–45 година (Сл. 4; Табла III; Табеле 1, 3–5).⁶⁰

Од палеопатолошких промена на костима посткранијалног дела скелета уочавају се: срасли преломи два ребра, праћени субпериосталним хематомима, остеоартритис (на пршљеновима C5, T12 и L5, на десној патели, крајцима дугих костију (Табла III, 5, 6), и на кратким костима стопала); поремећај у зглобљавању сакрума са карличним костима, поремећај у зглобљавању левог скочног зглоба, сакрализација L5 (Табла III, 4), и унилатерално, некомплетан *foramen transversarium* на атласу (Табла III, 3). Код ове особе, између осталих (Табела 4), откривена је и анатомска варијација *ponticulus atlantis* (Табла III, 3). Ова варијација код особа може изазвати константне вртоглавице и друге неуролошке поремећаје. Леви велики рог и тело хиоидне кости су срасли.

Анализа зуба је показала да су заживотно били изгубљени зуби: 11–18, 21–28, 31, 34–38, 41–48, а постмортално 32 и 33. Пародонтопатија је била веома изражена на обе вилице и могуће је да је управо она главни кривац за оволики број заживотно изгубљених зуба (Табла III, 1, 2).⁶¹ Оклузија није могла да се одреди.

Благо изражене ентезе видљиве су на мишићним хватиштима ребара (*Mm. levatores costarum*), десног и левог хумеруса (*m. supraspinatus, m. subscapularis, m. latissimus dorsi, m. pectoralis major, m. teres major, m. deltoideus, m. coracobrachialis, m. brachialis, m. infraspinatus, m. teres minor, m. triceps brachii – Caput laterale, m. triceps brachii – Caput mediale*), десне и леве улне (*m. flexor digitorum superficialis, m. pronator teres, m. supinator, m. brachialis, m. flexor digitorum profundus, m. triceps brachii, m. anconeus, m. flexor carpi ulnaris, m. extensor carpi ulnaris, m. abductor pollicis longus, m. extensor pollicis brevis*; олекранони су благо раздвојени), десног и левог радијуса (*m. supinator, m. biceps brachii, m. flexor digitorum superficialis, m. flexor pollicis longus, m. abductor pollicis longus, m. pronator teres, m. extensor pollicis brevis*),⁶² и десног и левог фемура (*m. piriformis, m. gluteus minimus, m. vastus lateralis, m. iliopsoas, m. vastus intermedius, m. gluteus medius, m. obturatorius internus + Mm. gemelli, m. obturatorius externus, m. quadratus femoris, m. iliopsoas, m. gluteus maximus, m. pectineus, m. adductor brevis, m. vastus lateralis, m. adductor magnus, m. vastus medialis, m. vastus intermedius*).

60 Од кранијалног дела скелета очуване су: фронтална кост, десна и лева паријетална кост, окципитална, етмоидална и сфеноидална кост, десна и лева темпорална кост, десни и леви мастоидни наставак, десна и лева максила, десна и лева палатинална кост, мандибула, десна и лева зигоматична кост, десна и лева назална кост, десна и лева лакримална кост, десна и лева *concha nasalis inferior*, вомер и готово цела хиоидна кост. Од костију посткранијалног скелета очувани су: десни и леви хумерус, десни и леви радијус, десна и лева улна, десни и леви фемур, десна и лева тибија, десна и лева фибула, три фрагмента костију посткранијалног скелета дужине 2,5–3,5 cm, десна и лева клавикула, манубријум, тело стернума, *processus xiphoideus*, готово цела десна и лева скапула, сакрум, готово цело десно и готово цело лево карлично крило, десна патела, сви пршљенови, готово цела *cartilago tyroidea* (?), десна и лева *os scapuloideum*, десна и лева *os lunatum*, десна *os triquetrum*, десна и лева *os pisiforme*, десна *os trapezium*, десна и лева *os trapezoideum*, десна и лева *os capitatum*, десна и лева *os hamatum*, све десне и леве метакарпалне кости, 22 фаланге руку, 12 десних и 10 левих ребара и још 12 фрагмената ребра, дужине 2,0–18 cm, леви *talus*, десни и леви *calcaneus*, и лева *os cuboideum*.

61 Услед претеране атрофије виличних костију, нисмо били у могућности да измеримо укупну висину лица.

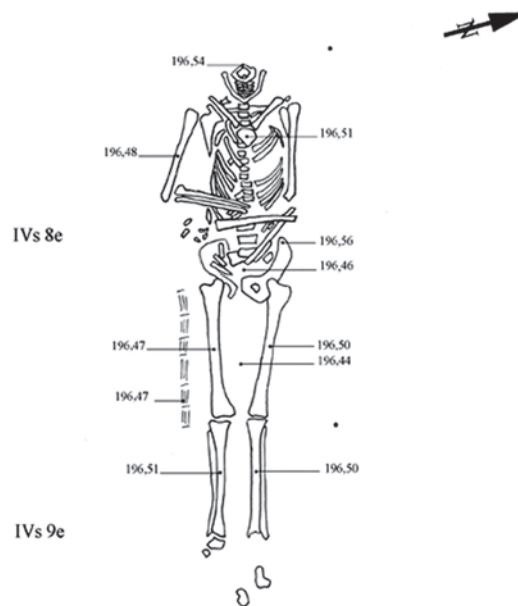
62 Хватишта мишића су израженија на костима леве руке.

Сл. 4. Гроб 3:

◀ a) фотографија in situ;
▼ b) цртеж.

Fig. 4. La tombe 3: a) La fig. in situ; b) le dessin (Documentation de l'Institut archéologique)

0 0,5 m

Bubanj, Novo Selo
Sonda I/09
Grob 3
26. 08. 2009.
skica 40

▲ Табла III – Гроб 3, 1) *norma frontalis*; 2) *norma lateralis*; 3) унилатерално, некомплетан *foramen transversarium* на атласу и *ponticulus atlantis*; 4) сакрализација L5; 5) остеоартритис на доњем крајку левог хумеруса; 6) остеоартритис на горњим крајцима леве улне и левог радијуса.

Tableau III - Tombe 3, 1) *norma frontalis*; 2) *norma lateralis*; 3) *foramen transversarium unilatéral incomplet* sur l'atlas et *ponticulus atlantis*; 4) *Sacralisation de L5*; 5) *l'arthrose du bout de l'humérus inférieur gauche*; 6) *l'arthrose dans des bouts des rayons supérieurs de l'ulna gauche et du radius gauche*

Гроб 4 (Г4)

У гробу 4 (сонда I/09; кв. 2S3E, 2S4E, 2S4E; о. с. 29; објекат 6; ▼ 196.44–196.62) откривен је скелет покојнице, положене на леђа, са рукама склопљеним на грудима (Карта 1, Сл. 1). Оријентација гроба била је у правцу запад–исток са девијацијом ка северу. Над скелетом су местимично видљиви остаци даске.⁶³

Антрополошка анализа је показала да су у гробу пронађени скелетни остаци индивидуе, женског пола, старе око 45 година (Сл. 5; Табла IV; Табеле 1, 3–5).⁶⁴

Од палеопатолошких промена на костима кранијалног дела скелета постоји само остеоартритис на кондилима мандибуле, који је настао као последица великог броја заживотно изгубљених зуба. Од палеопатолошких промена на костима посткранијалног дела скелета, уочавају се: остеоартритис (на пршљеновима L1–5, на десном и левом талусу, на десном и левом калканеусу и крајцима дугих костију); Шморлов дефект (T8–12, L1–3) (Табла IV, 5 и 6); срастао билатерални спондилолисис на L2, и делимично срастао на L3 (Табла IV, 6); спондилоза на вратним пршљеновима (C3 и C4); и унилатерално, одсуство и некомплетан *foramen transversarium* на вратним пршљеновима (Табла IV, 4).

Анализа зуба је показала да су у вилицама били присутни зуби: 33, 34, 43 и 44. Заживотно су били изгубљени зуби 11–18, 21–28, 35–38 и 45–48, а постмортално 31, 32, 41 и 42 (Табла IV, 1 и 2). Абразија I степена (у глеђи) примећена је на зубу 44, II степена (огољен дентин) на 34, III степена (до дна фисуре) на 33, а IV степена (отварање пулпе) на зубу 43 (каријес). Хипоплазија је била средња до веома изражена на зубима мандибуле. Пародонтопатија је била веома изражена на обе вилице.⁶⁵ Цисте су приметне на месту где је некада био зуб 13 (величина 1 x 0,8 cm) и поред зуба 32 (величина 0,4 x 0,75 cm). Каријес је присутан на зубима: 33 (мезијално, пречника 0,4 cm; дистално, пречника 0,1 cm), 34 (мезијално, пречника 0,3 cm), 43 (тзв. *gross-gross* каријес) и на зубу 44 (мезијално, пречника 0,4 cm; дистално, пречника 0,3 cm). Оклузија није могла да се одреди.

Благо изражене ентезе видљиве су на хваташтима мишића и лигамената, и то на: клавикулама (*lig. costoclaviculare*), десном и левом хумерусу (*m. supraspinatus*, *m. subscapularis*, *m. latissimus dorsi*, *m. pectoralis major*, *m. teres major*, *m. deltoideus*, *m. coracobrachialis*, *m. infraspinatus*, *m. teres minor*, *m. triceps brachii – Caput laterale*), десној и левој улни (*m. flexor digitorum superficialis*, *m. pronator teres*, *m. supinator*; *m. brachialis*, *m. flexor digitorum profundus*, *m. triceps brachii*, *m. anconeus*, *m. flexor carpi ulnaris*, *m. extensor carpi ulnaris*, *m. abductor pollicis longus*, *m. extensor pollicis brevis*, олекранони су благо раздвојени), десном и левом радијусу (*m. supinator*, *m. biceps brachii*, *m. flexor digitorum superficialis*, *m. flexor pollicis lon-*

63 Трагови горења (?) видљиви су на постериорној страни сакрума, на постериорној страни оба карлична крила, дуж anteriорне и постериорне стране оба фемура, на постериорним странама обе пателе и на проксималним крајцима десне тибие и леве фибуле.

64 Од кранијалног дела скелета очуване су: фронтална кост, десна и лева паријетална кост, окципитална, етмоидална и сфеноидална кост, десна и лева темпорална кост, десни и леви мастоидни наставак, десна и лева максила, десна и лева палатинална кост, мандибула, десна и лева зигоматична кост, десна и лева назална кост, десна и лева лакримална кост, десна и лева *concha nasalis inferior* и готово цео вомер. Од костију посткранијалног скелета очувани су: десни и леви хумерус, десни и леви радијус, десна и лева улна, десни и леви фемур, десна и лева тибиа, десна и лева фибула, четири фрагмента костију посткранијалног скелета, дужине 2,5–4,0 cm, десна и лева клавикула, манубријум, тело стернума, готово десна и лева скапула, готово цео сакрум, десно и лево карлично крило, десна и лева патела, сви пршљенови, десна и лева *os scaphoideum*, десна и лева *os lunatum*, десна *os triquetrum*, десна и лева *os pisiforme*, десна и лева *os trapezium*, десна и лева *os trapezoideum*, лева *os capitatum*, десна и лева *os hamatum*, све десне и леве метакарпалне кости, 21 фаланга руку, 12 десних и 7 левих ребара и још 7 фрагмената ребра, дужине 4,0–16,5 cm, десни и леви *talus*, десни и леви *calcaneus*, десна и лева *os naviculare*, десна и лева *os cuneiforme mediale*, десна и лева *os cuneiforme intermedium*, десна и лева *os cuneiforme laterale*, десна и лева *os cuboideum*, све десне и леве метатарзалне кости, 14 фаланги ногу и три сезамоидалне кости (шака или стопала). У хуманом остеолошком материјалу пронађени су и фрагмент животињске кости, дужине 5 cm, и фрагмент ребра, дужине 12,5 cm.

65 Услед претеране атрофије величних костију, нисмо били у могућности да измеримо укупну висину лица.

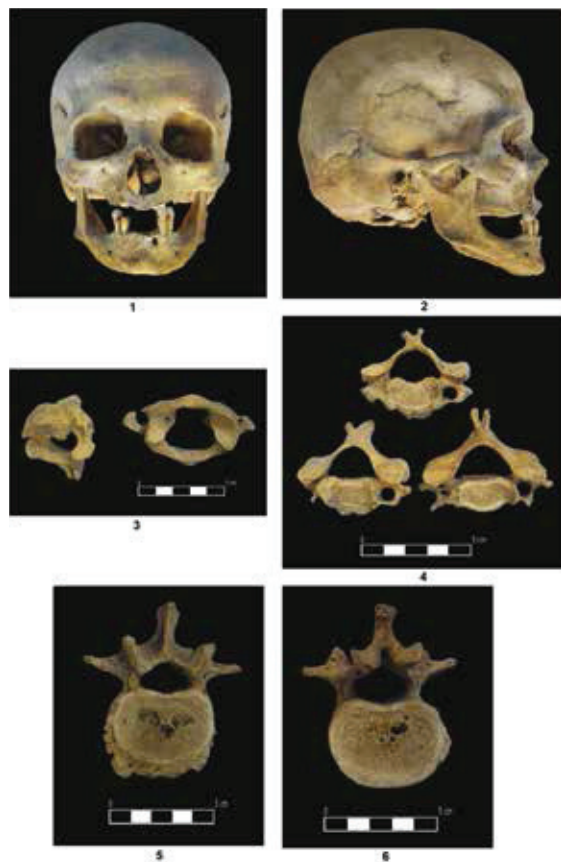
gus, m. abductor pollicis longus, m. pronator teres, m. extensor pollicis brevis), и десном и левом фемуру (m. piriformis, m. gluteus minimus, m. vastus lateralis, m. iliopsoas, m. vastus intermedius, m. gluteus medius, m. obturatorius internus + Mm. gemelli, m. obturatorius externus, m. quadratus femoris, m. iliopsoas, m. gluteus maximus, m. pectineus, m. adductor brevis, m. vastus lateralis, m. adductor magnus, m. vastus medialis, m. vastus intermedius, lig. capitis femoris). На десној тибији, уочавају се и трагови чучећих фасета.⁶⁶

► Сл. 5. Гроб 4:

a) фотографија *in situ*;

b) цртеж.

Fig. 5. La tombe 4: a) La fig. *in situ*; b) le dessin (Documentation de l'Institut archéologique)

◀ Табла IV – Гроб 4, 1) *norma frontalis*; 2) *norma lateralis*; 3) унилатерално, некомплетан *foramen transversarium* на атласу и аксису; 4) одсуство *foramen transversarium-a*, унилатерално, некомплетан *foramen transversarium* и *foramen processus transversi bipartitum* на вратним шиљеновима; 5) Шморлов дефект на L2 и срастао билатерални спондилолизис; 6) Шморлов дефект на L3 и делимично срастао билатерални спондилолизис.

Tableau IV - Tombe 4, 1) *norma frontalis*; 2) *norma lateralis*; 3) *foramen transversarium unilatéral incomplet sur l'atlas et sur l'axis*; 4) *absence de foramen transversarium, unilatérale, foramen transversarium incomplet et foramen processus transversi bipartitum sur les vertèbres cervicales*; 5) *La hernie Schmorl sur L2 et une spondylolyse bilatérale soudée*; 6) *La hernie de Schmorl sur L3 et spondylolyse bilatérale partiellement soudée*.

66 У то време и мушкарци и жене су обављали пољопривредне радове. Жене су обично учествовале у пољским радовима када је било пуно посла и када је мушкарцима била потребна додатна радна снага. Њихова главна брига били су кућни послови, брига око деце, чишћење кућа и окућница, ложење ватре и одржавање огњишта, припрема јела, мужење животиња, кување, предење и ткање, итд. Овакве врсте послова, за разлику од „мушких“, често захтевају погнут, згрчен, односно чучећи положај. С обзиром да се код ове жене чучеће фасете појављују само на десној тибији, можемо претпоставити да је при обављању ових послова вероватно десну ногу држала савијену у чучањ и о њу се ослањала, равномерно распоређеном тежином, а леву, благо савијену у колену, држала положену на поду иза десне ноге. Овакав положај приликом обављања неких послова и данас може да се види у појединим заједницама Блиског и Далеког истока, Африке и Јужне Америке (Миладиновић-Радмиловић 2015).

Гроб 5 (Г5)

У гробу 5 (сонда I/09; кв. IV_S4 IV_S5_E; објекат 9; ▼ 196.39–196.56) откривен је скелет покојнице, положене на леђа, са рукама склопљеним на стомаку (Карта 1, Сл. 1). Оријентација гроба била је у правцу запад–исток са девијацијом ка северу. Фаланге и петна кост леве ноге биле су дислоциране засецањем јужног профила. Око скелета су видљиви остаци даске на ▼ 196.55.

Гробни инвентар чинило је: девет игала са лоптастом главом, једна глава игле и једна калота од главе игле од бронзе са траговима позлате; две бронзане игле са главом од ушплетене жице и привеском–трепетљиком; један плочасти трапезасти привезак–трепетљика; једна наушница са округлом јагодом; 21 каури пуж, четири ситна пужа (дужине 0,7–0,85 cm); 18 стаклених перли, од тога две са окцима, жута са плаво белим и плава са тамноплаво/црно-белим; три бронзана прапорца; ситна бронзана дугмад, пречника 0,7 cm, висине 1 cm: 17 целих и два фрагментована (три дугмета су на остатку тканине); 37 калотастих елемената са гранулом на врху (од тога четири са нитнама) пречника 0,9–1 cm, десет делова калота, пречника 1,2 cm; три бронзане нитне (од којих су две фрагментоване) (Сл. бс, 10–12).⁶⁷

Антрополошка анализа је показала да су у гробу 5 пронађени скелетни остаци индивидуе, женског пола, старе око 20 година (Сл. 6; Табла V; Табеле 1, 3–5).⁶⁸

Од палеопатолошких промена на костима посткранијалног дела скелета, уочавају се: трагови супериосталних хематома дуж латералних и медијалних страна горњих половина тела оба фемура; размакнутост пубичних симфиза;⁶⁹ *cribra humera* и *cribra femora* (или *Allen's fossa*) при горњим крајцима са антериорне стране на оба хумеруса и на оба фемура; лумбализација S1 (Табла V, 5 и 6); трагови запаљенског процеса у пределу пубичних симфиза са антериорне стране (могућ *osteitis pubis*); *foramen sternale* (пречника 0,7 cm), несрастао, унилатерално, спондилолисис на L1 (Табла V, 3), и некомплетан *foramen transversarium* на аксису.

Анализа зуба је показала да су у вилицама били присутни зуби: 11, 13, 14, 15, 16, 18, 22, 23, 24, 26 (део крунице и један корен), 27, 32, 33, 34, 37, 38, 43, 44 (само врх корена), 45 и 48. Заживотно су били изгубљени зуби 35 (непосредно пре смрти), 36, 46 и 47, а постмортално: 12, 17, 21, 25, 28, 31, 41 и 42 (Табла V, 1 и 2). Абразија I степена (у глеђи) примећена је на зубима: 11, 13, 22, 23, 32, 33, 34, 37, 38 и 41. Хипоплазија је била средње изражена. Пародонтопатија је била веома изражена у максилама, а слабо до средње у мандибули. Каменац је био средње до веома изражен у максилама. Цисте су уочене лабијално код зуба

67 Трагови оксидације метала видљиви су око десног слушног отвора, на левој слепоочној кости, на мандибули (на ментуму, на левом *processus coronoideus*-у и лингвално код зуба 38) и на десној клавикули.

68 Од кранијалног дела скелета очуване су: фронтална кост, десна и лева паријетална кост, окципитална, етмоидална и сфеноидална кост, десна и лева темпорална кост, десни и леви мастоидни наставак, десна и лева максила, десна и лева палатинална кост, мандибула, десна и лева зигоматична кост, десна и лева назална кост, десна и лева лакримална кост, десна и лева *concha nasalis inferior*, готово цело вомер, хиоидна кост (тело и леви (?) већи рог) и леви *processus styloideus*. Од костију посткранијалног скелета очувани су: десни и леви хумерус, десни и леви радијус, десна и лева улна, десни и леви фемур, десна и лева тибија, десна и лева фибула, десна и лева клавикула, манубријум, тело стернума, *processus xiphoideus*, готово цела десна и лева скапула, готово цело сакрум, десно и лево карлично крило, тртична кост, десна и лева патела, сви пршљенови, десна и лева *os scaploideum*, десна и лева *os lunatum*, десна и лева *os triquetrum*, десна и лева *os pisiforme*, десна и лева *os trapezium*, десна и лева *os trapezoideum*, лева *os capitatum*, десна и лева *os hamatum*, све десне и леве метакарпалне кости, 27 фаланги руку, 24 ребра, десни и леви *talus*, десни *calcaneus*, десна и лева *os naviculare*, десна и лева *os cuneiforme mediale*, десна *os cuneiforme intermedium*, десна и лева *os cuneiforme laterale*, лева *os cuboideum*, све десне метатарзалне кости и 5 фаланги ногу. У хуманом остеолошком материјалу пронађена су и два фрагмента животињских костију, дужине 3 cm и 4 cm.

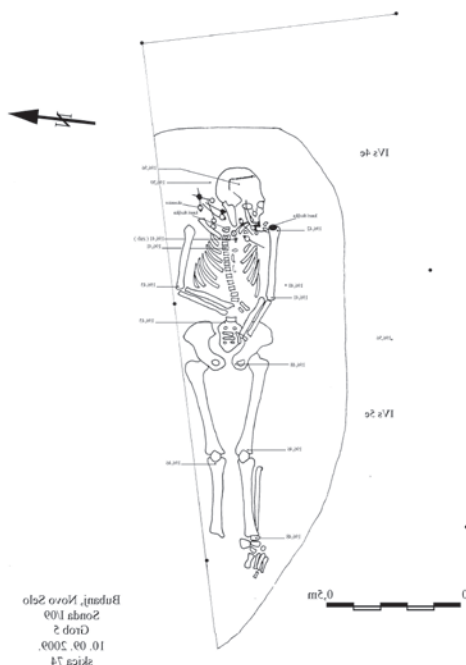
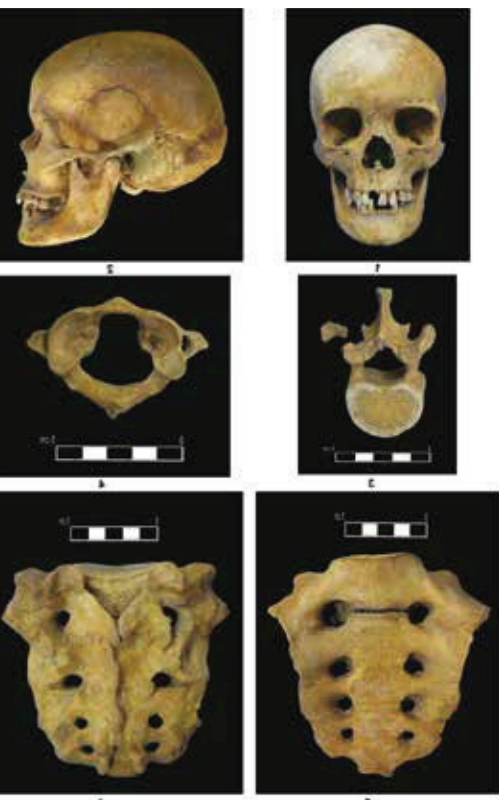
69 Када се карлица постави у анатомски положај са сакрумом, пубичне симфизе су веома размакнуте (не додирују се). У појединим случајевима мокраћна бешика може да се отвори према спољашњој површини трбушног зида (*exstrophy*), што може да узрокује стварање необично широког џепа (*diastasis*) између пубичних симфиза (Kajbafzadeh et al. 2010). Размак између пубичних симфиза могу да направе и друге палеопатолошке промене, као што су нпр. абнормалности у лумбално-сакралном делу кичме (Mann and Hunt, 2012, 115).

12 (место где је тебало да никне зуб 13), пречника 0,5 cm, и букално од зуба 26, пречника 1 cm. Код зуба 12 приметна је и фенестрација. Каријес је присутан на зубима: 18 (мезијално, пречника 0,5 cm); 26 (тзв. *gross-gross* каријес); 27 (мезијално, пречника 0,5 cm); 34 (дистално, пречника 0,4 cm), 37 (мезијално, пречника 0,7 cm; букално, каријес у виду тачке; оклузално, каријес у виду две тачке, и дистално, пречника 0,5 cm), 38 (мезијално, пречника 0,5 cm; букално, каријес у виду две тачке; оклузално, каријес у виду тачке и дистално, пречника 0,1 cm), 45 (тзв. *gross-gross* каријес) и на зубу 48 (букално, каријес у виду тачке; оклузално, каријес у виду две тачке). Од аномалија зуба и зубног низа, уочава се у максиларна ницање зуба на неодговарајућим местима (зуби 12 и 13 су заменили места приликом ерупције) и ротација зуба (зуб 14, мезијално 30°, и 24, дистално 30°). Оклузија: протрузија.

Благо изражене ентезе видљиве су на хваташтима мишића, лигамената и тетива, и то на: левој клавикули (*lig. costoclaviculare*), десном и левом хумерусу (*m. supraspinatus*, *m. subscapularis*, *m. latissimus dorsi*, *m. pectoralis major*, *m. teres major*, *m. deltoideus*, *m. coracobrachialis*, *m. infraspinatus*, *m. teres minor*, *m. triceps brachii – Caput laterale*), десној и левој улни (*m. flexor digitorum superficialis*, *m. pronator teres*, *m. supinator*, *m. brachialis*, *m. flexor digitorum profundus*, *m. triceps brachii*, *m. anconeus*, *m. flexor carpi ulnaris*, *m. extensor carpi ulnaris*, *m. abductor pollicis longus*, *m. extensor pollicis brevis*, олекранони су благо раздвојени), десном и левом радијусу (*m. supinator*, *m. biceps brachii*, *m. flexor digitorum superficialis*, *m. flexor pollicis longus*, *m. abductor pollicis longus*, *m. pronator teres*, *m. extensor pollicis brevis*), на пателама (*m. quadriceps femoris*), тибијама (*m. quadriceps femoris*) и на десној петној кости (*tendo calcaneus – Achilles*).

► Сл. 6. Гроб 5: а) фотографија *in situ*; б) цртеж; с) налази накита у току ископавања (детал).

Fig. 6. La tombe 5: а) La fig. *in situ*; б) le dessin (Documentation de l'Institut archéologique)

◀ Табла V– Гроб 5, 1) *norma frontalis*; 2) *norma lateralis*; 3) несрастао, унилатерално, спондилолизис на L1; 4) *facies articularis superior atlantis bipartita*; 5) лумбализација S1, са антериорне стране; 6) лумбализација S1, са постериорне стране.

Tableau V - Tombe 5, 1) *norma frontalis*; 2) *norma lateralis*; 3) *spondylolyse, unilatérale sur L1 non soudée*; 4) *facies articularis superior atlantis bipartita*; 5) *lumbalisation S1, du côté antérieur*; 6) *lumbalisation S1, du côté postérieur*

Гроб 6 (Г6)

У гробу 6 (сонда III; кв. III_с–IV_с24_Е; објекат 80; ▼ 196.68–196.84) откривен је скелет покојнице, положене на леђа, са рукама склопљеним на стомаку (Карта 1, Сл. 1). Оријентација гроба била је у правцу запад–исток са девијацијом ка југу. Изнад и око скелета су видљиви остаци даске на ▼ 196.79.⁷⁰

Гробни инвентар чинила су два бронзана лоптаста дугмета.

Антрополошка анализа је показала да су у гробу 6 пронађени скелетни остаци индивидуе, женског пола, старе 23–25 година (Сл. 7 и 8; Табла VI; Табеле 1, 3–5).⁷¹

Од палеопатолошких промена на костима посткранијалног дела скелета, уочавају се: остеоартритис на пленоидним удубљењима; остеомијелитис на фаланги палца; могући поремећај рада штитне жлезде или хронична бубрежна инсуфицијенција (присутна је превремена калцификација хрскавице на стерналним крајцима ребара);⁷² дислоциране пубичне симфизе (Табла VI, 4);⁷³ трагови ебурнација у пределу пубичних симфиза са антериорне стране (Табла VI, 3);⁷⁴ тзв. „порођајни ожиљци“ (Табла VI, 5);⁷⁵ колапс тела пршљенова (Т10, Т11 и Т12) и *foramen sternale* (димензија 1,2 x 1,3 cm; Табла VI, 6).

Анализа зуба је показала да су у вилицама били присутни зуби: 12, 13, 14 (само корен), 15, 18, 21–24, 25 (корен), 32–35, 37, 44 и 45. Заживотно су били изгубљени зуби: 36 и 46 (остао је у виличној кости део корена), а постмортално: 11, 16, 17, 26–28, 31, 41 и 42 (Табла VI, 1 и 2). Абразија I степена (у глеђи) примећена је на зубима 14, 24, 28, 33–35, 44 и 45, а II степена (огољен дентин) на зубима 11–13, 22, 23, 32 и 37. Хипоплазија је била слабо до средње изражена, а пародонтопатија веома изражена. Каменац је био слабо изражен (само је на зубу 32 био веома изражен). Каријес је присутан на зубима: 14 (на споју корена и крунице: мезијално, пречника 0,6 cm, и дистално, пречника 0,75 cm), 25 (кариозне мрље – мезијално, пречника 0,4 cm, и дистално, пречника 0,4 cm), 35 (дистално, пречника 0,5 cm), 37 (букално, пречника 0,3 cm) и 44 (дистално, пречника 0,4 cm). Од аномалија зуба и зубног низа уочава се хиподонција зуба 38 и 43, и ротација зуба 35 (дистално 90°). Оклузија: протрузија.

Изражене ентезе видљиве су на мишићним хваташтима ребара (*Mm. levatores costarum*), десне и леве клавикуле (*m. deltoideus*, *m. trapezius*), десне и леве скапуле (*m. deltoideus*,

70 Трагови горења (?) видљиви су на постериорним странама манубријума и тела грудне кости, на пубичним симфизама и на пршљеновима L4 и L5.

71 Од кранијалног дела скелета очуване су: фронтална кост, десна и лева паријетална кост, окципитална, етмоидална и сфеноидална кост, десна и лева темпорална кост, десни и леви мастоидни наставак, десна и готово цела лева максила, десна и готово цела лева палатинална кост, мандибула, десна и лева зигоматична кост, десна и лева назална кост, десна и лева лакримална кост, десна и лева *concha nasalis inferior*, вомер, хиоидна кост и 11 фрагмента костију базе лобање, дужине 0,5–2,55 cm. Од костију посткранијалног скелета очувани су: десни и леви хумерус, десни и леви радијус, десна и лева улна, десна и лева клавикула, манубријум, тело стернума, готово цела десна (и још два фрагмента, дужине 2 cm и 2,5 cm) и лева скапула, сакрум, десно и лево карлично крило, сви пршљенови, десна и лева *os scaploideum*, десна и лева *os lunatum*, десна и лева *os triquetrum*, десна и лева *os pisiforme*, десна и лева *os trapezium*, десна и лева *os trapezoideum*, десна и лева *os capitatum*, десна и лева *os hamatum*, све десне и леве метакарпалне кости, 22 фаланге руку, седам целих десних, седам целих левих и још 19 фрагмената ребара.

72 Калцификација ребарне хрскавице се обично среће после четрдесете године живота. Уколико се јави раније, узроци калцификације могу бити многобројни: малигнитет, аутоимуни поремећаји, хронична бубрежна инсуфицијенција, болести штитне жлезде, посебно гушавост (Ontell et al. 1997).

73 Када се карлица постави у анатомски положај са сакрумом, пубичне симфизе су веома размакнуте (не додирују се) и нису у истом нивоу (размимоилазе се).

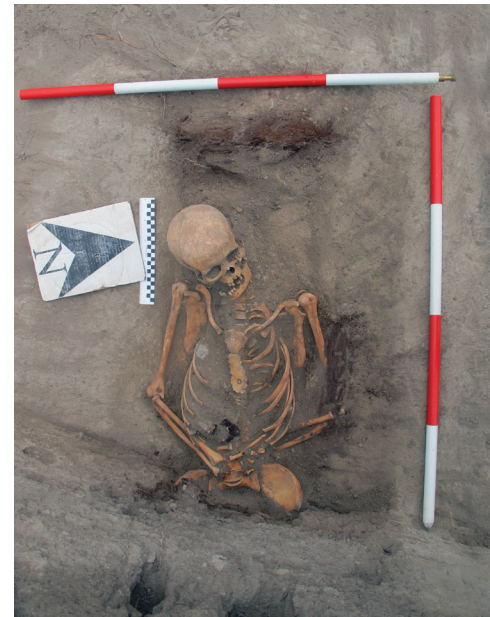
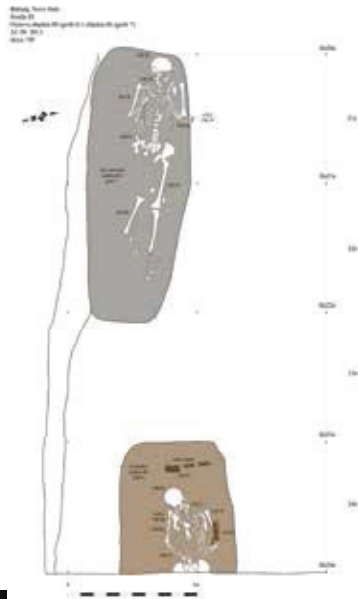
74 Трагови ебурнација на пубичним симфизама се обично јављају услед обављања напорних физичких послова или спортских активности (трчања, ударања, увијања или скакања) (Judd 2010).

75 Овакве промене се у стручној литератури називају још и *dorsal pits*, *pitting*, *parturition pits*, *birthing scars*, итд. Међутим, мишљења су још увек подељена (Mann and Hunt 2012; Ubelaker and De la Paz 2012). Неки сматрају да је потребно обавити још истраживања како би се установило у каквој су вези ове јаме са бројем порођаја (Snodgrass and Galloway, 2003). Други аутори сматрају да није реч о порођајним ожиљцима и да се такве промене, додуше у мањем проценту, налазе и код мушких индивидуа које су претрпеле неку трауму при паду са висине (Suchey et al. 1979, 1986). Поједини су овакве промене пронашли и код рецентних жена које никада нису рађале (Holt 1978). Други аутори их повезују са индивидуалном старашћу особа, итд.

m. biceps brachii – Caput longum, m. biceps brachii – Caput breve, m. triceps brachii – Caput longum, m. infraspinatus, m. subscapularis, m. teres minor, m. teres major), десног хумеруса (*m. supraspinatus, m. subscapularis, m. latissimus dorsi, m. pectoralis major, m. teres major, m. deltoideus, m. coracobrachialis, m. brachialis, m. infraspinatus, m. teres minor, m. triceps brachii – Caput laterale, m. brachioradialis, m. extensor carpi radialis longus, m. extensor carpi radialis brevis, m. extensor digitorum, m. extensor digiti minimi, m. extensor carpi ulnaris, m. supinator*), десне и леве улне (*m. flexor digitorum superficialis, m. pronator teres, m. supinator, m. brachialis, m. flexor digitorum profundus, m. triceps brachii, m. anconeus, m. flexor carpi ulnaris, m. extensor carpi ulnaris*), десног и левог радијуса (*m. biceps brachii*), и десном и левом карличном крилу (готово сва хваташћа мишића су изражена).

► Сл. 7. Грбови 6 и 7: цртеж.

Fig. 7. Les tombes 6 et 7: dessins (Documentation de l'Institut archéologique)

▲ Сл. 8. Гроб 6: а) фотографија in situ; б) детаљ.

Fig. 8. La tombe 6: a) La fig. in situ; b) le détail (Documentation de l'Institut archéologique)

◀ Табла VI – Гроб 6, 1) *norma frontalis*; 2) *norma lateralis*; 3) трагови ебурнација у пределу пубичних симфиза; 4) дислоциране пубичне симфизе; 5) тзв. „порођајни ожиљци“; 6) *foramen sternale*.

Tableau VI - Tombe 6, 1) *norma frontalis*; 2) *norma lateralis*; 3) traces d'éburnation dans la zone de symphyses pubiennes; 4) symphyse pubienne disloquée; 5) «soi-disant cicatrices de l'accouchement»; 6) *foramen sternale*

Гроб 7 (Г7)

У гробу 7 (сонда III; објекат 86; ▼ 196.78–196.92) откривен је скелет покојника, положеног на леђа, са рукама склопљеним на грудима (Карта 1, Сл. 1). Оријентација гроба била је у правцу запад–исток са девијацијом ка северу.

Гробни инвентар чинила су два бронзана лоптаста дугмета. У гробу су пронађена и два гвоздена клина, вероватно од сандука у коме је био сахрањен.

Антрополошка анализа је показала да су у гробу 7 пронађени скелетни остаци индивидуе, мушког пола, старе 35–45 година (Сл. 7 и 9; Табла VII; Табеле 1, 3–5).⁷⁶

Од палеопатолошких промена на костима посткранијалног дела скелета, уочавају се: преломи (два десна и једног левог) и фисуре (два десна) ребара; остеоартритис (на гленоидним удубљењима, на првим метакарпалним костима, на пршљеновима: T8–T12, L4 и L5, на промоторијуму сакрума, на доњим крајцима хумеруса, на горњим крајцима улни и радијуса, на доњим крајцима тибиа и фибула); спондилоза (C4 и C5) и спондилартритис (C3, C4 и C5) на вратним пршљеновима (II–III степена) (Табла VII, 5 и 6);⁷⁷ остеомијелитис на фалангама оба палца; *os acromiale* десне скапуле (Табла VII, 3 и 4) и *foramen sternale* (димензија 0,4 x 0,6 cm).

Анализа зуба је показала да су у вилицама били присутни зуби: 32, 41–43. Заживотно су били изгубљени зуби 13–18, 21, 23–28, 34–38, 43–48, а постмортално 11, 12, 22, 31, 33, 34 и 44 (Табла VII, 1 и 2). Абразија II степена (огољен дентин) примећена је на зубима: 32 (→III (до дна фисуре)), 41 (→III (до дна фисуре)), 42 (→III (до дна фисуре)) и 43. Пародонтопатија и каменац били су веома изражени на зубима мандибуле. Оклузија није могла де се одреди.

Изражене ентезе видљиве су на хватиштима мишића, лигамената и тетива: ребара (*Mm. levatores costarum*), десне и леве клавикуле (*m. deltoideus*, *m. trapezius*, *lig. costoclaviculare*, *lig. trapezoideum*, *lig. conoideum*), десне и леве скапуле (*m. deltoideus*, *m. biceps brachii* – *Caput longum*, *m. biceps brachii* – *Caput breve*, *m. triceps brachii* – *Caput longum*, *m. infraspinatus*, *m. subscapularis*, *m. teres minor*, *m. teres major*), десног и левог хумеруса (готово сва хватишта мишића су изражена; на десном су израженија), десне и леве улне (*m. flexor digitorum superficialis*, *m. pronator teres*, *m. supinator*, *m. brachialis*, *m. flexor digitorum profundus*, *m. triceps brachii*, *m. anconeus*, *m. flexor carpi ulnaris*, *m. extensor carpi ulnaris*), десног и левог радијуса (*m. biceps brachii*), на десном и левом карличном крилу (готово сва хватишта мишића су изражена), десном (*m. piriformis*, *m. gluteus minimus*, *m. vastus lateralis*, *m. iliopsoas*, *m. vastus intermedius*, *m. gluteus medius*, *m. obturatorius internus* + *Mm. gemelli*, *m. obturatorius externus*, *m. quadratus femoris*, *m. iliopsoas*, *m. gluteus maximus*, *m. pectineus*, *m. adductor brevis*, *m. vastus lateralis*, *m. adductor magnus*, *m. vastus medialis*, *m. vastus intermedius*, *lig. capitis femoris*) и левом (готово сва хватишта мишића

76 Од кранијалног дела скелета очуване су: фронтална кост, десна и лева паријетална кост, окципитална, етмоидална и сфеноидална кост, десна и лева темпорална кост, десни и леви мастоидни наставак, десна и лева максила, десна и лева палатинална кост, мандибула, десна и лева зигоматична кост, десна и лева назална кост, десна и лева лакримална кост, десна и лева *concha nasalis inferior*, вомер и готово цела хиоидна кост. Од костију посткранијалног скелета очувани су: десни и леви (недостаје P1/3) хумерус, десни и леви радијус, десна и лева улна, десни (недостаје M1/3, D1/3 и E.D.) и леви фемур, десна и лева тибиа, десна (недостаје E.P. и P1/3) и лева фибула, десна и лева клавикула, манубријум, тело стернума, *processus xiphoides*, десна и готово цела лева скапула, и још два фрагмента леве скапуле, дужине 2 cm и 5 cm, сакрум, десно и лево карлично крило, десна и лева патела, сви пршљенови, *cartilago thyroidea* (фрагменти, дужина 2,15–9 cm), десна и лева *os scapuloideum*, десна и лева *os lunatum*, десна *os triquetrum*, лева *os pisiforme*, десна и лева *os trapezium*, десна *os trapezoideum*, десна *os capitatum*, десна и лева *os hamatum*, све десне и леве метакарпалне кости, 24 фаланге руку, осам целих десних, 11 целих левих и још девет фрагмената ребара, десни и леви *talus*, десни и леви *calcaneus*, десна и лева *os naviculare*, десна и лева *os cuneiforme mediale*, десна и лева *os cuneiforme intermedium*, десна и лева *os cuneiforme laterale*, лева *os cuboideum*, све десне метатарзалне кости, 2 фаланге ногу и две сезамонадалне кости (шака или стопала). У хуманом остеоолошком материјалу пронађена је и животињска кост, дужине 3,75 cm и ширине 0,4 cm.

77 Brotwell 1981, 150.

су изражена) фемуру, на пателама (*m. quadriceps femoris*), на десној и левој тибиви (*m. tensor fasciae latae (Tractus iliotibialis)*, *m. quadriceps femoris*, *m. sartorius*, *m. gracilis*, *m. semitendinosus*, *m. tibialis anterior*, *m. semimembranosus*, *m. popliteus*, *m. soleus*), и на десној и левој петној кости (*tendo calcaneus (Achillis)*).

Сл. 9. Гроб 7: фотографија *in situ*.

Fig. 9. La tombe 7: La fig. *in situ*; (Documentation de l'Institut archéologique)

Табла VII – Гроб 7, 1) *norma frontalis*; 2) *norma lateralis*; 3–4) *os acromiale*; 5–6) спондилоза и спондилартритис на вратним пршљеновима.

Tableau VII - Tombe 7, 1) *norma frontalis*; 2) *norma lateralis* 3-4) *os acromiale*; 5-6) *spondylose et spondylarthrite sur les vertèbres cervicales*.

*

У последњој етапи археолошких истраживања локалитета Бубањ у Новом Селу, откривено је, поред свега другог, седам нововековних гробова (Г1–Г7) и у њима укупно осам индивидуа (Карта 1, Сл. 1; Табле I– VII; Табеле 1–6).

Антрополошка анализа је показала да су у гробу 1 (Г1) откривени скелетни остаци дечије индивидуе, мушког (?) пола, старе око 8 година (Сл. 2а и 2 б; Табла I; Табеле 1, 2 и 4). Од палеопатолошких промена уочавају се промене које су у вези са скорбутом и могућом туберкулозом (?). Дентална анализа је показала присуство каријеса на једном млечном зубу.

У гробу 2 (Г2) пронађени су скелетни остаци труднице, старе око 25 година, и фетуса, непознатог пола, старости процењене на 6,5 месеци *in utero* (26 месеци *in utero*) (Сл. 3; Табла II, 1–6; Табеле 1, 3–6). Од палеопатолошких промена на скелетним остацима труднице, уочени су: остеоартритис, несрастао унилатерални спондилолизис L5, *spina bifida*

occulta, трагови запаљенског процеса у пределу пубичних симфиза и кортикални дефект на постериорној страни при доњем крајку левог фемура. Дентална анализа је показала: заживотан губитак зуба, абразију I–IV степена, хипоплазију, веома изражену пародонтопатију, каменац, цисту и каријес (чак два тзв. *gross–gross* каријеса). Благо изражене ентезе видљиве су на мишићним хватиштима десног и левог хумеруса. На скелетним остацима фетуса нису пронађене палеопатолошке промене.

У гробу 3 (Г3) откривен је скелет покојнице, старе 35–45 година (Сл. 4; Табла III; Табеле 1, 3–5). Од палеопатолошких промена на костима посткранијалног дела скелета, уочавају се: срасли преломи ребара, остеоартритис, поремећај у зглобљавању сакрума са карличним костима, поремећај у зглобљавању левог скочног зглоба, сакрализација L5 и унилатерално, некомплетан *foramen transversarium* на атласу. Код ове особе откривена је и анатомска варијација *ponticulus atlantis*. Дентална анализа је показала велики број заживотно изгубљених зуба и пародонтопатију. Пародонтопатија је била веома изражена на обема вилицама и могуће је да је управо она главни кривац за оволики број заживотно изгубљених зуба. Благо изражене ентезе видљиве су на мишићним хватиштима ребара, десног и левог хумеруса, десне и леве улне, десног и левог радијуса (хватишта мишића су израженија на костима леве руке) и десног и левог фемура.

У гробу 4 (Г4) откривен је скелет покојнице, старе око 45 година (Сл. 5; Табла IV; Табеле 1, 3–5). Од палеопатолошких промена на костима кранијалног дела скелета постоји само остеоартритис на кондилима мандибуле, који је настао као последица великог броја заживотно изгубљених зуба. Од палеопатолошких промена на костима посткранијалног дела скелета, уочавају се: остеоартритис, Шморлов дефект, делимично и потпуно срастао билатерални спондилолисис на слабинским пршљеновима, спондилоза на вратним пршљеновима, и унилатерално, одсуство и некомплетан *foramen transversarium* вратних пршљенова. Дентална анализа је показала велики број заживотно изгубљених зуба, цисти, абразију I–IV степена, хипоплазију, пародонтопатију и каријес (један тзв. *gross–gross* каријес). Благо изражене ентезе видљиве су на хватиштима мишића и лигамената, и то на: клавикулама, десном и левом хумерусу, десној и левој улни, десном и левом радијусу, и десном и левом фемуру. На десној тибији, уочавају се и трагови чучећих фасета.

Антрополошка анализа је показала да су у гробу 5 (Г5) пронађени скелетни остаци индивидуе, женског пола, старе око 20 година (Сл. 6; Табла V; Табеле 1, 3–5). Од палеопатолошких промена на костима посткранијалног дела скелета, уочавају се: трагови супериосталних хематома; размакнутост пубичних симфиза; *cribra humera* и *cribra femora* (или *Allen's fossa*); лумбализација S1; трагови запаљенског процеса у пределу пубичних симфиза са антериорне стране (могућ *osteitis pubis*); *foramen sternale*, несрастао, унилатерално, спондилолисис на L1 и некомплетан *foramen transversarium* на аксису. Дентална анализа је показала заживотан губитак зуба, абразију I степена, присуство хипоплазије, пародонтопатије, каменца, циста, фенестрације, значајно присуство каријеса (чак два тзв. *gross–gross* каријеса) и аномалије зуба и зубног низа (ницање зуба на неодговарајућим местима и ротација). Благо изражене ентезе видљиве су на хватиштима мишића, лигамената и тетива, и то на: левој клавикули, десном и левом хумерусу, десној и левој улни, десном и левом радијусу, на пателама, тибијама и на десној петној кости.

У гробу 6 (Г6) откривен је скелет покојнице, старе 23–25 година (Сл. 7 и 8; Табла VI; Табеле 1, 3–5). Од палеопатолошких промена на костима посткранијалног дела скелета, уочавају се: остеоартритис; остеомијелитис на фаланги палца; могући поремећај рада штитне жлезде или хронична бубрежна инсуфицијенција; дислоциране пубичне симфизе; трагови ебурнација у пределу пубичних симфиза; тзв. порођајни ожиљци; колапс тела пршљенова (T10, T11 и T 12) и *foramen sternale*. Дентална анализа је показала заживотан губитак зуба, абразију I и II степена, хипоплазију, пародонтопатију, каменац и аномалије

зуба и зубног низа (хиподонцију и ротацију зуба). Изражене ентезе видљиве су на мишићним хваташтима ребара, десне и леве клавикуле, десне и леве скапуле, десног хумеруса, десне и леве улне, десног и левог радијуса, и на десном и левом карличном крилу.

У гробу 7 (Г7) откривен је скелет покојника, старог 35–45 година (Сл. 7 и 9; Табла VII; Табеле 1, 3–5). Од палеопатолошких промена на костима посткранијалног дела скелета, уочавају се: преломи и фисуре ребара; остеоартритис; спондилоза и спондилартритис на вратним пршљеновима (II–III степена); остеомијелитис на фалангама оба палца; *os acromiale* десне скапуле и *foramen sternale*. Дентална анализа је показала велики број заживотно изгубљених зуба, абразију II (→III) степена, пародонтопатију и каменац. Пародонтопатија је била веома изражена на обема вилицама и могуће је да је управо она главни кривац за оволики број заживотно изгубљених зуба. Изражене ентезе видљиве су на хваташтима мишића, лигамената и тетива: ребара, десне и леве клавикуле, десне и леве скапуле, десног и левог хумеруса, десне и леве улне, десног и левог радијуса, на десном и левом карличном крилу, десном и левом фемуру, на пателама, на десној и левој тибији, и на десној и левој петној кости.

*

Девастација некрополе у претходним деценијама и недовољно велики број откривених скелета, у великој мери су ограничили антрополошку реконструкцију и интерпретацију, и онемогућили праћење унутрашње динамике ове популационе групе. Међутим, оно што се одмах уочава јесте присуство великог броја конгениталних аномалија код женских особа, које захватају кичмене пршљенове и сакрум (Г2–Г5).⁷⁸ У питању су: несрастао унилатерални спондилолисис L5 и *spina bifida occulta* (Г2–трудница), сакрализација L5 и унилатерално, некомплетан *foramen transversarium* на атласу (Г3), делимично и потпуно срастао билатерални спондилолисис на слабинским пршљеновима, и унилатерално, одсуство и некомплетан *foramen transversarium* вратних пршљенова (Г4), лумбализација S1, несрастао, унилатерално, спондилолисис на L1 и некомплетан *foramen transversarium* на аксису (Г5). Ове аномалије се у овако великом броју, на једном локалитету, веома ретко срећу и можемо слободно тврдити, иако многим тачна етиологија још увек није утврђена,⁷⁹ да је овде реч или о наследним променама или да је реч о херметичној популацији.

Уз болести уобичајене за раздобља средњег века и новог доба, које су и овде пронађене (скорбут (Г1), остеоартритис (Г2 – трудница, Г3, Г4, Г6 и Г7), Шморлови дефекти (Г4), спондилоза и спондилартритис (Г4 и Г7), колапс тела кичмених пршљенова (Г6), кортикални дефекти на дугим костима (Г2 – трудница), поремећај у зглобљавању скочног зглоба (Г3), преломи и фисуре костију (Г3 и Г7), трагови супериосталних хематома (Г5), *cribra humera* и *cribra femora* (Г5), остеомијелитис (Г6 и Г7), могућ поремећај рада штитне жлезде или хронична инсуфицијенција бубрега (Г6)), постоје и неке које нису уобичајене. Реч је о низу палеопатолошких промена које су захватиле карлични регион код женских индивидуа, и денталне болести које су пронађене код свих индивидуа.

Када је реч о палеопатолошким променама у карличном региону, присутне су: трагови запаљенских процеса у пределу пубичних симфиза (могући случајеви *osteitis pubis*-а, Г2 – трудница, Г5); поремећаји у зглобљавању сакрума са карличним костима (Г3); размакнутост пубичних симфиза (Г5); дислоцираност пубичних симфиза (Г6); трагови ебурнације у пределу пубичних симфиза (Г6) и тзв. порођајни ожиљци (Г6). Већина ових промена могла је бити у вези управо са трудноћом и рађањем.

Дентална анализа је показала заживотан губитак зуба (Г2 – трудница, Г3, Г4, Г5,

78 Код особа из гробова 6 и 7, такође су пронађене конгениталне аномалије, али у питању су аномалије стернума (*foramen sternale*) и скапуле (*os acromiale*). Аномалија стернума (*foramen sternale*) пронађена је и код особе из гроба 5.

79 Aufderheide, Rodríguez-Martín, and Langsjoen, 1998, 51–76.

Г6 и Г7), абразију I–IV степена (Г2 – трудница, Г4, Г5, Г6 и Г7), присуство хипоплазије (Г2 – трудница, Г4, Г5 и Г6), пародонтопатије (Г2 – трудница, Г3, Г4, Г5, Г6 и Г7), каменца (Г2 – трудница, Г5, Г6 и Г7), циста (Г2 – трудница, Г4 и Г5), фенестрације (Г5), значајно присуство каријеса (Г1, Г2 – трудница, Г4 и Г5) и аномалије зуба и зубног низа (хиподонција, ницање зуба на неодговарајућим местима и ротација, Г5 и Г6). Досадашња истраживања су потврдила да је каријес знатно присутнији код припадника пољопривредних популација, него код ловачко-сакупљачких. Наравно, на његову појаву доста утиче и конзумирање шећера. С друге стране, каменац формирају бактерије, лоша орална хигијена, али и рН саме пљувачке. Присуство каменца, нарочито субгингивалног, механички иритира десни и поспешује пародонтопатију. Могуће је да је управо пародонтопатија, поред каријеса, главни кривац за овако велики број заживотно изгубљених зуба.

На основу изражености ентеза на хватиштима мишића, лигамената и тетива, али и Шморловог дефекта, спондилозе, спондилартритиса и чучећих фасета, може се закључити да су се припадници ове популације бавили тешким физичким пословима, највероватније пољопривредом, али и свакодневним кућним пословима.

Демографска слика популације у средњем веку и на почетку новог доба није ишла у прилог женама, што је поткрепљено и резултатима анализа скелетног материјала на преосталом делу некрополе у Бубњу (Табела 1). Иако прилично изједначени по рођењу – према неким прорачунима 105 мушке деце према 100 женске деце – тај однос између полова значајно се мења у тренутку смрти, у неким периодима и поднебљима чак и до 30% у корист мушкараца.⁸⁰ Разлози за то су очигледни: осим повреда приликом рада у пољу и уобичајених болести које су последица слабе исхране и лоше хигијене, смртност жена је била велика и због различитих проблема у трудноћи и приликом порођаја, што је нарочито изражено у популацији између 18 и 42 године старости.⁸¹ У прилог овој статистици иду и резултати добијени испитивањем хуманог остеолошког материјала у Сирмијуму. Наиме, у периоду од XIII до XVI века, највећа смртност жена у Сирмијуму била је у јувенилном и адултус добу, и то 29,3% (15–22 година, *juvenilis* I и II), односно 34,7% (23–40 година, *adultus* I и II), дакле, у периоду када је репродуктивна моћ жена била највећа. Иста тенденција се примећује и на локалитету Бубањ. Интересантно је напоменути да је смртност дечијих индивидуа у Сирмијуму била мања у историјским периодима када су одрасле жене дуже живеле, и обрнуто, смртност дечијих индивидуа била је већа у периодима у којима су одрасле жене краће живеле. За разлику од жена, у истом периоду (од XIII до XVI века) у Сирмијуму највећа смртност мушкараца била је у адултус и матурус добу, и то: 35,2% (23–40 година, *adultus* I и II), односно 27,8% (41–60 година, *maturus* I и II).⁸²

СВЕЧАНА ОДЕЋА ЗА САХРАНУ – ПРИМЕР ГРОБА БРОЈ 5

Међу сахранама на новоистраженом делу некрополе, једна (Г5) се издваја по присуству бројних прилога. Наиме, млада жена, старости око 20 година, сахрањена је са богатом опремом у виду накита који је украшавао главу и груди (Сл. 10).

Приликом откривања и чишћења гроба накит је био груписан у пределу лобање и врата до кључних костију (Сл. 6с). Скупину накита чиниле су игле, наушница и ниске од перли и каури пужева. Од 14 бронзаних игала, 11 је позлаћених са лоптастом главом (уз девет целих, једна глава и једна калота су нађене засебно (Сл. 10, 11/12), а три су са главом од уплетене жице и привеском–трепетљиком, при чему је од једне преостала само

80 Bitel 2002, 24–25.

81 Bitel 2002, 24–25.

82 Miladinović-Radmilović 2011, 559.

Сл. 10. Накит из гроба 5 (Фото: Археолошки институт)

Fig. 10. Les bijoux de la tombe 5 (Documentation de l'Institut archéologique)

трепетљика (Сл. 11/13-14). За разлику од игала са ситном лоптастом главом које су биле у употреби на ширем подручју Балкана,⁸³ игле глатке, позлаћене површине са купом гранула на врху, какви су примерци из Бубња, представљају изузетну појаву. Уз то, делују грацилно и елегантно у односу на боље познате масивније примерке XVI–XVII века, који су украшени флоралним украсима, изведеним филигранским нитима и гранулама.⁸⁴ За разлику од игала са лоптастом главом које имају дугу традицију у накиту оглавља, игле са привесцима–трепетљикама улазе у моду касније, по свој прилици у XVI веку; као украсни, покретни и звецкајући елемент, трепетљике се јављају не само на иглама него и на другом накиту, пре свега почелицама, наушницама и огрлицама.⁸⁵ Ипак, сасвим се ретко јављају на врсти игле која има главу обликовану од жице уплетене у виду клупка.⁸⁶

Велики број игала у овом археолошком контексту не изненађује, будући да су жене главу украшавале с нарочитом пажњом, поготово у раздобљу позног средњег века и касније, све до почетка XX века. За придржавање косе и украса на глави – велова, марама, капица, употребљаване су игле различите у погледу материјала и дизајна. Међу њима је било и скупочених примерака, са украсним детаљима и ланчићима, који су, слично

83 cf. Љубинковић 1970, Т. XVII/1; Цуњак, Јордовић 1982, сл. 5; Цуњак 1995–1996, 190, сл. 17/1; Томовић 2001, сл. 16, 17; Зечевић Е. 2006, 55–57.

84 Vikić 2010, 38–39, sl. 11-12; Зечевић Е. 2006, кат. бр. 26–33, 148–149; Бајаловић – Хаџи-Пешић 1984, Т. XXXIV/3, LVIII/1–4, LIX/1–3, LX/2–5 Иванић 1995, кат. бр. 275–277.

85 Радојковић 1969, 50.

86 Иванић 1995, кат. бр. 281.

другим вредним комадима накита, залагани и давани у мираз.⁸⁷ Иако број игала у археолошким контекстима није велики, оне и саме одсликавају раскош оглавља, било да су украшене филигранским нитима или су у декоративном смислу сведене, са наносом позлате, попут примерака из гроба бр. 5 у Бубњу. Међутим, значај овог налаза потцртан је остацима веома ситних комада fine тканине – ланеног платна природне боје (Сл. 12/3), који су нађени у пределу главе, закачени за две позлаћене игле.⁸⁸ Иако се делови различитих тканина сразмерно често налазе, у овом случају захваљујући веома пажљивим ископавањима употреба игала са лоптастом главом, забележена у писаним документима и етнографској грађи,⁸⁹ добија своју потврду у археолошком запису.

Када је реч о оглављу, познато је да ширу централнобалканску зону одликује велика разноликост одеће, а тако и оглавља, нарочито невеста и младих жена, која се украшавају иглама, укошњацима, прочелницима, наушницама.⁹⁰ Путујући по Србији 1573. године, Филип Дифрен–Кане сликовито констатује: „Жене у овом крају, ма колико да су сиромашне, имају око главе многобројне наките, израђене од сребра. Носе неке минђуше прекомерне величине. О вितिце или око врата вешају сребрн новац, аспре, стакло, амбру и дукате. И што више имају таквих висуљака, тим више верују да су љупке и лепе.“⁹¹ Коса је била важан женски атрибут, па су тако волумен косе и плетеница често повећавани уметцима од вуне или коњске длаке; преко косе је стављан veo, односно марама, тако да су украсне игле истовремено на месту држале и фризуру и оглавље.⁹² У крајевима Србије, Босне и Хрватске уобичајено је било да игле придржавају косу и мараму на различитим местима, на темену или потиљку.⁹³ Сличност оглавља на ширем балканском простору средином XVI века уочио је Ханс Дерншвам, представник чешке трговачке куће „Фугер“ (Fugger) и путописац, који је за жене у источној Србији констатовоао: „На глави су имале рђаве покриваче (Stachen) или превезе (Schlayer) као хрватске жене.“⁹⁴ О компликованом украсу главе речито сведочанство пружа изузетан налаз капе, направљене од црвене тканине са око 20 игала са ситном лоптастом главом (шпиода) на некрополи у месту Запаодак у близини римског и рановизантијског утврђења *Campsa* (Равна) на ђердапском делу Дунава.⁹⁵ Уз то, велики број крупних игала јавља се и у свечаној опреми главе младих жена на динарском подручју, која је у виду круне, са марамом, капом или кружним подлошком.⁹⁶ Такође, њима је украшаван (и придржаван) невестински венац – смиљевац, који је прављен од свежег и сувог цвећа; уз венац је ишао убадач од платна, извезен на крајевима, који се спуштао низ леђа.⁹⁷

Идентичну занатску једноставност иглама показује и наушница, нађена код десног слушног отвора (Сл. 11/15). Такође, ове две врсте накита имају заједничке елементе, глатку јагоду и венчић од гранула са гранулом на врху. Међутим, за разлику од игала, лоптасти део наушнице – јагода, рађена је од бронзе, а трагови позлате видљиви су само на гранулама. Уз то, на наушници је украс од гранула смештен на венчић од филигранске

87 Радојковић 1969, 40.

88 За идентификацију тканина велику захвалност дугујемо проф. др Оливери Нинчић са Факултета примењених уметности у Београду.

89 За веома корисне смернице у идентификацији накита и одеће срдечно захваљујемо Јелени Тешић Вулетић, музејском саветнику из Етнографског музеја у Београду.

90 Бјеладиновић 2011а, 32.

91 Самарцић 1961, 130–131.

92 Јелавић 1908, 69–70; Levental 1989, 51, 81, 221; Радојковић 1969, 28, 40; Владић Крстић 1995, 306–312.

93 Радојковић 1969, 40; Краснићи 1952, 151–152; Бјеладиновић 2011б, сл. 84.

94 Влајинац 1927, 63.

95 Томовић 2001, 336–337, сл. 16–17.

96 Gušić 1955, 183–186, сл. 38–39; Gamulin 1988, сл. 11; Ivančić 1999, 140; Бјеладиновић 2011б, 102, сл. 5, 206.

97 Бјеладиновић 2011а, 99. Још у средњем веку, венчање је обављано коронацијом – стављањем венаца на главу; они су представљали својеврсну амајлију, јер се веровало да обезбеђују плодност младе; в. Фостиков 2004, 338.

Сл. 11. Гроб 5: врсте накита (Фото: Археолошки институт)

Fig. 11. Les types de bijoux (Documentation de l'Institut archéologique)

жице, док су на иглама грануле налемљене директно на лоптасту главу. Упркос ситним детаљима, постојала је дилема у вези с тим да је једна од игала могла бити преправљена у наушницу накнадно, евентуално након ломљења зашиљеног врха. Та дилема је отклоњена након детаљног прегледа, будући да је намотај жице којом је алка фиксирана веома вешто и прецизно урађен, по свој прилици финим златарским алатом. С друге стране, управо поменута међусобна сличност ових комада накита указује на промишљени избор украса који су упарени у својеврсни сет.

Уз богато оглавље, млада жена је на грудима имала ниске од стаклених перли, пужева и прапораца (Сл. 11/1–11). Иако број украсних елемената није велики, укупно 46, верујемо да је реч о два засебним нискама, при чему су на једној нанизане перле, прапорци и ситни пужеви⁹⁸ – укупно 25, а на другој 21 каури пуж, о чему ће бити више речи у даљем тексту. Перле су различитих облика, величина и боја, мада је највише оних елипсоидног облика, које се истичу двобојном колорном комбинацијом, у основи црне са зеленом у две нијансе, белом и црвеном, као и у облику цвета, које су све уједначено жуте боје (Сл. 11/1–5). Све ове, али и многе друге перле, производ су италијанских радионица. Највећи произвођач стаклених перли у Европи била је Венеција. У XVI веку производња перли (и бројаница) била је муранска специјалност, а њен значај довољно илуструје потреба владе да 1510. године изда налог о заштити ове уносне гране њихове стакларске

⁹⁸ Иако су ситни пужеви пробушени с намером да буду нанизани, остаје упитно да ли је то могло бити урађено, будући да није направљен одговарајући отвор.

производње – *conterie*, због конкуренције.⁹⁹ Производи муранске „контерије“ били су веома популарни на Балкану, захваљујући дубровачкој трговини стаклом.¹⁰⁰ У дубровачкој архивској грађи помињу се разне врсте перли, црне, једноставне, обичне, тзв. *caravane*, као и оглице од перли – *coroncina de vetro a modo di granate, corone contrafatte, corone vitree...*¹⁰¹ Испоруке муранских перли широм Медитерана биле су редовне од касног XVI до првих деценија XVIII века, што потврђују и терети бродова страдалих у бродоломима у Јадранском мору.¹⁰²

Међу перлама нарочиту пажњу привлаче две које су украшене мотивом *окца* (Сл. 11/6, 7), јер је по свим одликама, пре свега структури стакла и колориту, реч о праисторијским перлама из V–IV века пре наше ере.¹⁰³ Овај симбол најчешће се доводи у везу с веровањем у зло око, урок, то јест да једна особа може наудити другој особи погледом из зависти, љубоморе или дивљења, које је познато у свим крајевима и у свим друштвеним контекстима, мада се најдуже задржало на подручју Медитерана.¹⁰⁴ Уз ретке представе злог ока на римским мозаицима, амајлије против тог урока, укључујући и оне у виду перле, нису познате у раздобљима средњег века и на почетку новог доба. Стога је присуство чак две праисторијске перле са окцима у овом контексту сасвим изузетно, и иницира низ питања међу којима су и околности набавке тих перли и њихово значење за власницу. Без довољно података и у недостатку паралела, тешко је уопште размотрити било који аспект те појаве, али се може пружити пар запажања. Појава антикварних предмета у касносредњовековним и нововековним гробовима није необична, мада су ти предмети, пре свега новац, накит, перле, чак и делови керамичких посуда, у већини случајева полагани у гроб као део погребног ритуала, управо с намером да се отклони урок.¹⁰⁵ Међутим, овде то није случај, него су две праисторијске перле нађене заједно са другим украсним перлама, због чега претпостављамо да их је млада жена носила за живота. Имајући на уму да, осим спорадичних налаза, контексти из старијег гвозденог доба нису установљени на налазишту, такође ни у ближој околини,¹⁰⁶ њихова секундарна употреба у знатно каснијем периоду резултат је, по свој прилици, куповине или даровања. С обзиром на карактер секундарног контекста, то јест нововековне сахране, вероватније је да су праисторијске перле набављене као антикварни украсни предмети. С тим у вези, познавање симболике мотива од стране њихове власнице не може се у потпуности искључити, због употребе других украсних предмета који су имали исту симболику. Примера ради, у неким крајевима Србије смиљевац је кићен пауновим перјем, за које се традиционално веровало, такође због окаца, да одвраћа зле погледе.¹⁰⁷

Ниске су биле омиљен вид накита током средњег века и новог доба. С обзиром на то да су прављене од разноврсних елемената, стаклених перли, сувих бобичастих плодова, прапораца, стакла, шкољки и пужева, драгог камења, носиле су их жене различитог имовинског статуса. Изглед ниски, не само перли, него и присуство других елемената, попут пробушених новчића, прапораца, шкољки и пужева, није се много мењао столећима.¹⁰⁸ Перле различитих облика и боја жене су набављале од путујућих трговаца и саме их

99 Хан 1973, 173.

100 Хан 1981, 192.

101 Хан 1981, 176–177.

102 Lazar, Willmott, 2006, 23; Bekić 2014, 50–52, sl. 29.

103 Agua et al. 2017, 121–129, Fig. 2/F–H. На помоћи у идентификацији перли срдачно захваљујемо др Растку Васићу и др Војиславу Филиповићу из Археолошког института у Београду.

104 Elworthy 1895, 3–43; Perego 2010, 76–77; Tuncer Manzaköglü, Türkmenoğlu Berkan, 2016, 193–194.

105 Gilchrist 2008, 139–141, 148–149.

106 Документација Археолошког института – захваљујемо др Александру Булатовићу на подацима.

107 Зега 1926, 74.

108 Нпр. Ковачевић 1953, 114; Марјановић-Вујовић, Томић, 1982, кат. бр. 90, 167, 282, 305, 331, 367; Зечевић Е. 2006, 67–71; Rohn, Barns, Sanders, 2009, 521, 525–526, figs. 30–32; Владић Крстић 1995, 72–82.

низале у јединствене огрлице.¹⁰⁹ Стога не чуди да путницима са запада, који су пролазили кроз наше крајеве током XVI–XVII века, у очи упадају управо ови детаљи ношње. Тако, Ханс Дерншвам за жене у околини Ниша и Клисуре каже: „Око врата обичај је био да носе чудне направе (Gefes) од стаклета, костију и другога, што се само сјаји и светли.“¹¹⁰

Посебан украс чинила је ниска са каури пужевима (*Cypraeidae*) – нађено их је укупно 21, у три блиске величине. Сви су пробушени у горњем делу и на сличан начин, пробијањем правилних кружних отвора са полукружним завршетком, изузев једног коме је био скинут велики део леђа – дорсума (Сл. 11/11). Каури пужеви представљају изузетну појаву на Балкану, будући да су њихова природна станишта корални гробени Индијског океана и Пацифика, док се неке врсте могу наћи и у Медитерану и Јадранском мору.¹¹¹ Иако су у појединим заједницама у Кини и југоисточној Азији коришћени као средство плаћања,¹¹² они заузимају важно место пре свега као моћна женска амајлија која штити од урока, осигурава плодност и штити у свакој фази трудноће; то је, верује се, у вези с изгледом саме шкољке која наликује на женске гениталије (вулву).¹¹³ У раздобљима средњег века употреба каурија се преваходно доводи у везу са бјелобрдским културним комплексом у Карпатском басену и подручјима који му гравитирају, док се на Балкану у то време (XII–XIII век) јављају спорадично, и то претежно у Подунављу.¹¹⁴ На почетку новог века постају важан елемент женског украса, накита и одеће, али и вредна амајлија, како код хришћана, тако и код муслимана.¹¹⁵ Према мишљењу Ласла Ковача (László Kovács), ношење каурија на подручју Балкана уобичајило се у време османске власти, с обзиром на то да традиција коју код Турака има ова амајлија сеже до времена пророка Мухамеда.¹¹⁶ Иако се чешће јављају као детаљ – појединачни комад или пар комада распоређених дуж ниске, има и целих оглица од каурија које се, у том случају, сматрају скупљим делом накита.¹¹⁷ Поред огрлица, срећу се у накиту оглавља невеста и младих жена, пришивени на текстилне траке.¹¹⁸

Уз налазе накита, дугмад, местимично сачувани ситни делови текстила, различите боје и ткања, као и апликације, омогућавају да се делимично реконструише посмртна одећа покојнице (Сл. 12). Налази

Сл. 12. Гроб 5: делови одеће (Фото: Археолошки институт)

Fig. 12. La tombe 5: Les parties de vêtements (Documentation de l'Institut archéologique)

109 Владић Крстић 1995, 77–82, сл. 2, 15, ПИД1/сл. 12.

110 Влајинац 1927, 66.

111 Kovács 2008, 6–9.

112 Kovács 2008, 43–56.

113 Kovács 2008, 13–43.

114 Kovács 2008, 133–136; Birtašević 1973, 183–187; Марјановић-Вујовић 1984, 74–77, сл. 98, Т. XVIII.

115 Kovács 2008, 136–140, кат. бр. 2270–2287; Владић Крстић 1995, 384–387, 392.

116 Kovács 2008, 139–140.

117 Владић Крстић 392.

118 Vrhovec 1985, 12; Владић Крстић 1995, 339; Антић 2004, сл. 11.

ситних бронзаних дугмади (Сл. 12/1, 2), укупно 19, били су груписани у пределу врата и груди. Поједина дугмад су међусобно била повезана омчицама од црвене тканине, кроз које су провлачена приликом закопчавања у густом низу. Уз то, нађени су делови тканине од конопље, светле, природне боје (Сл. 12/3) и вунене нити за вез, тамноцрвене боје, укључујући гајтане и петљице за дугмад (Сл. 12/4), као и знатна количина калотастих апликација, међу којима има и оних са нитном (Сл. 12/7). Управо ови вредни налази помажу нам да, ослањајући се на нешто позније примере, претпоставимо да је реч о два дела одеће, дугој кошуљи – хаљини са везом око изреза, и кратком прслуку – јелеку.¹¹⁹ Осим позамантеријским тракама и гајтанима, овакви кратки прслуци су украшавани металним – бронзаним или сребрним, дугметастим апликацијама. С друге стране, налази по два идентична, ситна дугмета у гробовима бр. 6 и 7 (Сл. 8b), указују на унеколико другачију одећу. У недостатку других елемената, може се претпоставити да је реч о дугој кошуљи – уобичајеном одевном предмету жена и мушкараца, код које је разрез на врату затворен паром дугмади.¹²⁰

Уз налазе који су идентификовани, било је и неколико делимично сачуваних предмета који су могли бити делови композитних украса. Реч је о ситном калотастом дугмету, идентичном претходно описаним, које је као привезак окачено на извијену жицу са петљом (Сл. 12/5, 8), као и три мале нитне (Сл. 12/6). Нажалост, због високог степена њихове фрагментарности, изглед и функцију тих предмета није могуће утврдити, мада се за нитне може претпоставити да су припадале украсној апликацији.

ЗАКЉУЧАК

Некропола на налазишту Бубањ код Ниша, иако преостала у скромним остацима, показала је вишеструки значај за разматрање различитих аспеката живота сеоске заједнице на почетку новог века, у раздобљу када се подручје Србије налазило под османском влашћу.

Анализа хуманог остеолошког материјала сведочи о присуству великог броја конгениталних аномалија код женских особа које захватају кичмене пршљенове и сакрум (Г2–Г5). Ове аномалије се у овако великом броју, на једном локалитету, као што смо већ истакли, веома ретко срећу и можемо слободно тврдити, иако многим тачна етиологија још увек није утврђена, да је овде реч или о наследним променама или да је реч о херметичној популацији. Поред уобичајених болести са којима се срећемо на археолошким локалитетима, пронађен је низ палеопатолошких промена које су захватиле карлични регион код женских индивидуа (Г2–Г6), и денталне болести које су пронађене код свих индивидуа. Већина палеопатолошких промена у карличном региону могла је бити у вези са трудноћом и рађањем. Дентална анализа је указала на лошу оралну хигијену и једноличну исхрану која је типична за пољопривредне заједнице. Израженост ентеза на хватиштима мишића, лигамената и тетива, али и Шморловог дефекта, спондилозе, спондилартритиса и чучећих фасета, показују да је реч о људима који су се бавили тешким физичким пословима, највероватније пољопривредом и свакодневним кућним пословима.

Према подацима ранијих истраживача, а то је потврђено и најновијим археолошким ископавањима нововековне некрополе на налазишту Бубањ, већина покојника је полагана у раке које су покривене даскама, док је знатно мање сахрана у дрвеним сандуцима. Осим поштовања према мртвима, оваква пракса упућује и на релативно добро имовинско стање заједнице и мирнодопске услове у којима се одвија њихова свакодневица. У том смислу, анализа сахрана на некрополи у Бубњу добија на значају у ширем кључу разумевања по-

119 Нпр. Бјеладиновић 2011а, 256–258; 2011б, 28–30; Prošić Dvornić 2012, 19–20, figs. 1, 3. Детаљне анализе узорака тканина, укључујући пигменте и технике израде, у току су и биће предмет посебног рада.

120 Влајинац 1927, 63.

литике толеранције освајача Османлија према другим етничким групама и конфесијама (уз настојање да се староседеоци интегришу у нови систем, укључујући и војну службу), која је спровођена практично до почетка Бечког рата 1683. године.¹²¹

Према свим одликама, нарочито по скромности обреда и спорадичном присуству прилога, сахране на овој некрополи уклапају се у слику на ширем подручју Европе. Идући према југу Балканског полуострва, прилози у виду накита су бројнији, мада не у значајној мери.¹²² Судаћи према оријентацији и положају руку, закључено је да је реч о хришћанима који су, уобичајено за то време, сахрањивани без обележја вере, крстова или иконица. С тим у вези, појава амајлија потцртава комплексност смрти на почетку новог доба, која произлази из прожимања званичне доктрине у вези са животом после смрти, фолклорним веровањима, наклоношћу према преминулима, страхом од мртвих, обавезом да се памти и импулсом да се заборави.¹²³

С друге стране, управо појава амајлија допушта да се ова сахрана протумачи у социокултурном смислу. Како је анализа показала, реч је о младој жени која је испраћена „на онај свет“, по свему судаћи, у невестинској опреми.¹²⁴ Богатство накита и раскош одеће одаје висок положај у друштву, а ниске са амајлијама свест о здравственом проблему. Својим одликама детаљи њене посмртне опреме истовремено откривају и културни идентитет заједнице села Бубањ, допуњавајући тако слику о „флуидним идентитетима и порозним етно-религијским границама“ на Балкану.¹²⁵

121 Barkey 2005, 10–14; Katić 2005, 147–151.

122 *cf.* Rohn, Barns, Sanders, 2009, 514, figs. 28–32.

123 Зечевић С. 1982, 100; Gordon, Marshall, 2000, 8–9.

124 Друштвено тумачење сахрана на некрополи у Бубњу предмет је посебне студије: Bikić, Miladinović-Radmilović, 2018.

125 Buturović, Schick, 2007, 8.

ИЗБОРИ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İstanbul, Tapu Tahrir Defterleri (TD) no. 1007.

MAD 506 *Numaralı, Semendire Livâsı İcmâl Tahrîr Defteri (937 / 1530)*, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara 2009.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi Ankara TD 168 (184).

БИБЛИОГРАФИЈА

Agua et al. 2017 – F. Agua, J. F. Conde, U. Kobylińska, Z. Kobyliński, M. García-Heras, M. Ángeles Villegas, „Chemical–physical characterisation of Early Iron Age glass beads from Central Europe“, *Boletín de la Sociedad Española de Cerámica y Vidrio* 56, 119–130.

Антић 2004 – С. Антић, *Заувек – накит из етнолошке збирке Народног музеја у Зајечару*, Зајечар.

Aufderheide, Rodríguez-Martín, and Langsjoen, 1998 – A. C. Aufderheide, C. Rodríguez-Martín and O. Langsjoen, *The Cambridge Encyclopaedia of Human Paleopathology*. Cambridge: University Press.

Бајаловић – Хаџи-Пешић 1984 – М. Бајаловић – Хаџи-Пешић, *Накит VIII–XVIII века у Музеју града Београда*, Београд.

Barkey 2005 – K. Barkey, „Islam and Toleration: Studying the Ottoman Imperial Model“, *International Journal of Politics, Culture, and Society* 19 (1/2), 5–19.

Barns 2012 – E. Barns, *Atlas of Developmental Field Anomalies of the Human Skeleton: A Paleopathology Perspective*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Bass 1995 – W. M. Bass, *Human Osteology, A Laboratory and Field Manual*. Columbia: Missouri Archaeological Society.

Bekić 2014 – L. Bekić, *Novovjekovno staklo iz podmorja Istre i Dalmacije / Post-medieval glass from the seabed of Istra and Dalmatia*, Zadar.

Bikić 2010 – V. Bikić, *Vizantijski nakit u Srbiji – modeli i nasleđe*, Beograd.

Bikić, Miladinović-Radmilović 2018 – V. Bikić, N. Miladinović-Radmilović, Female Identity at the Beginning of the Modern Age – A Bride’s Burial at Bubanj near Niš (Serbia), in: *The Archaeology of Women: Mortuary Practices and Bioarchaeological Reconstruction* (eds. Mihai Gligor and Andrei Soficaru), Annales Universitatis Apulensis. Series Historica (AUASH), 22/1, 241–264.

Birtašević 1973 – M. Birtašević, *Emploi des soquillages cauris dans la parure medievale et contemporain sur le territoire de la Yougoslavie*, Berichte den II Kongress, Band III, Berlin, 183–187.

Bitel, L. M. 2002 – L. M. Bitel, *Women in early medieval Europe, 400–1100*, Cambridge University Press.

Бјеладиновић 2011а – Ј. Бјеладиновић, *Народне ношње Срба у XIX и XX веку, Србија и суседне земље*, књига I, Етнографски музеј у Београду, Београд.

Бјеладиновић 2011б – Ј. Бјеладиновић, *Народне ношње Срба у XIX и XX веку*, Етнографски музеј у Београду, Београд, *book II / J. Bjeladinović, Serbian ethnic dress in the nineteenth and twentieth centuries*, Ethnographic museum, Beograd.

Brothwell 1981 – D. R. Brothwell, *Digging up bones*. London: British Museum (Natural History) and Oxford: Oxford University Press.

Buikstra and Ubelaker, 1994 – J. E., Buikstra and D. H., Ubelaker, *Standards for data collection from human skeletal remains*. Arkansas Archeological Survey Research Series, No 44. Fayetteville, Arkansas: Arkansas Archeological Survey.

Bulatović, Milanović, 2012 – A. Bulatović, D. Milanović, „Preliminarni rezultati arheoloških iskopavanja na lokalitetu Bubanj u Novom Selu u 2011. godini“, u: *Arheologija u Srbiji, projekti Arheološkog instituta u 2011. godini* (ur. D. Antonović, S. Golubović, V. Bikić), Beograd, 22–25.

Buturović, Schick, 2007 – A. Buturović, I. C. Schick, *Women in the Ottoman Balkans: Gender, Culture and History*, London.

Courtney 2013 – P. Courtney, „European Historical Archaeology – Transatlantic Perspectives“, *Historische Archäologie* 3, 1–5.

- Curta 2016** – F. Curta, „Burials in prehistoric mounds: Reconnecting with the past in Early Medieval Greece“, *Revue des Études Byzantines* 74, 269–285.
- Цуњак 1995-1996** – М. Цуњак, „Некропола у југоисточном делу Великог града Смедеревске тврђаве – резултати археолошких истраживања“, *Саопштења XXXVII-XXXVIII*, 172–192.
- Цуњак, Јордовић, 1982** – М. Цуњак, Ч. Јордовић, „Некропола цркве светог Ахилија и откривени покретни налази“, *Саопштења XIV*, 231–242.
- Ђурић-Срејић 1995** – М. Ђурић-Срејић, *Увод у физичку антропологију древних популација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Elworthy 1895** – F. T. Elworthy, *The Evil Eye: An Account of this Ancient and Widespread*, London.
- Ferembach, Schwidetzky and Stloukal, 1980** – D. Ferembach, I. Schwidetzky and M. Stloukal, „Recommendations for age and sex diagnosis of skeletons“. *Journal of Human Evolution* 7: 517–549.
- Ferguson 1968** – A. B. Ferguson, *Orthopedic Surgery in Infancy and Childhood*. 3rd ed. Baltimore: Williams & Wilkins Co.
- Фостиков 2004** – А. Фостиков, „Жена – између врлине и греха“, у: *Приватни живот у српским земљама средњег века* (ур. С. Марјановић–Душанић, Д. Поповић), Београд, 323–366.
- Gamulin 1988** – J. Gamulin, *Narodna nošnja Vrljike – priručnik za rekonstrukciju nošnje*, Zagreb.
- Гарашанин 1958** – М. Гарашанин, „Ископавања на Бубњу код Ниша“, Претходни извештај за 1954–1956 годину, *Старинар* н.с. VII–VIII/1956–1957, 269–274.
- Гарашанин 1961** – М. Гарашанин, „Бубањ код Ниша – Насеље раног бронзаног доба“, *Старинар* XI/1960, 235–237.
- Garn, Lewis and Kerewsky, 1965** – S. Garn, A. Lewis and R. Kerewsky, „X – linked inheritance of teeth size“. *Journal of Dental Research* 44: 439–441.
- Gilchrist 2008** – R. Gilchrist, „Magic for the Dead? The Archaeology of Magic in Later Medieval Burials“, *Medieval Archaeology* 52, 119–159.
- Gilchrist 2011** – R. Gilchrist, „The Intimacy of Death: Interpreting Gender and the Life Course in Medieval and Early Modern Burials“, in: *Interpreting the Early Modern World* (eds. M. C. Beaudry and J. Symonds), Springer, 159–173.
- Gordon, Marshall, 2000** – B. Gordon, P. Marshall, „Introduction: placing the dead in late medieval and early modern Europe“, in: *The Place of the Dead – Death and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe* (eds. B. Gordon, P. Marshall), Cambridge University Press, 1–16.
- Gušić 1955** – М. Gušić, *Tumač izložene građe*, Etnografski muzej, Zagreb.
- Нан 1973** – V. Nan, „Fifteen and sixteen century trade in glass between Dubrovnik and Turkey“, *Balkanica* IV, 164–178.
- Хан 1981** – В. Хан, *Три века дубровачког стакларства (XIV–XVI век)*, ур. Р. Самарџић, Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, посебна издања, књига 11, Београд.
- Hauser and De Stefano, 1989** – G. Hauser and G. F. De Stefano, *Epigenetic Variants of Human Skull*. Stuttgart: E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung.
- Hillson 1990** – S. Hillson, *Teeth*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hillson 1996** – S. Hillson, *Dental Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holt 1978** – C. A. Holt, „A re-examination of paturition scars on the human female pelvis“. *American Journal of Physical Anthropology* 49 (1), 91–94.
- Işcan, Loth and Wright, 1984a** – M. Y. Işcan, S. R. Loth and R. K. Wright, „Metamorphosis at the sternal rib end: A new method to estimate age at death in males“. *American Journal of Physical Anthropology* 65: 147–156.
- Işcan, Loth and Wright, 1984b** – M. Y. Işcan, S. R. Loth and R. K. Wright, „Age estimation from the rib by phase analysis: White males“. *Journal of Forensic Sciences* 29: 1094–1104.
- Işcan, Loth and Wright, 1985** – M. Y. Işcan, S. R. Loth and R. K. Wright, „Age estimation from the rib by phase analysis: White females“. *Journal of Forensic Sciences* 30: 853–863.
- Иванић 1995** – Б. Иванић, *Накит из Збирке Народног музеја од 15. до почетка 19. века*, Београд.
- Ivančić 1999** – S. Ivančić, „Nakit u pučkoj kulturi i tradiciji“, *Ethnologica Dalmatica* 8, 135–147.
- Јановић, Павићевић и Ђурић, 2017** – А. Јановић, П. Павићевић, М. Ђурић, „Неуобичајени отвори на површини пршљенских тела: анатомски варијетет или знак патолошких промена“, у: *Српско археолошко друштво, XL Скупштина и годишњи скуп и прослава 70 година Археолошког института (Mnemosynon Firmitatis)*, Београд 5–7. јун 2017, ур. А. Црнобрња, В. Филиповић, Београд, 74–75.

- Јелавић 1908** – В. Јелавић, „Доживљаји Француза Pouillet-а на путу кроз Дубровник и Босну (године 1658.)“, *Гласник Земалског музеја у Босни и Херцеговини* XX, 23–75.
- Judd 2010** – М. А. Judd, „Pubic symphyseal face eburnation: an Egyptian sport story?“, *International Journal of Osteoarchaeology* 20 (3), 280–290.
- Калић 1984** – Ј. Калић, „Ниш у средњем веку“, *Историјски часопис* XXXI, 5–40.
- Katić 2005** – Т. Katić, „Serbia under the Ottoman Rule, Österreichische Osthefte“, *Ländersonderband* 47, 145–158.
- Kajbafzadeh et al. 2010** – А. М. Kajbafzadeh, R. Tanhaeivash, A. Elmi, M. ab and A. Shabestari, „Three-dimensional anatomy of the pelvis bone in bladder exstrophy: Comparison between patients managed with osteotomy and pubic symphysis internal fixation using metal plates“, *Urology* 76 (4), 934–941, discussion 941.
- Knoeller, Uhl and Herget 2006** – S. M. Knoeller, M. Uhl and G. W. Herget, „Osteitis or osteomyelitis of the pubis? A diagnostic and therapeutic challenge: Report of 9 cases and review of the literature“, *Acta Orthopaedica Belgica* 72, 541–548.
- Краснићи 1952** – В. Краснићи, „Српска женска ношња на глави у Сретечкој жупи“, *Гласник Етнографског института САН I*, 1–2, 143–159.
- Kovács 2008** – L. Kovács, *Vulvae, Eyes, Snake Heads: Archaeological Finds of Cowrie Amulets*, BAR international series, British archaeological reports, Bar S Series, Volume 1846, Oxford: Archaeopress.
- Ковачевић 1953** – Ј. Ковачевић, *Средњовековна ношња балканских Словена*, Студија из историје средњовековне културе Балкана, Српска академија наука, посебна издања књ. ССХV, Историјски институт књ. 4, Београд.
- Lazar, Willmott, 2006** – I. Lazar, H. Willmott, *The glass from the Gnalić wreck*, Koper.
- Levental 1989** – Z. Levental, *Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV do početka XIX veka*, Gornji Milanovac.
- Lovejoy 1985** – C. O. Lovejoy, „Dental Wear in the Libben Population: Its Functional Patterns and Role in the Determination of Adult Skeletal Age at Death“, *American Journal of Physical Anthropology* 68: 47–56.
- Lovejoy et al. 1985** – C. O. Lovejoy et al., „Chronological matamorphosis of the auricular surface of the ilium: A new method for the determination of skeletal age at death“, *American Journal of Physical Anthropology* 68: 15–28.
- Љубинковић 1970** – М. Љубинковић, „Некропола цркве Св. Петра код Новог Пазара“, *Зборник Народног музеја* VI, Београд, 169–259.
- Mann and Hunt 2012** – R. W. Mann and D. Hunt, *Photographic Regional Atlas of Bone Disease – A Guide to Pathologic and Normal Variation in the Human Skeleton*. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas Publisher, Ltd.
- Марјановић-Вујовић 1984** – Г. Марјановић-Вујовић, *Трњане – српска некропола краја XI – почетка XIII века*, Београд.
- Марјановић-Вујовић, Томић, 1982** – Г. Марјановић-Вујовић, М. Томић, *Накит на тлу Србије из средњовековних некропола од IX до XV века*, каталог изложбе, Народни музеј у Београду, Београд.
- Mays, Fysh, Taylor 2002** – S. Mays, E. Fysh and G. M. Taylor, Investigation of the Link Between Visceral Surface Rib Lesions and Tuberculosis in a Medieval Skeletal Series From England Using Ancient DNA. *American Journal of Physical Anthropology* 119: 27–36.
- Mehler 2013** – N. Mehler, Breaking new Ground: Historical Archaeology in Central Europe, in: *Historical Archaeology in Central Europe, Rockville: Society for Historical Archaeology* (ed. N. Mehler), Special Publications No. 10, 11–29.
- Мијатовић 1872** – Ч. Мијатовић, „Пре триста година. Прилог изучавању извора за историју нашег народа“, *Гласник Српског ученог друштва*, књига XXXVI (1872), 155–219.
- Mikić 1978** – Ž. Mikić, „O antropološkoj metodologiji terenske obrade skeletnih nalaza“, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH* 16/14: 3–44 (201–242).
- Миладиновић-Радмиловић 2010** – Н. Миладиновић-Радмиловић, „Локалитет Бубањ у Новом Селу – антрополошка анализа налаза из гробова“, у: *Српско археолошко друштво, XXXIII годишњи скуп „Природне комуникације и популациона кретања у праисторији, антици и средњем веку на подручју централног Балкана“*, Ниш, 3–5. јуна 2010, ур. Д. Михаиловић, В. Филиповић, Ниш, 40–41.
- Miladinović-Radmilović 2011** – N. Miladinović-Radmilović, *Sirmium – Necropolis*. Beograd: Arheološki institut, Sremska Mitrovica: Blago Sirmijuma.
- Миладиновић-Радмиловић 2011** – Н. Миладиновић-Радмиловић, „Конгениталне аномалије на хуманом остеолошком материјалу пронађеном на локалитету Бубањ у Новом Селу“, у: *Српско археолошко друштво, XXXIV годишњи скуп, Краљево 26–28. маја 2011*, ур. Д. Михаиловић, В. Филиповић, Краљево, 36–37.

- Миладиновић-Радмиловић 2015** – Н. Миладиновић-Радмиловић, „Чучеће фасете на скелетним остацима са средњовековне некрополе на локалитету Мокрањске стене“, у: *Мокрањске стене, културна баштина Неготинске крајине* (ур. А. капуран и А. Булатовић). Музеј Крајине, Неготин, 87–101.
- Miladinović-Radmilović and Vulović, 2015** – N. Miladinović-Radmilović and D. Vulović, „The case of scurvy from Singidunum“, *Старинар* LXV/2015: 183–195.
- Ontell et al. 1997** – F. K. Ontell, E. H. Moore, J-A. O. Shepard, D. K. Shelton, „The Costal Cartilages in Health and Disease“, *RadioGraphic* 17 (3), 571–577.
- Perego 2010** – E. Perego, „Magic and Ritual in Iron Age Veneto, Italy“, *Papers from the Institute of Archaeology* 20, 67–96.
- Prošić Dvornić 2012** – M. Prošić Dvornić, „East Meets West Again: The Foramtion of National Costumes in the 19th-Century Balkans. The Example of Serbia“, in: *In Between – Culture of Dress Between the East and the West* (ed. M. M. Menković), Proceedings of the 64th Annual Conference, September 25–30, 2011, Belgrade, 15–24.
- Радојковић 1969** – Б. Радојковић, *Накит код Срба*, Београд.
- Roberts and Manchester 1995** – C. Roberts and K. Manchester, *The Archaeology od Disease*. New York.
- Rohn, Barnes, Sanders 2009** – A. H. Rohn, E. Barnes G. D. R. Sanders, „An Early Ottoman Cemetery at Ancient Corinth“, *Hesperia* 78, 501–615.
- Самарцић 1961** – Р. Самарцић, *Београд и Србија у списима француских савременика XVI-XVII век*, Грађа за историју Београда, Историјски архив Београда, Београд.
- Schaefer et al. 2009** – M. Schaefer, S. Black, L. Scheuer, *Juvenile Osteology: a Laboratory and Field Manual*. Elsevier Inc..
- Scheuer and Black, 2000** – L. Scheuer and S. Black, *Developmental Juvenile Osteology*. London: Academic Press.
- Schutkowski 1993** – H. Schutkowski, „Sex Determination of Infant and Juvenile Skeletons: I. Morphognostic Features“, *American Journal of Physical Anthropology* 90: 199–205.
- Симић 1992** – З. Симић, „Мађарско гробље у Цветовцу“, *Колубара* 1, Београд, 23–34.
- Симић, Благојевић 1995** – З. Симић, М. Благојевић, „Мађарско гробље у Цветовцу“, *Колубара* 2, Београд, 65–80.
- Snodgrass and Galloway 2003** – J. J. Snodgrass and A. Galloway, „Utility of dorsal pits and pubic tubercle height in parity assessment“, *Journal of Forensic Science* 48 (6), 1226–1130.
- Suchey et al. 1979** – J. M. Suchey, D. V. Wiseley, R. F. Green, T. T. Noguchi, „Analysis of dorsal pitting in the os pubis in an extensive sample of modern American females“, *American Journal of Physical Anthropology* 51, 517–539.
- Suchey et al. 1986** – J. M. Suchey, D. V. Wiseley, D. Katz, „Evaluation of the Todd and McKern-Stewart methods of aging the male os pubis“, in: *Forensic osteology: Advances in the identification of human remains* (ed. K. Reichs). Springfield, C. C. Thomas.
- Tarlow 2015** – S. Tarlow, „Introduction: Death and Burial in Post-medieval Europe“, in: *The Archaeology of Death in Post-medieval Europe* (ed. S. Tarlow), Warsaw/Berlin: De Gruyter Open Ltd, 1–18.
- Todd 1920** – T. W. Todd, „Age changes in the pubic bone: I The male white pubis“, *American Journal of Physical Anthropology* 3: 285–334.
- Todd 1921a** – T. W. Todd, „Age changes in the pubic bone: II The pubis of the male Negro–white hybrid; III The pubis of the white female; IV The pubis of the female Negro–white hybrid“, *American Journal of Physical Anthropology* 4: 1–70.
- Todd 1921b** – T. W. Todd, „Age changes in the pubic bone: VI The interpretation of vriations in the symphyseal area“, *American Journal of Physical Anthropology* 4: 407–424.
- Томовић 2001** – М. Томовић, „Равна (Campsa) у средњем веку“, *Зборник Народног Музеја у Београду* XVII-1, 309–337.
- Трајковић-Филиповић и др. 2008** – Т. Трајковић-Филиповић, Д. Милановић и А. Булатовић, „Ревизиона археолошка ископавања локалитета Бубањ код Ниша у 2008. години“, *Зборник, Народни музеј Ниш* 16-17: 309–318.
- Tuncer Manzakoglu, Türkmenoğlu Berkan 2016** – B. Tuncer Manzakoglu, S. Türkmenoğlu Berkan, „Evil eye belief in Turkish culture: Myth of evil eye bead“, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC* 6 (2), 193–204.

- Trotter and Gleser 1952** – M. Trotter and G. C. Gleser, „Estimation of stature from long bones of American whites and Negroes“, *American Journal of Physical Anthropology* 10: 463–514.
- Ubelaker and De la Paz 2012** – D. H. Ubelaker and J. S. De la Paz, „Skeletal Indicators of Pregnancy and Parturition: A Historical Review“, *Journal of Forensic Science* 57 (4), 866–872.
- Vallois 1937** – H. W. Vallois, „La Durre de la vie chez l’Homme fossile“, *L’Anthropologie* 47: 499–532.
- Васић, Зиројевић, Стојановски, 1992** – М. Васић, О. Зиројевић, А. Стојановски, „Попис Нишког кадилука из 1498. године“, *Споменик СХХХИ*, Одељење историјских наука, књ. 7, САНУ: Београд, 97–220.
- Владић Крстић 1995** – Б. Владић Крстић, *Сеоски налит Босне и Херцеговине у XIX и првој половини XX века*, књиге 1–2, Београд.
- Влајинац 1927** – М. Влајинац, „Из путописа Ханса Дерншвама 1553-55. год.“, *Братство XXI*, 56–104.
- Vrhovec 1985** – I. Vrhovec, *Narodni nakit Hrvatske*, Zagreb.
- Walker and Pérez-Pérez** – P. L. Walker and A. Pérez-Pérez, *Age, Height and Long Bone Growth in Children*. Unpublished manuscript.
- Wiesner-Hanks 2008** – M. E. Wiesner-Hanks, *Women and Gender in Early Modern Europe*, Cambridge University Press.
- Зега 1926** – Н. Зега, „Изобичајене младине капе у Србији“, *Гласник Етнографског музеја* 1, 68–75.
- Зечевић Е. 2006** – Е. Зечевић, *Накит Новог Брда – из Археолошке збирке позног средњег века*, Београд.
- Зечевић С. 1982** – С. Зечевић, *Култ мртвих код Срба*, Београд.
- Зиројевић 1974** – О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији (1459–1683)*, Београд.

Табела 1. Полна и старосна структура индивидуа

ИНДИВИДУАЛНА СТАРОСТ		МУШКИ ПОЛ		ЖЕНСКИ ПОЛ		НЕУТВРЂЕ-НИ ПОЛ		УКУПНО	
INFANS I	Fetus	-	-	-	-	1	-	-	1
	NB – 0,5 година	-	-	-	-	-	-	-	-
	0,5–1 година	-	-	-	-	-	-	-	-
	1,5–2 године	-	-	-	-	-	-	-	-
	2,5–3 године	-	-	-	-	-	-	-	-
	3,5–4 године	-	-	-	-	-	-	-	-
	4,5–5 година	-	-	-	-	-	-	-	-
	5,5–6 година	-	-	-	-	-	-	-	-
	6,5–7 година	-	-	-	-	-	-	-	-
INFANS II	7,5 – 8 година	1	-	-	-	-	-	-	1
	8,5–9 година	-	-	-	-	-	-	-	-
	9,5–10 година	-	-	-	-	-	-	-	-
	10,5–11 година	-	-	-	-	-	-	-	-
	11,5–12 година	-	-	-	-	-	-	-	-
	12,5–13 година	-	-	-	-	-	-	-	-
	13,5–14,5 година	-	-	-	-	-	-	-	-
НЕПОЗНАТА СТАРОСТ		-	-	-	-	-	-	-	-
УКУПАН БРОЈ ДЕЧИЈИХ ИНДИВИДУА		1	-	-	-	1	-	-	2
JUVENILIS I (15–18 година)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
JUVENILIS II (19–22 година)	-	-	1	-	-	-	-	1	-
ADULTUS I (23–30 година)	-	-	2	-	-	-	-	2	-
ADULTUS II (31–40 година)	1	-	1	-	-	-	-	2	-
MATURUS I (41–50 година)	-	-	1	-	-	-	-	1	-
MATURUS II (51–60 година)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SENILIS I (61–70 година)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SENILIS II (71 и више година)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
НЕПОЗНАТА СТАРОСТ		-	-	-	-	-	-	-	-
УКУПАН БРОЈ ЈУВЕНИЛ. И ОДРАСЛИХ ИНДИВИДУА		1	-	5	-	-	-	-	6
УКУПАН БРОЈ ИНДИВИДУА		2	-	5	-	1	-	-	8

Табела 2. Телесна висина детета

ТЕЛЕСНА ВИСИНА (CM)	Гроб 1
на основу дужине хумеруса	114,97
на основу дужине радијуса	-
на основу дужине улне	110,65
на основу дужине фемура	109,55
на основу дужине тибије	112,03
на основу дужине фибуле	110,19
средња	111,47

Табела 3. Телесна висина јувенилних и одраслих особа

ТЕЛЕСНА ВИСИНА (CM)	Гроб 2 (трудница)	Гроб 3	Гроб 4	Гроб 5	Гроб 6	Гроб 7
на основу дужине хумеруса	161 ± 4	147 ± 4	154 ± 4	153 ± 4	159 ± 4	164 ± 5
на основу дужине радијуса	157 ± 4	149 ± 4	159 ± 4	154 ± 4	163 ± 4	170 ± 5
на основу дужине улне	159 ± 4	152 ± 4	159 ± 4	156 ± 4	162 ± 4	169 ± 5
на основу дужине фемура	160 ± 4	148 ± 4	155 ± 4	157 ± 4	-	167 ± 4
на основу дужине тибије	-	152 ± 4	159 ± 4	157 ± 4	-	168 ± 4
на основу дужине фибуле	-	148 ± 4	154 ± 4	155 ± 4	-	165 ± 4
средња	159 ± 4	149 ± 4	157 ± 4	155 ± 4	161 ± 4	167 ± 5

Табела 4. Епигенетске карактеристике на кранијалном и посткранијалном скелету

ЕПИГЕНЕТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	Гроб 1	Гроб 2 (трудница)	Гроб 3	Гроб 4	Гроб 5	Гроб 6	Гроб 7
КРАНИЈАЛНИ СКЕЛЕТ							
NF: Sulci frontales	-	-	-	-	+	-	+
NF: Отвори и усеци у супраорб. пределу	-	-	-	-	+	-	-
NV: Foramina parietalia	-	-	-	+	-	+	-
NV: Ossa suturae sagittalis	-	-	-	-	-	-	+
NO: Ossiculum fonticuli minoris	+	-	-	-	-	-	-
NO: Ossa suturae lambdoideae	+	+	+	-	+	+	+
NO: Linea nuchae suprema	-	-	-	+	+	-	-
NL: Os fonticuli posterolateralis	+	-	-	-	+	-	-
NL: Foramen mastoideum	-	-	+	-	-	-	+
NL: Sutura squanomastoidea	-	+	-	-	+	-	+
NL: Foramen zygomaticofaciale	+	-	+	+	-	+	-
ПОСТКРАНИЈАЛНИ СКЕЛЕТ							
Facies articularis superior atlantis bipartita	-	-	+	+	+	-	-
Foramen arcuale atlantis (лучни отвор атласа)	-	-	-	-	-	+	-
Ponticulus atlantis	-	-	+	-	-	-	-
Foramen processus transversi bipartitum	-	-	+	+	-	+	+
Foramen suprascapulare	-	-	+	-	-	-	-
Perforatio fossae olecrani	-	-	-	-	+	+	-
Trochanter tertius	-	-	+	+	+	-	-

Табела 5. Индекси на кранијалном скелету

КРАНИЈАЛНИ СКЕЛЕТ (СМ)	Гроб 2 (трудница)	Гроб 3	Гроб 4	Гроб 5	Гроб 6	Гроб 7
ПРИМАРНЕ ЛОБАЊСКЕ МЕРЕ						
<i>кранијални индекс</i>	85,62 хипербрах.	85,45 хипербрах.	88,23 хипербрах.	88,23 брахикрана	83,43 брахикрана	85,71 хипербрах.
<i>дужинско-висински индекс</i>	71,85 октокрана	79,39 хипсикран.	80,00 хипсикрана	79,06 хипсикран.	81,06 хипсикран.	77,97 хипсикран.
<i>ширинско-висински индекс</i>	83,91 тапеинокр.	92,90 метриокр.	90,66 тапеинокр.	96,45 метриокр.	97,16 метриокр.	90,97 тапеинокр.
<i>средње висински индекс</i>	77,41 микрозем.	85,62 мезозем.	85,00 мезозем.	86,90 мегазем.	88,38 мезозем.	83,97 мезозем.
<i>приближна кранијална величина</i>	14,33	14,56	15,20	14,96	14,90	14,76
<i>средњи порион-висински индекс</i>	69,67 средња	79,08 висока	74,06 висока	76,03 висока	80,64 висока	76,28 висока
<i>индекс заравњења базе лобање</i>	7,08 ниска	7,63 ниска	12,50 ниска	11,02 ниска	8,75 ниска	10,68 ниска
<i>фронтпарижетални индекс</i>	65,73 стеномет.	62,41 стеномет.	63,33 стеномет.	68,08 метриомет.	67,73 метриомет.	63,19 стеномет.
<i>прогнатични индекс</i>	98,94 мезогнати	87,62 ортогнати	84,61 ортогнати	86,87 ортогнати	95,74 ортогнати	93,81 ортогнати
СКЕЛЕТ ЛИЦА						
<i>фацијални индекс</i>	82,03 еурипроз.	-	-	85,24 мезопроз.	77,38 хипереурип.	-
<i>горњи фацијални индекс</i>	46,87 еуриене	50,44 месене	44,57 хипереур.	51,63 месене	44,44 хипереур.	51,21 месене
НОС						
<i>назални индекс</i>	43,00 лепторини	47,25 лепторини	46,93 лепторини	59,09 платирини	57,50 платирини	55,31 платирини
ОРБИТЕ*						
<i>орбитални индекс</i>	85,13 мезок. 78,75 хамек.	90,14 хипс. 91,17 хипс.	76,92 хамек. 79,48 хамек.	70,00 хамек. 70,23 хамек.	125,00 хипс. -	79,48 хамек. 86,84 мезок.
МАКСИЛЕ						
<i>максилоалвеоларни индекс</i>	129,52 брахиурани	95,65 долихурани	96,22 долихурани	104,80 долихурани	113,54 мезурани	-
НЕПЦЕ						
<i>непчани индекс</i>	125,00 брахистаф.	128,12 брахистаф.	138,23 брахистаф.	71,42 лептостаф.	72,52 лептостаф.	63,04 лептостаф.
МАНДИБУЛА						
<i>мандибуларни индекс</i>	86,29	99,50	89,36	91,32	92,16	92,10
<i>индекс робусности тела мандибуле</i>	46,55	56,25	41,50	41,81	30,90	-
<i>индекс гране мандибуле</i>	47,54	40,00	47,50	44,44	51,61	45,96
<i>фронтмандибуларни индекс</i>	94,94 лептоманд.	107,97 еуриманд.	97,43 мезоманд.	109,09 еуриманд.	103,80 мезоманд.	97,84 мезоманд.

*вредности су прво дате за десну, а потом и за леву страну тела

Табела 6. Индекси на посткранијалном скелету

ПОСТКРАНИЈАЛНИ СКЕЛЕТ (СМ)	Гроб 2 (трудница)	Гроб 3	Гроб 4	Гроб 5	Гроб 6	Гроб 7
САКРУМ						
<i>сакрални индекс</i>	106,36	113,88	113,10	105,62	104,54	100,00
СКАПУЛА*						
<i>скапуларни индекс</i>	71,42 -	67,85 64,28	- 71,42	67,36 68,40	73,79 71,86	64,63 67,18
КЛАВИКУЛА*						
<i>клавикулохумерални индекс</i>	42,20 44,96	44,15 44,61	44,91 46,42	43,97 43,55	44,03 43,33	45,62 -
<i>индекс робустицитета</i>	28,46 26,86	23,93 24,13	25,78 25,38	30,64 29,60	24,06 23,84	28,78 29,19
ХУМЕРУС*						
<i>индекс робустицитета</i>	18,18 18,12	20,00 20,00	19,29 19,28	21,27 20,90	17,21 18,00	21,88 -
<i>индекс попречног пресека</i>	76,19 75,00	75,00 75,00	86,84 84,21	79,54 81,81	86,48 79,48	95,55 91,11
<i>радиохумерални индекс</i>	70,12 72,81	74,71 79,38	77,19 76,42	74,46 73,17	75,16 75,66	80,47 -
РАДИЈУС*						
<i>дужинско-дебљински индекс</i>	18,95 19,23	19,47 19,68	20,38 19,90	21,50 21,50	17,28 18,77	21,27 21,41
<i>индекс попречног пресека</i>	5,45 5,52	4,73 5,05	9,09 4,97	5,50 6,00	4,67 4,69	5,20 5,64
<i>дужинско-ширински индекс</i>	14,69 14,90	14,47 14,09	15,77 14,92	15,50 15,50	14,95 15,25	16,54 16,70
УЛНА*						
<i>калибер индекс</i>	15,34 15,63	17,27 17,27	16,82 16,01	17,50 16,81	14,88 15,02	16,90 18,13
ФЕМУР*						
<i>индекс робустицитета</i>	11,41 11,91	12,80 12,20	12,75 12,37	13,53 12,80	- -	- 17,68
<i>пластрични индекс</i>	106,38 96,15	92,00 87,75	88,88 86,79	98,21 101,92	- -	- 101,33
<i>платимерички индекс</i>	71,18 хипер. 68,18 хипер.	88,00 еурим. 89,09 еурим.	73,84 хипер. 69,23 хипер.	82,35 платим. 80,00 платим.	- -	83,33 платим. 85,07 еурим.
ТИБИЈА*						
<i>дужинско-дебљински индекс</i>	- -	20,19 19,68	19,40 20,88	19,69 20,89	- -	20,56 20,38
<i>платикнемички индекс</i>	- -	81,13 еуриkn. 83,01 еуриkn.	66,66 мезокн. 68,33 мезокн.	76,66 еуриkn. 77,04 еуриkn.	- -	72,05 еуриkn. 83,87 еуриkn.
ФИБУЛА*						
<i>дужинско-ширински индекс</i>	- -	11,66 10,81	10,83 11,58	14,98 14,19	- -	- 12,24

*вредности су дате прво за десну, а потом и за леву страну тела

LA MORT ET LES FUNÉRAILLES AU DÉBUT DE L'ÉPOQUE MODERNE - LA NÉCROPOLE AU SITE DE BUBANJ PRÈS DE NIŠ

Résumé

Mots-clés: l'archéologie de l'époque moderne, les Balkans ottomans, les funérailles, les anomalies congénitales, la parodontite, la carie dentaire, les vêtements d'un défunt, les bijoux

Lors des fouilles archéologiques au site de Bubanj à Novo Selo en 2008, 2009 et 2013 on a découvert, entre autres, sept tombes médiévales tardives (G1-G7). Au total, huit individus y ont été trouvés (Carte 1, Figure 1, Tableau I-VII, Tableaux 1-6).

Les tombes ont été enterrées dans la strate de l'énéolithique tardive, et dans un cas (G2) dans les restes d'un bâtiment résidentiel préhistorique. Les tombes ont été enterrées le long de lignes parallèles orientées ouest-est, avec des déviations par rapport à cet axe vers le nord. Les morts sont enterrés dans une position allongée, avec les bras croisés sur le ventre ou le bassin, exceptionnellement sur la poitrine (G4). L'orientation du squelette et la position des mains, indiquent une cérémonie de funérailles chrétienne et les régularités établies indiquent qu'un groupe a utilisé cet espace simultanément. Selon les données des recherches antérieures, et cela a été confirmé par les dernières fouilles archéologiques de la nécropole de Bubanj, la plupart des défunts ont été mis dans la terre et recouverts de planches. Il y avait beaucoup moins d'enterrements dans des cercueils en bois. En plus du respect des morts, cette pratique souligne également une richesse relative de la communauté et les conditions paisibles dans lesquelles se déroulait leur vie quotidienne.

La position de la nécropole révèle également un village moderne dans le voisinage immédiat. Dans les recensements turcs du XVIe siècle, près de la ville de Niš, deux villages portant le nom de Bubanj, Gornji Bubanj (*Gorna Bubna*) et Donji Bubanj (*Dolna Bubna*) sont mentionnés. La position des toponymes mentionnés, observée par rapport aux données sur les moulins et les rizières, permet de supposer que le village de Donji Bubanj se trouvait sur le site dudit Novo Selo, ou sur le site archéologique de Bubanj. Jusqu'à présent, l'existence du village (Donji) Bubanj au 16ème siècle n'a pas été étayée par des preuves matérielles.

ANALYSE ANTHROPOLOGIQUE DU MATÉRIEL OSTÉOLOGIQUE

L'analyse anthropologique a montré que dans la tombe 1 (G1) sont découverts les restes du squelette d'un enfant du sexe masculin (?), d'environ 8 ans (fig. 2a et 2b, tableau I, tableaux 1, 2 et 4). Les changements paléopathologiques que nous pouvons remarquer sont liés au scorbut et probablement à la tuberculose (?). L'analyse dentaire a montré la présence de caries sur une dent de lait.

Dans la tombe 2 (G2) on a trouvé les restes de squelette d'une femme enceinte, âgée d'environ 25 ans, ainsi que d'un fœtus, de sexe inconnu, estimé à 6,5 mois *in utero* (26 semaines *in utero*) (fig. 3; Tableau II, 1-6, Tableau I, 3-6). Des observations paléopathologiques sur les restes du squelette d'une femme enceinte identifiées montrent de l'arthrose, une spondylyse unilatérale non-soudée L5, *spina bifida occulta*, des signes d'inflammation dans la région de la symphyse pubienne et un vice cortical du côté postérieur à l'extrémité inférieure du fémur

gauche. L'analyse dentaire a montré: la perte des dents de son vivant, l'abrasion I-IV degrés (une maladie parodontale grave), hypoplasie, le tartre dentaire, kyste et carie (et même les soi-disant deux caries gross-gross.). Des enthèses modérément exprimés sont visibles sur les insertions musculaires de l'humérus droite et gauche. Sur les restes de squelette du fœtus aucune paléopathologie n'a pas été trouvée.

Dans la tombe 3 on a découvert le squelette d'une défunte, âgée de 35-45 ans (fig. 4; Tableau III, tableau 1, 3-5). Des observations paléopathologiques ont été faites sur les os de la partie postcrânienne. On remarque des fractures soudées des côtes, arthrose, trouble du sacrum en situation médiale par rapport aux os du bassin et un trouble par rapport à la cheville gauche, la sacralisation de L5 et le *foramen transversarium* unilatéral incomplet sur l'atlas. Chez cette personne on a découvert la variation anatomique *ponticulus atlantis*. L'analyse dentaire a montré une perte de dents en grand nombre de son vivant ainsi que la parodontite. La maladie parodontale a été très forte sur les deux mâchoires et il est possible qu'elle soit le principal responsable du grand nombre de dents perdues de son vivant. Les enthèses légèrement exprimés sont visibles sur les insertions des muscles des côtes, sur l'humérus droit et gauche, sur l'ulna droite et gauche, sur le radius droit et gauche (les insertions des muscles sont plus prononcées sur les os de la main gauche) et sur le fémur droit et gauche.

Dans la tombe 4 se trouve le squelette d'une femme d'environ 45 ans (fig. 5; Tableau IV, tableau 1, 3-5). Les observations paléopathologiques indiquent sur les os de la partie crânienne de l'arthrose dans les condyles mandibulaires, parfaitement visibles en raison de la perte d'un grand nombre de dents. Des changements paléopathologiques que nous pouvons remarquer sur les os de la partie postcrânienne: l'arthrose, la hernie de Schmorl, la spondylolyse bilatérale partiellement et totalement soudée sur les vertèbres lombaires, la spondylose sur les vertèbres cervicales, et unilatéralement, l'absence et le *foramen transversarium* incomplet sur les vertèbres cervicales. L'analyse dentaire a montré la perte de dents en grand nombre de son vivant, un grand nombre de kystes, l'abrasion I-IV degrés, l'hypoplasie, la maladie parodontale et des caries dentaires (l'un soi-disant carie *gross-gross*). Les enthèses légèrement exprimées sont visibles sur les insertions des muscles et des ligaments, et c'est sur : les clavicules, sur l'humérus droit et gauche, sur l'ulna droite et gauche sur le radius droit et gauche et sur le fémur droit et gauche. Sur le tibia droit, on remarque également des traces de facettes accroupies.

L'analyse anthropologique a montré que dans la tombe 5 sont trouvés les restes du squelette d'un individu du sexe féminin, âgée d'environ 20 ans (fig. 6; Tableau V, tableau 1, 3-5). Des changements paléopathologiques sur les os de la partie postcrânienne du squelette on peut noter : les traces d'hématomes superiostatiques; la distance de la symphyse pubienne; *cribra humera* et *cribra femora* (ou Allen's Fossa), la lombalisation S1; des traces de processus inflammatoires dans la région de la symphyse pubienne du côté antérieur (possiblement *osteitis pubis*); *foramen sternale*, non-soudé, unilatéralement, la spondylolyse sur L1 et le *foramen transversarium* incomplet sur l'axis. L'analyse dentaire a montré la perte des dents de son vivant, l'abrasion du premier degré, la présence d'une hypoplasie, de la maladie parodontale, du tartre, des kystes, des fenestrations, une présence significative de la carie dentaire (même deux caries dentaires dites *gross-gross*) et des anomalies des dents et de la matrice dentaire (poussée dentaire sur les endroits inappropriés et la rotation). Les enthèses légèrement exprimées sont visibles sur les insertions des muscles et des ligaments et des tendons, et c'est sur: la clavicule gauche, l'humérus droit et gauche, l'ulna droite et gauche, le radius droit et gauche, la rotule, les tibias, la patella et le calcaneus.

Dans la tombe 6 on a découvert le squelette d'une défunte, âgée d'environ 23 à 25 ans (fig. s 7 et 8, tableau VI, tableaux 1, 3-5). On peut remarquer des changements paléopathologiques sur les os de la partie postcrânienne: l'arthrose; l'ostéomyélite sur le pouce de phalange; un trouble thyroïdien possible ou une insuffisance rénale chronique; symphyse pubienne disloquée;

des traces d'éburnation dans le domaine de la symphyse pubienne; soi-disant cicatrices d'accouchement; effondrement des corps de la colonne vertébrale (T10, T11 et T12) et le *foramen sternale*. L'analyse dentaire a montré une perte de dents de son vivant, une abrasion de I et II degrés, une hypoplasie, la parodontite, le tartre dentaire et des anomalies de la dent et de la matrice dentaire (hypodontie et la rotation dentaire). Les enthèses légèrement exprimées sont visibles sur les insertions des muscles des côtes, sur la clavicule droite et gauche, sur la scapula droite et gauche, sur l'humérus droit et gauche, sur l'ulna droite et gauche, sur le radius droit et gauche, et l'aile du bassin droite et gauche.

Dans la tombe 7, un squelette d'un défunt a été découvert, d'âge estimé 35 à 45 ans (fig. s 7 et 9, tableau VII, tableaux 1, 3-5). Parmi des changements paléopathologiques sur les os de la partie postcrânienne du squelette, on remarque: les fractures et les fissures des côtes; l'arthrose; la spondylose et le spondylarthrite sur les vertèbres cervicales (de II-III degrés); ostéomyélite sur les phalanges de deux pouces; *os acromiale* de la scapula droite et le *foramen sternale*. L'analyse dentaire a montré une perte de dents en grand nombre de son vivant, l'abrasion de II (III) degrés, la maladie parodontale et du tartre. La parodontite a été très forte sur les deux mâchoires et il est possible qu'elle soit le principal coupable pour un si grand nombre de dents perdues. Les enthèses légèrement exprimées sont visibles sur les insertions des muscles et des ligaments et des tendons et c'est sur: les côtes, la clavicule droite et gauche, la scapula droite et gauche, l'humérus droit et gauche, l'ulna droite et gauche, le radius droit et gauche, l'ail de bassin droit et gauche, le fémur droit et gauche, les patellas, le tibia droit et gauche et le calcaneus droit et gauche.

La reconstruction anthropologique et l'interprétation ont été limitées en grande partie par la dévastation de la nécropole au cours des décennies précédentes et par un nombre insuffisant de squelettes découverts et cela a empêché le suivi de la dynamique interne de ce groupe de population. Cependant, ce qu'on remarque aussitôt est la présence d'un grand nombre d'anomalies congénitales chez les femmes affectant la colonne vertébrale et le sacrum (G2-G5). Il s'agit de: spondylolyse unilatérale non-soudée L5 et spina bifida occulta (G2 femme enceinte), la sacralisation L5 et unilatéralement, *foramen transversarium* incomplet sur l'atlas (G3), spondylolyse bilatérale partiellement ou totalement soudée sur les vertèbres lombaires, et unilatéralement, *foramen transversarium* absent et incomplet sur les vertèbres cervicales (G4), la lombalisation S1, non-soudée, unilatéralement, la spondylolyse à L1 et *foramen transversarium* incomplet sur l'axis (G5). Ces anomalies sont rarement rencontrées en un si grand nombre, en un seul endroit, et nous pouvons affirmer librement, bien que beaucoup d'étiologies exactes n'aient pas encore été établies, qu'il s'agisse de changements héréditaires ou d'une population hermétique.

A part les maladies qu'on trouve habituellement dans des sites archéologiques (le scorbut (G1), l'arthrose (G2 - femme enceinte, G3, G4, G6 et G7), la hernie de Schmorl (G4), la spondylose et la spondylarthrite (G4 et G7), l'effondrement du corps des vertèbres cervicales (G6), des défauts d'os cortical dans les os longs (G2 - femme enceinte), le trouble en articulation de la cheville (G3), des fractures et des fissures des os (G3 et G7), des traces des hématomes superopstatiques (G5); *cribra humera* et *cribra femora* (G5); l'ostéomyélite (G6 et G7), des troubles possibles dans le fonctionnement de la thyroïde ou l'insuffisance rénale chronique (G6)), il y a aussi celles qui ne sont pas ordinaires. Ce sont les maladies paléopathologiques affectant la région du bassin des personnes du sexe féminin, et les maladies dentaires qui ont été trouvées chez tous les individus.

En ce qui concerne les modifications paléopathologiques dans la région pelvienne, il existe: des traces de processus inflammatoires dans la région de la symphyse pubienne (cas possibles d'ostéite pubienne) (G2 - femme enceinte, G5); troubles de la stimulation du sacrum avec les os pelviens (G3); la distance de la symphyse pubienne (G5); la symphyse pubienne disloquée (G6); des traces d'éburnation dans la région de la symphyse pubienne (G6) et soi-disant les cicatrices de l'accouchement (G6). La plupart de ces changements pourraient être liés justement à la grossesse et à l'accouchement.

L'analyse dentaire a montré la perte des dents du vivant des individus (G2 - femme enceinte, G3, G4, G5, G6 et G7), l'abrasion I-IV degrés (G2 - femme enceinte, G4, G5, G6 et G7), la présence d'une hypoplasie (G2 - femme enceinte, G4, G5 et G6), la parodontite (G2 femme enceinte, G3, G4, G5, G6 et G7), du tartre dentaire (G2 femme enceinte, G5, G6 et G7), des kystes (G2 - femme enceinte, G4 et G5), des anomalies de dents et de la matrice dentaire (l'hypodontie, la poussée des dents dans des endroits inappropriés et la rotation) (G5 et G6). Les caries sont beaucoup plus présentes dans la population agricole que dans la population des chasseurs-cueilleurs. Bien sûr, son apparence est également influencée par la consommation du sucre. L'apparence du tartre est due à des bactéries, à une mauvaise hygiène buccale et mais aussi au pH de la salive elle-même. La présence du tartre, notamment sous-gingival, irrite mécaniquement les gencives et accélère ainsi la maladie parodontale. Il est possible que, en plus des caries, la parodontite soit le principal responsable de ce nombre de dents perdues du vivant des individus.

Basé sur la prédominance des enthèses des muscles, ligaments et tendons, mais aussi sur la hernie de Schmorl, la spondylarthrite, la spondylarthrite et le crochet, on peut conclure que les membres de cette population étaient engagés dans des affaires physiques difficiles, très probablement l'agriculture et des travaux domiciles.

La situation démographique de la population au Moyen Age et au début de l'époque moderne n'était pas en faveur des femmes, et cette situation est confortée par les résultats de l'analyse du matériel squelettique dans le reste de la nécropole à Bubanj (tableau 1). Bien que relativement équilibré après la naissance - selon certaines estimations de 105 garçons pour 100 filles -, ce rapport entre les sexes change significativement au moment du décès, dans certaines périodes et régions même jusqu'au 30% au profit des hommes. Les raisons en sont évidentes: outre les blessures sur le terrain pendant le travail physique et outre les maladies courantes dues à une mauvaise nutrition et une mauvaise hygiène, la mortalité des femmes était élevée en raison de divers problèmes pendant la grossesse et pendant l'accouchement, ce qui était particulièrement prononcé dans la population âgée de 18 à 42 ans.

Vêtement solennel pour l'enterrement - exemple de la tombe numéro 5

Parmi les tombes sur cette partie de la nécropole, une tombe (G5) se distingue par sa richesse – la tombe d'une jeune femme, âgée d'environ 20 ans, enterrée avec un riche équipement sous la forme de bijoux qui ornaient sa tête et sa poitrine (fig. s 10-11). Un groupe de bijoux se composait d'aiguilles (de 14 aiguilles de bronze, et 11 aiguilles d'or à tête globulaire), de boucles d'oreilles et de colliers de perles et d'escargots du famille Cypraeidae. Un grand nombre d'aiguilles dans ce contexte archéologique n'est pas surprenant, puisque les femmes ont décoré leurs têtes avec une attention particulière, surtout à la fin du Moyen Age et plus tard, jusqu'au début du 20ème siècle. Des aiguilles différentes en termes de matériaux et de design ont été utilisées pour attacher avec les cheveux des éléments de décorations sur la tête, tels voiles, foulards, chapeaux. Et dans ce cas, les aiguilles tenaient les écharpes de toile de lin fin de couleur naturelle, formant la décoration en forme de couronne sur la tête.

A part une coiffure riche, elle avait sur la poitrine des perles de verre, de petits grelots et d'escargots (fig. s 11 / 1-5, 8-10). Les perles sont les produits des ateliers italiens, à l'exception de deux, décorées d'un motif de bourgeon (fig. s 11 / 6-7), qui possèdent toutes les caractéristiques préhistoriques, du V-IV siècle avant J.C. Ils sont très probablement acquis comme objets décoratifs antiques. Sur un collier séparé sont cordés des escargots (Cypraeidae), en total de 21 (fig. 11/11). Bien qu'ils aient servi comme moyen de paiement dans certaines populations de Chine et d'Asie du Sud-Est, ils occupaient une position importante principalement en tant qu'amulette féminine puissante qui protège, assure la fertilité et protège à tous les stades de la grossesse; c'est, croit-on, en rapport avec l'apparence de la coquille elle-même qui ressemble aux organes génitaux féminins (la vulve).

Avec des bijoux, des boutons, de petits morceaux de textiles de diverses couleurs et tissages conservés, ainsi qu'avec des applications, nous pouvons reconstituer les vêtements d'une défunte (fig. 12). En plus des petits morceaux de tissus de chanvre, des couleurs naturelles claires, les fils de laine de la couleur rouge foncé, les cordons et boucles pour les boutons ont également été trouvés, ainsi qu'une quantité considérable d'applications en forme de calotte, parmi lesquels il y a ceux avec un rivet. Ces trouvailles précieuses nous aident, s'appuyant sur des exemples ultérieurs, à supposer qu'il s'agit de deux pièces d'habillement, une longue chemise - une robe avec une broderie autour de la découpe et une veste courte - un « yelek ».

Les aiguilles plaquées or, les aiguilles à tremble, les escargots de famille de Cypraeidae, ainsi que les perles préhistoriques représentent les objets de valeur qui déterminent cette sépulture, même la nécropole en tout, dans un sens chronologique et socioculturel. Les aiguilles sont définitivement les découvertes les plus importantes pour la détermination chronologique, en raison des caractéristiques de production et de design qui indiquent le XVIe et le début du XVIIe siècle. Cette période est confirmée également par le collier d'escargot de famille de Cypraeidae. A savoir que, sur le territoire de la Serbie et des Balkans, l'escargot représente l'exotique; un objet d'un pays lointain, et, en outre, une amulette puissante contre les sorts et les forces dangereuses, entre autres, chez les Arabes, et plus tard chez les Turcs. Dans le cadre de cette tradition, porter les escargots comme amulettes était normal dans les Balkans sous la domination ottomane, principalement chez les femmes, aussi bien musulmanes que chrétiennes.

CONCLUSION

La nécropole sur la localité de Bubanj près de Niš, tout en restant dans les restes modestes, a montré une importance multiple pour les différents aspects de la vie des communautés rurales au début de l'époque moderne, à l'époque où le territoire de la Serbie était sous la domination ottomane. L'analyse des tombes dans cette nécropole est importante pour une compréhension plus large de la politique de tolérance des conquérants ottomans envers les autres groupes ethniques et d'autres confiteor (avec les efforts pour intégrer les autochtones dans le nouveau système, y compris le service militaire), mis en œuvre dans la pratique jusqu'au début de la guerre de Vienne (la grande guerre turque) en 1683.

D'autre part, selon toutes les caractéristiques, notamment selon les rituels modestes et selon la présence sporadique des dons, les funérailles dans cette nécropole reflètent une zone plus large d'Europe. En allant vers le sud de la péninsule balkanique, les dons sous la forme de bijoux sont plus nombreux, mais pas tellement. Si on juge par l'orientation et la position des mains, on conclut qu'il s'agissait des chrétiens qui étaient enterrés sans marques de religion, croix ou icônes, ce qui était la coutume pour l'époque. À cet égard, l'apparence d'amulettes souligne la complexité de la mort au début d'une ère nouvelle, qui découle de l'interpénétration de la doctrine officielle sur la vie après la mort, les croyances populaires, l'affection pour les défunts, la peur des morts, l'obligation de garder en mémoire et la tendance à oublier.

D'autre part, c'est justement l'émergence des talismans qui permet d'interpréter les funérailles dans un sens socioculturel (alors que l'interprétation sociale des sépultures de femmes dans la nécropole à Bubanj fera l'objet d'une étude spéciale). Comme l'analyse a montré, il s'agit d'une jeune femme qui a été envoyée «à l'au-delà», selon toute probabilité, dans le vêtement de la mariée. La richesse des bijoux et le luxe des vêtements révèlent une place haute et importante dans la société, et les colliers avec des amulettes, la conscience du problème de santé. Avec ses caractéristiques, les détails de son équipement mortel révèlent en même temps l'identité culturelle de la communauté villageoise de Bubanj, complétant ainsi l'image des « identités fluides et des limites ethnoreligieuses poreuses » dans les Balkans.

Tableau 1. Structure des individus par sexe et par âge

Âge individuel		Sexe masculin		Sexe féminin		Sexe non défini		TOTAL	
INFANS I	Fetus	-	-	-	-	1	-	-	1
	NB – 0,5 ans	-	-	-	-	-	-	-	-
	0,5 – 1 ans	-	-	-	-	-	-	-	-
	1,5 – 2 ans	-	-	-	-	-	-	-	-
	2,5 – 3 ans	-	-	-	-	-	-	-	-
	3,5 – 4 ans	-	-	-	-	-	-	-	-
	4,5 – 5 ans	-	-	-	-	-	-	-	-
	5,5 – 6 ans	-	-	-	-	-	-	-	-
	6,5 – 7 ans	-	-	-	-	-	-	-	-
INFANS II	7,5 – 8 ans	1	-	-	-	-	-	-	1
	8,5 – 9 ans	-	-	-	-	-	-	-	-
	9,5 – 10 ans	-	-	-	-	-	-	-	-
	10,5 – 11 ans	-	-	-	-	-	-	-	-
	11,5 – 12 ans	-	-	-	-	-	-	-	-
	12,5 – 13 ans	-	-	-	-	-	-	-	-
	13,5 - 14,5 ans	-	-	-	-	-	-	-	-
Age inconnu		-	-	-	-	-	-	-	-
Nombre d'enfants au total		1	-	-	-	1	-	-	2
JUVENILIS I (15-18 ans)		-	-	-	-	-	-	-	-
JUVENILIS II (19-22 ans)		-	-	1	-	-	-	1	-
ADULTUS I (23-30 ans)		-	-	2	-	-	-	2	-
ADULTUS II (31-40 ans)		1	-	1	-	-	-	2	-
MATURUS I (41-50 ans)		-	-	1	-	-	-	1	-
MATURUS II (51-60 ans)		-	-	-	-	-	-	-	-
SENILIS I (61-70 ans)		-	-	-	-	-	-	-	-
SENILIS II (71 et plus ans)		-	-	-	-	-	-	-	-
Age inconnu		-	-	-	-	-	-	-	-
Nombre total des jeunes et des adultes		1	-	5	-	-	-	6	-
Nombre total des individus		2	-	5	-	1	-	8	-

Tableau 2. La hauteur du corps de l'enfant

La hauteur du corps (CM)	Tombe 1
Sur la hauteur de l'humérus	114,97
Sur la hauteur de radius	-
Sur la hauteur de l'ulna	110,65
Sur la hauteur du fémur	109,55
Sur la hauteur de la tibia	112,03
Sur la hauteur de la fibule	110,19
Moyenne	111,47

Tableau 3. La hauteur du corps des jeunes et des adultes

La hauteur du corps (CM)	Tombe 2 (femme enceinte)	Tombe 3	Tombe 4	Tombe 5	Tombe 6	Tombe 7
Sur la hauteur de l'humérus	161 ± 4	147 ± 4	154 ± 4	153 ± 4	159 ± 4	164 ± 5
Sur la hauteur du radius	157 ± 4	149 ± 4	159 ± 4	154 ± 4	163 ± 4	170 ± 5
Sur la hauteur de l'ulna	159 ± 4	152 ± 4	159 ± 4	156 ± 4	162 ± 4	169 ± 5
Sur la hauteur du fémur	160 ± 4	148 ± 4	155 ± 4	157 ± 4	-	167 ± 4
Sur la hauteur de la tibia	-	152 ± 4	159 ± 4	157 ± 4	-	168 ± 4
Sur la hauteur de la fibule	-	148 ± 4	154 ± 4	155 ± 4	-	165 ± 4
Moyenne	159 ± 4	149 ± 4	157 ± 4	155 ± 4	161 ± 4	167 ± 5

Tableau 4. Caractéristiques épigénétiques du squelette crânien et postcrânien

Caractéristiques épigénétiques	Tombe 1	Tombe 2 (femme enceinte)	Tombe 3	Tombe 4	Tombe 5	Tombe 6	Tombe 7
Squelette crânien							
NF: Sulci frontales	-	-	-	-	+	-	+
NF: Ouvertures et encoches dans la zone supraorbitale	-	-	-	-	+	-	-
NV: Foramina parietalia	-	-	-	+	-	+	-
NV: Ossa suturae sagittalis	-	-	-	-	-	-	+
NO: Ossiculum fonticuli minoris	+	-	-	-	-	-	-
NO: Ossa suturae lambdoideae	+	+	+	-	+	+	+
NO: Linea nuchae suprema	-	-	-	+	+	-	-
NL: Os fonticuli posterolateralis	+	-	-	-	+	-	-
NL: Foramen mastoideum	-	-	+	-	-	-	+
NL: Sutura squamomastoidea	-	+	-	-	+	-	+
NL: Foramen zygomaticofaciale	+	-	+	+	-	+	-
Squelette postcrânien							
Facies articularis superior atlantis bipartita	-	-	+	+	+	-	-
Foramen arcuale atlantis	-	-	-	-	-	+	-
Ponticulus atlantis	-	-	+	-	-	-	-
Foramen processus transversi bipartitum	-	-	+	+	-	+	+
Foramen suprascapulare	-	-	+	-	-	-	-
Perforatio fossae olecrani	-	-	-	-	+	+	-
Trochanter tertius	-	-	+	+	+	-	-

Tableau 5. Indices sur le squelette crânien

SQUELETTE CRÂNIENNE (CM)	Tombe 2 (femme enceinte)	Tombe 3	Tombe 4	Tombe 5	Tombe 6	Tombe 7
MESURES PRIMAIRES DU CRANE						
<i>indice crânien</i>	85,62	85,45	88,23	88,23	83,43	85,71
<i>indice de la hauteur et de la longueur</i>	71,85	79,39	80,00	79,06	81,06	77,97
<i>indice de la hauteur et de la largeur</i>	83,91	92,90	90,66	96,45	97,16	90,97
<i>indice de la hauteur moyenne</i>	77,41	85,62	85,00	86,90	88,38	83,97
<i>mesure crânienne approximative</i>	14,33	14,56	15,20	14,96	14,90	14,76
<i>indice de la hauteur moyenne porion</i>	69,67	79,08	74,06	76,03	80,64	76,28
<i>indice de l'équilibrage de la base du crâne</i>	7,08	7,63	12,50	11,02	8,75	10,68
<i>indice avant-pariétal</i>	65,73	62,41	63,33	68,08	67,73	63,19
<i>indice pronostique</i>	98,94	87,62	84,61	86,87	95,74	93,81
Squelette du visage						
<i>indice facial</i>	82,03	-	-	85,24	77,38	-
<i>indice facial supérieur</i>	46,87	50,44	44,57	51,63	44,44	51,21
NEZ						
<i>indice nasal</i>	43,00	47,25	46,93	59,09	57,50	55,31
ORBITAUX*						
<i>indice orbital</i>	85,13 78,75	90,14 91,17	76,92 79,48	70,00 70,23	125,00 -	79,48. 86,84
MAXILLAIRES						
<i>indice maximalalvéolaire</i>	129,52	95,65	96,22	104,80	113,54	-
PALAIS						
<i>Indice du palais</i>	125,00	128,12	138,23	71,42	72,52	63,04
MACHOIRE INFÉRIEURE						
<i>Indice de la mâchoire inférieure</i>	86,29	99,50	89,36	91,32	92,16	92,10
<i>indice de robusticité du corps de la mâchoire inférieure</i>	46,55	56,25	41,50	41,81	30,90	-
<i>Indice de la branche de la mâchoire inférieure</i>	47,54	40,00	47,50	44,44	51,61	45,96
<i>Indice de l'avant de la mâchoire inférieure</i>	94,94	107,97	97,43	109,09	103,80	97,84

* Les valeurs sont d'abord données pour le côté droit, puis pour le côté gauche du corps

Tableau 6. Indices sur le squelette postcrânien

SQUELETTE POSTCRANIENNE (CM)	Tombe 2 (femme enceinte)	Tombe 3	Tombe 4	Tombe 5	Tombe 6	Tombe 7
Sacrum						
<i>indice sacral</i>	106,36	113,88	113,10	105,62	104,54	100,00
SCAPULA*						
<i>Indice de la scapule</i>	71,42 -	67,85 64,28	- 71,42	67,36 68,40	73,79 71,86	64,63 67,18
CLAVICULE*						
<i>Indice de clavicule-humérus</i>	42,20 44,96	44,15 44,61	44,91 46,42	43,97 43,55	44,03 43,33	45,62 -
<i>Indice de robusticité</i>	28,46 26,86	23,93 24,13	25,78 25,38	30,64 29,60	24,06 23,84	28,78 29,19
HUMERUS*						
<i>indice de robusticité</i>	18,18 18,12	20,00 20,00	19,29 19,28	21,27 20,90	17,21 18,00	21,88 -
<i>indice de coupe transversale</i>	76,19 75,00	75,00 75,00	86,84 84,21	79,54 81,81	86,48 79,48	95,55 91,11
<i>Indice radio huméral</i>	70,12 72,81	74,71 79,38	77,19 76,42	74,46 73,17	75,16 75,66	80,47 -
RADIUS*						
<i>Indice de longueur-épaisseur</i>	18,95 19,23	19,47 19,68	20,38 19,90	21,50 21,50	17,28 18,77	21,27 21,41
<i>indice de coupe transversale</i>	5,45 5,52	4,73 5,05	9,09 4,97	5,50 6,00	4,67 4,69	5,20 5,64
<i>Indice de largeur-longueur</i>	14,69 14,90	14,47 14,09	15,77 14,92	15,50 15,50	14,95 15,25	16,54 16,70
ULNA*						
<i>Indice calibre</i>	15,34 15,63	17,27 17,27	16,82 16,01	17,50 16,81	14,88 15,02	16,90 18,13
FEMUR*						
<i>Indice de robusticité</i>	11,41 11,91	12,80 12,20	12,75 12,37	13,53 12,80	- -	- 17,68
<i>indice pilastrique</i>	106,38 96,15	92,00 87,75	88,88 86,79	98,21 101,92	- -	- 101,33
<i>indice platimer</i>	71,18 68,18	88,00 89,09	73,84 69,23	82,35 80,00	- -	83,33 85,07
TIBIA*						
<i>Indice de longueur-épaisseur</i>	- -	20,19 19,68	19,40 20,88	19,69 20,89	- -	20,56 20,38
<i>Indice platynémique</i>	- -	81,13 83,01.	66,66 68,33	76,66 77,04 .	- -	72,05 83,87
FIBULE*						
<i>Indice de longueur-épaisseur</i>	- -	11,66 10,81	10,83 11,58	14,98 14,19	- -	- 12,24

* Les valeurs sont d'abord données pour le côté droit, puis pour le côté gauche du corps

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

902.2/.4(497.11 Бубањ)(082)

БУБАЊ, праисторијско насеље и некропола из новог века = Bubanĵ, die vorgeschichtliche Siedlung und die Neuzeitliche Nekropole = Bubanĵ, agglomération préhistorique et nécropole de l'ère moderne : зборник радова / [уредници Александар Булатовић, Драган Милановић, Татјана Трајковић Филиповић]. - Београд : Археолошки институт ; Ниш : Народни музеј, 2022 (Београд : Digital Art). - 225 стр. : илустр. ; 30 cm

Тираж 150. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на нем., франц. или енгл. језику уз већину радова.

ISBN 978-86-6439-066-8

1. Булатовић, Александар, 1970- [уредник]

а) Археолошка налазишта -- Ново Село (Ниш) -- Зборници б) Археолошки налази
-- Ново Село (Ниш) -- Зборници в) Бубањ -- Зборници

COBISS.SR-ID 60726025